

T.C
CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRK-İSLAM YÖNETİMLERİNDE
SÜRYANİLER

XII-XVI. YÜZYILLAR

Hazırlayan

Umut CAN

DANIŞMAN

YARD. DOÇ. DR. Şükran YAŞAR

MANİSA

2010

ÖNSÖZ

Tarihi geçmişleri miladi asırların çok öncesine dayanan ve Mezopotamya coğrafyasının en kadim milletlerinden olan Süryani toplumu, köklü bir kültürel geçmişten gelmektedir. Ancak Süryani toplumunun dünya tarih sahnesine çıkışı esas itibarıyla, Hıristiyanlığı ilk kabul eden milletlerden olmaları ve ilk büyük Kilise'nin sahibi olmaları dolayısıyladır.

Ancak Hıristiyanlığı kabul etmelerinin ardından yaşadıkları süreç, onların huzur ve refah ortamı içerisinde yaşamalarının değil, aksine büyük sıkıntıların ve acıların yaşandığı bir süreç olmuştur. Zira Hıristiyanlık inancının yayılmasıyla birlikte başlayan din içi teolojik tartışmalar, uzun asırlar boyunca nihayete erdirilememiş ve bu dönemde, özellikle Bizans Devleti'nin teolojik karşıtı olmaları Süryanilere ciddi anlamda problem doğurmuştur. Bu karşıtlık sonucunda ve özellikle 451 Kadıköy Konsili sonrasındaki dönemde, Bizans Devleti destekli İstanbul Kilisesi'nin baskı ve zulümlerine maruz kalmışlardır. Bu baskılar kimi zaman Süryani toplumunun geneline yönelik vahşi katliamlar boyutuna kadar ulaşmıştır.

Bizans baskı ve zulmünün akıl almaz boyutlara ulaştığı bir zamanda gelişen İslam fütuhâtı ise Süryani toplumuna büyük bir nefes aldırılmış, Bizans'ın mezaliminden kurtulma imkânına kavuşan Süryaniler, dinleri farklı da olsa bu yeni gelenleri büyük bir coşku ile karşılamışlardır.

İslam devletlerinin egemenliği altında ve özellikle de Abbasi Hilafeti döneminde, eskiye oranla çok daha müreffeh bir hayat süren Süryani toplumu, bu refah ortamını kültürel faaliyetlere hız vererek değerlendirmişler ve Eski Yunan Medeniyeti'nin kültürel eserlerini, kendilerini Bizans eziyetinden kurtaran Araplara hediye ederek, bir anlamda borçlarını ödemişlerdir. Bu dönem Yakın Doğu'nun kültürel yaşamının zirveye çıktığı bir dönem olarak tarih kayıtlarına geçmiş ve Süryaniler de bu kültürel reformun önemli bir parçası olarak görülmüşlerdir.

Ancak geçen zaman içerisinde Abbasi İslâm Devleti, siyasi yönden zayıflamaya başlamış ve Süryanilerin yaşadıkları coğrafyalarda egemenliği tartışılır olmuştur. Yoğun olarak buldukları Güneydoğu Anadolu bölgesinde Abbasiler'in zayıflayan otoritesinin yerini bir takım yerel idareler devralırken, bu idarelerin bir kısmı zamanla yeniden bölgede

güç haline gelmeye başlayan Bizans Devleti'nin idaresi altına girecekti. Daha güneyde ise Mısır merkezli olmak üzere bu dönemlerde Türklerin egemenlik çağı başlamaktaydı.

Süryanilerin yaşadıkları yerlerde Bizans'ın yeniden güçlenmesi, eski sıkıntıların yineleneyeceğinin habercisi niteliğindedi ancak XI. Yüzyıl itibarıyla bölgeye Türklerin iyiden iyiye hâkim olması, Bizans'ın planlarını bozmakta ve Türklere karşı kaybedilen savaşların sayısı arttıkça, Bizans Devleti de batı yönünde geri çekilmek durumunda kalmaktaydı. 1071 Malazgirt Savaşı'nın Türkler lehine sonuçlanması, Bizans'a Anadolu'da çok büyük bir darbe olmuş ve bu devlet için telafisi imkânsız sonuçlar doğurmuştu.

Türklerin Anadolu'ya yerleşerek burayı yurt haline getirmeye başlamaları, Süryani toplumunun yeni ve uzun süreli ilişki içerisinde olacakları komşularıyla olan diyaloglarını önemli hale getirmekteydi. Türk egemenliği altında, Araplar zamanındakine benzer bir hayat yaşayan Süryaniler, tıpkı Araplar'da olduğu gibi Türklere karşı da nispeten olumlu bir tavır takınmışlardı. Esasında bundan başka yapacak bir şeyleri de yoktu zira Türkler, Bizans'a karşı bu kadar başarılı mücadeleler verirken, kendilerine karşı olumsuz bir tavır takınacak, çok daha zayıf toplumları ne hale getirirlerdi kim bilir...

XI. yüzyıl Anadolu'da Bizans-Türk mücadelesi şeklinde cereyan ederken, yüzyıl sonlarında gerçekleşen Haçlı Seferleri ve bunun başarıya ulaşması, bölge dinamiklerini kökten değiştirmekteydi. Bu tarih itibarıyla iki asır boyunca sürecek olan Müslüman-Haçlı mücadelelerinde, Süryaniler yine politika olarak, yaşadıkları bölgelerin egemenleriyle iyi ilişkiler kurmayı düstur edinmişlerdi. Bu, kimi zaman Haçlılarla, kimi zaman Türklerle diyalog anlamına geliyordu.

Geçmiş yüzyıllarda, Araplar, Süryaniler, İranlılar, Türkler ve bölgenin diğer milletlerinin birlikte bina etmiş olduğu ortak medeniyet çatısı, bu iki yüz yıllık mücadele zamanında önemli sıkıntılar yaşamış ancak esas darbeyi XIII. yüzyıl ortalarında husule gelen Moğol Tufanı esnasında yemiştir.

Moğol istilalarının bölgeye ve hatta tüm doğu dünyasına etkisi son derece yıkıcı olmuştur. Dalga dalga gelen Moğol saldırıları karşısında, başta Anadolu Selçukluları olmak üzere, Abbasiler, Harezmsahlar, Bulgar Krallığı gibi daha pek çok siyasi oluşumların yerle bir oluşunu, zamanın tanıkları çaresiz gözlerle seyretmek zorunda kalmışlardır. Çok şiddetli bir tufan şeklinde meydana gelen bu istilaların durulmaya, zaman içinde de geriye çekilmesi ise, geride bıraktığı yıkıntıların üzerinde yeni yapıların bina edilmesini beraberinde getirmiştir.

Moğol tufanının Anadolu'da bıraktığı harabelerin üzerine inşa edilen pek çok devletten bir tanesi, ileride büyük bir cihan hâkimi olacak dev bir devletin temellerini bünyesinde barındırmaktaydı. Batı Anadolu'da Bizans Devleti'nin sınır komşusu olarak dünyaya gelen Osmanlı Beyliği, her geçen gün sınırlarını genişleterek doğu ve batı yönünde büyümektedir.

XVI. yüzyılın ilk diliminde, Osmanlı Padişahı Sultan I. Selim komutasında Mısır'daki Memlük Devleti'ne son veren ve Doğu'daki Şah İsmail saltanatındaki Safevi Devleti'ni de önemli güç zafiyetine uğratan Osmanlı Devleti, Yakın Doğu'da Süryanilerin yaşadığı coğrafyanın neredeyse tamamına hâkim olmuştu. Böylelikle Süryaniler için çatışmaların arasında çapraz ateşte kalma dönemi sona ermekte ve Süryaniler bundan sonraki hayatlarını tek bir devletin çatısı altında sürdürme olanağına kavuşacaklardı.

Yukarıda tarihi konusunda kısa bir özet geçtiğimiz Süryani toplumu, günümüz Türkiye'sinde özellikle Güneydoğu Anadolu ve İstanbul merkezli bir yoğunluk göstermektedirler. XX. asrın çalkantılı dönemleri Süryanilerin büyük çoğunluğunun yaşadıkları yerleri terk ederek, dünyanın çeşitli bölgelerine dağılmalarına neden olmuştur. Kapalı bir cemaat toplumu yapısı göstermeleri, Süryaniler hakkında bilinenlerin açığa çıkmasını uzun süre geciktirmiş ve bu konuda maalesef ülkemizde yapılan çalışmalar da yetersiz kalmıştır.

Günümüzde gelişen koşullar ve değişen dünya düzeni, özellikle en yakın komşularımızı yeni baştan tanımak zorunluluğunu da beraberinde getirmektedir. Yaklaşık bin yıldan beri aynı coğrafyayı paylaşan Süryani ve Türk halklarının da bu yeniden tanışma noktasında duydukları gereklilik de kendini göstermektedir. Bugün Türkiye'de hayatında Süryani kelimesini hiç duymamış ve yeryüzünde Süryani diye bir milletin yaşadığından bihaber insanların olması bir hayli düşündürücü ve üzücüdür. Bin yıldan beri ortak bir vatani paylaştığımız ve dünya medeniyet sahnesine pek çok ortak kültür mirası bıraktığımız bu toplumun bu şekilde bu ülke insanlarından soyut olmasının nedeninin, Süryanilerin kapalı cemaat yapısının bir neticesi olduğunu düşünmek hem Süryani toplumuna, hem de ortak kültürümüzü oluşturan atalarımıza karşı bir sorumsuzluk olsa gerektir.

Biz de tüm bu nedenlerin bizleri teşvik etmesi sonucunda Süryanileri daha yakından tanıyıp, onlarla ne gibi bir ortak geçmişimiz olduğunu daha derinlemesine görmeyi arzuladık. Bu doğrultuda yapmış olduğumuz çalışmaların nihayetinde ortaya çıkarmış olduğumuz bu

çalışmanın, Süryani toplumuna daha yakından bakabileceğimiz bir mercek olmasını ümit etmekteyiz.

Bir hayli yorucu ve meşakkatli geçen hazırlık sürecinde bizlerden desteklerini esirgemeyen, çalışmama danışman sıfatıyla büyük emeği geçen ve beni her konuda yönlendirerek bu çalışmanın ortaya çıkmasında çok önemli payı olan değerli hocam Sayın Yard. Doç. Dr. Şükran Yaşar'a teşekkürü bir borç bilmekteyim. Ayrıca yine bu çalışma döneminde değerli vaktini benimle paylaşan ve her konuda bana destek olarak yön veren kıymetli hocam Sayın Prof. Dr. Mehmet Çelik'e ve tez hazırlama noktasına gelmemde çok önemli katkıları olan başta Bölüm Başkanımız Sayın Prof. Dr. Nadir Özkuyumcu ve Sayın Prof. Dr. Ali Öngül'e de son derece müteşekkir olduğumu belirtmek isterim. Mardin'e yapmış olduğumuz seyahatimizde çok değerli vakitlerinden bizlere de biraz ayıran ve bu çalışmaya motive olmamızda emekleri geçen Süryani toplumunun değerli şahsiyetleri, sayın büyüklerimiz Mardin Abraşiyesi Genel Sekreteri ve Deyrülzafaran Manastırı Müdürü Sayın Yusuf BEĞTAŞ ve Mardin Kırklar Kilisesi'nin değerli Rahibi, Hori episkopos Gabriyel AKYÜZ beyefendilere de şükranlarımızı bildiririz.

Son bir teşekkürü de, bu uzun çalışma döneminde benden desteğini ve ilgisini hiç eksik etmeyen ve tüm bu çalışmam boyunca bana çok büyük emek veren çok sevgili eşim Şebnem CAN'a etmek istiyorum.

ÖZET

Mezopotamya'nın en eski milletlerinden olan Süryaniler, Hıristiyanlığı kabul etmelerinin ardından yaşanan teolojik tartışma ortamında, özellikle 451 Kadıköy Konsili'nden itibaren, daima taraf olmuşlardı. Ancak bu taraflıkları kendilerine Bizans Devleti eliyle pahalıya ödetilmiş ve büyük sıkıntılar çekmişlerdi. VII. yüzyıl ile birlikte başlayan İslam fetih hareketi, bu sıkıntıları gidermişse de, İslam Devleti'nin yaşadığı kudret zafiyeti sonucunda Süryaniler, yeniden Bizans Devleti ile yüz yüze gelmişlerdi.

Çalışmamızın konusu olan XII-XV. yüzyıllar arası dönemin başlarında ise bu defa bölgede egemenlik kuran Türkler, Bizans ile Süryani toplumunun arasına set çekmiş, Süryaniler Bizans tahakkümünden kurtulmaya muvaffak olmuşlardı. Ancak bu defa da,

gelişen Haçlı Seferleri bölgenin istikrarını bozmuş ve eski güvensiz ve tehlikeli ortam geri gelmişti. Bölgede iki asır boyunca çetin bir hâkimiyet mücadelesi verilmiş, tam Haçlı tehdidi ortadan kalkmak üzereyken bu defa da doğudan Moğol İstilaları başlamıştı.

Bahsi geçen bu dönemlerde, herhangi bir siyasi oluşum içinde bulunmayan ve tam bir cemaat yapısı arz eden Süryanilerin politikası ise tamamen, egemen güçlerle iyi ilişkiler kurma üzerine bina edilmekteydi. Süryaniler diğer yandan da kendi iç meseleleriyle ve özellikle de Kilise’de cereyan eden hadiselerle meşgul olmak durumunda kalmaktaydı.

ABSTRACT

Assyrians of Mesopotamia, which is one of the most ancient nations, when accept the Christian religion, in the theological debate of Christianity, especially from 451 Council of Chalcedon, were always been a party. But in this case they paid this price very dearly and they attracted the great deal of suffering by The Byzantine Empire’s hand. With the VII. century, beginning with the conquest of the Islamic movement, has resolved these problems, but the result of weakness in the power of the Islamic State has lived, the Syrians came face to face with the Byzantine Empire again.

In the beginning period of the subject of our study of XII-XV centuries, the rule established in the region, the Turks have a barrier between Byzantium and the Syrian society, the Syrians were succeeded to get rid of the Byzantine domination. However, this time, the growing Crusades Movement broke the stability of the region and the former unsafe and dangerous environment had returned. During a fierce struggle for dominance in the region

two centuries along and the Crusade threat was about to disappear, this time when the Mongol invasion began from the east.

In the period mentioned the Syrians' policy, who were not found in any political process and offering a completely religious community structure, completely built the good relations with the ruling power. On the other hand the Syrians had been busy with its internal affairs and especially the events taking place in the Church.

İÇİNDEKİLER:

Önsöz	I
Özet	V
Abstract	VI
İçindekiler	VII
Kısaltmalar	XIII
Giriş	
1-Konunun Önemi, Araştırmada Takip Edilen Metot ve Kaynaklar	1
a-Türkiye’de Yapılan Çalışmalar	3
b-Tercüme Edilmiş Eserler	4
2-Hıristiyanlık Öncesi Süryaniler ve Yaşadıkları Coğrafya	5
3-XI. Yüzyıla Kadar Hıristiyanlık ve Süryaniler	6
4-XI. Yüzyılda Bölgenin Genel Durumu	11

a-Abbasi Devleti'nin Zayıflaması	
ve Selçuklular'ın Bölgede Hâkimiyet Kurmaları	11
b-Bizans İmparatorluğu'nun XI. Yüzyıldaki Genel Durumu	14
c-XI. Yüzyılda Süryani Kilisesi'nin Durumu	23

I.Bölüm

XII. Yüzyıl

1-I. Haçlı Seferi Sonrası Bölgenin Genel Manzarası	27
2-I. Haçlı Seferi'nin Ardından Süryani Toplumu	30
3-XII. Yüzyıla Girerken Süryani Kilisesi	32
a-Karamis Konsili ve VI. Atanasiyos Abu'l Farac Bar Gamore'nin Patrikliği	32
b-Patrik Atanasiyos Dönemi Kilise İçi Mücadelelerin Kısa Bir Değerlendirmesi	37
4-Tell-Başer Konsili ve XIII. Yuhanon Mandyono'nun Patrikliği	39
5-VII. Atanasiyos Bar Kitre'nin Patriklik Dönemi	44
Patrik VII. Atanasiyos ile Urfa Kontu Joscelin Arasındaki Münasebetler	46
6-Mor Mihayel Rabo ve Patrikhanenin Deyrülzafaran Manastırı'na Taşınması	51
a-Kilise'nin En Büyük Sorunlarından Biri: Mevki ve Rütbelerin Para ile Satılması, Adam Kayırma ve Partileşme	52
b-Mor Mihayel Rabo'nun Patriklik Dönemi	53
c-Patriğin Bizans İmparatoru Manuel I. Komnenos ile Olan Münasebetleri	55
d-Kilisede Kapanmayan Bir Dava: Göksel Ekmek Meselesi	60
e-Patrik Mor Mihayel ile Selçuklu Sultanı Kılıç Arslan II Arasındaki Münasebetler	62
f-Mor Mihayel Rabo'nun Görüşüyle Türkler	64
g-Selahaddin Eyyûbi'nin Kudüs'ü Fethi ve Sonrasında Yaşanan Siyasi Hadiseler	67

XII. Yüzyıl Süryani Kültür ve Edebiyatı

1-XII. Yüzyıla Kadar Süryani Bilim ve Kültürü	71
a-Yazı	72
b-Şiir	74
c-Teolojik Eserler: Tercümeleler, Tefsirleler ve Diğler Dini İçerikli	
Çalışmalar	77
d-Tarih	78
e-Felsefe	79
2-XII. Yüzyılda Yaşamış Olan Süryani Aydınları	83
a-Patrik Mor Mihayel Rabo	83
b-Diyonosiyos Yakup Bar Salibi	86
c-Yuhanon Bar Andreyos	88
d-Mardin Metropoliti Mor Yuhanon Yusuf	89
e-Baseliyos Abu'l Farac Bar Şumne	89
f-Bar Vahbun	90
3-XII. Yüzyılda Faaliyet Gösteren Süryani Eğitim Kurumları	
ve Kütüphanecilik	92
a-Urfa Okulu	93
b-Antakya Akademisi	94
c-Nusaybin Okulu	95
d-Mor Hanonyo (Deyrülzafaran, Dayro d'Kurkmo) Manastırı	96
e-Mor Gabriyel (Kartmin, Deyrül Umur) Manastırı	107
f-Mor Matay Manastırı	113
g-Mor Barsavmo Manastırı	116
II. Bölüm	
XIII. Yüzyıla Girerken Genel Siyasi Durum	119
1-Yeni Karışıklıklar Dönemi: Bir Kilise, İki Patrik	121
Yeşu Sıfthono ve Bar Salibi Karho Arasındaki Patriklik	
Mücadelesi	121
2-IV. Haçlı Seferi, İstanbul'un Latinlerce İşgali ve	
Dönemin Diğler Siyasi Hadiseleri	123

3-Yeşu Sifthono'nun İkinci Hamlesi ve Yeni Patrik Yeşu Kothubo	127
4-Yeni Mesele: Asi Şemun	129
5-Patrik III. İğnatiyos David	130
6-Antakya İle İskenderiye Arasındaki Kısa Süreli Gerginlik	132
7-Moğol İstilasası ve Bölge Siyasi Haritasının Yeniden Şekillenmesi	134
a-Moğol İstilasası Öncesi Bölgede Genel Siyasi Manzara	134
b-Anadolu'nun Moğol İstilasına Karşı Savunulma Tedbirleri	136
c-Yassıçemen'de Müdaafilerin Birbirine Girmesi ve Anadolu'nun Düşmesi	136
d-Abbasilerin Sükûtu	138
e-Moğol İstilasasının Bizans ve Batı Hıristiyan Dünyasına Etkisi ve Kurulan İlişkiler	140
f-İstilanın Doğu Hıristiyanlığı Üzerinde Bıraktığı İzler	145
g-Moğol İstilasasının Müslüman-Hıristiyan İlişkilerine Etkileri	149
h-Moğol İstilasası Hakkında	153
8-Kilise'de Süren İki Başlılık	154
9-Patrik IV. İğnatiyos Yeşu	157
XIII. Yüzyıl Süryani Kültür ve Bilim Hayatı	
1-Abu'l Farac Bar Ebroyo (Barhabreus, Bar Obroyo)	160
2-Urfalı (Meçhul) Tarihçi (Anonim Süryani Vakayinamesinin Yazarı)	165
3-Diyarbakır Episkoposu Yuhanon David	165
4-Yeşu Sifthono	166
5-Bartullili Severiyos Yakup	166
6-Papaz Şemun Toma	167
7-Hasankeyfli Papaz Yeşu Toma	167
10-Patrik Mor Yuhanon Ahrun Bar Madeni	167
III. Bölüm	
XIV. Yüzyıl	
XIV. Yüzyıl Başında Genel Siyasi Durum	170
1-Kilise'de Üç Patrik ve İkinci Bir Patriklik:	

Kilikya Patrikliği	171
2-Yeni Bir Ayrılık: Tur Abdin Patrikliği	174
3-Timur	176
XIV. Yüzyıl Süryani Kültür Dünyası	
1-Bartullili Metropolit Gabriyel	179
2-Barsavmo Safi Bar Ebroyo (Abu'l Farac'ın Kardeşi)	180
3-Rahip Yeşu Bar Kaylo	180
4-Patrik Bedir Zoğe Yusuf Bar Vahib	180
5-Rahip Yeşu Bar Hayrun	181
6-Raban Saliba Bar Hayrun	181
7-Bartullili Diyakoz Abdallah	182
8-Mardinli Rahip Daniyel	182

IV. Bölüm

XV. Yüzyıl

XV. Yüzyıldaki Genel Siyasi Manzara	184
1-Patrik Kurilos Abrohom Bar Ğarib'in Ölümü ve Yeni Patrik Behnam Hıdloyo	186
a-Kilikya ve Mardin'in Yeniden Birleşmesi	187
b-Mardin ve Tur Abdin Arasında Sonuçsuz Kalan Birleşme Çabaları	188
2-Tur Abdin Patrikhanesi'nde Ayrılık	190
3-Lübnanlı İğnatiyos Nuh'un Patrikliği ve Mardin ile Tur Abdin Patrikhaneleri'nin Arasındaki Geçici Birleşme	191
XV. Yüzyıl Süryani Bilim ve Kültür Dünyası	
1-Patrik Abrohom Bar Ğarib	194
2-Basıbrinli Papaz Yeşaya	195
3-Patrik Behnam Hıdloyo	195
4-Doğu Mafıryanı Madenli Barsavmo	196
5-Tur Abdin Patriği Aziz Bar Sobtho	197

6-Basıbrinli Papaz Yeşu	197
7-Humuslu Rahip David	198
8-Basıbrinli Papaz Aday	199
9-Lübnanlı Patrik Nuh Bar Gevargis	200
10-Midyatlı Rahip Aziz	202
11-Zazlı (Zazoyo) Patrik Mesud Bar Şemun	202
12-Patrik Yakup Bar Abdallah	203
Değerlendirme ve Sonuç	204
Bibliyografya	208

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
Bkz.	: Bakınız
Böl.	: Bölüm
C.	: Cilt
ev.	: Çeviren
DTYK	: Dil Tarih Yüksek Kurumu
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
Kıs	: Kısım
Nşr.	: Neşreden
MFD	: Mimarlık Fakültesi Dergisi
MTİK	: Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi
s.	: Sayfa
S.	: Sayı

TCKB : Türkiye Cumhuriyeti Kùltür Bakanlığı
Trc. : Tercüme
TTK : Türk Tarih Kurumu
UMTSB : Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri
Vd. : Ve devamı
Vol. : Volume (İng: Cilt, Bölüm)
Yay. : Yayınları

GİRİŞ

1-Konunun Önemi, Araştırmada Takip Edilen Metot ve Kaynaklar

Günümüz Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin sahip olduğu topraklar, çok eski dönemlerden beri farklı milletlerin üzerinde yaşadığı son derece engin bir tarihi geçmişe ve kültüre sahip olan eşsiz bir yeryüzü parçasıdır. Bu coğrafyanın en eski milletlerinden biri de çalışmamıza konu edindiğimiz Süryaniler'dir.

Orta Asya menşeli Türk Milleti'nin Anadolu coğrafyasına gelerek buraları yurt edinmesi yaklaşık bin yıllık geçmişi olan bir hadisedir. Türkler Anadolu'ya geldiklerinde buralarda yaşayan değişik milletlere ait insanlar bulunmaktaydı. Günümüzde bu milletlerin bir kısmı artık bu coğrafyada küçük bir kırıntı olarak yaşamını sürdürmekteyken, bir kısmı da geçmişi binlerce yıl ötesine dayanan kültürleriyle varlıklarını sürdürmektedir.

Hıristiyanlığı kabul etmeleriyle yeni bir dinamizm kazanan Süryani toplumu, bu coğrafyanın en eski kültürüne sahip milletlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışmamızın "özet" kısmında da değindiğimiz gibi gelişen şartlar ve yaşadığımız dünyanın iyiden iyiye küçülmesi, aslında çok uzun yıllar önce yapılması gereken bazı şeyleri artık kaçınılmaz hale getirmektedir.

İşte bu kaçınılmazlardan biri de bin yıldan beri bu toprağı paylaştığımız kendi insanımızı tanımak ve kendi içimizde bilmediğimiz yönlerimizi ortaya çıkarmaktır.

Konu üzerinde çalışmaya başladığımız ilk günden beri içimizde bir heyecan yaratan bu duygunun tetiklemesiyle kendi iç dünyamıza, hiç gitmediğimiz organlarımıza bir yolculuk yapmayı hayal ettik. Bunun sonucunda kendimizi zamanın yüzlerce yıl önce durduğu, üzerindeki eşsiz büyüünün hiçbir zaman yok olmadığı, kendi dünyamızın bir parçası olan ama hiç bilmediğimiz, hiç gitmediğimiz muhteşem şehir, Mardin'de bulduk.

İlk defa gitmenin heyecanı ve her birinin içinde ayrı bir ruh olan taşların büyü eşliğinde yaptığımız ikinci bir yolculuk ise bizi çok daha sihirli bir yapıya, muhteşem Deyrülzafaran Manastırı'na götürdü. Burada bizleri son derece sıcak karşılayan insanların etkisini uzun süre üzerimizden atamadık. Bu seyahat bizleri daha bir motive etmişti.

Çalışmamıza başladığımız dönemde karşımıza çıkan ilk sorun dil problemiydi. İki bin yıl önce Hz. İsa, Havarileri'nin ve geniş bir coğrafyanın konuştuğu dili, günümüzde çok dar bir kesim konuşmakta ve bizim bu dili, kaynaklarını inceleyebilecek kadar öğrenmemiz mümkün gözükmemektedir. Bu nedenle biz de Türkçe ve bildiğimiz yabancı dil olan İngilizce alanlarındaki çalışmalara ağırlık vermek durumunda kaldık.

Ancak ülkemizde bu alanda yapılan akademik çalışmaların yok denecek kadar az olması ise ikinci bir sorunu teşkil etmekteydi. Zira bugüne kadar bu konu üzerinde yapılmış en kayda değer çalışma, değerli hocamız Sayın Mehmet Çelik'in yapmış olduğu "*Süryani Tarihi*" isimli eseri ve bunun haricindeki çalışmaların büyük çoğunluğu da bu eseri referans olarak göstermekteydi. Dolayısıyla konu üzerinde çalışacağımız kaynakların çok az olması, bizleri başka kaynaklar aramaya yöneltti. Ancak uzun süreli arama çalışmalarımızın sonucunda, istediğimiz oranda bir kaynak zenginliğine maalesef ulaşamadık.

Çalıştığımız dönem itibarıyla son derece önem arz eden bir kaynak eser olan "*Mor Mihayel Vakayinamesi*", 1940'lı yıllarda Türkçe'ye tercüme edilmiş ancak basımı yapılmadığı için ulaşılması da zor bir kaynak olmaktaydı. Eser, XX. yüzyıl başlarında Fransızca'ya tercüme edilmişti. İnternet ortamında yaptığımız araştırmalarda bu eserin herhangi bir İngilizce çevirisine ulaşamadık. Zira bu eser günümüze kadar bu dile de tercüme edilmemişti. Zor da olsa ulaşabildiğimiz bir çalışma, Cambridge Üniversitesi'nde yapılmış olan bir tez çalışmasıydı. Bu çalışmanın bir akademisyen mi yoksa bir öğrenci tarafından mı yapıldığını bile tespit etme imkânımız olmadı. Ulaşabildiğimiz yegâne bilgi, çalışmayı yapan kişinin, önsözde belirttiği gibi "*Mor Mihayel Rabo Vakayinamesi'nin*" ilk defa bu çalışma ile İngilizceye tercümesinin yapıldığı idi.

Kaynak eser açısından kısıtlı olan belge arşivimizi, dönemi konu edinen ve çalışmamızın konusu açısından değerlendirdiğimizde bizlere ışık tutabilecek diğer yan çalışmalarla biraz da olsa zenginleştirmeye çalıştık. Bu noktadan hareketle elimizdeki veriyi birkaç başlık altında toplamaya gayret ettik.

a-Türkiye'de Yapılan Çalışmalar

Yukarıda da değindiğimiz gibi, bu konu üzerinde Türkiye’de yapılmış en kayda değer çalışma olarak Prof. Dr. Mehmet Çelik’e ait olan “*Süryani Tarihi*” isimli eser ön plana çıkmaktadır. Süryani toplumunun geçmişi, isimlerinin ve varlıklarının kökeni üzerine tartışmalarla açılan eser akabinde Süryani toplumunun Hıristiyanlığı kabul etmeleriyle birlikte yaşadığı tarihi süreci ve geçirdiği evrimi ortaya koyması bakımından oldukça önem arz etmektedir. Süryani Tarihi konusunda gerek Türkiye’de gerekse de yurt dışında yapılan pek çok çalışmanın en önemli referans kitaplarından biri olan bu çalışma VI. yüzyıla kadar Süryanilerin de içinde bulunduğu Hıristiyanlığın teolojik tartışmalarından kaynaklanan hadiseleri kapsamaktadır. Antakya Kilisesi’nin hem İstanbul Kilisesi hem de İskenderiye Kilisesi’ne karşı vermiş olduğu mücadelelerin işlendiği ve bu süreç doğrultusunda katlanmış oldukları nice zulüm ve acının altı asırlık bir özeti niteliğindedir.

Konumuz itibarıyla değinmeden geçemeyeceğimiz Haçlı Seferleri ve Moğol İstilasları gibi çok önemli tarihi hadiseleri inceleyen birtakım eserlerin de çalışmamızda geniş yer tuttuğunu görmekteyiz. Bu noktada öncelikle Süryaniler açısından son derece önemli bir yeri olan Urfa şehrinin tarihi geçmişi konu edinen ve değerli hocamız Sn. Mehmet Çelik’in editörlüğünü yapmış olduğu “*Edessa’dan Urfa’ya*” isimli çalışmanın bize yol göstermesi açısından önemi büyüktür. Bununla birlikte Işın Demirkent, İbrahim Kafesoğlu ve Osman Turan gibi son derece önemli tarihçilerimizin çalışmalarını da yine Süryani toplumunun Türk toplumuyla olan etkileşimlerini belirlemek açısından değerlendirmeye almış bulunmaktayız.

Bunun yanında Türkiye’de yaşayan ve Süryani toplumunun önde gelen isimleri arasında yer alan Sn. Gabriyel Akyüz, Sn. Ahmet Taşğın gibi isimlerin eserlerinin de çalışmamıza önemli katkılarının olduğunu belirtmeden geçemeyiz.

b-Tercüme Edilmiş Eserler

Sözümüzün başında da belirttiğimiz gibi böyle bir çalışmayı yapabilmek için kendi dilimiz haricinde yapılan araştırmaları da gözden geçirmek son derece önem arz etmekteydi. Bu nokta nazarı itibarıyla, öncelikle Süryani toplumunun geçmiş dönemde yetiştirmiş olduğu önemli şahsiyetlerin birtakım çalışmalarını değerlendirmeye aldık. Bunların en önemlilerinden biri olan “*Mor Mihayel Vakayinamesi*” isimli çalışma hakkında yukarıda kısaca bilgi verdik. Bunun yanında yaşadığı dönemde Antakya Kilisesi’nin iki numaralı makamına (Doğu Mafiryenliği) yükselmiş olan Abu’l Farac Bar Habreus’un Vakayinamesi, çalışmamızın mihenk taşlarından birini teşkil etmektedir. Bir diğer önemli çalışma da müteveffa Mardin Metropolitleri Hanna Dolabani’nin derlemiş olduğu “*Antakya Süryani Kadim*

(Ortodoks) Kilisesi Patriklerinin Özgeçmişi” isimli eserdir. Bu eser konu edindiğimiz dönem Antakya Kilisesi patrikleri hakkında vermiş olduğu bilgiler dolayısıyla önem arz etmektedir. Bunların yanında hadiseleri İslâm çerçevesinde değerlendiren İbnü’l-Esir, İbni Bîbî, Aksarayî gibi İslâm müellifleri ve daha yakın dönem tarihçilerinin eserleri de çalışmamıza dayanak olarak ele alınmıştır. Bahsi geçen eserlerin müelliflerinin meselelerde taraf olması göz önünde bulundurularak, konu hakkında ve dönemin diğer olayları hakkında, dışarıdan bakan gözlere de önem vermeye çalıştık. Bu doğrultuda Bizans tarihi ve Haçlı Seferleri tarihi kaynaklarına da ulaşmaya gayret ettik.

Çalışmamızda tüm bu temel eserler yanında çok sayıda makale ve internet adresinden de derlediğimiz bilgilere yer vermeye çalıştık.

Netice itibarıyla, elimizdeki sınırlı sayıdaki kaynak eserle tamamlamaya çalıştığımız bu çalışmamızı, elimizden geldiği kadar tarihi gerçekliklerle örtüşür olmasına gayret ettik. Bu çalışmanın, meseleye ilgili kimseler tarafından değerlendirildiğinde, konunun ana hatlarının kavranması noktasında faydalı olacağını ümit etmekteyiz. Bu çalışmanın ortaya çıkmasında bizleri motive eden ve yönlendiren çok değerli hocalarımız Prof. Dr. Mehmet Çelik ve Yard. Doç. Dr. Şükran Yaşar başta olmak üzere, Antakya Kilisesi Mardin Metropolitliği Genel Sekreteri ve Deyrülzafaran Manastırı Müdürü Sayın Yusuf Beğtaş ve Mardin Kırklar Kilisesi papazı Horiepiskopos Gabriyel Akyüz beyefendilere, çalışmamızın kaynak erişimi noktasında büyük katkıları bulunan Dr. İbrahim Özcoşar’a ve sevgili dostlarım Yaren-Zafer Duygu, Canan-İzzet Solak, İrfan Çiçek ve değerli eşim Şebnem Can’a teşekkürleri borç bilmekteyiz.

2-Hıristiyanlık Öncesi Süryaniler¹ ve Yaşadıkları Coğrafya

Tarihi geçmişleri pek çok diğer millet gibi mitolojilere dayanan Süryaniler’in tarihi kayıtlara göre MÖ XIV. yüzyıl itibarıyla tarih sahnesinde yer almaya başladıkları görülmektedir². Kökenleri konusunda çeşitli iddialar ortaya atılmışsa³ da Süryaniler olasılıkla, Asurluların tazyikiyle Fırat’ın batısına geçerek Suriye ve Filistin bölgelerine dâhil olmuşlardır. Büyük Hitit Devleti’nin son bulmasıyla birlikte, bölgede hâkimiyet tesis edebilme imkânına kavuşmuşlar, özellikle Kadeş Savaşı’nın (MÖ 1296) sonrasında yaşanan siyasi boşluğu iyi değerlendirerek, bölgede çeşitli prenslikler kurmuşlardı. Ancak, askeri yönden zayıf olan bu küçük devletler, zamanla Asur egemenliği altına girerek ortadan kalktı

¹ Süryani kelimesinin kökeni hakkındaki tartışmalar için, Mehmet Çelik, **Süryani Tarihi**, Ayraç Yay, Ankara, 1996, s.15

² Çelik, **Süryani Tarihi**, s.17

³ Bu iddialar için, Mehmet Çelik, **Süryani Tarihi**, s.17

ve Arami toplumu Hıristiyanlığın doğuşuna kadar geçen sürede başka milletlerin boyunduruğu altında yaşamak zorunda kaldı.

Büyük İskender ile başlayan, Selevkoslar ve Roma ile devam eden süreç, Arami toplumunun çaresizce duhûl ettiği bir Hellenizm tufanı şeklinde geçti. Adı geçen egemenlerin dönemlerinde Arami toplumu, coğrafyadaki diğer halklar gibi, Hellen kültürünün etkisine girmek zorunda kalmaktaydı.

Kozmopolit yapısı itibarıyla çok çeşitli inançların görüldüğü bu coğrafya, Hellenist kültürün gelişiyse Yunan tanrılarıyla da tanıştı. Bölge hali hazırda, Mısır ve Mezopotamya kökenli paganist anlayışın yoğun olduğu bir yerdi. Bunun yanında Sır Dinleri olarak adlandırılan ve yarı ilahi boyuttaki, “Kurtarıcı Tanrı, sonsuz yaşam ve ebedi kurtuluş” gibi kavramları müjdeleyen çeşitli dini inanışlar da yine halklar tarafından rağbet görmekteydi. Şüphesiz bölgenin önemli bir dini kimliği de Yahudilikti. Çeşitli mezheplere ayrılmış olsalar⁴ da İsrailoğulları, Hz. Musa'nın dinine bağlı kalmışlardı.

Böylelikle bölge, milat öncesi dönemde çok farklı inançların yaşadığı, çok sayıda tanrının ve mitin bir arada yoğrulduğu, etnik yapısıyla olduğu kadar dini yapısıyla da zengin olan bir görünüm arz etmekteydi. Ancak miladi yıllarla birlikte her şey değişecekti. Hz. İsa'nın gelişi, bölgenin kaderini sonsuza kadar değiştirecek hadiselerle yol açacaktı.

3-XI. Yüzyıla Kadar Hıristiyanlık ve Süryaniler

Hz. İsa'nın ilahi tebliğin ardından geçen zamanda, Hıristiyanlık inancı başta Kudüs ve Antakya'da tesis edilmiş ve hızla kendine taraftar bulmaya başlamıştı. Başlangıçta bu cereyanı Yahudiliğin yeni bir mezhebi⁵ olarak yorumlayan Roma İmparatorluğu sonraları olayın boyutunun çok daha büyük olduğunu ve kendi pagan dini temelli devlet yapısını tehdit eder hale geldiğini fark etti. Bu farkındalık sonucunda Roma ile Hıristiyanlık arasında bir ölüm-kalım savaşı başlamış ve Roma'nın Hıristiyanlara karşı uyguladığı tutum zaman zaman kitle katliamlarını da içeren bir vahşete dönüşmüştür. Bahsi geçen bu mücadele, tam da Hıristiyanlığın havlu atmasıyla sonuçlanma evresine girerken, Hıristiyanların imdadına İmparator Büyük Konstantin yetişmiş ve yok olmak üzere olan bu dinin yaşaması yolunda önemli adımlar atmıştır. Büyük Konstantin sayesinde varlığı kurtulan Hıristiyanlık, elde ettiği imkânlarla Roma devleti içinde daha rahat bir hareket sahasına kavuşmuş, giderek güçlenmiş

⁴ Çelik, **Süryani Tarihi**, s.21

⁵ Çelik, **Süryani Tarihi**, s.65

ve bir süre sonra da, Batı'dan ayrılarak ayrı bir devlet haline gelen Doğu Roma İmparatorluğu'nun resmi dini haline gelmiştir.

Bu dönemden sonra, aslında ilk günden beri var olan ve daha ilk dönemden itibaren hararetli tartışmaların yaşanmasına neden olan, ancak öncelikli mesele olan Roma İmparatorluğu karşısında verilen var olma savaşı yüzünden genellikle ikinci planda kalan teolojik tartışmalar iyice gün yüzüne çıkmaya başladı. Kısacası Hıristiyanlık dini, Bizans'ın resmi devlet dini haline geldikten sonraki Hıristiyanlık Tarihi "*Kiliselerin Mücadelesi Tarihi*" haline dönüştü⁶.

İzmir Konsili'ne kadar, Hıristiyan dünyasında Hz.İsa'nın şahsı üzerindeki tartışmalar bir çözüme kavuşmamıştı. İzmir Konsili'nde ise, özellikle İmparator Konstantin'in baskı ve çabaları sonucunda piskoposlar, İsa'nın Tanrı olarak düşünülmesi ve tapılması gerektiğini kararlaştırmıştı. Yani bu konsilde Hz.İsa'nın beşeri tabiatı yok sayılarak, kendisine tamamen ilahi bir boyut verilmişti⁷. Ancak bu durum ileride daha başka sıkıntılara yol açtı. Bu noktadan hareketle Hıristiyanlık içindeki teolojik tartışmalar daha da şiddetlendi. 381 yılındaki İstanbul Konsili'nde İstanbul Kilisesi'nin patriklik statüsüne yükseltilmesi, İskenderiye ve Antakya kiliselerinin tepkilerine neden oldu. Nihayet Doğu Hıristiyanlığına savaş açan İmparator Marcian döneminde, 451 yılındaki Chalcedon (Kadıköy) Konsili'nde, başta "diofizit" yani Hz.İsa'da beşeri ve ilahi iki tabiatın varlığını kabul eden akide olmak üzere alınan bazı kararlar ve İstanbul Kilisesi'nin evrensel (Ekümenik) kilise olarak kabul edilmesi Hıristiyan âleminin bir daha birlik sağlayamayacak şekilde parçalanmasına neden oldu. Kadıköy Konsili'nin kararları Roma'da, İstanbul Kilisesi'ne bu statüyü veren 28.madde dolayısıyla tepkiyle karşılanırken⁸, Doğu'da çok daha güçlü hezeyanlara neden oldu ve sonuçta çok kanlı olaylar yaşandı. Bu konsilin sonuçlarından bir tanesi de Hıristiyanlığın ilk ve en güçlü kiliselerinden olan Antakya Süryani Kilisesi'nde, Batı'dan ayrılarak bağımsız bir kilise olma yolundaki fikirlerin ortaya çıkmasıydı.

Kiliseler arasında süre gelen çekişmeler sokağa da yansıyor ve din adamlarının arasında geçen teolojik tartışmalar artık çarşıda pazarda konuşulan güncel meseleler haline geliyordu. Yaşanan gerginlik zamanla sokak çatışmalarına dönüştü, Antakya ve Mısır'da kanlı olaylar yaşanmaya başladı⁹. Meseleyi kökten çözmek isteyen İmparator Zenon, İstanbul

⁶ Çelik, **Fener Patrikhanesinin Ökümeniklik İddiasının Tarihi Seyri**, Akademi, İzmir, 2000, s.10 vd

⁷ Çelik, **Süryani Tarihi**, s.221

⁸ Çelik, **Süryani Tarihi**, s.219

⁹ Çelik, **Süryani Tarihi**, s.259

Patriği Akak ile birlikte bir *Birleşme Fermanı (Henotikon)* yayınladı ve bunu başta Antakya ve İskenderiye olmak üzere tüm doğu kiliselerine yolladı. Henotikon, ülke çapında genel bir kabul görmesine rağmen Urfa dolaylarındaki Diofizit Nasturiler tarafından reddedildi. İmparator, ülkede dini birliği sağlamak noktasında, Henotikon'u kabul etmeyen Nasturileri İran'a sürdü¹⁰. İmparator böylelikle ülkedeki sorunu çözeceğini düşünüyordu ancak gelişmeler beklediği gibi olmadı. Zira zamanla gruplar arasında yeniden çekişmeler baş gösterdi. İmparatorluğun Sasani Devleti'ne karşı yürüttüğü politika gereği tavizler verdiği Doğu Hıristiyanları'nın güçlenmesi, Batıdaki Grek Kiliseleri'nin bunlara nefretle bakmalarına neden oldu¹¹. Yaşanan olaylar kiliselerin arasındaki çatlağı artık bir uçurum haline getirdi.

Nihayetinde de Kadıköy karşıtı olarak bilinen Antakya Patriği Büyük Severios (512-542) döneminde Kilise, bağımsız hüviyetine kavuştu. Ancak İmparator Justin I'in tahta geçmesiyle bu düzen bozuldu. Kadıköy lehine hareket eden imparatorun ilk işi, Severios'u aforoz ettirmek olmuştu. Kısa süren bu sürecin sonunda, Diofizit imparatorun tutumuyla sarsılan Antakya Süryani Kilisesi Yakub Burdono'nun çabalarıyla yeniden ayağa kalktı.

Teolojik tartışmaların devam ettiği Justinian döneminde İmparator, bu sıkıntıları gidermek ve Doğu ile Batı'yı barıştırmak için çalışmış ve bu amaçla bir de konsil (553 İstanbul) toplamış ve az da olsa mesafe kat etmişse de İmparator Justinian II döneminde tartışmalar yeniden alevlenmiştir.

VI. yüzyılın ikinci yarısında, bu defa Süryaniler kendi aralarındaki kristolojik tartışmalar yüzünden parçalanma yaşamaya başladılar. Antakya Süryani Kilisesi'ni yeniden ayağa kaldıran ve bu dönemden sonra tek doğa yanlısı Ortodoks Süryaniler'in "*Yakubiler*" olarak anılmasına vesile olan Yakub Burdono'nun takdis ettiği Homslu Yuhanna 557 yılında İstanbul'da ortaya attığı ve ciddi taraftar da bulduğu "*Üç Doğa*" kuramıyla teslisi, "*Üç ilah, Üç öz ve Üç doğa*" olarak ifade ediyordu. Yakub ve taraftarları tarafından reddedilen bu görüş, Yakub'un yakın dostları Tarsus Piskoposu Kanun ve Selevkiya Piskoposu Evgin tarafından da kabul görünce ayrılıklar başladı. Yaşanan gelişmelerin ülkedeki barışı tehdit etmesi üzerine imparator Yakub'u İstanbul'a çağırılmış ancak Yakub gitmeyince yerine Patrik Pavlos II Ukomo gitmişti. Pavlos'un amacı, Kadıköy Konsili kararlarını iptal ettirmektir ancak bunu başaramamanın yanında bir de İstanbul Kilisesi mensuplarıyla bir ayine katılmışlardı ve bu durum aforoz edilmeleri için yeterliydi. Bu davranış Doğu'da duyulunca büyük bir tepki

¹⁰ Çelik, *Fener Patrikhanesi*, s.40

¹¹ Çelik, *Fener Patrikhanesi*, s. 61

uyandırdı. Pavlos tövbe ettiğini belirten bir mektubu Yakub'a gönderdi ve toplanan bir sinodda bu tövbe kabul edildi. Ancak bu sefer de tövbenin kabul edilmesi İskenderiye'de büyük tepki topladı ve İskenderiyeli ruhbanlar, Süryani Kilisesi ile ilişkilerin kesilmesi yönünde bir karar aldılar. Bunun üzerine Yakub, Pavlos'u Patriklikten azlettiğini ilan etti. Bu karar üzerine Süryaniler'in bir kısmı Yakub'un yanında yer alırken, bir kısmı da karşısında yer aldı. Karar karşısında çok üzülen Pavlos'un görüşme talepleri Yakub tarafından itibar görmedi ve Süryaniler bu konu üzere ikiye bölündü. Bu bölünmenin ardından Yakub'un taraftarları "*Yakubiler*" olarak anılmaya başlandı ve zamanla bütün tek doğa yanlısı kiliseler bu isimle anılır olmuştur¹².

VI. yüzyılın sonlarında Kadıköy yanlısı İmparator Mauricius, Süryaniler'e karşı kendi yandaşlarının bile tepkisini çekecek şekilde çok sert bir politika izlemeye başladı. Tüm bunları İsa adına yaptığını söyleyen imparator, Süryani kilise ve manastırlarına el koydu ve valileri aracılığıyla, Doğu ve Güneydoğu Anadolu, Yukarı Mezopotamya ve Suriye'de binlerce Süryani'nin katledilmesine neden oldu. Bu katliamlar sonucunda Monofizit-Diofizit çekişmesi, ülke genelinde yaşanan bir çatışmaya dönüştü. Mauricius'un tahttan indirilerek halkın önünde idam edilmesi ve yerine Phokas'ın geçmesiyle ortalığın sakinleşeceğini düşünenler yanıldılar. Öncelikle, Papa Bonifatius III'e gönderdiği mektupla Roma ile barışı sağlayan İmparator ardından Doğu'ya dönerek tek doğa yanlısı Hıristiyanların yanında bu kez Yahudiler'e de sert politikalar uyguladı. Bu politikalar yine binlerce masum insanın katledilmesine yol açtı. Böylesine acılı bir dönemin sonunda Süryaniler, Hüsrev II komutasındaki Sasani ordusunun Bizans'a karşı harekete geçerek Kayseri'ye kadar gelmesiyle rahat bir nefes alabildiler¹³. Doğu sınırının emniyetini düşünen yeni imparator Heraklios'un politikaları ise, Doğu Hıristiyanları'na yeni sıkıntıların ve acıların habercisi niteliği taşımaktaydı. Ancak beklenmedik bir gelişme sonucunda hem Heraklios amacına ulaşamayacaktı hem de Süryaniler Bizans'ın zulüm ve katliamlarından kurtulacaklardı. Bu yeni gelişme, güneyden gelen yeni bir ordunun ayak sesleriydi. İslâm fetih hareketi, devrin iki büyük gücünü karşısına alarak Bizans ve Sasani devletleriyle mücadeleye girişmişti. Motivasyonu had safhada olan İslâm orduları, Doğu'da Sasani Devleti'ni tarihe gömmüş ve yönünü Bizans topraklarına çevirmişti.

¹² Çelik, **Süryani Tarihi**, s.315 vd

¹³ Çelik, **Süryani Tarihi**, s.325; Georg Ostrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi**, Çev. Fikret İşıltan, TTK, Ankara, 1999, s.78

7. yüzyılda başlayan İslâm fetih hareketi, Doğu Roma İmparatorluğu'nu esasında köklü ve zorlu bir düşman olan Sasani tehlikesinden kurtarmıştı; ancak bu fetih hareketi, sahip olduğu “Cihad” anlayışı dolayısıyla, Doğu Roma'nın bölgedeki yeni ve daha etkili rakibi haline gelmişti. İslâm fetihleri öncelikle Sasani devletine son vermiş ve ardından Bizans hâkimiyeti altında olan Suriye, Yukarı Mezopotamya ve Güneydoğu Anadolu da, İslâm fetih hareketinin hedefindeki coğrafyalarından biri olarak sıraya konmuştu. Bu coğrafya, üzerinde yaşayan milletlerin farklı etnik ve dini özellikler taşıması dolayısıyla çok kültürlü bir yapı arz etmekteydi. İşte bu çok kültürlü yapının en önemli gruplarından biri de, özellikle Güneydoğu Anadolu ve Yukarı Mezopotamya bölgelerinde yaşamlarını sürdüren Süryaniler'di.

Gerek Bizans-Sasani savaşları sonucu bölgede yaşanan istikrarsız ve emniyetsiz ortamda arada kalmaları ve gerekse aynı dine mensup olmaları ve büyük çoğunluğunun da Bizans toprakları içinde yaşıyor olmaları hasebiyle Bizans'ın nüfuz sahasına mahkûm olan Süryani halkı ise bu fetih hareketini genel itibariyle olumlu karşılamaktaydı. Zira Süryaniler, özellikle Antakya Bağımsız Süryani Patrikliği'ni kurarak Batı Hıristiyan dünyasından ayrıldıktan sonra gerek teolojik anlaşmazlıkların gerekse de bu anlaşmazlıkların bahanesiyle Bizans'ın aldığı siyasi tedbirlerin sonucunda büyük acılar çekmişler ve yüzyıllardan beridir süre gelen bu durum Süryanileri, kendi dindaşlarını bırakıp bir başka dinin mensuplarına kucak açmalarına ve onları gerçek birer kurtarıcı olarak telakki etmelerine neden olmuştur.

630 yılında Mekke'nin Müslümanlarca fethedilmesi, İslâm Devleti'nin siyasal olarak genişleme sürecini de başlattı. Halife Hz.Ebu Bekir döneminde başlayan ve halefi Hz.Ömer döneminde büyük ölçüde tamamlanan, Suriye'nin ve ardından Mısır'ın da fethedilmesiyle iyice mesafe kaydeden İslam fetih hareketi, topraklarına kattığı bu ülkelerde yaşayan gayrimüslim halka, İslâm'ın genel zimmî hukuku uyarınca muamele etmekteydi. Buna göre İslâm hükümdarları, ülkelerinde yaşayan gayrimüslimlere, herhangi bir taşkınlık yapmadıkları ve vergilerini ödedikleri sürece dokunmamış, günlük yaşayışlarında ve ibadetlerinde onları özgür bırakmıştır. Bu konuya örnek teşkil etme noktasında, Halife Hz. Ömer'in Kudüs'ün fethi esnasında Kudüs'teki Patrik Safronyos'a verdiği taahhütname önemli bir belge konumundadır.

“Bu, Halife Ömer bin Hattab'ın Kudüslü Hıristiyanlara verdiği sözlerdir: Halife, güvenliklerini, yaşamlarını, mal ve mülklerini, kiliselerini ve çarmlıklarını korumaya söz verir. Hıristiyanların kiliseleri ne yıkılacaktır ne de konuta dönüştürülecektir... Hellenlerle birlikte

şehri terk etmek isteyenler, gidecekleri yere varıncaya kadar güvenlik içinde olacaklardır. Kentte kalmak isteyenler, ürünlerini kaldırdıkları zaman cizye ödeyeceklerdir.”¹⁴

Konuyu tamamlayıcı bir başka örnek ise, İslâm ordularının Suriye’ye girmesinden sonra, Halid bin Velid’in buradaki Hıristiyanlara vermiş olduğu fermandır.

“Rahman ve Rahim olan Allah’ın adıyla,

Bu antlaşma Halid bin Velid’in şehre girdiği takdirde Dımaşk (Şam) halkı için güvence altına aldığı konulardır: Onların yaşamları, malları ve kiliseleri güvence altındadır. Kent surları yıkılmayacaktır, hiçbir Müslüman, onların evlerine oturmak için yerleşmeyecektir. Allah’ın peygamberinin ve halifelerinin ve inananların zimmeti onlara verilmiştir. Onlar cizyelerini ödedikleri sürece, üzerlerine iyilikten başka bir şey gelmeyecektir.”¹⁵

İslâm hâkimleri bu ferman üzerine Suriye’nin Hıristiyan halkına herhangi bir baskı uygulamamış ve halk da yüzyıllardır çektikleri acıların nihayet son bulması ümidiyle bu yeni gelenleri bağrına basmıştır.

4-XI. Yüzyılda Bölgenin Genel Durumu

a-Abbasi Devleti’nin Zayıflaması ve Selçuklular’ın Bölgede Hâkimiyet Kurmaları

750 yılındaki ihtilalle Emevi Hanedanlığına son veren Abbasiler, buldukları bölgede güçlü bir hâkimiyet tesis etmişler, ancak zaman içinde her devletin yaşadığı gibi iç çekişmeler, dış tehditler, kötü yönetim gibi sebepler yüzünden bu devlet kudret zafiyetine uğramıştı. Özellikle IX. yüzyılın ikinci yarısı ve X.yüzyılda Abbasi Hilafeti’ne bağlı hareket eden Türkmen beylerinin valilik ettikleri bölgelerde yarı bağımsız olarak kurdukları siyasi teşekküller¹⁶, devletin gücünü ve otoritesini daha da zayıflatmaktaydı. Bu siyasi zafiyet karşılığında Mısır’daki Fatımiler’in siyasi rehberliğini yaptığı Batınî ve İsmailî hareketleri de itikadi açıdan Abbasi otoritesini sallamaktaydı. Anadolu’da ise Bizans Devleti, Arap fetihleri karşısında kaybettiği yerlerin bir kısmını yeniden eline geçirmeye muvaffak olabilmiş, daha batıda ise örneğin Normanlar, Sicilya’yı Araplardan geri almayı başarmışlardı. İşte bu dönem

¹⁴ Adday Şer, **Siirt Vakayinamesi**, Çev. Celal Kabadayı, Yaba Yay., İstanbul, 2002, s.405

¹⁵ Çelik, **Süryani Tarihi**, s.328

¹⁶ Bu devletler, 868-905 yılları arasında Mısır’da kurulan Tolunoğulları, 890-929 yılları arası Azerbaycan’da kurulan Sacoğulları ve 935-969 yılları arası Mısır’da kurulan İhşidiler (Akşitler) devletleridir. Geniş bilgi için Bkz: Nesimi Yazıcı, **İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi**, TDV Yay. Ankara, 2008

İslam âleminin en buhranlı dönemlerinden biri olarak tarih kayıtlarına geçmiştir. Ancak X. asır ile birlikte önemli hadiseler cereyan etmeye başlamıştır ki bunların en önemlilerinden biri, Maveraünnehr dışında kalan Türk unsurlarının süratle İslamlaşmaya başlamalarıdır. Bunun hemen akabinde ise batıya doğru yaşanan *Müslüman Türk* muhacereti hem bölgenin geleceğindeki kaderini değiştirecektir¹⁷ hem de İslam âlemini içinde bulunduğu dar boğazdan çıkararak Abbasi Hilafeti'nin, en azından dini bir makam olarak XIII. yüzyıla kadar varlığını sürdürmesine olanak verecektir.

1040 yılında Gazneli Devleti'ne karşı Dandanakan Savaşı'nı kazandıktan sonra Irak, Doğu ve Güneydoğu Anadolu, Suriye ve Filistin yolunu açan, mülk ve saltanata kavuşan¹⁸ Selçuklu Türkleri, bu zaman zarfında fethettikleri bölgelerde sağlam bir siyasi oluşumun temellerini de atmaya başlamışlardı. Bu fetih hareketinin böylesine hızlı bir şekilde vuku bulmasının altında yatan sebep ise, Müslüman olan Selçuklu Türklerinin, İslam topraklarında rahatlıkla ilerlemeleri ve bu topraklarda yaşayanların, Selçukluların, ışığını kaybetmeye başlamış olan İslam Âlemi'ne yeni bir dinamizm getireceği düşüncesiydi. Aynı düşüncüyü Bağdad'daki Abbasi hilafeti de paylaşmaktaydı ki, Abbasi Halifesi Kaim Bi-Emrillah, 1058 yılında Bağdad'da, kızını zevce olarak verdiği¹⁹ Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'e "Doğunun ve Batının Sultanı" sıfatıyla çifte kılıç kuşandırarak O'nun siyasi hâkimiyetini tüm İslam Dünyasına ilan etmişti²⁰.

Bu motivasyonla Selçuklular, Anadolu içlerine akınlarını sıklaştırmış, yaklaşık on beş yıl Doğu Anadolu'da Bizans'la köşe kapmaca oynamış ve nihayet 1071 yılında Malazgirt Ovası'nda yapılan savaşta Bizans'a ağır bir darbe indirerek Anadolu'nun yolunu İstanbul önlerine kadar açmıştır.

Selçuklular, Horasan merkezli büyük bir devlet kurmuşlar ve Anadolu, Suriye ve Irak topraklarında da merkeze bağlı özerk devletlerle hâkimiyetlerini çok geniş bir coğrafyaya yaymışlardı. Anadolu'da ise, başta Anadolu Selçuklu Devleti olmak üzere, önceki akınlarda ve savaşlarda yararlılık gösteren Türkmen beyleri, kendilerine verilmiş bölgelerde kendi devletlerini kurmuşlardı²¹. Süre gelen fetih hareketleri sonunda Anadolu Hıristiyanlığının yoğun olarak yaşadığı bölgeler Türklerin eline geçmeye başlamıştı. Bizans geri çekildikçe,

¹⁷ Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2005, s.13

¹⁸ Hüseyinî, **Ahbarü'd-Devleti's-Selçukiyye**, Muhammed İkbâl'in neşrinden tercüme eden: Necati Lügal, TTK, Ankara, 1943, s.137

¹⁹ Hüseyinî, **a.g.e.**, s.15

²⁰ Öngül, **Selçuklular Tarihi**, Manisa, 2007, c.I, s.34

²¹ Bu devletler hakkında geniş bilgi için Bkz: Öngül, **Selçuklular Tarihi**, C: II

1082’de Tarsus, 1083’de Adana, Misis (Mamistra), Anazarba ve nihayet bütün Çukurova, 1084’te çok önemli bir merkez olan Antakya, 1085’de Diyarbakır ve Meyyafarikin (Silvan) gibi önemli merkezler artık Türk hâkimiyetine geçmişti.

Fetihlerden sonra şehre giren Türk hâkimlerinin tutumu, yerli Hıristiyan halka karşı da gönül alıcı nitelikteydi. Mesela Antakya’nın fethinde Süleymanşah, Hıristiyanlar için çok önemli olan bu şehri kılıçla alırken halka hiç dokunmamış, esirleri karşılıksız olarak serbest bırakmış, askerlerin Hıristiyan halka iyi davranmalarını ve kimsenin evine zorla girilmemesini emretmiştir²². Bunun yanında şehirdeki Süryani halkın talebi üzerine Meryem ve St.George kiliselerinin inşasına izin vererek Süryanilerin gönlünü kazanmıştır²³. Bu duruma bir başka örnek de Selçuklu Emiri Bozan’ın, Urfa’yı fethetmesinde yaşananlar gösterilebilir. Urfalı Mateos’un anlatımına göre, şehrin Bozan’a teslim olmasının ardından Urfa ve çevresi, tam anlamıyla bir asayişe ve sükûnete kavuşmuştu²⁴. Bu türden davranışlar fethedilen diğer Hıristiyan şehirlerinde de genel anlamda sürdürülmekte ve sonuç olarak, yerli halkın bu yeni gelenleri karşılamaları noktasında tereddütlerini giderir nitelikteydi.

Hattızatında özellikle Doğu Anadolu Ermeni ve Süryanileri ile Orta Anadolu’da yaşayan Bogomiller²⁵ gibi gruplar, Bizans’a düşman oldukları için Türklere karşı Bizans’ı

²² İbn’ü-l Esir, **el-Kâmil fi’t-Tarih**, C:X, Böl:I, Kıs:XXVI

²³ Turan, **a.g.e**, s.108

²⁴ **Urfalı Mateos Vakayinamesi**, Çev. H.D.Andreasyan, Ankara, 1986, s. 173

²⁵ Bogomiller, 1186 yılında Isaakios II Angelos döneminde Bizans’a karşı verilen ve kazanılan bağımsızlık mücadelesinde oldukça etkili olmuşlardır.

Bogomilizm, III yüzyılda ortaya çıktığı düşünülen ve Neo-Maniheizm olarak nitelenen Maniheizm-Marcionizm-Hıristiyanlık karışımı bir inanişin yani Paflikyanizm’in (Paulucian), sonraki döneme yansımış bir modelidir. Pek çok kaynak Paflikyanizm inanişinin fikir babası olarak III yüzyılda yaşamış olan Samsatlı Pavlos’u gösterir (Bu kaynaklar özellikle eski dönem kaynakları olup, bunların en önemlisi Eusebius’tur. Bunun yanında Anna Komnena, Aleksiad’da bu akımın kurucusunun, İmparator Basileos I (867-886) tarafından Paflikyanların liderine elçi olarak gönderilen Sicilyalı Pierre’e dayanarak, VII yüzyılda yaşayan ve Maniheist olan Samsatlı Pavlos’un inanişinde bir kadın olan Kallinike’nin iki oğlu, Pavlos ve Ioannes’ten kaynaklandığını ifade etmiştir ki bu Pavlos da Samsatlıdır veya bu fikirlerini yayması için annesi tarafından Samsat’a yollanmıştır (Mehmet Çoğ, “İslam-Bizans İlişkileri Bağlamında Paflikyanlar Üzerine Bir Değerlendirme”, Fırat Üni. İlahiyat Fak. Derg, 2008, Yıl: 13, S: 2, s.76). Anadolu’da geniş bir taraftar kitlesi bulan bu inanişle mücadele etmek için Bizans Devleti, Paflikyanları Balkanlara sürgün etti. X yüzyılla birlikte ise bu inaniş, Bogomil isimli Bulgar bir din adamı tarafından yayıldı ve onun ismiyle anılmaya başladı. Balkanlarda çok geniş halk yığınlarının bu akımın etkisine girmesi üzerine Bizans, çok daha sert tedbirler uygulamaya başladı. Özellikle Aleksios Komnenos döneminde Bogomiller, çok şiddetli takiplere ve ölüm cezalarına çarptırıldı (Bizans Devletinin bu akımlara karşı faaliyetleri için bkz: Ostrogorsky, **a.g.e**, s.201 vd; A.A Vasiliev, **Bizans İmparatorluğu Tarihi**, Çev: A. Müfid Mansel, maarif Matbaası, Ankara, 1943,C:I, s.351 vd). XV yüzyılda Balkanlara gelen Türklerle birlikte İslam’ın da bölgede yayılmasıyla birlikte bir kısmı İslam’a geçti, bir kısmı Katolikleşti ve küçük bir kısmı da kendi inançlarında sabit kaldı (Konu hakkında detaylı bilgi için, İsmail Kaygusuz, “Anadolu’dan Batı Avrupa’ya Aykırı İnanç ve Düşünce Geleneği”, kişisel internet sitesi, www.İsmailkaygusuz.com). Bu akım, daha o dönemde Batı Avrupa’da da kendini gösterdi ve Almanya’da Katharizm, Güney Fransa’da Albingensianizm olarak ortaya çıktı (A.A Vasiliev, **History of Byzantine Empire**, Vol: II, The University of Wisconsin Press, Wisconsin USA, 1952, s. 383). Mor

müdafaa etmemekteydi. XI. Yüzyıl başlarında Bizans imparatorları Doğu Anadolu'daki Ermeni prensliklerini yıkıp, halkını da Orta Anadolu'ya sürmüş, yürütülen Rumlaştırma ve Bizans'ın dini akidelerini zorla kabul ettirme politikaları bu halklar üzerinde Bizans'a karşı yoğun bir nefrete yol açmıştı²⁶. Urfalı Matteos bu yaşananlar hakkında “*İktidarsız ve kadınlaşmış iğrenç Rum milleti Ermenistan'ın en cesur evlatlarını yurtlarından koparıp dağıttılar ve milletimizi tahrip ederek Türklerin istilasını kolaylaştırdılar*”²⁷ ifadelerini kullanarak tüm bu olayların sorumlusunu Bizans Devleti olarak göstermiştir. Kaldı ki, bu dönem Anadolu'da ikamet eden Bizans ahalisinin durumu (Ermeniler veya diğerleri açısından), şarkta ve artık Bizans egemenlik sahasının dışında bulunan Ermeni ve Süryanilere nazaran gerek kültür gerekse de hayat standartları açısından daha kötü durumdaydı²⁸. Bu da şunu gösteriyordu ki, istilacılar esasında daha rahat bir yaşam ortamı sunmaktaydı.

b-Bizans İmparatorluğu'nun XI. Yüzyıldaki Genel Durumu

Doğu Roma İmparatorluğu, Basileos II (976-1025) yönetiminde girdiği XI. yüzyılda en parlak dönemlerinden birini yaşamaktaydı. Devlet Batıda Bulgar Krallığı ortadan kaldırılmış ve Balkanlarda yüzyıllardır tam olarak sağlanamayan Bizans otoritesini sağlamlaştırmış; çok önemli bir icraat olarak, Bulgar Kilisesi'ni başpiskoposluk derecesine indirerek, tüm ruhani makamlarıyla birlikte kendi şahsına bağlamıştı²⁹. Öyle ki, Bulgar Kilisesi'nin başpiskoposunun atamasını da patrikhane değil bizzat imparatorun kendisi yapmaktaydı. Ancak Bizans İmparatorluğu, Bulgaristan'ı ilhak ederek sınırları içine dâhil etmekle, gelecekte başına büyük sıkıntılar açacak bir konu başlığını da sınırlarının içine almış oluyordu. Bulgaristan'da filizlenen ve geniş kitlelerce benimsenen *Bogomil* akımı, bu sayede Bizans'ın içine kadar sokulacaktır.

Bunun yanında uzun zamandır gidilmeyen Kafkaslar bölgesine düzenlediği seferlerle buraları itaat altına almış ve Gürcistan'ın bir kısmıyla Vaspurakan³⁰ bölgesi de Bizans'a ilhak olunmuştu³¹. Güneydoğu sınırını da Fatımi tehlikesini bertaraf ederek emniyete almış; elinde

Mihayel Rabo, patriklik döneminde, 1178 yılında bu düşüncelerin aksini ortaya koyan bir yazı yazmıştır (Mor İğnatios, **Saçılmış İnciler**, s.401).

²⁶ Turan, **a.g.e.**, s.49

²⁷ Urfalı Mateos **Vekayinamesi ve Papaz Grigor'un Zeyli**, Çev. Hrnt D. Andreasyan, TTK, Ankara, 2000, s.111-112

²⁸ Turan, **a.g.e.**, s.26

²⁹ Çelik, **Fener Patrikhanesi**, s.101

³⁰ Ararat'tan sonra Ermenilerin yurt tuttıkları ikinci en büyük topraklardır. '*Büyük Ermenistan*'ın en büyük bölgesi olarak gösterilmektedir. Basit anlamda Van Gölü çevresinin büyük bir kısmı bu eyaletin sınırları içinde yer almaktaydı. Aygün Attar, "**Ermeni Tarih Yazıcılığı**", politika.dumlupinar.edu.tr, s.9

³¹ Ostrogorsky, **a.g.e.**, s.291

bulundurduğu Güney İtalya topraklarını, Sicilya'yı ele geçiren Araplar'ın saldırılarından korumayı başarmıştır. Ancak Basileos II ölünce devlet için işin şekli değişmeye başlamış, yerine geçen³² kardeşi Konstantin VIII'in (1025-1028) kısa süren ve karakter ve sorumluluk yoksunu³³ idaresi, imparatorluk hazinesinin ziyafetlerde ve eğlencelerde israf edildiği bir dönem olmuştur. Konstantin'in kızı Zoe ile evlenerek devletin başına geçen İstanbul valisi Romanos III Argyros'un dönemi, Basileos II'nin siyasetinin terk edildiği bir dönem olmuştur³⁴. Bu imparatorun büyük arazi sahiplerini ihya eden kararları, Bizans ordusunun temelini oluşturan ve durumları Basileos II döneminde oldukça iyi olan küçük arazi sahipleri ve köylüleri iflasın eşiğine getirmiş ve vergi sisteminin ciddi sıkıntılar yaşamasına yol açmıştı. İmparatorla arası iyi olmayan İmparatoriçe Zoe ise genç bir köylü olan Mikhail'e âşık olmuş ve Mikhail, Argyros'un ölümünün ardından hemen imparatoriçeyle evlenerek Mikhail IV (1034-1041) adıyla imparator olmuştu³⁵.

Becerikli bir imparator ve iyi bir asker olan Mikhail IV, sara hastasıydı ve Balkanlar'da çıkan bir isyanı bastırıp döndükten kısa bir süre sonra öldü. Onun yerine geçen Mikhail V Kalapathes ise katı kişiliğinin bedelini tacıyla ödedi. Konstantinos VIII'in kızları Zoe ile Theodora'nın ortak imparatoriçelik macerası ise birbirlerine karşı duydukları nefret yüzünden yalnızca birkaç hafta sürecek ve imparatoriçe Zoe, devlet yönetimini bir erkeğin eline bırakmak amacıyla, Konstantinos IX Manomakhos (1042-1055) ile evlenecekti. Ancak devletin sıkıntıları bu dönemde de devam etti. Başkentteki aristokrat kesimin devletin üzerindeki etkinliği sürerken, başkent dışında kalan bölgelerde geniş arazi sahipleri de sahip oldukları ekonomik gücü kullanarak imtiyazlarını günden güne artırıyorlardı. Ordunun ana personel kaynağı olan küçük arazi sahipleri ve köylülerin verimini kaybetmesi üzerine paralı askerlerden oluşan ordu sistemi yeniden gündeme gelmiş ve bu doğrultuda Norman ve İngilizler'den müteşekkil askeri bir güç oluşturulmaya çalışılmaktaydı. Bu ordu vasıtasıyla bir takım zaferler de elde edilmiş, Sicilya'nın bir bölümü Araplar'dan alınmış, ancak İstanbul'daki iktidar sahiplerinin imparatoru kışkırtması üzerine İmparatorla, bu başarıyı sağlayan komutan Georgios Maniakes'in arası açılmış ve bu bir isyana dönüşmüştür. Yeniden yapılandırılan ordunun elde ettiği başarılar, dış siyasette devlete biraz olsun nefes aldirmiş olsa da, 1048 yılında Tuna'yı geçen Peçenekler'in akınları Bizans Devleti için çok ağır sonuçları ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bulgaristan'ı ilhak ederek bir yandan sınırlarını

³² Aslında Konstantin VIII, Basileos II ile birlikte devleti yönetmiş, Basileos'un ölümünden sonra tek başına imparator olmuştur. Ostrogorsky, **Bizans Tarihi**, s.278 vd.

³³ Ostrogorsky, **a.g.e.**, s.297

³⁴ Ostrogorsky, **a.g.e.**, s.298

³⁵ Ostrogorsky, **a.g.e.**, s.300

genişleten devlet, bir yandan da, evvelden bu topraklarda Peçenek saldırılarına Bulgarlar muhatap olurken, şimdi ise kendisinin mukavemet etmesini gerektiren bir duruma gelmiş bulunmaktaydı ve bu akınlara, bu mukavemeti gösterecek durumu da yoktu. Nihayet, Peçenek reislerine verilen bir takım imtiyaz ve hediyeler karşılığında sükûnet ortamı bir nebze sağlandı.

Konstantinos IX döneminde cereyan eden çok önemli bir olay da 1054 yılındaki, Roma ve İstanbul Kiliseleri'nin birleşme ümitlerinin tükenmesidir³⁶. Başlangıçtan beri aralarında iman esasları ve itikadi konularda ayrılıklar olan ve yüzyıllardır birleşme noktasında bir türlü buluşamayan Roma ve İstanbul Kiliseleri, bu tarihte cereyan eden hadiseler dolayısıyla kesin olarak birbirlerinden ayrılmışlardır. İstanbul patrikhanesinde oturan Mikhail Kerullarios ve Roma papalık merkezinin iki numaralı adamı Kardinal Umberto'nun karşılıklı polemikleri sonucunda kardinal Umberto, beraberindeki papalık heyetiyle İstanbul'a gelmiş ve Ayasofya Kilisesinde, Kerullarios ve onun gibi düşünenleri aforoz etmişler, buna karşılık imparatoru ikna eden patrik de papalık heyetini aforoz eden bir sinod toplamıştır. Kerullarios, sinodun sonucunu, Ortodoksluğa bağlı kalarak İstanbul patriğinin tarafını tutan Antakya, Kudüs ve İskenderiye patriklerine de tebliğ etti³⁷. Bu olayla birlikte iki kilise, bir daha bir araya gelmemek üzere birbirinden kopmuştur.

Konstantinos IX'un ölümünü müteakip bir yıl tahtta kalan imparatoriçe Theodora'nın ölümüyle (1056), Bizans Devleti'nin en büyük imparatorluk hanedanı da tarihe karıştı³⁸. Bu hanedanın sona ermesiyle vahim bir karışıklık dönemi başladı. Hükümdarların sıkça değişmesi ve genelinin beceri yoksunu olmasının yanında, Aleksios Komnenos'un 1081 yılında tahta geçmesine kadar sürecek olan bu dönemde, sonraları Haçlı Seferleri'ni doğuracak olan olaylar cereyan etmiştir³⁹.

Bu tarih itibariyle tahta geçen imparator Mikhail VI (1056-1057) de başarılı bir idarecilik sergileyememiş ve bir yıl sonra tahtı, kilisenin de desteğini alan Isaakios Komnenos'a (1057-1059) bırakmak zorunda kalmıştır. Komneni hanedanının bu ilk

³⁶ Tarih yazıcılığında bu konu üzerine önemli bir detay dikkati çekmektedir. G.Ostrogorsky'nin, Michel Kerullarios ve V. Laurent'e dayandırarak yaptığı tespit, bu tarihte kiliselerin birbirinden ayrılması şeklindedir (Bkz: Ostrogorsky, **a.g.e**, s.310). Ancak Mehmet Çelik, bu kiliselerin baştan beri ayrı iki kilise olduğunu ve hali hazırda bir birlik olmadığı için, ayrılığın da söz konusu edilemeyeceğini, bu durumun ancak ve ancak, geçmişten beri süregelen, iki kilisenin birleşme (*Union*) ümitlerinin ortadan kalkması şeklinde ifade edilmesi gerektiğinin altını çizmektedir (Çelik, **Fener Patrikhanesi**, s.102)

³⁷ Vasiliev, **Bizans İmparatorluğu**, s.430

³⁸ Ostrogorsky, **a.g.e**, s.313

³⁹ Vasiliev, **Bizans İmparatorluğu**, s.443

temsilcisi, kısa süren iktidarı boyunca başarılı bir idarecilik sergilemiş ve devleti, özellikle askeri bakımdan güçlendirmiştir. Bu sayede doğu sınırlarının savunulmasında başarı sağlanmış ve batıdan gelen Macar saldırısı da püskürtülmüştü. Tahta geçmesinde önemli katkısı olan Patrik Kerullarios'un kendisinden beklediği karşılığı da vermiş ve o güne kadar imparatorluk makamının imtiyazına dâhil olan Ayasofya Kilisesi'ni Patriklik makamına bırakmıştı. Bununla birlikte, kilise hayatına herhangi bir müdahalede bulunmamayı taahhüt etmiş ve tüm kilise işlerini Patriklik makamının inisiyatifine bırakmıştı. Ancak bu karşılıklı jestler, dünyevi çıkarların devreye girmesiyle yerini bir zıtlığa bıraktı. Kerullarios, İmparator'un emriyle yakalandı ve sürgüne gönderildi ve bu sıralarda öldü. Kerullarios'un ölümü halkın İmparator'a büyük öfke duymasına yol açtı ve bu öfkenin karşısında duramayacağını düşünen İmparator tahttan feragat etmek zorunda kaldı⁴⁰. Yerine geçen Konstantinos X Dukas (1059-1067) ise İstanbul ahalisine verdiği imtiyazlarla aristokrasiyi güçlendirmiş, ancak orduyu ciddi anlamda ihmal etmiştir. Bunun sonucu olarak da doğudaki Selçuklu ilerlemesi ve batıdaki Norman, Macar, Peçenek ve Oğuzlar'ın saldırıları karşısında ordu hiçbir varlık gösterememişti. Her ne kadar biraz da şansın yardımıyla⁴¹ Oğuzlar kısmen kontrol altına alınmışsa da doğudaki Selçuklu tehdidi imparatorluk için çok daha kalıcı ve tehlikeli bir boyut almaktaydı. Konstantinos X Dukas döneminde ordunun bu kadar geri planda kalması ve beraberinde getirdiği askeri başarısızlıklar, muhalefetin elini güçlendirmiş ve imparatorun ölümünden sonra, imparatorun oğulları adına niyabet eden imparatoriçe Eudokia'ya yapılan baskıları artırmıştı. Bu baskılar sonucu imparatoriçe, General Romanos Diogenes ile evlendi ve Romanos IV (1068-1071), imparator olarak tahta çıktı⁴².

İlk iş olarak orduyu nizama sokmaya çalışan imparator, tüm güçlülere rağmen çoğunluğu paralı askerlerden oluşan bir ordu tertiplede ve ilk askeri mücadelelerinde başarı gösterdi. Bu başarıların motivasyonu, Selçuklu akınlarına kesin bir son vermek amacıyla büyük bir savaşın hazırlıklarına başladı. Ancak kader, Malazgirt Ovasındaki savaşta imparatorun yüzüne gülmedi. Bizans ordusu adeta yok edilircesine bir bozguna uğradı ve imparator da esir düştü.

Romanos IV, her ne kadar Selçuklu Sultanıyla anlaşmış⁴³ ve hürriyetini geri kazanmış olarak başkente dönüş yoluna girmiş olsa da gelişmeler aleyhine zuhur etti ve Mikhail VII

⁴⁰ Vasiliev'e göre bir suikasta kurban gitmiş olması da muhtemeldir. Vasiliev, **Bizans İmparatorluğu**, s.444

⁴¹ Bu esnada çıkan bir salgın, Oğuzların pek çoğunun ölümüne yol açmıştı. Ostrogorsky, **a.g.e.**, s.317

⁴² İbn'ü-l Esir, **a.g.e.**, C:IX, Böl: II, Kıs: XXV; Ostrogorsky, **a.g.e.**, s.315

⁴³ Hüseyinî, **a.g.e.**, s.36-37

(1071-1078) imparator oldu. Gözlerine mil çekilen yenik ve devrik imparator, kısa zaman sonra öldü.

Başkentte Romanos IV'e karşı oynanan bu oyun, aktörlerinin hiç hesap etmediği bir netice doğuracaktı. Romanos IV'ün tahttan inmesi ve ölmesi, yapmış olduğu anlaşmayı Selçuklular nazarında geçersiz kılacak ve Selçuklular'ın, İznik önlerine kadar ulaşan akınlarının önünü açacaktı. Yeni imparator da ise bu akınlara dur diyecek ne kudret ne de beceri vardı. 1071 yılı içinde ikinci bir felaket haberi de batıdan geldi. Bizans'ın bir başka belalısı Robert Guiscard, Bari'yi ele geçirerek İtalya'daki Bizans topraklarının tamamını fethetmiş bulunuyordu. İşte tam bu sıralarda Mikhail VII, Papa Gregorius VII'den yardım talep etti ve Roma'nın dünya hâkimiyeti temelli kiliseler birliğini kurma çabalarına kendiliğinden katkıda bulundu⁴⁴.

Balkanlardaki toprak kayıplarının üzerine bir de Anadolu'daki Nikephoros Botaneiates'in isyanı eklenince iyiden iyiye zor durumda kalan İmparator, Nikephoros'un başkente doğru gelmesi üzerine tahttan çekildi ve Nikephoros III Botaneiates (1078-1081) imparatorluk tacını giydi. Ancak yaşlı imparatorun gücü sorunlarla başa çıkmaya yetmiyordu. Bu zamanda kendisine en büyük dayanak olarak, yakın akrabası olan Aleksios Komnenos'u görmekteydi. General Aleksios, müthiş bir dinamizmle Balkanlarda çıkan ayaklanmaları bastırdıktan sonra, Anadolu'da Nikephoros Melissenos'un başlattığı isyanı da bastırmıştı. Ardından, kızını nişanladığı Mikhail VII'nin oğlu olan Konstantin Dukas'ın veraset haklarını koruma bahanesiyle Balkanlardan ilerlemeye başlayan Robert Guiscard'ın karşısına çıktı. Bu esnada baskılara daha fazla dayanamayan İmparator, tahttan feragat ederek çekildi ve Komnenoslar Hanedanı'nın kurucusu Aleksios Komnenos (1081-1118), imparator oldu.

Bizanslı tarihçi Niketas Khoniates'e göre, İmparatorluğu hukuki olarak değil de akrabalarının kanı ve Hıristiyanlığa aykırı bir ayaklanmayla ele geçiren, dalavereyi en büyük akıllılık olarak addeden⁴⁵, Orta Bizans döneminin bu büyük imparatoru, tacı başına taktığında aslında bir enkazın başına geçtiğini de iyi biliyordu. Zira geçmişin bu ihtişamlı devleti, çok değil daha atmış yıl öncesinde çok geniş bir coğrafyaya hükmeden, ekonomik ve askeri açıdan büyük bir güç halinde bulunan imparatorluk, artık içeride ve dışarıda siyasi, askeri ve iktisadi başarısızlıkların üst üste yığıldığı bir meseleler yumağına dönüşmüştü. İtalya'daki topraklar artık tamamen elden çıkmıştı. Balkanlar'daki nüfuzun büyük bölümünü kaybetmiş

⁴⁴ Ostrogorsky, a.g.e, s.320

⁴⁵ Niketas Khoniates, **Historia**, Çev: Fikret İşıltan, TTK, Ankara, 1995, s.3-

ve en önemlisi, en kötü dönemlerde bile elinde olan ve imparatorluğun en önemli dayanak bölgesi olan Anadolu artık Türkler'in at sürme sahası haline gelmiş; Selçuklular, başkent yakınlarına kadar sokulmuş ve daha da kötüsü, onlar artık bu topraklarda siyasallaşmışlardı. İmparator, doğu ve batıdaki meseleler hususunda önceliği Guiscard'ın defedilmesi yönünde verdi ve bu nedenle Doğu sınırını güvence altına almak için, Selçuklularla bir anlaşma yoluna gitti.

Anadolu Selçukluları'nın lideri Süleyman ile yaptığı anlaşmayla Anadolu'yu geçici olarak olsa da endişe konusu etmekten kurtulan Aleksios, daha sonraları verdiği imtiyazları kendisine son derece pahalı ödetecek olan Venedik ile kurduğu ittifak ve sonrasında, Robert Guiscard'ın ölmesi ve bu olay üzerine İtalya'da başlayan karışıklıklar sayesinde Norman tehlikesini atlatmayı başardı. Daha sonra Kumanlarla yaptığı ittifakla Balkanlar'dan gelen Peçenek tehlikesini sonsuza kadar ortadan kaldırdı ve Anadolu'da da Kılıç Arslan ile ittifak yaparak, Bizans'a karşı sürekli bir tehdit unsuru olan Çaka'ya da ağır bir yenilgi tattırdı.

Aleksios Komnenos, enerjisinin büyük bir bölümünü de uzun zamandan beri Balkan Yarımadasında ve özellikle Philippopolis bölgesinde yaşayan Paflikyan ve Bogomillere yöneltmişti. Yaşadıkları Anadolu coğrafyasından sürüldükten sonra geride kalan az sayıdaki Paflikyan, Bizans zulmüne karşı o dönemde yeni yeni tesis edilen Anadolu Selçuklu hâkimiyetinin, tıpkı diğer unsurlar, Süryaniler, Keldaniler ve bir kısım Ermeniler gibi, destekçisi olmuşlardı⁴⁶. Balkanlara gidenler ise daha sonra anıldıkları isimleriyle Bogomiller olarak yine Bizans zulmüne karşı bu sefer Peçenekleri desteklemekte ve onlarla sıklıkla ittifak halindeydiler. Sonuçta imparatorluk, hem doğudan hem de batıdan kendilerine güçlükler çıkaran bu sapkın inanışlı insanlara karşı etkili bir mücadele yönteminin gerekliliğini kararlaştırmıştı. İmparator bu mücadeleyi Euthymus Zigabenus vasıtasıyla fikirsel yönden sürdürmeye çalışmıştır. Zigabenus, İmparatorun emriyle yazdığı "*Ortodoks İnancının Dogmatik Zirhi (Panoplia Dogmatica)*"⁴⁷ isimli çalışmasında Bogomil Doktrinini ortaya koyarak bu inanışı ve diğer heretik doktrinleri, kilise babalarının temeline dayanarak çürütmeye çalıştı. Bu süreçte İmparator, Bogomiller karşı son derece sert uygulamalar icra etmiş, Bogomillerin o dönemki lideri olan Basileus'u, binlerce insanın gözü önünde Hippodrom'da (Bugünkü Sultan Ahmet Meydanı) yakılan büyük bir ateşin içine atılarak öldürtmüştü⁴⁸. Bu, Bogomillere büyük bir darbe indirmişse de yine de onların kökünü

⁴⁶ Çoğ, a.g.m, s.83

⁴⁷ Silahlı, zırhlı öğretisi

⁴⁸ Vasiliev, *Bizans imparatorluğu Tarihi*, s.473, Kaygusuz, a.g.m, Anna Komnena'dan nakil, *Aleksiad*, s.501

kazınmasına yetmedi ve Bogomiller daha sonraki dönemde, özellikle Bizans'ın Haçlılar ve Türklerle olan mücadele ortamındaki otorite boşluğunu değerlendirerek propaganda faaliyetlerine devam edeceklerdi.

Bu şekilde devletini biraz olsun ayağa kaldırmayı başaran imparatorun yeni hedefi Türkleri Anadolu'dan kesin olarak atmaktı. Fakat bu amacını gerçekleştirebilmek için yeterli gücü bulunmamaktaydı ve bu nedenle Avrupalı egemenlerden yardım isteme yolunu seçmiştir. Bu talep, zaten altı ısıtılan bir düşüncenin daha hızlı biçimde hayata geçirilmesine olanak sağlamıştır. Yardım gelecektir...

Papa Urbanus II tarafından teşvik edilen ve Keşiş Pierre L'Hermite'in (Münzevi Peter) başını çektiği ve yaklaşık 20.000 kişiden oluşan bir grup Avrupa'dan yola çıkarak İstanbul önlerine gelmişti. Ancak gelene kadar yol üzerinde sergilemiş oldukları barbarlıkların haberini alan İmparator Aleksios, bu grubu İstanbul önlerinde fazla bekletmeden bir an önce Anadolu'ya geçirmişti. Anadolu'ya geçen grubu ise İznik yakınlarında tatsız bir sürpriz beklemekteydi. Büyük bir coşkuyla Kutsal Şehir'e ilerleyen grup, burada karşısına çıkan Selçuklu ordusu tarafından imha edildi⁴⁹.

Halkın Haçlı Seferi⁵⁰ denilen ilk grubun İznik yakınlarında neredeyse tamamen yok edilmesinin ardından Avrupa'da çok daha kalabalık ve düzenli bir ordu toplanmıştı. Bu defa ordunun başında Avrupa'nın ünlü kontları, baronları ve şövalyeleri bulunuyordu. Bu ordu İstanbul üzerinden Anadolu'ya girerek Mart 1098'de Urfa'yı, Haziran 1098'de Antakya'yı ve nihayet Temmuz 1099'da Kudüs'ü ele geçirerek, bu yerlerde Batı feodalizmine göre devletler meydana getirmişlerdir⁵¹.

Haçlıların bölgeye gelişine kadarki döneme göz attığımızda oldukça karışık bir siyasi tabloyla karşı karşıya olduğumuzu görmekteyiz. XI. yüzyılın özellikle ikinci yarısı bölgede Bizans ile Selçuklular'ın hâkimiyet mücadelesi şeklinde geçmiş, Malazgirt Savaşıyla ağır bir darbe alan Bizans, buralardaki siyasi etkinliğini ciddi ölçüde yitirmiştir. Bizans'ın geri adım attığı her noktayı Selçuklular doldurmuş ancak Selçuklular da bir zaman sonra kendi aralarında bir hâkimiyet mücadelesine girişmişlerdir.

⁴⁹ Anna Komnena, **Aleksiad Malazgirt Sonrası**, Çev: Bilge Umar, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1997, s.202

⁵⁰ Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, Çev. Fikret Işıltan, TTK Yay, Ankara, 1992, c.I, s.96; Öngül, **Selçuklular Tarihi**, c.II, s.27

⁵¹ Işın Demirkent, **Haçlı Seferleri Tarihi**, Dünya Yayınları, İstanbul, 2007, s.20

Selçuklu Devleti'nin kuruluş şemasının geniş bir coğrafyaya yayılmış olması ve ülkenin hanedan üyeleri arasında merkezi bir sultana bağlı olacak şekilde bölüştürülmesi, ileride bu hanedan üyelerinin kendi hâkimiyet telakkilerini ortaya koymak istemelerine ve bu doğrultuda birbirleriyle bir mücadele ortamı yaratmalarına vesile olmuştur. Nitekim Malazgirt Savaşı'na katılan ve bu savaşta önemli katkıları olan bazı Türkmen beyleri, Sultan Alparslan'dan aldıkları imtiyazlarla, Anadolu'da da tıpkı önceden Ön Asya'da olduğu gibi birtakım siyasi oluşumlar meydana getirmişlerdi. Bizans ile yapılan mücadelelerin arenası artık Batı Anadolu merkezine kayarken ve İmparator Aleksios I, birbirleriyle işbirliği yapan ve hepsi de Türk olan Peçenekler, Çaka Bey ve Selçuklular ile uğraşırken, Güney Anadolu'daki otorite boşluğunu değerlendirenler de olmuştur ki, Ermeni Philarites Brachamios bunların en önemlilerindedir. Bu eski Bizans komutanı, bu kargaşa evresini iyi değerlendirmiş, sahip olduğu kuvveti egemenlik sahasını genişletmek için kullanarak bunu Kilikya'dan Tur-Abdin dolaylarına kadar başarmıştır. 1085 yılında ise başta Antakya olmak üzere Çukurova'daki şehirler Brachamios'un oğlu tarafından Anadolu Selçuklu Sultanı Süleyman'a teslim edildi⁵².

İstanbul'da ise İmparator Aleksios I, Peçenek tehdidini Kumanlarla, Çaka Bey tehdidini de Kılıç Arslan'la aşmış ve nihai mücadelesinin hazırlıklarına başlamıştı. Zira biliyordu ki, eğer Selçuklular Anadolu'dan atılmazsa sıra bir gün başkentine gelecekti. Aleksios, bu amaç doğrultusunda başta Papa Urbanus II şahsında Avrupa'ya haber gönderiyor ve Avrupalı egemenlerden bu mücadelesinde kendisine destek olmalarını istiyordu. Çok geçmeden Avrupa'dan beklediği güç gelecekti ancak bu gücün Aleksios'a destek olmak gibi bir gayesi yoktu.

Haçlıların gelişinden sonra bölgenin siyasi zemini daha da hareketli bir hale geldi. Zira buradaki üstünlük kavgasına yeni bir ortak daha katılmıştı. Haçlı kontları Antakya, Urfa ve Kudüs gibi çok önemli şehirleri ele geçirmişler ve buralarda hâkimiyet kurmuşlardı. İmparator Aleksios, Türkler'in Anadolu'da zayıflamasıyla, bu coğrafyada imparatorluğun gücünü yeniden tesis edebilme imkânı bulmuş ancak yardım için geldiklerini umduğu bu kitlenin amacının yerleşmek olduğunu görünce yeni politikalar geliştirmek zorunda kalmıştı. Aleksios'un öncelikli hedeflerinden biri, Haçlı Seferinde Bohemond'un kendisini aldatması sonucu⁵³ alamadığı Antakya'yı almaktı. Selçuklular ise bir yandan bu yeni düşmanla başa

⁵² Runciman, **a.g.e**, C:I, s. 58

⁵³ Bohemond, kendilerine edeceği yardım karşılığında Anadolu'da ele geçirecekleri şehirleri Aleksios'a vermeyi taahhüt etmişti ki bu şehirlerden biri ve belki de en önemlisi Antakya idi. (Runciman, **a.g.e**, C:II, s.13)

çıkmanın yollarını aramaya koyulmuş, bir yandan da yeniden güçlenme cihetine giden Bizans'ın gücünü kırmak için yine bu yeni düşmanla ittifak yolunu seçmiştir. Kısacası, herhangi bir hadisenin cereyan ettiği bölgeye göre Bizans, Haçlılara karşı Türklerle, Haçlılar, Bizans'a karşı Türklerle ve Türkler birine karşı diğeriyle ittifak yaparak, kaygan zeminde tutunma yollarını aramışlardır.

c-XI Yüzyılda Süryani Kilisesi'nin Durumu

Hıristiyan kiliselerinde ilk günden başlayan teolojik tartışmalar, geçen zaman içinde çok şiddetli çatışmalara, katliamlara, toplanan konsillerde grupların birbirini aforoz etmelerine ve kiliselerin arasında köklü ayrılıklara neden olmuş⁵⁴; bu tartışmaların pek çoğu aslına bakılırsa bugün bile kesin bir sonuca vurdurulamamıştır. Bahsi geçen teolojik tartışmalar, kimi zaman dinin yapısını oluşturan teorik ve soyut kavramlar üzerine bina edilirken, kimi zaman da bu dinin uygulamasına yönelik somut kavramlar üzerinde yaşanmıştır. İşte bu somut kavramlardan biri de patriklik seçimleridir.

Patriklerin seçilmesi, diğer Hıristiyan kiliselerinde de olduğu gibi Süryani Kilisesi'nde de çok zaman ciddi sıkıntılara yol açmış ve bazı kilise babalarının dünyevi çıkarlarını ön planda tutması, siyasi baskılar ve teolojik ayrılıklar, bu seçimlerin tayininde ve sonucunda önemli etkinliğe sahip olmuşlardır. Kimi zaman seçilen patrik cemaatin bir kısmı tarafından kabul görmemiş, kimi zaman ise seçilen kişi, geçmiş seçilmişlerin yaşadıkları sıkıntıları göz önüne alarak bu görevi devralmaktan kaçınır olmuştur. Özellikle Doğu Kilisesi'nin ayrılmasından sonra, dini baskıyı siyasi baskıyla birleştiren Bizans iktidar sahipleri, bu seçilmişleri çeşitli gerekçelerle baskı altında tutmuşlar veya tutmaya çalışmışlardır. Çalışmamıza konu edindiğimiz XII-XV. yüzyıllar dönemine girmeden önce, bu dönemin hazırlık safhası olarak görebileceğimiz XI. yüzyılda Süryani Kilisesi'nin durumuna ve kilisede gelişen hadiselerle kısa bir göz atmakta fayda olduğu kanaatindeyiz.

XI. yüzyıla girerken Süryani Kilisesi'nin Patriklik makamında IV Atanasios Loozor⁵⁵ Salhoyo⁵⁶ (987-1003) oturmaktaydı. Atanasios'un 1003⁵⁷ yılında ölmesinin ardından bu

⁵⁴ Bu konuda geniş bilgi için, M.Çelik, **Süryani Tarihi; Bizans İmparatorluğunda Din-Devlet İlişkileri I Kuruluşundan X Yüzyıla Kadar, Akademi Yayınları, İzmir, 1999; "Bizans Devletinin Antakya ve Yöresinde Giriştiği Kitle Katliamları"**, Antakya, 1994

⁵⁵ Dolabani, a.g.e, s.61

⁵⁶ Salhoyo adı, Salahiyya bölgesinde doğduğu için kendisine verilmiş bir nevi lakaptır. Süryanilerde, kişinin doğum yerinin veya yaşamış olduğu yerin kişiye bir nevi ön ad olarak verilmesi sıkça görülen bir durumdur. Diyonosiyos Telmahroyo (Tell Mahreli), Behnam Hıdıloyo (Hıdıllı) gibi isimler buna örnektir. Bkz: Mor İgnatius

makama, Mor Yuhanon Bar Abdun geçmiştir. Mor Yuhanon, Bizans Kilisesi'nin Malatya Metropolitliği olan Nicephoros'un İmparatoru kışkırtması üzerine, beraberinde çok sayıda episkopos, rahip ve papaz ile birlikte tutuklanarak, İstanbul'a götürüldü. Burada Kadıköycü iman anlayışını kabul etmeleri yönünde şiddetli baskılara ve zaman zaman işkencelere maruz kaldılsa da özellikle Mor Yuhanon, bunlara sonuna kadar direnmeyi başarmıştır. Sonunda direncini kıramayacaklarını anlayınca onu Bulgar sınırındaki Gayus Manastırı'na sürgün etmişler ve Mor Yuhanon burada ölmüştür. Mor Yuhanon'un vefat haberinin gelmesi üzerine Diyonosiyos Yahya, kutsal sinod tarafından Patrik olarak seçilmiştir. Malatya'da bulunan İstanbul Kilisesi mensupları bu olayı başkente şikâyet etmişler ve gelen emir üzerine kendisini tutuklamak istemişlerdir. Ancak Malatya Süryanileri bu kez erken davranarak, Patriği Müslümanlar'ın idaresi altında bulunan Diyarbakır'a kaçırmışlardır. Bu sayede hayatını ve makamını korumayı başaran Patrik görevine devam edebilmiştir.

Patrik Diyonosiyos Yahya'nın ölümü üzerine bu makam bir süre boş kalmış ve nihayetinde X.Yuhanon Teodoros Patrik seçilmiştir. Ancak Yuhanon bu görevi kabul etmek istememiş ve kaçarak kendini saklamıştır. Kendisini arayıp bulan episkoposların ısrarı üzerine istemeyerek de olsa bu görevi kabul etmiş ve öldüğü 1057 yılına kadar bu görevini sürdürmüştür.

Patrik Mor Yuhanon'un 1057 yılındaki vefatının ardından Batı Süryanileri'nin episkoposları, Şamişat abraşiyesini bırakarak Mor Ahrun Manastırında inzivaya çekilen V. Atanasiyos Yahya'yı 1058 yılında Hısnımansur'daki Fores Manastırında Patrik olarak seçmişlerdi. Ancak Doğu Süryanileri, kendilerine danışılmadan yapılan bu patrik seçimini onaylamamışlar ve Mor Yuhanon'un öğrencilerinden Yeşu adıyla bilinen Bar Şuşan'ı⁵⁸ Patrik olarak seçmişlerdi. Ortaya çıkan tabloda her iki grup da birbirini suçlamaktaydı. Batılılar, patrik hayattayken yeni bir patrik seçtikleri için Doğuluları; Doğulular ise episkoposluktan gelme birini patrik seçtikleri için Batılıları eleştiriyordu. Nihayet meselenin daha fazla büyümesini istemeyen Yeşu, patriklikten istifa etti ve Atanasiyos Yahya görevine devam etti. Ancak Süryaniler'in Rumlarla yaşadıkları sıkıntılar bitmek bilmiyordu ve bu doğrultuda Malatya'daki Kadıköycüler'in baskılarına maruz kalıyorlardı. Patrik ile episkoposlarının,

Efrem I.Barsavm, **Saçılmış İnciler, Süryaniler'in Yazınsal Tarihi**, Çev: Zeki Demir, İstanbul Süryani Ortodoks Metropolitliği Yay., İst., 2005, s.372

⁵⁷ Mor İğnatius'a göre 986-1002, **Saçılmış İnciler**, s.372

⁵⁸ Mor İğnatius, **Saçılmış İnciler**, s.375

Yunanlıların Malatya'daki Mor Abdikos Manastırı'nda beş ay süren gözaltı hayatından sonra İstanbul'a götürülmek istenmiş ancak patrik yolda vefat etmiştir⁵⁹.

Patrik Atanasios Yahya'nın ölüm haberi üzerine, daha önce Doğulu episkoposların patrik seçtiği ancak yaşanan sıkıntılar üzerine istifa eden Bar Şuşan, XI. Yuhanon adıyla patrik seçildi. Patriklik makamına gönülsüz geçen patriklerden birisidir. Bizans'ın kendisine kötülük yapabileceği endişesiyle görev yaptığı dönemin büyük bölümünde Müslümanların topraklarında kalmıştır.

Patrik Yuhanon Bar Şuşan'ın vefat edince yeni bir patrik seçmek için toplanan episkoposlar tek bir isim üzerinde anlaşamayınca sonucu kurayla belirlemek istediler ve kura Mor Barsavmo Manastırı reisi Basil'e düştü ve Basil, III. Baseliyos adıyla patriklik makamına yükseldi. Kura çekimi sırasında aday gösterilen diğer bir kişi ise, eski patriklerden Mor Yuhanon Bar Abdun'un ailesinden Abdun idi. Abdun, Simanda Metropolit ve Eliyo Bar Gagi Manastırı'nın reisiydi ve sahip olduğu kişilik özelliklerinden dolayı pek çok din adamının antipatisini kazanmıştı. Baseliyos'un vefatından sonra Abdun, Ermeni Philarites'e⁶⁰ rüşvet vererek diğer episkoposları da baskı ve zorla ikna etmesini sağlamış ve kendisini patrik olarak seçtirmiştir. Ancak bu kez de episkoposlar, Philarites'e fide vererek özgürlüklerini kazanmışlar, ardından Mor Barsavmo Manastırı reisi Loozor'u patrik olarak seçmişlerdir. V. Dionosiyos Loozor da bu makama gönülsüz oturan patriklerdenidir. İki yıl süren görevinin ardından vefat etmiş ve görevi yeni bir patrik devralıncaya dek yedi yıl süreyle Abdun, kilisede her türlü başıbozukluğun altına imzasını atmıştır. Nihayet toplanan episkoposlar Abdun'u heretik olarak ilan etmişler ve patrik olarak XII. Yuhanon İvennis'i seçmişlerdir. İvennis, bir buçuk yıl görev yaptıktan sonra ölmüştür.

İvennis'in ölümünü izleyen süreçte Abdun yeniden ortaya çıkmış ve kendi anlayışına göre episkopos kutsamaya başlamıştı. Ancak bu sıralarda Barit Manastırı reisi Markus, Philarites'e rüşvet vererek kendisinin Diyonosiyos adıyla patrik olarak kutsanmasını sağladı. Bu tavır diğer ruhanileri çok rahatsız etmişti ancak bir şekilde Abdun'dan kurtulmak istedikleri için Markus'un patrikliğine onay verdiler.

⁵⁹ Dolabani, a.g.e, s.66

⁶⁰ Philarites Brachamios, Rumların Philaretos ismini verdiği asıl ismi Vahram olan Ermeni asıllı eski bir Bizans generali, imparator VII. Mikhail Dukas (1071-1078) döneminde bağımsızlığını ilan ederek, Tarsus'tan Fırat ötesine kadar uzanan bir hâkimiyet sahası kurmuştu. Bkz: Öngül, **Selçuklular Tarihi**, C:1, s.93-94, Runciman, a.g.e, C:I, s.57. Mor Mihayel Rabo ise Philarites'in, imparator Mikhail VII zamanında, Türkler buraya akın ettikleri için Greklerin, Türklere karşı koyması için burayı kendisine verdiklerini kaydeder. **Mor Mihayel Rabo Vakayinamesi**, Çev: H.D.Andreasyan, Ankara, 1944, c.II, s.48

I.Bölüm

XII. YÜZYIL

1-I.Haçlı Seferi Sonrası Bölgenin Genel Manzarası

Felaketle sonuçlanan *Halkın Haçlı Seferi*'nin ardından gelen daha teçhizatlı ve profesyonel ordunun zaferi; Haçlı ordusunun Anadolu'dan geçerek Kudüs başta olmak üzere pek çok önemli merkezi ele geçirmeleri, ilgili olan tüm coğrafyalarda geniş yankı ve heyecan

uyandırmıştı. Hıristiyan âlemi mensupları, bu zafer karşısında sevinçlerini gizleme gereği duymazken, İslam dünyasında ise tam bir şok yaşanmaktaydı.

Anadolu'nun mağrur fatihleri ve hemen aşağıdaki Mezopotamyalılar ve Suriyeliler kendi ırk ve dindaşlarıyla mücadele ederken, göğüslerini delip geçen bu mızrağın karşısında tutunamamışlardı. İslam dünyası Sünni-Şii (Abbasi-Fatımî), Türk dünyası ise Selçuklu-Danişmendli, Artuklu ve Büyük Selçuklu'nun Suriye'deki uzantısı Tutuş hanedanı ile diğer beylerin iç mücadeleleri yüzünden tam bir kaos ortamı yaşamaktaydı⁶¹.

Anadolu Selçuklu sultanı Kılıç Arslan'ın durumu pek de parlak görünmüyordu. Zira Haçlılarla Eskişehir'de yaptığı savaş ona başkenti İznik, Marmara ve diğer kıyılarla birlikte yüklü bir hazineye mal olmuş ve Selçuklular, Anadolu içlerine çekilmek durumunda kalmışlardı⁶². Kılıç Arslan'ın yeni başkenti Konya olmuştu⁶³. Fakat ilerleyen süreç, Anadolu'ya doğru yaşanan Türkmen muhacereti neticesinde Kılıç Arslan'a yeni bir ordu kurmak için gerekli insan gücünü⁶⁴ ve Elbistan Ermenileri'nin Haçlılardan zulüm görmeleri gerekçesiyle kendisinden yardım istemeleri de kaybettiği itibarını geri kazanma imkânını sunacaktı.

Sivas merkezli Danişmendliler ise Selçuklulara nazaran güç ve itibar olarak daha ön plandaydı. Zira Danişmendli Gümüştekin Haçlı komutanı Bohemond'u esir alarak büyük şöhret ve İslam egemenleri içerisinde Haçlılara karşı ilk zafer kazanan olarak da önemli bir itibar kazanmıştı. Anadolu'ya doğru cereyan eden Türkmen akını öncelikle onun topraklarına geldiği için de insan gücü açısından zenginliği sürekli artmaktaydı.

Mısır'daki Fatımî hanedanı her ne kadar bölgenin en güçlü İslam devleti görünümünde idiyse de vezir el-Efdal'in komutasındaki ordunun Askalan'da Haçlılar karşısında uğradığı hezimet⁶⁵ hem itibarlarını zedelemiş hem de demoralize olmalarına yol açmıştı⁶⁶.

Hadiselerin bir başka muhatabı Bizans ise, imparator Aleksios liderliğinde geçirdiği yirmi yılın ardından eski kötü günlerini geride bırakmış ve Haçlıların kendisi adına fethederek teslim ettiği şehirlerdeki egemenliğini yeniden tesis etme cihetine girmişti. Ancak imparator

⁶¹ Runciman, **a.g.e.**, C:II, s.7

⁶² Turan, **a.g.e.**, s.132

⁶³ Demirkent, **Haçlı Seferleri**, s.64; Sevim, **Anadolu'nun Fethi**, s.132; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s.105.

⁶⁴ Runciman, **a.g.e.**, s.11

⁶⁵ İbn'ü-l Esir, **a.g.e.**, C:X, Böl:I, Kıs:XLV

⁶⁶ Runciman, **a.g.e.**, C:II, s.11

için sorunlar tamamen halledilmemişti. Zira çok değer verdiği Antakya kendisine teslim edilmemiş, bu durum karşısında yaşadığı haleti ruhiye, Franklara karşı bir öfke olarak kendini göstermişti. Bunun yanında Kudüs'e kadar uzanan Haçlı varlığını, Ortodoksların koruyucusu olarak sürekli gözlem altında tutması gerektiğini de çok iyi bilmekteydi.

Haçlı seferinin başarıya ulaşması ve pek çok kazanım sağlaması esasen Haçlı düşüncesinin, Avrupa toplumları nezdinde haklılığını ortaya koyması bakımından yeterliydi ve elde edilen başarının devamlılığını da sağlayacak gibi görünüyordu. Ancak, Haçlı kontları biliyordu ki, bu devamlılığın sağlanması için daha çok güce gereksinim vardı. Zira Haçlı seferi esnasında, kafiye katılanların pek çoğu daha yolda iken ölmüş, önemli bir kısmı da vardıkları yerlerdeki yaşam koşullarına ayak uyduramadıkları için, hastalık ve savaşlar yüzünden hayatlarını kaybetmişlerdi.

Bu amaçla toplanan yeni bir kafiye 1100 yılı sonlarına doğru İtalya'dan yola çıktı. Bu kafilenin hedefi kutsal ülkeye ulaşmak ve Anadolu'yu çaprazlamasına kat eden yolu yeniden açmaktı⁶⁷. Ancak üç koldan müteşekkil bu topluluk, nihayet uzlaşabilmeyi başaran Selçuklu-Danışmendli ittifakı ile yok edilmesine kılıçtan geçirildi.

Bu felaket Hıristiyan camiasında büyük bir üzüntüye yol açmış, bu duruma üzülen bir başka isim de imparator Aleksios olmuştu. Çünkü imparator, Haçlıların açtığı yoldan Kilikya bölgesine kadar inip Antakya'yı da alarak oradaki hâkimiyetini yeniden tesis etmek istiyordu. Esasen ilk Haçlı seferinde, Haçlılar İstanbul'dan geçerken, yapacağı yardımlara karşılık Aleksios'a kaybettiği pek çok yeri alarak kendisine vereceklerine dair söz vermişlerdi. Ancak Bohemond, verdiği bu sözü çabuk unutmuş ve Antakya'da kendi hâkimiyetini tesis etmişti. İşte şimdiki sefer, Anadolu'daki Türk gücünü kırarak Aleksios'un amacına ulaşmasına yardımcı olabilirdi. Fakat Haçlıların yenilgisi, burayı tekrar Türklerin kontrolüne vererek, İmparatora bu yolu kapatmış ve bu sırada, esir olan Bohemond'un yeğeni Tancred'in niyabet ettiği Antakya da Bizans'ın etki sahasının uzağında kalmıştı. Halbuki, Antakya'daki çok sayıda Rum Ortodoks Hıristiyan, burada Bizans'ın hâkimiyetinin yeniden kurulmasını beklemekteydi. Bohemond, esir düşmeden kısa bir süre önce, Hıristiyanlık için çok önemli olan bu şehrin Grek patriği Ioannes Oksites'i azletmiş ve yerine Katolik olan Bernhard'ı patrik yapmıştı. Şimdi de yeğeni Tancred, dayısının siyasetini takip ediyordu ve bu siyaset doğrultusunda yapmaya çalıştığı şeylerden biri de Antakya Kilisesini Latinleştirmektir⁶⁸. Bu

⁶⁷ Runciman, a.g.e, C:II, s.17

⁶⁸ Runciman, a.g.e, C:II, s.26

durum ise Bizans tarafından kabul edilemezdi. Antakya gibi çok önemli bir şehirde, hele ki din faktörünün bu kadar etkili olduğu bir zamanda Bizans Kilisesinin etkisinin kırılması demek, Antakya'nın bir daha dönmemecesine elden gitmesi anlamına gelebilirdi. Üstelik bu kaybı, arasında en büyük itilafları yaşadığı ve artık neredeyse düşman olarak gördüğü Latin Kilisesine karşı vermek, sadece stratejik olarak değil, prestij açısından da çok büyük bir dezavantaj doğururdu.

2-I.Haçlı Seferinin Ardından Süryani Toplumu

Antakya ve yöresinin, nüfus yoğunluğu olarak bakıldığında hayli kalabalık olan iki toplumundan ve inanç bakımından da birbirine en yakın olanlar, Ermeniler ve Süryanilerdi. Doğu Hıristiyanları olarak nitelendirilen bu toplumlardan Ermenileri, Süryanilerden ayıran bir faktör, Ermenilerin siyasi hayatta da var olmalarıydı. Özellikle Kilikya havalisinde yoğun olarak yaşayan Ermeniler, Philarites Brachamios gibi, Kral Thoros, Leon gibi kişiliklerle siyasi hayatta aktif olarak rol almaktaydılar. Ancak, civardaki diğer unsurların yanında kuvvet olarak nispeten daha zayıf olmaları, gerek Franklarla, gerek Bizans'la ve gerekse Türklerle zaman zaman vasal olarak ilişki kurmalarını gerektirmiş ve uyguladıkları bu politikayla bölge siyasi hayatında varlıklarını sürdürebilmişlerdir.

Hiçbir siyasi hadiseye karışmayan ve çoğunluğu ziraat, terzilik, kuyumculuk, ticaret erbabı⁶⁹ olan Süryaniler ise cereyan eden gelişmeleri dikkatle takip ediyor ve kendi istikballeri için buldukları bölgede hâkim olan zümrenin, kelimenin tam anlamıyla suyuna gidiyorlardı. Süryanilerin tek istediği, hayatlarını sürdürebilmek açısından kendilerine mümkün olduğunca az müdahale edilmesi ve kiliselerinde özgürce ibadet edebilmektir. Geçmiş tecrübeleri, böyle bir hayatı kendilerine Bizans iktidarının vermeyeceğini söylüyordu. Atalarının Bizans'la olan acı tecrübelerinin hatıraları, Süryanilerin nefes aldığı her yere, evlerine, çarşılarına, kilise ve manastırlarının duvarlarına sinmişti. Ancak özledikleri hayatı bu yeni gelenlerin de verip vermeyeceği şüpheliydi. Urfa kontu Joscelin'in Urfalı Süryanilerle ya da Kudüs Kralı Baudouin'in Kudüslü Süryanilerle dostane ilişkiler kurduğu biliniyordu ancak bu ne kadar sürecek ve Joscelin, Urfa'ya ne zamana kadar hükmedebilecekti? Ya da Latinler Kudüs'ü ne kadar ellerinde tutabilecekti? Zira Selçuklu-Danişmendli ittifakının Haçlılara yaptıkları ortadaydı ve görünen oydu ki Türkler, her ne kadar birbirleriyle mücadele

⁶⁹ Hanna Dolapönü, **Tarihte Mardin**, Hilal Matbaası, İstanbul, 1972, s.167

de etseler⁷⁰ ve birbirlerine karşı Hıristiyanlarla bile ittifaklar da kursalar, yine de istedikleri zaman ortak bir düşmana karşı kolaylıkla bir araya gelebiliyorlardı.

Süryaniler, siyasete karışmamalarının fidyelerini, varlıklarını farklı hayat görüşü olan milletlerin çatısı altında sürdürmekle ödeyeceklerdi. Bunların biri, kendi inançlarına göre kâfir olan ancak genel olarak kendilerine en hoşgörülü olarak davranan Türklerdi ki, Türkler için onlar siyasi arenada bulunmamaları dolayısıyla sadece tebaaydı ve onlara Bizans'ın davrandığı gibi davranmalarını gerektirecek bir durum söz konusu değildi. Kaldı ki, Mor Mihayel'in de altını çizdiği gibi, “*Rezil ve sapkın bir halk olan Rumların aksine Türkler, kişilerin inançlarını sorgulamıyor ve bu yüzden kimseyi cezalandırmıyorlardı*”⁷¹. Her ne kadar şehir merkezlerinin dışında kalan ve daha çok da dağlık bölgelerdeki Türklerin bir kısmı eşkıyalık yapıyor ve önlerine gelen her yeri yağmalıyor, önlerine çıkan da kimliklerine bakmadan öldürüyor olsalar da⁷², yerleşim yerlerindeki Türk hâkimiyeti daha bir tesisleşmişti ve çok daha güvenli hayat şartları sunuyordu. Bir diğer egemen güç ise Süryanilerin çoğunlukta olduğu, örneğin Urfa gibi şehirlerde kendileriyle iyi diyaloglar kuran, ancak azınlıkta oldukları şehirlerde, diğer azınlıklardan farklı muameleye tabi tutulmadıkları Frenklerdi⁷³. Süryanilerin Frenklere bakış açısını etkileyen en önemli faktör ise mezhep farklılığıydı ve geçmiş dönemlerden biliniyordu ki, Hıristiyanlıktaki mezhep farklılıkları, kitlelerin birbirlerini katletmesine kadar varan sorunları içeriyordu⁷⁴. Buralardaki Latin hâkimiyeti iyiden iyiye tesis edilip ve Türklerin burada zafiyete uğratılması ya da ebediyen buralardan çıkarılmaları durumunda, Doğu Hıristiyanları ile Latinler arasında dini temelli kavgaların yeniden başlamayacağını kim garanti edebilirdi? Zaten tarih, teolojik tartışmalar arenasında olmasa bile, siyasi arenada Süryanilerin, her ne kadar mezhepleri farkı bile olsa neticede Hıristiyan oldukları için gelişlerini tıpkı diğer Doğulu Hıristiyanlar gibi sevinçle karşıladıkları Latinlere güvenemeyeceğini gösterecekti. Latinlerin yüzü kısa bir süre sonra

⁷⁰ Sultan Melikşah'ın ölümü sonrası yaşanan taht kavgaları, Türklerin bölgedeki gücünü zaafa uğrattırırken, Haçlıların güçlenmelerine yol açmıştı. Ali Sevim, **Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi**, TTK, Ankara, 2000, s.18

⁷¹ **Mor Mihayel Rabo**, C:II, s.23

⁷² Bar Ebroyo ve Mor Mihayel eserlerinin muhtelif bölümlerinde, dağlarda şakilik yapan Türklerin ve Kürtlerin, Hıristiyanların köylerine ve manastırlarına yaptıkları saldırılardan bahseder.

⁷³ Örneğin Antakya'nın zaptı esnasında Haçlılar, tüm şehirle birlikte Süryani Kiliselerini ve evlerini de yağmalamışlar, hatta 1126 yılında Bohemond'un Antakya'ya girmesini müteakip yaşanan yağma sonucu Süryani Patriği Atanasiyos, şehirdeki tüm kiliselerin kapanmasını ve çanların çalmamasını emretmiştir. (**Abu'l Farac Tarihi**, Çev. Ö.Rıza Doğrul, TTK Yay. 1999, Ankara, c.II, s.361). Ayrıca Kudüs'ün ele geçirilmesi esnasında da pek çok Doğulu Hıristiyan gibi Süryaniler de yağma faaliyetlerine maruz kalmışlardı.

⁷⁴ Bu konuda geniş bilgi için: Mehmet Çelik, **Bizans İmparatorluğunda Din-Devlet İlişkileri**, İzmir, 1999; **Fener Patrikhanesinin Ökümeniklik İddialarının Tarihi Seyri**, İzmir, 2000; **Süryani Kilisesi Tarihi**, İstanbul, 1987; **“Bizans Devleti'nin Antakya ve Yöresinde Giriştiği Kitle Katliamları”**, Antakya, 1994.

değişecekti. Süryanilerin bir üçüncü ilişki içinde olacağı toplum da, müzmin belalısı Bizans idi ve Bizans'a yakın olmak ihtimali bile Süryanilerin kanını dondurmaya yetiyordu.

3-XII. Yüzyıla Giren Süryani Kilisesi

a-Karamis Konsili ve VI⁷⁵. Atanasiyos Abulfaraç Bar Ğamore'nin Patrikliği

Süryaniler XII. yüzyıla Patrik Atanasiyos Abulfarac'ın ruhani önderliğinde girdiler. Patrik VI. Dionosiyos Markus'un vefatı üzerine, daha önceleri de patrik olabilmek için pek çok yolu denemiş olan Simanda Metropoliti ve Kırk Şehit Manastırı⁷⁶ olarak da bilinen Eliyo Bar Gagi Manastırının reisi Abdun, patrik olabilmek için yeniden harekete geçti. Ancak Abdun'un patrik olabilmek yolunda daha önceleri yaptıklarından haberdar ve rahatsız olan ve onun patrikliğini istemeyen episkoposlar, Abdun'dan habersiz bir şekilde Malatya Ovası'nın Karamis kazasında bir konsil topladılar. Konsilde yapılan kura çekimi sonucunda Mor Barsavmo Manastırı rahiplerinden Abulfaraç Bar Ğamore, 1090 yılında, Atanasiyos lakabını alarak Patrik olarak seçildi.

Abdun ise bu durumu kabullenmek istememiş ve Bizans'ın Malatya valisi⁷⁷ Yunanlı Gabriel'e giderek, Atanasiyos'u patriklikten indirip, kendisini patrik yapması durumunda kendisine 2000 altın vereceğini vaat etti. Fakat vali Gabriel, patrikliğini onayladığı için böyle bir ödemeyi aslında Atanasiyos'tan bekliyordu. Atanasiyos ise zaten çok gönüllü olmadığı patriklik makamına gelmesinden dolayı valiye herhangi bir ödeme yapmayı düşünmemekteydi. Vali ise beklemediği bu durum karşısında öfkelenerek patriği Mor Barsavmo manastırından zorla getirtti. Vali, makamına geldiğinde Patriği kapıda karşıladı ve kendisinden bereket duası almak istedi. Ancak Patrik kendilerinin Süryani, onların ise

⁷⁵ Hanna Dolabani'nin eserinde, muhtemelen baskısından kaynaklanan bir nedenle, özellikle Atanasiyos adını kullanan yasal patriklerin sıralanmasında (Zira Dolabani, 755-758 yılları arasında patriklik yapan Samisatlı Atanasiyos'un yasal bir patrik olmadığını ifade etmiştir) bir eksiklik bulunmaktadır. Nitekim 724-739 arası patrik olan Atanasiyos III'den sonra gelen ve bu adı kullanan Atanasiyos Loozor Salhoyo (987-1003) için herhangi bir sıralama numarası kullanmayıp 1058-1063 arasında patrik olan Atanasiyos Yahya'yı "IV. Atanasiyos" olarak göstermiştir. Aynı şekilde Atanasiyos Bar Salibi Karho (1199-1207) için de yine bir sıralama yapmamıştır. (Bkz: Dolabani, **a.g.e**). Bu nedenle biz, bu sıralandırma konusunda, Mor İğnatius'un eserini temel olarak kullanmayı uygun gördük.

⁷⁶ Mor İğnatios, **Saçılmış İnciler**, s.373

⁷⁷ Hanna Dolabani Gabriel'in Bizans'ın valisi olduğunu söylerken (Dolabani, **a.g.e**, s.70) Runciman ise Gabriel'in Ermeni kökenli bir Bizanslı olduğunu ve Malatya'da bir devlet kurduğunu, Ortodoks olması sebebiyle Bizans ile yakın ilişki içinde olduğunu zikretmektedir. (Runciman, **a.g.e**, C:II, s.12)

Yunanlı olduğunu ifade ederek, onun bereket duası isteğini geri çevirdi; zira kendisi buraya zorla getirilmişti.

Patriğin bu tavrı valiyi çok öfkelenmiş ve onu hem cezalandırmak hem de halkın gözünde küçük düşürmek için, bir fahişenin evine hapsedmiştir. Atanasiyos, bu hareketin ne anlama geldiğinin farkındaydı ve halkın gerçek önderinin kendisi olduğunu göstermek ve Gabriel'e bir ders vermek istercesine kiliselerin kapanması ve çanların çalınmamasını emretmiştir. Bu gerginliğe katlanamayan halk, 400 altın toplayarak valiye vermiş ve patriğin serbest kalmasını sağlamışlardır.

Cereyan eden bu hadiseler Abdun'un işine gelmiş ve faaliyetlerini hızlandırmış, patrik ise Abdun'u etkisiz kılmak için Bağdad'a halifenin yanına gitmişti. Halife Mustehzir Billâh, Atanasiyos'u, Süryani Kilisesi patriği olarak karşılamış, bu tavır Bağdad'ın, Süryani Kilisesinin başında kimi gördüğünü ortaya koyması açısından dikkat çekici bir hareket olmuştur. Patrik, halifeden bir ferman aldıktan sonra kendi makamına döndü. Kısa bir süre sonra ise, makam sahibi olabilmek için verdiği çabalardan bir sonuç alamayan ve kilise tarafından istenmeyen adam ilan edilen Abdun öldü. Kilise babaları, kendisine kilisede önemli bir tepki ve nefret oluşturan Abdun'un, kiliseye karşı büyük suçlar işlediği kanaatiyle, onu kilisenin kapısının önüne defnetmek istedilerse de patrik Atanasiyos, aslında bir patrikten de beklenecek bir şekilde Abdun'u affetmiştir⁷⁸.

Süryani kültür tarihinin en önde gelen şahsiyetlerinden bir olan Said Bar Sabuni'nin doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, Malatya doğumlu olduğu bilinmektedir. Teoloji ve felsefe üzerine eğitim aldı ve Samsat dolaylarındaki Arniş Manastırı'nda rahip oldu. Süryanice ve Grekçe dillerini çok iyi bilmekteydi. Kiliseye çok sayıda ilahi ve husoye yazmıştır. Bunun yanında çok sayıda şiiri bulunmaktadır ki, Mor İğnatiyos'un yaptığı şairlerin sınıflandırılmasında Bar Sabuni, I. sınıf şairler arasında yer almıştır⁷⁹.

Malatya Metropolit Muharrir İğnatiyos'un⁸⁰ 1094 yılının Ekim ayında vefatı sonrası Patrik Atanasiyos, onun yerine Mor Yuhanon⁸¹ lakabıyla, Said Bar Sabuni'yi atamıştı⁸². Bu sıralarda Anadolu Selçuklu Sultanı Kılıç Arslan şehri kuşatmış ve Malatya ileri gelenlerine

⁷⁸ Dolabani, a.g.e, s.70

⁷⁹ Mor İğnatiyos, **Saçılmış İnciler**, s.57

⁸⁰ Muharrir İğnatiyos, Süryani kültürel tarihinin bir başka önemli şahsiyetidir. Özellikle Grek dilinden yaptığı tercümelemlerle tanınmaktadır. "Muharrir" sıfatı da buradan gelmektedir. Geniş bilgi için, Bkz: Mor İğnatiyos, **Saçılmış İnciler**, s.378

⁸¹ **Abu'l Farac Tarihi**, c.I, s.335

⁸² Dolabani, a.g.e, s.70-71

şehri teslim etmeleri yönünde haber göndermişti. Malatya hâkimi Gabriel, şehrin savunulmasına halkı teşvik etme noktasında Bar Sabuni'den kendisine yardım etmesini istemişti. Bar Sabuni de zaten bu doğrultuda çalışmaktaydı. Kuşatma sürerken Kılıç Arslan'ın gönderdiği bir elçiyle görüşen Bar Sabuni, şehrin teslim edilmesinin Malatya halkı açısından daha hayırlı bir iş olacağını Gabriel'e bildirdi. Zira elçi Bar Sabuni'ye eğer şehri barışçıl bir yolla teslim etmezlerse, zorla alacaklarını ve dökülen kandan da Malatya'nın egemenlerinin sorumlu olacağını söylemişti. Vali Gabriel, Said Bar Sabuni'nin bu teklifine son derece öfkelenildi ve Bar Sabuni'ye kin duymaya başladı. Kılıç Arslan ise Batıdan gelen Haçlı yürüyüşünün haberini alınca kuşatmayı kaldırarak geri döndü⁸³. Kılıç Arslan'ın ayrılması üzerine bu defa Danişmendli Gümüştekin gelip şehri kuşattı. Malatya'nın Bizanslı valisi Gabriel, şehri Türklere teslim edecekleri düşüncesiyle başta Said Bar Sabuni'yi kendi eliyle olmak üzere⁸⁴, pek çok Süryani din adamını öldürttü⁸⁵. Bu olay şehirdeki Süryaniler'in büyük tepkisine yol açmış ve Greklerle Süryaniler arasındaki nefret, Gabriel ve Said Bar Sabuni'nin şahıslarında iyice açığa çıkmıştı. 1101 yılında Danişmendli Gümüştekin'in Malatya'yı zapt etmesinden sonra ve belki de onun da rızasıyla Malatya Hıristiyanları⁸⁶, Gabriel, ailesi ve Gabriel'e yakın olanları işkenceyle öldürmüşlerdi. Gabriel, özellikle son dönemlerinde Malatya'nın Süryani ve Ermeni halkına büyük sıkıntılar veriyordu. Halktan zorla aldığı vergileri artırmıştı ve kendisine muhalefet edenleri ki, bunlar çoğunlukla Süryani ve Ermenilerdi, sorgusuz sualsiz zindana attırıyordu. Bu süreçte çok sıkıntı yaşayan Malatya halkı, Gümüştekin'in şehri almasıyla rahatlamıştır. Ancak Danişmendlilerin Malatyayı muhasarası esnasında Malatya Ermeni ve Süryanilerinin Türkler lehine tavır takınmaları, uzaklardan da tepki almış ve İmparator Aleksios İstanbul'da bulunan Ermeni ve Süryani kiliselerini yıktırıştır⁸⁷. Gümüştekin, halkın iaşesini sağlamak için kendi hâkimiyet merkezinden buraya çok sayıda yiyecek maddesi getirtmiştir. Mor Mihayel Rabo, vekayinamesinde Gümüştekin'in son derece merhametli ve adaletli biri olduğunu zikreder ve o geldikten sonra şehrin refaha kavuştuğunu ifade eder⁸⁸.

⁸³ Turan, **a.g.e.**, s.169; İbn Bîbî, **Selçukname**, Çev: Mürsel Öztürk, TCKB 1000 Temel Eser Dizisi, Ankara, 1996, s.12; Aksarayî, **Müsameretü'l-Ahbâr**, Çev: Mürsel Öztürk, DTYK, TTK, Ankara, 2000, s.21

⁸⁴ **Mor Mihayel Rabo**, c.II, s.43; Turan, **a.g.e.**, s.128

⁸⁵ Said Bar Sabuni'nin öldürülmesinden sonra, siyasi hadiselerin de etkisiyle Malatya'ya, yedi yıl boyunca metropolit atanmamış, bu sürenin sonunda Patrik, Gubos Metropolit Diyonosiyos Bar Mavdyono'yu atamıştır (Dolabani, **a.g.e.**, s.71)

⁸⁶ Abu'l Farac, Gabriel'in henüz iç kale fethedilmeden önce, hile yaptığı gerekçesiyle, Türkler tarafından öldürüldüğünü (**Abu'l Farac Tarihi**, C:II, s.343), Runciman ise kalenin alınmasından sonra idam edildiğini ifade eder (Runciman, **a.g.e.**, C:II, s.32)

⁸⁷ Turan, **a.g.e.**, s.169

⁸⁸ **Mor Mihayel Rabo**, C:II, s.48

Kılıç Arslan ile Gümüştekin'in arası Malatya'nın Danişmendler tarafından alınması üzerine bozuldu ve ikisi arasında yapılan savaşı Kılıç Arslan kazandı. Bundan kısa bir süre sonra ise Gümüştekin öldü (1104). Yerine geçen Yağısiyan'ın hâkim olduğu Malatya ise Kılıç Arslan tarafından 1106 yılında ele geçirildi⁸⁹. Kılıç Arslan'ın hâkimiyet dönemi de yine huzur ortamının sağlandığı bir dönem olarak tarihe geçti. Urfalı Mateos'un bildirdiğine göre sultanın ölümü, Hıristiyan tebaayı da mateme boğmuştur⁹⁰.

Patrik Atanasiyos, Urfa metropolitliğine, Malatya'da öldürülen Said Bar Sabuni'nin kardeşi Baseliyos lakaplı Abu Galib Bar Sabuni'yi atamış ancak ukalalığı ve asiliği yüzünden⁹¹ atamadan kırk gün sonra onu görevinden almıştı. Hanna Dolabani, Patriklerin Özgeçmişleri isimli eserinde, bu görevden alma hadisesinin detaylarını şöyle ifade eder:

Müteveffa hizipçi Abdun, fetret dönemini fırsat bilerek kilisenin idaresini eline aldığı sıralarda, kendi yönetimini meşrulaştırmak için çok miktarda rüşvet dağıtmıştı. Bu parayı da elde etmek için, kiliseye ait değerli eşyaları, Urfa'da ipotek ettirmişti. Abu Galib'in takdisi esnasında Patrik, kendisinden bu kıymetleri Mor Barsavmo'ya iade edeceğine dair imza almıştı. Aksi takdirde Patrik, bu kutsamayı geri alabilecekti. Abu Galib ise Urfa'ya gittikten sonra, bu menkulleri Manastıra iade etmemiş, gerekçe olarak da, Urfalı yetkililerin bunları vermediklerini iddia etmişti. Patrik, Abu Galib'in yalan söylediğini düşünerek, kendisini görevden aldı. Ancak Abu Galib, olayların kendisinin iradesi dışında geliştiğini söyleyerek, bu azli kabul etmemişti. Patrik ise, olayı tatlıya bağlamak isteyen pek çok din adamının isteğini geri çevirmiş, hatta Malatya Metropolit Mor Diyonosiyos'u da Abu Galib'e destek verdiği gerekçesiyle azletmişti⁹².

Abu Galib Bar Sabuni, Patriğin Antakya civarındaki David Manastırına gitmesini fırsat bilerek, Antakya Katolik Patriği Bernhard'ın yanına gitti ve Atanasiyos'u kendisine şikâyet etti. Bunun üzerine Patrik zorla Antakya'ya getirilmiş ve Abu Galib'i affetmesi için kendisine baskı yapılmış ancak Patrik, Abu Galib'i affetmeyeceğini söylemişti. Buna gerekçe olarak ise “*Abu Galib'in borçlu olduğunu*” söylemiş ancak arada çevirmenlik yapan tercüman bu sözü, “*Abu Galib'in Patriğe borcu olduğu*” şeklinde çevirmiştir. Patriğin burada sözünü ettiği borç, yukarıda zikredilen ve Abu Galib'in Urfa'dan iade etmesi gerektiği eşyalardır. Patrik Bernhard ise, rütbelerini altın karşılığında almış bile olsa, kiliselerine sığınan bu

⁸⁹ Işın Demirkent, **Sultan I. Kılıç Arslan**, TTK Basımevi, Ankara, 1996, s.52-53

⁹⁰ Öngül, **Selçuklular Tarihi**, C:II, s.44

⁹¹ Mor İğnatius, **Saçılmış İnciler**, s.382

⁹² Dolabani, **a.g.e.**, s.71

adamın affedilmesi gerektiğini söylemiş ve bu doğrultuda Patriğe baskı yapmıştı. Ancak Patrik, başını kesseler dahi Abu Galib'i affetmeyeceğini dile getirmiştir. Tercümanın yaptığı çeviri hatası sebebiyle, Patriğin söylediği anlaşılammış ve Patrik, hazırda bulunan din adamları tarafından dövülme noktasına bile gelmiştir. Neyse ki araya giren bir Latin din adamının tavsiyeleri üzerine Patrik serbest bırakılmıştır. Serbest kalan Patrik, oradan ayrılmış ve Antakya civarındaki Meryem Ana Süryani Kilisesine gitmiştir. Daha sonra, önce Amid'e oradan da Malatya'ya geçen Patrik, meseleyi görüşmek için Urfa kontu Joscelyn'in yanına gitmiş ancak Joscelyn, bu hadisede Abu Galib'in tarafında olduğu için Patrik bu görüşmeden bir sonuç alamamıştır. Çabalarından sonuç elde edemeyen Patrik, Urfalı filozof ve bir Melkit olan Abdülmesih'in tavsiyesiyle meseleyi görüşmek için tekrar Antakya'ya, bu defa Antakya Prinskepsi Roger'ın yanına gitti. Mevzuyu Patrikten dinleyen Roger, Bernhard'ı çağırtmış ve Süryanilerin meselelerine karışmaması konusunda onu sert biçimde uyarılmıştı⁹³.

Üzerindeki Antakya baskısını bu şekilde atan Patrik, Abu Galib'in tavırları yüzünden ve belki de pek çoğu ona destek oldukları için Urfa Süryanilerini de cezalandırmak maksadıyla, Urfa kilisesini ibadete kapatmış ve Urfalılara çok sert kararlar uygulamıştı. Bu kararın bir gerekçesi de, Urfa kontu Joscelyn'in, Patrik taraftarı olan Urfalı Süryanilere baskı uygulamasıydı⁹⁴. Kiliseleri kapanan Urfalılar, ibadetlerini Frenk kiliselerinde yapıyor, çocuklarını Frenk kiliselerinde vaftiz ediyorlardı. Patrik ve Abu Galib arasında yaşanan bu çekişmeler yüzünden kilise oldukça zarar görmüştü. Her iki kilise babasını destekleyen gruplar arasında da sıkıntılar doğmuş ve gruplar birbirlerini azletmeye başlamıştı. Araya girenleri çabaları da onları barıştırmaya yetmedi. Abu Galib'in, etrafında böylesine bir taraftar kitlesi toplamasının bir sebebinin de, şehit Metropolit Said Bar Sabuni'nin kardeşi olması muhtemeldir. Patrik 8 Haziran Cumartesi günü 1129 tarihinde vefat etmiş ondan kısa bir süre sonra da Abu Galib Bar Sabuni ölmüştü⁹⁵.

b-Patrik Atanasiyos Döneminde Kilise İçi Mücadelelerin Kısa Bir Değerlendirmesi

Patrik Atanasiyos'un gerek Abdun ile gerekse de Abu Galib Bar Sabuni ile arasında geçen hadiselerde dikkat çekici bazı noktalar vardır. Bu noktalar, o dönem Süryani cemaati önderlerinin, dışa bağımlı meseleleri halletme yönünde, oluşan şartlara göre nasıl hareket ettiklerini görme açısından önem taşımaktadır. Buna göre, defalarca patrik olmanın yollarını

⁹³ Işın Demirkent, "Haçlı Kontluğu Dönemi", Edessa'dan Urfa'ya, Ed.Mehmet Çelik, Ankara, 2007, C:II, s.158

⁹⁴ Demirkent, a.g.m, Edessa'dan Urfa'ya, C:II, s.159

⁹⁵ Dolabani, a.g.e, s.72-73

denemiş olan Abdun, bu makama Atanasios'un seçilmesi üzerine Malatya valisi Gabriel'e başvurarak kendisini patrik yaptırmak istemiştir. Yani Abdun, Atanasios'a karşı Gabrieli koz olarak kullanmak istemiştir. Atanasios'un buna cevabı ise Bağdad'a giderek Abbasi Halifesiyle görüşmek ve meşruluğunun dayanağını buradan almak olmuştur. Malatya Süryanileri tarafından sevilmemenin de ötesinde nefret edilen Gabriel'i kullanmak Abdun'a yarar yerine zarar vermiş ve Atanasios'un Halifeden destek alması, Süryani toplumunda daha meşru kabul edilerek herhangi bir olumsuz tepki yaratmamıştır. Hattı zatında halk da Abdun'un kişiliği hakkında yeteri kadar bilgi sahibidir.

Abu Galib ise, aralarındaki meseleyi Antakya'daki Frenk patriğine şikâyet etmiş, patriği ikna edemeyen Atanasios'un izlediği yol ise, esasen Abu Galib'i destekleyen Urfa kontu Joscelyn ile görüşmek olmuştur. Yani bu hadisede de olayın çözümü için Katoliklere müracaat etmişlerdir.

Bahsi geçen bu iki meselede patriğin farklı çözüm yolları aramasının sebebi, Süryanilerin yaşadıkları bölgelerdeki nüfus yoğunluğu ve olayların geçtiği yerlerin özellikleri olmalıdır. Zira ilk olayda Bizanslı Gabriel'e karşılık, Süryanilerin çokça yaşadıkları Müslüman topraklarının dini hâkimi konumunda bulunan Halifeyle meseleyi çözmesi, kendi halk tabanında olumsuz karşılanmayacak bir politik harekettir ve ayrıca Süryaniler, Gabriel'den de nefret etmektedir.

İkinci olayda ise, olayın Süryani nüfusun çok olduğu Urfa'da geçmesi ve Urfa'nın da bu dönemde Katolik Hıristiyanların elinde olması dolayısıyla bu defa Abu Galib politik bir hamle yapmış ve meseleyi, Urfa Kontunun da kararına saygı duyacağı Antakya Katolik Kilisesinin başındaki isime, Bernhard'a, götürmüştür. Bernhard'ın bu meseleyi, Süryaniler'e bir baskı unsuru haline getirmesi ise Süryani toplumunu yaralamış, buna karşılık Patrik de Bernhard'ın üzerindeki bir otoriteye, yani Antakya hâkimi Roger'a başvurmuştur. Urfa Süryanilerinin bir kısmı ise Patriğin kendisine haksızlık yaptığını düşünerek Abu Galib'i desteklemekte, geri kalan kısmı da bu doğrultuda Joscelyn'den baskı görmekteydi. Joscelyn de beklendiği üzere Bernhard'ın görüşü doğrultusunda hareket etmişti. Nihayetinde Patrik Atanasios da Bernhard, Joscelyn ve Abu Galib'in bu tutumlarına karşılık, onlara kim olduğunu gösterircesine Urfa Kilisesini ibadete kapatarak cevap vermiştir. Mesele

çözülemediği ve kilise ileri gelenleri ikiye bölünmüş ve Atanasios ile Abu Galib birbirlerine küs olarak ölmüşlerdir⁹⁶.

Patrik ile Urfa Metropoliti arasında yaşanan bu hadise, kilise hiyerarşisini de ikiye bölmüştü. Özellikle, halk tarafından da çok sevilen Malatya Metropoliti Diyonosios'un Patrik tarafından azledilerek yerine bir alkolik olan⁹⁷ ve kutsanması her kesimden tepki çeken İvennis Eliyo'nun getirilmesi Episkoposlarca kınanmıştı. Patriğin, Abu Galib yanlısı Episkoposları, özellikle de Malatya Metropoliti ve iyi bir din adamı olan Bar Mavdyono'yu görevinden azletmesi, Patrik yanlısı olan Kleysura ve Tur Abdin Metropolitlerini de aynı tavrı göstererek kovulmuş olanları azletmeleri, olayların üzerine tuz biber ekti. Böylelikle Kilisedeki çatlak daha da büyümüştü. Halk tabanına bakınca ise meselenin doğrudan muhatabı olan Urfa Süryanileri de ikiye bölünmüş, bir grup Abu Galib'in arkasında yer alırken, diğer bir grup ise Patriği desteklemekteydi.

4-Tell-Başer Konsili ve XIII. Yuhanon Mavdyono'nun Patrikliği

Patrik Atanasios'un vefatı üzerine Episkoposlar ve Mafıryan Diyonosios Musa, yeni bir patrik seçmek amacıyla Kışum'da toplandılar. Ancak konsile başkanlık eden Kışum Episkoposu Diyonosios'un ölümü üzerine bu toplantı yarım kalınca, bu defa Urfa Haçlı kontu Joscelin'in güvencesiyle Tell-Başer'de, bir Frenk kilisesinde toplandılar. Tabii bu güvence, aslında bir zaruriyetten doğmaktaydı. Zira Patrik Atanasios'un vefatından sonra Joscelyn, patriklik alametlerini eline geçirmişti. Yapılan seçim sonucunda Mor Yuhanon Bar Mavdyono patriklik makamına yükseltildi.

Sekiz yıl kadar süren patriklik döneminde genelde kilise işleriyle meşgul olan Bar Mavdyono döneminin dikkate değer hadiselerinden biri, Patrik ile Menbec (Hierapolis) Metropoliti Mor Yuhanon Bar Andrevos arasında yaşanan gerginliktir. Buna göre Patrik, makama yükselmesinin ardından Tell-Başer'den ayrılarak, Patriklik merkezine yani Mor Barsavmo Manastırı'na doğru yola çıktı. Menbec'ten geçerken, buranın Metropoliti Bar Andrevos kendisini karşılamaya gelmedi. Patrik de, Mor Barsavmo Manastırı'na ulaşır ulaşmaz episkoposları toplayarak, kendisini kabul etmeyen Bar Andrevos'u abraşiyesinden

⁹⁶ Abu Galib Bar Sabuni, Patrik Atanasios'tan birkaç ay sonra ölmüştür. Mor İgnatios, Patriğin afroz ettiği Abu Galib'in, bir sonraki Patrik XIII. Yuhanon tarafından, ölümünden kısa bir süre önce affedildiğini söylese de (Mor İgnatios, **Saçılmış İnciler**, s.382), Dolabani, onun affedilmeden öldüğünü söylemektedir (Dolabani, **a.g.e**, s. 73).

⁹⁷Dolabani, **a.g.e**, s.71

azletti. Bu azil kararı bir kısım episkopos tarafından tepki görmüş ve Bar Andrevos'un aforoz edilmeyi hak edecek bir davranışta bulunmadığını iddia etmişlerdi.

Diğer yandan bir kısım din adamı da Bar Andrevos'a Patrikten özür dilemesi yönünde telkinde bulunuyorlardı. Patrik ve kilisenin ileri gelenleri, azil kararına rağmen Bar Andrevos'un (muhtemelen özür dileyeceğini düşünerek) abraşiyeden ayrılmamasını bildirmişlerdi. Ancak Bar Andrevos özür dilemeye yanaşmadı ve bunun üzerine Patrik de Menbec abraşiyesine Bar Turkoyo isminde bir episkoposu Metropolit olarak kutsadı. Fakat Bar Turkoyo, bu görevde yeterlilik gösteremedi. Üç yıllık görev süresince yaptığı icraatlarından memnun olmayan Patrik, yerine başka birini atamayı düşünürken, yaptığı hareket sonrasında çevresinin tepkisini alan Bar Andrevos, Patriğe gelerek özür diledi. Bu özürün tam zamanında gerçekleşmesinden dolayı mutlu olan Patrik, Bar Andrevos'u yeniden Menbec'e Metropolit olarak takdis etti⁹⁸.

1130 yılında Kilikya'ya hâkim olan Ermeni Toros ölmüş yerine kardeşi Leon I geçmişti. Toros'un ölümü üzerine Anazarba'yı almak isteyen Antakya kontu Bohemond II, bu amaçla hareket etti. Bu haberi endişeyle karşılayan Leon I, Danişmendli Emir Gazi'yi yardıma çağırdı⁹⁹. Yolda uğradığı Danişmendli baskınını püskürtmeyen Bohemond'un kuvvetleri kılıçtan geçirildi ve Bohemond da burada öldürüldü. Haberin duyulması üzerine bölgeye Türklerin hâkim olmasından endişe eden¹⁰⁰, Bizans imparatoru Ioannes II Komnenos, harekete geçme vaktinin geldiğini düşünmüş idi ki bu dönemde asıl düşman olarak iç karışıklıklar yaşayan Konya Selçuklu Sultanlığını değil, daha güçlü bir konumda olan Danişmendlileri görmekteydi. Bunun yanında topraklarını Bizans aleyhine genişleterek doğudaki Latin prenslikleriyle yakın ilişkiler kuran küçük Ermenistan'ı cezalandırmak¹⁰¹; en nihayetinde babası Aleksios Komnenos ile Bohemond I zamanında akdedilen vasallık antlaşmasına rağmen imparatora bağlılık yemini etmeyen Antakya Prensiği meselelerini halletmek¹⁰² ve bölgedeki diğer Frank devletlerini itaati altına almak¹⁰³ amacıyla yola çıktı. Kilikya'yı ve ardından Küçük Ermenistan'ı imparatorluk topraklarına katan¹⁰⁴ Ioannes II, şartlarını kabul ettirdiği Bohemond II'nin damadı olan Antakya hâkimi Raymond de

⁹⁸ Dolabani, **a.g.e.**, s.73

⁹⁹ Runciman, **a.g.e.**, C:II, s.150. Abu'l Farac ise Emir Gazi'nin yağma kastı ile kendiliğinden bölgeye geldiğini iddia eder. (Bak: **Abul Farac Tarihi**, C:II, s.363) Runciman da eserin ilerleyen bölümünde Emir Gazi'nin, Toros'un ölümü üzerine bölgeye geldiğini söyler.(Runciman, **a.g.e.**, C:II, s.173)

¹⁰⁰ Runciman, **a.g.e.**, C:II, s.173

¹⁰¹ **Abu'l Farac Tarihi**, C:II, s.374;Işın Demirkent, **Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi**, TTK Basımevi, Ankara, C:II, s.117

¹⁰² Vasiliev, **Bizans İmparatorluğu**, s.415

¹⁰³ Demirkent, **a.g.e.**, s.118

¹⁰⁴ İbnü'l Esir, **a.g.e.**, C:XI, Böl:I, Kıs:VI

Poitiers'e şehir surlarına imparatorluk bayraklarını çekirtirerek bu prensliği itaat altına almış ve kendisine bağlamıştı¹⁰⁵. Ertesi yıl Suriye'ye tekrar gelen imparator, Antakya'ya büyük bir törenle girmişti. Böylelikle Bizans Devleti, Doğu Hıristiyanlarının yakınına yeniden sokulmuştu.

Ioannes II'nin planları aslında daha da ileri giderek, etki sahasını Fırat Vadisine kadar uzatmaktı. Buradan da hareketle Kudüs kralının da, tıpkı Antakya'daki gibi kendi otoritesini tanımasını istiyordu¹⁰⁶. Böylelikle Doğu Kilisesinin Generali¹⁰⁷, siyasi olarak tahakkümü altına alacağı bölgeyi, dini açıdan da Bizans etki sahasının içine sokabilecekti¹⁰⁸. Fakat ömrü buna yetmedi ve Türklere¹⁰⁹ karşı çıktığı bir seferde, bir av partisi esnasında kazayla yaralandı ve kısa zamanda da öldü (Nisan 1143).

İmparator Ioannes II'nin ölümü üzerine yerine geçen oğlu Manuel I Komnenos, batıya karşı duyduğu sempatisi¹¹⁰ yüzünden ilişkilerinin yönünü genelde bu tarafa doğru şekillendirmiş ancak yine de doğu ile olan ilişkilerini de tamamıyla göz ardı etmemiştir.

Öncelikle Türklerin sık saldırdığı bölgeleri tahkim eden Manuel I, ardından Danişmendlerle ittifak kurarak Selçuklu başkenti Konya'ya kadar ilerlerdi ancak Sultanın, aldığı takviyelerle güçlendiği haberinin kendisine ulaşması üzerine geri döndü. Bu olayların hemen ardından gelen ve hem imparator hem de sultan için ciddi bir tehdit oluşturan Haçlı Seferi haberi, iki düşmanı barış yapmak zorunda bıraktı.

Birinci Haçlı Seferinin ardından Bizans İmparatoru, Antakya, Urfa, Trablus ve tabii ki Kudüs'ün yöneticileri, güçlerini birleştirerek Müslümanlarla savaşmak yerine kendi iç itilaflarıyla meşgul olarak Müslümanların güçlenmesini seyrettiler. Özellikle Antakya ve Urfa'da yaşanan refah ortamı, Bizans'ın buralara düşmanca yaklaşmasına neden olmaktaydı. Bu koşullar altında, I.Haçlı Seferi sonrasında zayıflatılarak uzaklaştırılan Müslümanlar, yeniden kuvvetlenmişler ve Mezopotamya'daki Hıristiyan topraklarını tehdit eder hale

¹⁰⁵ Khoniates, **a.g.e.**, s.17

¹⁰⁶ Vasiliev, **History**, s.416

¹⁰⁷ Vasiliev, Bizans İmparatorluğunda Komneni ve Angeli hanedanları dönemleri dini hayatının, caesaropapist fikirlerin yoğun yaşandığı dönemler olduğunu ifade eder. Bu bağlamda özellikle ilk iki Komneni olan Aleksios I ve Ioannes II için, Doğu Ortodoks İnanışının ve Kilise Savunucularının Generali ifadesini kullanmıştır. (Vasiliev, **History**, s.470)

¹⁰⁸ Khoniates, **a.g.e.**, s.25

¹⁰⁹ Vasiliev, **History**, s.416. Bazı kaynaklar ise Ioannes II Komnenos'un bu seferi, şehri kendisine teslim etmeyen Raimond'dan Antakya'yı zorla almak için düzenlediğini belirtir. Bkz: Öngül, **Urfa Tarihi**, s.150.

¹¹⁰ Ostrogorsky, **Bizans Tarihi**, s.352; Vasiliev, **History**, s.417

gelmişler ve nihayet 1144 yılında Zengi'nin Urfa'ya girmesiyle eski özgüvenlerini geri kazanmışlardı¹¹¹.

Urfa'nın düşmesi Batı üzerinde derin bir etki yarattı ve Müslümanların Urfa'yı almalarının ardından Antakya, Trablus ve en önemlisi Kudüs'ün de tehlikede olduğu düşüncesi yaygınlık kazandı¹¹². Bu gerekçeler, Avrupa insanını yeni bir Haçlı Seferi yapmaya iten en önemli amiller oldu.

Politikalarının genel karakterini, hayranı olduğu Batı'ya endeksleyen Bizans İmparatoru Manuel I Komnenos ise bu seferden bambaşka beklentiler içerisindeydi. Vasiliev'in, V.Vasilievsky'e dayanarak söylediğine göre Manuel, başlangıçta gelen bu Hıristiyan ordusuyla birlikte, Hıristiyanlığın ortak düşmanlarına karşı durmayı umuyordu. II. Haçlı Seferi'nde İmparatorun bu tür beklentilerin içine girmesinin birtakım sebepleri vardı. Alman Kralı Konrad III Hohenstaufen'e papa tarafından taç giydirilmemiş olması ve bu yüzden imparator sıfatını taşıyor olmasından dolayı Hıristiyan dünyasının bir tane imparatoru vardı ve onun adı da Manuel Komnenos'tu¹¹³.

Alman imparatoru Konrad III'ün öncülüğünde başlayan II. Haçlı Seferinde Alman ordusu, önce Trakya'da uğradıkları bir sel felaketinde önemli kayıplar vermiş¹¹⁴ ardından İmparatorun yardımıyla¹¹⁵ Anadolu'ya geçerek ilerledikleri sırada Selçuklular tarafından Eskişehir dolaylarında yok edilircesine imha edilmişti. Konrad III bu hezimetin arkasından az miktarda adamıyla güçlkle İznik'e dönebilmişti. Ardından gelen Fransa kralı Louis VII komutasındaki Fransız ordusu da Anadolu'dan geçerken uğradığı Selçuklu saldırıları ve özellikle Menderes nehri kıyısında cereyan eden muharebe¹¹⁶ sonrasında ağır kayıplar vererek Doğu'ya ulaşabilmişti¹¹⁷.

¹¹¹ Vasiliev, **History**, s.417

¹¹² Demirkent, **Haçlı Seferleri**, s.101

¹¹³ Vasiliev, **History**, s.418

¹¹⁴ Khoniates, **a.g.e.**, s.43

¹¹⁵ Doğulu ve batılı Hıristiyan kaynakların ve hatta Bizans müelliflerinin (Mor Mihayel, Anonim Süryani Vakayinamesi, Niketas Khoniates, G.de Tyr vs...) ortak kanaatine göre Bizans esasında Haçlılara ihanet etmiştir (Turan, **a.g.e.**, s.209). Zira İmparator Manuel, bu ordu karşısında dehşete düşmüştü. Ancak büyükbabası Aleksios'un da yaptığı gibi, kendisi için en olumlu hareket tarzının Haçlıların karşı kıyıya geçirilmesine yardımcı olarak onları Türklere havale etmek olduğuna inanmaktaydı. Ancak bunu yaparken de Fransız ordusu yetişmeden Almanların bir an önce karşı kıyıya geçmeleri gerektiğini düşünmekteydi. Aksi halde iki kuvvetin birleşmesi yok edilmelerini imkânsız hale getirebilirdi. Bu amaçla bir yandan Alman ordusu ile barışçıl görüşmeler yaparken diğer yandan da Türkleri bu orduya karşı kıskırtan mektuplar yazmaktaydı. Khoniates, **a.g.e.**, s.44

¹¹⁶ Khoniates, **a.g.e.**, s.45

¹¹⁷ Demirkent, **Haçlı Seferleri**, s.109; Öngül, **Selçuklular Tarihi**, C:II, s.58 vd

II. Haçlı Seferinin başarısızlığının neticesinde, doğudaki Müslümanlar zayıflatılmadığı gibi, aksine daha da cesaretlenmişlerdi¹¹⁸. Haçlı birliklerinin arasındaki anlaşmazlıklar, Alman ve Fransız Haçlılarında olduğu gibi Avrupalı ve Filistinli Hıristiyanlar arasındaki anlaşmazlıkları da körüklemişti. Haçlı yürüyüşünün bu başarısızlığı, Bizans imparatoru Manuel'in ise işine gelecekti. Zira Anadolu'daki Türklerin güçlenmesine şu an itibarıyla zaten engel olamayacak olan İmparator, Haçlı Seferi yüzünden dikkatini doğuya vermiş olan Manuel'in bu zaafını değerlendirerek, Adriyatik ve Yunanistan'daki Bizans topraklarına saldıran Norman Kralı Roger II¹¹⁹ ile mücadele için imkân bulabilecekti. Manuel'in yüzünü batıya dönmesi de doğudaki tüm grupların, en azından bir süreliğine Bizans ile uğraşmayacak olmaları dolayısıyla, işlerine gelmekteydi.

Bizans'ın yönünü batıya çevirmesi, doğudaki etki alanında bir takım cereyanlara fırsat verdi. Kilikya'da Ermeni Toros, Antakya hâkimi Reginald ile işbirliği yapmış ve Kilikya şehirlerini ele geçirmişti. Antakya'nın Bizans'a bağlılığını tehdit eden bu hadise, Manuel'in yıldırım hızıyla buraya gelerek, isyanı bastırmasıyla son buldu ve Antakya şehri, Bizans'ın vasallığında kalmaya devam etti¹²⁰. Bölgedeki hâkimiyetini yeniden tesis eden ve o sıralarda Mopsuestia'da (Mamistra) kamp kurmuş olan Manuel'in yanına, özür dilemek için önce Toros, ardından da Reginald gitti. Surlu (Tyre) William'ın "*O kadar ağladı ve yalvardı ki, orada bulunanların midesi bulandı*" ifadeleriyle aktardığı Reginald'ın Manuel'den özür dilemesi "*Latinlerin tüm Asya'da aşağılanmalarını sağladı*"¹²¹. Bu olayın ardından, Kudüs Kralı Baldwin III'ün de Manuel'in ayağına gelmesi ve ardından Manuel'in Antakya'ya yaptığı görkemli giriş, İmparatorun buradaki egemenliğini tüm dünyaya ilan etmesi anlamına gelmekteydi. Bölgenin en güçlü Latin egemenlerinin itibarlarının, Bizans İmparatoru önünde bu hale gelmiş olması; diğer yandan birbirlerine karşı ustaca kışkırttığı Selçuklu şehzadelerinin kendi iç mücadeleleri sebebiyle¹²² Türklerin de imparatorluk açısından önemli bir tehdit oluşturmaması üzerine İmparator Manuel Komnenos, düşlediği *Hıristiyan dünyasının tek imparatoru* olma yolunda emin adımlarla ilerlediğini düşünmekteydi. Ancak kader Manuel'e, daha önce bu kadarını babası Ioannes II'ye de verdiği başarıdan daha fazlasını vermedi. Manuel Komnenos da, daha doğuya gidemedi. Çünkü aralarında zahiri bir dostluk bina olunan Anadolu Selçuklu Sultanı Kılıç Arslan II ile zamanla araları bozuldu ve Manuel, Selçuklulara kesin bir darbe indirmek için ordusuyla Konya'ya doğru yola çıktı.

¹¹⁸ Vasiliev, **History**, s. 422

¹¹⁹ Ostrogorsky, **Bizans Tarihi**, s.354

¹²⁰ Khoniates, **a.g.e**, s.70

¹²¹ Vasiliev, **History**, s.424

¹²² Khoniates, **a.g.e**, s.80-81

Kılıç Arslan II ise onu Miryokefalon mevkiinde karşıladı. Khoniates'e göre Selçuklu sultanı Kılıç Arslan II, kendisini savaşa kışkırtan imparatora karşı her türlü barış yolunu denemiş ancak imparatorun ne kibirini ne de kararını etkileyememişti. İmparator, barış için sultanın gönderdiği mesajlara cevabını Konya'da vereceğini söylemekteydi¹²³. Müzakerelerin kararından döndüremediği imparator Manuel'in ordusu, Miryokefalon'da tam anlamıyla kılıçtan geçirildi¹²⁴. Bu büyük bozgunun etkilerini atlatamayan ve daha sonra 1177 yılındaki Venedik Kongresinde alınan, Vasiliev'in ifadesiyle, *“Bizans'a düşman olan batılı unsurları barıştırmak, 1204 yılında İstanbul'u fethedecek ve doğuda bir Latin devleti kuracak olan koalisyondan bir alameti olan”* kararların darbesiyle iyiden iyiye sarsılan imparatorun ise *“bir daha hayır gelmedi”*¹²⁵

5-VII. Atanasiyos Bar Kıtire'nin Patriklik Dönemi

Süryaniler ise daha başka sıkıntılarla uğraşmaktaydılar. Malatya'da şehrin Episkoposu Eliah'ın vefatı üzerine, patrik vekili olan Gihon (Ceyhan) Episkoposu Baseliyos, bu makama gelmek istediğini açıkladı. Ancak, sahip olduğu birtakım huyları yüzünden çok da fazla sevilmemekteydi. Bu nedenle ruhaniler, Baseliyos'un bu isteğinin yerine getirilmemesi için Patriğe telkinlerde bulunmuşlardı. Nihayetinde Malatya halkının yazılı talebi doğrultusunda Patrik, Malatya doğumlu olan Rahip Yeşu Bar Kıtire'yi, Malatya'ya atamak istemiş, ancak Baseliyos'un Patriği etkilemesi sonucunda Patrik de bu atamayı gerçekleştirilmemiş ve Malatya, Patriğin vefatına kadar metropolitsiz kalmıştı¹²⁶.

1137 yılında Patrik Yuhanon'un ölümüyle boş kalan makamı kimin dolduracağı uzun süre karara bağlanamamış, bu meselenin çözülmesi konusunda episkoposlar arasında bir mektup diplomasisi başlamıştı. Bu yazışmaların sonunda yapılan kura çekimi ile Yeşu Bar Kıtire'nin patrikliğine karar verildi. 1139 yılında Amid'de (Diyarbakır) yapılan kutsama töreniyle Yeşu, VII. Atanasiyos adıyla Antakya Patriği olarak Süryani Kilisesi'nin başına geçti¹²⁷.

Yeni Patrik, göreve geçince kilise idaresinde birtakım düzenlemelere gitti. Buna göre başta, asli görev yeri Gihon abraşiyesi olan ancak bir süreden beri Malatya'da bulunan Episkopos Baseliyos'un, kendi görev yerine dönmesi emrini verdi. Episkopos Baseliyos,

¹²³ Khoniates, **a.g.e**, s.124

¹²⁴ Ostrogorsky, **Bizans Tarihi**, s.361

¹²⁵ Vasiliev, **History**, s.426

¹²⁶ Dolabani, **a.g.e**, s.74

¹²⁷ Dolabani, **a.g.e**, s.75

Patriğin vefatını fırsat bilerek, üzerinde Patriklik mührü bulunan sahte bir atama mektubunu kendisine göndererek, yasal olmayan bir şekilde Malatya Metropoliti olmuştu. Yeni Patrik, Baseliyos ile birlikte bazı episkoposların görev yerlerinde değişiklik yaptı. Bu görev değişikliği bir kısım episkoposun tepkisini çekti ve bu kişiler Patriğin legal bir seçim sonucunda seçilmediğini iddia ettiler ki batı bölgesi episkoposları bu konuda başı çekmekteydiler¹²⁸.

1141 yılında Bar Andrevos ve Bar Şumno adlı iki batılı episkoposun öncülük ettiği bir grup ruhani ki, bunlardan Bar Andrevos'un daha önce, eski Patrik Yuhanon Mavdyono ile birtakım sorunları olmuştu, Hısn Mansur'da toplanarak yeni bir yasa kitabı oluşturmuşlar ve bu kitabı Patriğe göndererek, bunu kabul etmesi durumunda ancak kendisini patrik olarak kabul edeceklerini bildirdiler. Zira bazı batılı episkoposlar Bar Kıtire'nin Patrik seçilmesini onaylamamaktaydılar. Patrik, bu yeni yasa kitabını onaylayacağını bildirince, episkoposlar da Patriği onayladıklarını açıklamışlar ve böylece adı geçen batılı episkoposlarla patrik arasında yaşanan sıkıntı giderilmiştir.

Patrik Atanasiyos VII ile Urfa Kontu Joscelin Arasındaki Münasebetler

Urfa'da daha önce VI. Atanasiyos ile Abu Galib Bar Sabuni'nin şahsında yaşanan gerginlik, VII. Atanasiyos döneminde bir defa daha yaşandı. Buna göre Patriğin yönetiminden memnun olmayan bir grup ruhani, Urfa kontu Joscelin II'ye giderek, Patriğin meşru olmadığını bildiren bir şikâyette bulundular. Joscelin II de hali hazırda, Patriğin kendisini ziyarete gelmemiş olması dolayısıyla Atanasiyos'a karşı soğuktu. Bu şikâyetleri değerlendiren Joscelin, Patriğin, yalnızca kendi bulunduğu sınırlar içerisinde patriklik yapabileceğini, dışarıda ise hükmü olmadığını bildiren bir emir yayınladı. Bununla birlikte de Kışum episkoposu Baseliyos Bar Şumno'yu Urfa'ya metropolit olarak atadı. Yani Urfa'daki Süryanilerin ruhani liderini Patrikleri değil, bir başka mezhebe mensup olan siyasi bir önder atamıştı. Bu durum aslında ciddi bir sorun doğurabilirdi ancak Süryanilerin siyasi bir gücü bulunmadığından ve Joscelin'i karşısına da almaya çekindiğinden, Patrik bu kararı istemeyerek de olsa onayladığını bildirmiş, böylelikle Urfa Süryanilerinin de yatışmalarını sağlamıştır. Ancak bu, Joscelin II'nin Süryanilere ve özellikle de Patriğe olan bakışında bir yumuşamaya yol açmamış, aksine tutumunu daha da sertleştirmiş ve aynı yıl, bizzat kendisinin de dâhil olduğu bir saldırıda Mor Barsavmo Manastırını yağmalamış ve buradaki rahipleri de esir almıştı. Her ne kadar Joscelin bu davranışından bir süre sonra pişmanlık

¹²⁸ Dolabani, a.g.e, s.76

duymuş ve manastırın varlıklarını iade etmişse¹²⁹ de bu tavrı, bölge Süryanilerinin içinde yeni bir yara açmış ve artık Urfa hâkiminin güvenilir bir yanı kalmadığının ortaya çıkmasına vesile olmuştu.

Neyse ki, Urfa Süryanilerinin Joscelin II konusundaki endişeleri uzun sürmedi. Irak Selçuklu Devletinin eski Atabeyi, Halep hâkimi İmadeddin Zengi, 1144 yılı Aralık ayında Urfa şehrini fethederek buradaki Haçlı egemenliğine son verdi¹³⁰.

Zira Bizans imparatoru Ioannes II Komnenos'un ölümünden sonra nispeten rahatlayan bölgenin egemenleri, bu defa da birbirleriyle mücadeleye girişmişler, bu doğrultuda Urfa kontu Joscelin II ile Antakya prensi Raimond arasındaki itilaf daha da artmıştı. Bu iki idarecinin arasındaki çekişme, bölgedeki Frank egemenliğini zayıflatmış ve Zengi'nin, faaliyetlerinde daha da rahat davranmasına neden olmuştu. Ancak söz konusu Urfa şehri olunca Haçlıların şehri savunmak için bir araya geleceklerini biliyordu. Bu nedenle yönünü Artuklulara karşı çevirerek, Urfa Haçlılarının kendisine olan dikkatlerini zayıflatmayı düşündü ve bunu da başardı. Haçlılar Zengi'nin Artuklular yüzünden Urfa ile ilgilenemeyeceğini düşünmekteydi¹³¹. Nihayetinde Zengi, Joscelin'in Hısnıkeyfa Artuklu hükümdarı Kara Arslan'ın yardım talebi üzerine Urfa'dan ayrılınca, şehri en savunmasız anında yakalamış ve fethi gerçekleştirmişti¹³².

Zengi'nin Urfa'yı fethetmesi, tüm Hıristiyan dünyasında tam manasıyla bir şok yaratmıştı. Zira Hıristiyanlığın ve aynı zamanda Süryaniler açısından en önemli şehirlerinden biri, İsa Mesih'in dostu Kral Abgar'ın şehri, Bar Habreus'un ifadesiyle "*ayaklar altında çiğnenmişti*"¹³³ ve tekrar Müslümanların eline geçmişti. Fethin ardından şehre giren Zengi, askerlerine verdiği emirle, öldürmelerin önüne geçmiş; fethin ardından 100 civarında Frank idam edilerek cezalandırılmış ve diğer şehir sakinlerine dokunulmamıştı. Şehir halkına yapılan tebliğde, itaat etmeleri halinde her bireyin serbest olacağı ve ibadetlerini özgürce yapacağı bildirilmişti. Zengi yönetimi yalnızca Franklara ait kiliselere el koymuş¹³⁴, en büyük

¹²⁹ Dolabani, a.g.e, s.76

¹³⁰ Öngül, **Urfa Tarihi, İslam Fethinden Osmanlı Hâkimiyetine Kadar (639-1517)**, Manisa, 2004, s.152 vd; Demirkent, a.g.m, **Edessa'dan Urfa'ya**, c.II, s.148 vd.

¹³¹ İbnü'l Esir, a.g.e, C:XI, Böl: I, Kıs: XIII

¹³² Konu hakkında çeşitli tartışmalar için, Bkz: Demirkent, a.g.e, s.142

¹³³ **Abu'l Farac Tarihi**, c.II, s.379

¹³⁴ Abu'l Farac, Urfa'nın fethi esnasında Türklerin tüm Frank kiliselerini yakıp yıktıklarını ve şehirdeki tüm Frankların öldürüldüğünü ifade etmiş (**Abu'l Farac Tarihi**, s.379) hatta Grousset gibi bazı batılı tarihçiler konuyu daha da ileri boyutlara taşıyarak, yaşananların tam bir vahşet olduğunu ve bu dorultuda da İmadeddin Zengi'ye çeşitli vahşi sıfatlar eklemişse de (Demirkent, a.g.e, s.148), başta Anonim Süryani Vakayinamesi, İbnü'l

kilise de hükümet sarayı haline getirilmişti¹³⁵. Bunun yanında Ermeniler ve Süryanilerin, ne kendilerine ne de kiliselerine dokunulmamış¹³⁶ ve hatta Ermeni ve Süryaniler, şehrin azalan nüfusunun artırılması için, civar yerleşim yerlerindeki dindaşlarını Urfa'ya çağırmaları konusunda teşvik edilmişlerdi¹³⁷. Bununla birlikte, Courtenay hanedanıyla araları iyi olan Ermeniler, bu yeni idarecilere mesafeli davranıyor ve ara ara isyan hareketleri meydana getiriyorlardı. Bu isyanlar sonucunda pek çok Ermeni Urfa'dan sürgün edilmiş ve onlardan doğan boşluk, bizzat Nureddin Zengi tarafından, Hıristiyanlara karşı kendileriyle işbirliği yapan Yahudilerle doldurulmuştu¹³⁸. Süryaniler ise Metropolit Basileyos önderliğinde, şehrin yeni valisi Emir Zeyneddin Ali Küçük ile iyi ilişkiler içine girmişlerdi¹³⁹.

Urfa'nın Zengi tarafından fethi üzerine Mardin metropoliti Mor Yuhanon, bu fetih esnasında Urfalı Hıristiyanların çekmiş oldukları sıkıntılara değinen “*Sıkıntılarının Nedeni*” isimli bir kitap yazmıştır¹⁴⁰.

Mardin Metropoliti Mor Yuhanon'un yazdığı bu kitap, o dönemin ve hatta tüm Süryani tarihi içerisindeki en mümtaz şahsiyetlerden ikisini, Mor Yuhanon ile Diyonosiyos Bar Salibi'yi karşı karşıya getirecektir. Mor Yuhanon, gerek ruhani kişiliği ve gerekse de mimari ve mühendislikteki başarısıyla, o dönemde hem Hıristiyanlar hem de Müslümanlar arasında en sevilen ve saygı duyulan şahsiyetlerinden biriydi¹⁴¹. Diyonosiyos Bar Salibi ise henüz başlarında olduğu kilise kariyerinde, Mor Yuhanon'un kitabına yazdığı eleştiri ile kilise babalarının dikkatini çekecek ve bu noktadan sonra Süryani ilim ve edebiyatında bir mihenk taşı konumuna yükselecektir.

Bu kitapta Mor Yuhanon Urfalıları, bu saldırıya karşı gerekli tedbiri almadıkları ve bu fethi önlemek için yeterli müdafaayı yapmadıkları ve her şeyi Tanrıya havale ettikleri için

Esir ve Mor Mihayel Rabo gibi pek çok tarihi kaynak durumun bu minvalde olmadığını ortaya koymaktadır (Demirkent, a.g.e, s.148).

¹³⁵ Demirkent, a.g.e, s.147-148

¹³⁶ **Abu'l Farac Tarihi**, s.380

¹³⁷ Runciman, a.g.e, C:II, s.195

¹³⁸ Işın Demirkent, **İslam Fethinden Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Urfa'nın Siyasi ve Sosyal Tarihi, Zengiler Dönemi**, Edessa'dan Urfa'ya, C:II, s.168

¹³⁹ Runciman, a.g.e, c.II, s.195

¹⁴⁰ Bahsi geçen kitap her ne kadar Urfa'nın fethi esnasında yaşananlar hakkında bilgi vermesi açısından dikkate değer görülümüşse de, içeriğinde yer alan ve bu yaşanan sıkıntıların dünyevi sebeplere dayanan meseleler olduğu ve bunların Tanrının istekleriyle ilgisi bulunmadığı yönündeki görüşleri gerek kilise gerekse de dönemi içeren kaynaklarda pek bir itibar görmemiş benzemektedir. Zira Dolabani bu kitabın derin bir araştırma olmadığını (Dolabani, a.g.e, ,s.76) belirtirken, Mor İgnatius da, Mor Yuhanon'un bu sonuca kendi düşünceleriyle ulaştığını (Mor İgnatius, **Saçılmış İnciler**, s.387) ifade etmektedir.

¹⁴¹ Mor İgnatios I. Efrem Barsavm, **Zihniyetlerin Bahçesinde Deyrülzafaran Manastırının Tarihi ve Mardin Abraşiyesi ile Manastırlarının Özet Tarihi**, Çev: Gabriyel Akyüz, Ed. İbrahim Özcoşar-Hüseyin H. Güneş, İstanbul, 2006, s.26

eleştirmektedir. Kilise babaları bu kitap üzerinde değerlendirme yaparken, Malatyalı diyakoz Yakup Bar Salibi'nin bu kitaba cevaben yazmış olduğu yazı ise, konu üzerine yazılan yazılar içinde, kilisenin inancına en uygun yazı olarak benimsenmiştir. Bu durum üzerine yaşanan tartışmalarda Bar Salibi, "ihmal"ın de Allah'tan gelen denemelerden biri olduğunu açıklamış, ancak bu yorum Mor Yuhanon'un hoşuna gitmemiş ve Bar Salibi'yi "*bir diyakoz, bir episkoposun sözünü çözebilir mi*" ifadesiyle patriğe şikâyet etmişti. Bu şikâyet üzerine Patrik yazdığı bir yazıyla, Bar Salibi'yi azletmiş, ancak Bar Salibi'nin yazdığı kitabı kendisine sunması ve kitabın yukarıda da değindiğimiz gibi, kilisenin inancına en uygun ifadeleri yansıttığına karar verilmesi üzerine fikrini değiştirerek, onu tekrar kabul etmiştir. Ardından da Yakup Bar Salibi'yi önce rahip olarak kutsamış, ardından da Diyonosiyos lakabıyla Maraş metropoliti olarak atayıp, bir nevi ödüllendirmiştir¹⁴².

Süryani Kilisesindeki sıkıntılar yalnız patriklik, metropolitlik ve episkoposluk düzeyinde yaşanan inançsal ve yönetsel anlaşmazlıklardan kaynaklanmamaktaydı. Bu türden sorunlar, daha alt kademelerde de kendini göstermekteydi. Sonuçta kilisenin, yüzde yüz Hıristiyan inancı temeline oturtulmuş olan bir inanç ve yönetim anlayışı bulunmaktaydı ve en alt kademedekilerden en üst kademedekilere kadar herkes bu anlayışa riayet etmekle mükellefti. Zira kilisenin oldukça, en basit bir vaftiz töreninden, bayram kutlamalarına, matem günlerinden, ruhani takdislerine kadar son derece yoğun bir takvimi bulunmaktaydı ve bu yoğun gündemde her bir görevlinin işini layıkıyla yerine getirmesi gerekmekteydi. Bu noktadan hareketle, bu anlayışta yaşanan aksaklıklar ve bu aksaklıkların giderilmesi konusunda kimi zaman ciddi bir çabanın gösterilmemesi, inançlı müminlerin rahatsızlık duymasına neden olmaktadır.

Patrik Atanasios VII döneminde de bu sıkıntılar kimi zaman rahatsızlık uyandırmaktaydı. Bu amaçla Kışum episkoposu İvennis, Patriğe bir konsil toplanması ve bu meselelerin masaya yatırılması gerektiği yönünde görüş bildirmişti. Patrik belki de, böyle bir konsilde kendi yönetiminin de tartışılacağı ve bu doğrultuda ciddi eleştirilere maruz kalacağı endişesiyle, bu konsil toplanması fikrine pek de sıcak bakmamaktaydı. Ancak, yine de böyle bir isteği gerekçesiz bir biçimde geri çevirmenin, kendisine yöneltilen eleştirileri daha da artıracığı düşüncesiyle, gönülsüz de olsa "*toplanmak istiyorsanız toplanın*" tarzında bir

¹⁴² Dolabani, a.g.e, s.77

ifadeyle, İvennis'in bu isteğine olumlu yanıt verdi. Yine de Patrik, bu konsilin toplanacağını ummuyordu¹⁴³.

Patrikten gerekli izni alan Metropolit İvennis, derhal Mardin'e giderek bu konuyu Mardin Metropoliti Mor Yuhanon ile görüştü. Mor Yuhanon'un da desteğiyle, tüm Doğu ve Batılı Metropolitlerin de katılımıyla ve Mafıryan İğnatius başkanlığında, 1155 yılının Aralık ayında Malatya'daki Mor Barsavmo Manastırında toplandı.

Burada Doğu Mafıryanı İğnatıyus için ayrı bir paragraf açmakta fayda var. İyi yetişmiş bir âlim olan İğnatıyus Loozor Musa Bar Hasan¹⁴⁴, gerek mafıryan olması hasebiyle kilise içerisinde gerekse Süryani toplumunun diğer toplumlarla olan ilişkisinde hatırı sayılır bir kişiliktir. Öyle ki, 1161 yılında Gürcülerin Ani'yi alması üzerine bu bölgeye hareket eden ancak iç anlaşmazlıklar yüzünden mağlup olarak geri çekilen Türkmen ittifakının, savaşta verdiği esirleri kurtarması için Mardin Artuklu Emiri Necmeddin Alpi tarafından¹⁴⁵, Gürcü Kralı Giorgi'ye elçi olarak gönderilmiştir. Giorgi tarafından büyük bir ihtimamla karşılanan İğnatıyus, pek çok Müslüman esirin bedelsiz olarak serbest bırakılmasını sağlayarak, Müslüman toplumunun takdirini ve şükranlarını kazanmıştır.

Mor Barsavmo Manastırındaki konsilde, kilise görevlilerinin görev, yetki ve sorumluluklarının bir kez daha altının çizildiği 40 maddelik bir yasa çıkarılmış ayrıca tövbe ve itiraf, oruç, namaz, Süryanice dilinin öğretilmesi, fakirlere barınak yapılması¹⁴⁶ gibi kararlar alınmasının yanında bazı görevlilerin ataması da yapılmış ve bazı abraşiyelerde yönetsel anlamda düzenlemeler yapılmıştır. Toplanması konusunda gönülsüz olan Patrik Atanasiyos Bar Kitre, konsilin sonunda, diğer tüm katılımcılar gibi, alınan kararların altına imzasını atmıştır¹⁴⁷.

¹⁴³ Dolabani, **a.g.e**, s.77

¹⁴⁴ Mor İğnatıyus, **Saçılmış İnciler**, s.386

¹⁴⁵ Barhabreus, Mafıryan İğnatıyus'u Musul Emiri Cemaleddin'in göndermiş olduğunu söylese de bunda bir hata olmalıdır; zira o dönemde Musul Emiri, Kutbeddin Mevdud bin Zengi'dir (Ali Sevim-Erdoğan Merçil, **Selçuklu Devletleri Tarihi**, TTK, Ankara, 1995, s.280). Bunun yanında Mor İğnatıyus I Efrem ise Cemaleddin'in Musul veziri olduğunu söylemektedir (Mor İğnatıyus, **Saçılmış İnciler**, s.386) Ali Öngül ise, İbnü'l Esir Ebu Şame ve İbnü'l Adim'e dayanarak Mardin Artuklu Emiri Necmeddin Alpi'nin Cemaleddin'i Gürcü Kralı Giorgi'ye gönderdiğini ifade etmiştir (Öngül, **Selçuklular Tarihi**, C:II, s.388). İşin aslının şöyle olması gerekmektedir ki, cereyan eden hadise üzerine Necmeddin Alpi, dönemin önemli âlimlerinden Ebu Cafer Muhammed Cemaleddin bin Ali'yi Süryanilerin Doğu Mafıryanı İğnatıyus II ile birlikte göndermiştir ya da Cemaleddin, bu görevi kendisinin yerine İğnatıyus'un gerçekleştirmesini sağlamıştır.

¹⁴⁶ Mor İğnatıyus, **Deyrülzafaran**, s.60

¹⁴⁷ Dolabani, **a.g.e**, s.77

Konsilde alınan önemli kararlardan biri de, eski Menbeç, daha sonra da Karşana metropoliti olan Bar Andrevos'un Tur Abdin metropoliti olarak bu bölgeye atanmasıdır. Mardin metropoliti ve Deyrülzafaran Manastırının reisi olarak güçlü bir konumda olan Mor Yuhanon, Bar Andrevos'un da varlığıyla daha da güçlenmiştir. Bu gücünü de kimi zaman Patriğe baskı yapmak noktasında çekinmeden kullanmıştır. Öyle ki, Gerger episkoposu Timoteos'un, yeğeni Yusuf'u bir gecede, önce rahip, ardından kâhin ve ardından da episkopos olarak kutsaması karşısında pek çok ruhaninin rahatsızlığını dile getirerek patriğe müracaat etmeleri ve patriğin bu şikâyetlere kulak tıkaması üzerine Mor Yuhanon devreye girmiş ve patriği bu tavrından vazgeçiren yegâne kişi olmuştur¹⁴⁸.

1165 yılında Mardin Metropoliti Mor Yuhanon vefat etti. Aynı yıl Patrik Atanasios Bar Kitre de rahatsızlandı. Bu gelişmenin üzerine bazı ruhaniler, koşullarının daha elverişli olması nedeniyle patriklik merkezini Malatya'dan Mardin'e taşımayı Patriğe teklif ettiler. Bu, aynı zamanda hem Bizans'ın hem de Latinlerin baskısından daha uzağa gitmek demektir. Bu öneri Patriğe de mantıklı geldi ve bunu kabul etti. Ancak bunu gerçekleştirmeye Patriğin ömrü yetmedi ve yakalandığı prostat hastalığı sebebiyle 1166 yılında 14 Temmuz Cuma günü vefat etti. Patriklik merkezini Mardin'e taşıma işi bir sonraki patriğe, Süryani tarihinin en büyük şahsiyetlerinden birine, Mor Mihayel Rabo'ya düşecekti.

6-Mor Mihayel Rabo ve Patrikhanenin Deyrülzafaran Manastırı'na Taşınması

Patrik Atanasios VII Bar Kitre'nin hastalandığı dönemdeki gündem maddelerinden biri de, patriklik merkezinin Malatya'dan Mardin'e taşınması konusuydu. Ancak Patriğin sağlık durumunun kötüye gitmesi ve Mardin'e gelemeyeceğinin, dahası kısa zaman içerisinde vefat edeceğinin anlaşılması üzerine Mardin Süryanileri, yeni patriğin seçimi konusundaki imzalarını Mor Barsavmo Manastırı reisi Raban Mihayel yönünde vermişlerdi. Ancak Raban Mihayel Kandası bunu kabul etmemişti. Mardin Metropoliti Mor Yuhanon'un vefatından sonra bir de Patrik Atanasios rahatsızlanınca, patrikliğin Mardin'e taşınması gündeme gelmiş, bu nedenle de bu şehre herhangi bir episkopos kutsanmamıştı. Fakat Patrik vefat edince bir episkopos kutsanması zaruri hale gelmişti. Raban Mihayel Kandası, bu sebepten dolayı Mardin'e episkopos olarak kutsanmış ancak, mazeret göstererek bu görevi kabul etmemişti¹⁴⁹. Yani Raban Mihayel, ne Mardin Episkoposluğuna ne de patrikliğe sıcak bakmamıştı. Ancak Episkopos olarak kutsandığında Patrik henüz hayattaydı. İşte şimdi Patrik

¹⁴⁸ Dolabani, a.g.e, s.78

¹⁴⁹ Mor İğnatios, Deyrülzafaran, s.78

artık yoktu ve yeni bir patriğin seçilmesi gerekmekteydi. Bu amaçla Gerger'deki Foskin Manastırında¹⁵⁰ toplanan yirmi sekiz episkopos bir konuda endişeliydi ve bu sorunun da ivedilikle halledilmesi gerekiyordu. Bu konu, geçmiş dönemlerde Abdun gibi kişilerin gayri resmi yoldan patrik seçilebilmek için izlemiş olduğu yolu kendilerine örnek alarak patrik olmak isteyen birtakım episkoposların, bu amaçlarının önüne geçme meselesiydi. Bunun yolu da en iyi şekilde, yeni patriği olabilecek en hızlı şekliyle seçmekten geçiyordu. Episkoposlar nihai bir kararla, üç adayın ismini patriklik için yazmışlardı. Patrik Atanasios'un seçildiği seçimde de adı geçen Raban Abu Ğalib, Urfa Dağı'ndan Raban Sohdo ve Mor Barsavmo Manastırından Raban Mihayel, patriklik makamı için belirlenen üç adaydı. Kura, Mor Barsavmo Manastırı reisi olan Raban Mihayel Bar Eliyo'ya düştü.

a-Kilise'nin En Büyük Sorunlarından Biri: Mevki ve Rütbelerin Para ile Satılması, Adam Kayırma ve Partileşme

Hıristiyanlık inancı, varlığını dünyaya kabul ettirip, ardından yayılma cihetine girince, Hıristiyanlık ve özellikle Kilise ile ilgili sorunlar da ortaya çıkmaya başladı. Bu sorunların genel yapısını teolojik tartışmalar teşkil etmekte, ancak bunun yanında dünyevi konular da kilisenin başını ağrıtmaktaydı.

İşte bu dünyevi meselelerden biri de kilise ruhanilerinin icraatları ve bunun doğurduğu sonuçlardan kaynaklanmaktaydı. Dinin etki sahasının bu denli geniş olduğu bir dönemde, kiliseye mensup kişilerin dünyevi ihtiraslar dolayısıyla takındıkları bazı tutumlar, gerek halk tabanından gerekse de diğer kilise babalarından tepki almaktaydı. Kilise hiyerarşisi içerisinde yetki sahibi olan ruhanilerin, buldukları konuma gelme, o konumda kalma veya çevresindekilere yetki verme konusunda kimi zaman, Hıristiyanlık ahlakının dışında kalmaları ve bunun verdiği rahatsızlık, kilise idaresinin ve kimi zaman da siyasi egemenlerin çeşitli kararlar alarak, yaptırımlar uygulamasını beraberinde getirmekteydi¹⁵¹.

Yetki ve makamların para karşılığı verilmesi, para karşılığı verilmeyen makamlara ise eş, dost ve akrabaların getirilmesi, makam sahibi olma noktasında yeterliliği ikinci plana atmaktaydı. Bu durum da, zaten teolojik tartışmalar yüzünden sıkıntı yaşayan kilise mensuplarının ayrı kutuplara ayrılmasına neden olmaktaydı.

¹⁵⁰ Muzaffer İris, **Bütün Yönleriyle Süryaniler**, Ekol Yayınları, İstanbul, 2003, s.23

¹⁵¹ Bu konuya verilebilecek bir örnek, Bizans İmparatoru IV. Leon zamanında İstanbul Patriği Photios'un yapmış olduğu reformlardır. Patrik Photios döneminde hazırlanan "*Epanogoge (Eski yasaların gözden geçirilerek derlenmesine giriş)*", yaptığı bu yöndeki hareketleri kesin olarak yasaklamıştır (Geniş bilgi için, Bkz: Çelik, **Din-Devlet ilişkileri**, s.148)

Mor Mihayel Rabo patrik seçildiği sırada, var olan sorunların içinde bu yönde meselelerin varlığı ve kilise babalarının arasındaki diğer anlaşmazlıklar nedeniyle gergin bir ortam yaşanmaktaydı. Yukarıda da değindiğimiz gibi, patrik olmak için gayrimeşru yolları bile deneyebilecek episkoposların varlığı, bu seçimin bir an önce yapılmasını gerektiriyordu ve öyle de yapıldı. Ancak bu, bir başka sorunu daha gündeme getirdi. Seçime yetişemeyen episkoposlar, diğer episkoposları acele ettikleri için eleştiriyor ve hatta böyle davranmalarının altında başka amaçlar olup olmadığını sorguluyorlardı.

b-Mor Mihayel Rabo'nun Patriklik Dönemi

Mesele Mafıryan Yuhanon'un gelip olaya el koymasıyla halledildi. Doğulu Episkoposlar, Mihayel'i zaten seçimsiz olarak seçmek istediklerini bildirdiler. Bu esnada biri çölde yaşayan münzevi rahiplerden, diğeri de Kudüs Metropolitinden olmak üzere iki mektup ulaşmış ve bu iki mektup da Mihayel'in patrikliği onaylar nitelikteydi. Çoğunluğun Mihayel üzerine fikir birliğine varması üzerine aleyhteki kişiler de, aslında kendilerinin de Mihayel'i istediklerini ancak, kendilerinin beklenmeden böyle bir seçim yapılması sebebiyle bu tavrı sergilediklerini ifade edince episkoposlar arasındaki bu sorun halledilmiş oldu ve Mihayel'i patrik olması için ikna ettiler. Ancak Mihayel'in de bu makama geçmek için bazı şartları vardı. Buna göre, tüm kilise babaları, kilisenin kanunlarına göre hareket edecek, kimseye para karşılığı rütbe vermeyecek¹⁵², abraşiyeler arasındaki oluşturulmuş ilişki kurallarına riayet edilecekti. Tüm episkoposların bu isteklerin altına imzalarını atmalarıyla Raban Mihayel 18 Ekim 1166 günü, Mafıryan Yuhanon'un el koymasıyla Patriklik makamına yükseldi.

Yeni Patrik Mor Mihayel Rabo, ilk iş olarak Ortodoks inancının temel yasalarını kaleme almış ve bunları üç rahip aracılığıyla İskenderiye Patriğine göndermiş ve ondan da aynı şekilde davranmasını istemişti. Böylece her iki Patrik de birbirlerinin meşruluğunu onaylamış ve her iki kiliseyi de ortak iman paralellerine oturtmuşlardı.

Patrik daha sonra Mardin'deki Deyrulzafaran (Mor Hanonyo-Dayro d'Kurkmo) Manastırını resmen Patrikliği'nin yeni merkezi yapmış ve bunu da bir tören ve bildiriyle açıklamıştır. Ardından Antakya'yı ziyaret etmek maksadıyla yollara düşen Patrik, önce

¹⁵² Bu mesele, tıpkı önceki dönemlerde defalarca olduğu gibi, Patrik Atanasiyos Bar Kitre zamanında da güncelliğini korumaktaydı ve Mor Barsavmo Manastırında yapılan konsilin ana maddelerinden biriydi. Buna göre, bazı kilise babaları diğerlerini para karşılığında insanlara rütbe (Özellikle Kehennüt) verdikleri için eleştiriyordu. Konsilde alınan karara rağmen bu gelenek uygulanmaya devam etmiş ve Patrik ile bazı batılı episkoposlar Ermenilerin yaptığı gibi kehennütü para karşılığı vermeye devam etmişlerdir. Bar Andrevos bu tutumu bir şiirle eleştirmiş ve patriği hedef alarak, "Bizim seçkinimiz, sarraflar arasında çok meşhurdur..." dizeleriyle ifade etmiştir (Bkz: Dolabani, a.g.e, s.77).

Urfa'ya gitmiş, daha sonra Fırat bölgesine geçmiştir. Antakya prensi Bohemond III ile Halep hükümdarı Nureddin Mahmud arasında savaş olması nedeniyle Antakya'ya gidemeden Kışım'a yöneldi. Daha güneyde ise Selahaddin Eyyubi, Mısır Fatımi hanedanına son vermiş, yeni bir devletin temellerini atmaktaydı¹⁵³.

Ortalığın nispeten sakinleşmesinin ardından Antakya'ya hareket eden Patrik, önce Kilikya'ya ardından da Antakya'ya gitti. Ancak şehrin önüne gelen Patrik, şehre girmeyip Diriliş Bayramı'nın yaklaşması üzerine, bu bayramı Kudüs'te karşılayacağını ifade ederek Lazkiye ve Sur üzerinden Kudüs'e ulaştı.

Patriğin Antakya'ya girmek istememe sebeplerinden biri de muhtemelen, şehrin o dönemde Bizans İmparatorluğunun vasal devleti olması ve burada 1150'li yıllardan beri Bizans Kilisesi'nin nüfuzunun güçlü olması olabilir. Aralarında geçen mücadelenin ardından Nureddin Mahmud'a esir düşen Antakya prensi Bohemond III, kurtuluş fidyasını ödeyebilmek için eniştesi olan imparator Manuel I Komnenos'un yanına İstanbul'a gitmiş, dönüşünde de yanında Bizanslı bir Patrik olan Athanasios II ile Antakya'ya gelmişti. Antakya'da bulunan Latin Patriği Aimery ise bu durumu protesto ederek Antakya'nın güneyindeki Kusayr'a gitmişti. Bu tarihten sonra bir süre Antakya Kilisesine Bizanslılar hâkim oldular. Latin ruhanileri yerinden edilmemiş ancak boşalan mevkilere Bizanslılar getirilmişti. Bu tavırlar da Süryanileri, Latinler tarafına itmiş, iki grup arasında Bizans düşmanlığından kaynaklanan bir yakınlaşma olmuştu. Antakya'da yapılan bir Süryani kilisesinin takdis törenine şehrin Latin hâkimesi Constance de katılmıştı. İşte bu dönemde Katolik lider Aimery'nin Antakya'da değil de Kusayr'da olması hasebiyle Patrik Mihayel de Kudüs dönüşünde kendisini bulunduğu yerde ziyaret etmiştir¹⁵⁴. Zira Mihayel'in Bizanslılara karşı duyduğu nefret hissi de son derece yoğundu. Hatta patrik, Bizans İmparatoru Manuel'in çok sevdiği dini münazaralardan birine katılması için 1169 yılında yapmış olduğu daveti, Bizans elçisiyle bile görüşmeden reddetmiştir¹⁵⁵.

Patrik Mor Mihayel, dönüşünü Antakya üzerinden gerçekleştirdiği Kudüs seyahatinin ardından 1169 yılında, Mor Barsavm Manastırına giderek burada bir kutsal sinod topladı. Bu sinodda öncelikle, yeğeniyle mahkemelik olan ve sonucunda Patriğin her ikisini de görevlerinden azlettiği Gihon Episkoposu İvennis'in yerine, daha önce iki defa patriklik

¹⁵³ Runciman, a.g.e, C:II, s.329

¹⁵⁴ Dolabani, a.g.e, s.80

¹⁵⁵ Runciman, a.g.e, C:II, s.310

seçimlerinde aday gösterilmiş olan Abu Ğalib'i, Atanasiyos adıyla¹⁵⁶ Gihon Episkoposu olarak görevlendirdi. Yine aynı sinodda, din adamlarının yaşayışlarını yeniden düzenleyen ve son derece katı kurallar içeren yeni yasalar tespit edildi. Bu yasalardan en dikkat çekici olanı kuşkusuz, din adamlarıyla kadınların münasebetleri hakkında olanıydı. Kilisede eskiden beri hali hazırda var olan kurallar zaten din adamlarıyla kadınların münasebetlerini son derece sınırlamıştı ancak, bu yeni kurallarla birlikte bu münasebetler tamamen ortadan kaldırılıyordu. Buna göre herhangi bir episkoposa, bir kadın tarafından, ister annesi olsun ister kız kardeşi, kesinlikle hizmet edilmeyecekti. Bir kadınla sohbet etmek veya konuşmak kesinlikle yasaktı. Kadınlara söylenmek istenen bir şey, ancak yaşlı bir papazın vasıtasıyla söylenebilecekti. Bir rahibin odasına, ne genç bir kız, ne bir rahibe, ne de herhangi bir sivil kadın asla girmeyecekti¹⁵⁷.

c-Patriğin Bizans İmparatoru Manuel I Komnenos ile Olan Münasebetleri

Bizans İmparatoru Manuel I Komnenos nezdinde yapılan dini münazaralardan birine Patrik Mihayel de bir 1169 yılında Antakya'dan yazdığı¹⁵⁸ bir mektupla katılmış, bu mektup daha sonra İstanbul'da imparatorun huzurunda okunmuştur. Mektuba mukabil imparator da cevabi mektubunda, "*Erguvan üzerinde dünyaya gelen mümin kral Manuel, Rab İsa Mesih sayesinde güçlü, rahat ve yüce olan Romalıların otokratoru (mutlak yetkilisi) Komnenos, Süryani lideri Mor Mihayel'e Tanrı'nın inayetiyle bildirir ki, yazmış olduğunuz, gerçek inancın doğruluğunu açıklayan bildirinizle devletimiz oldukça mutlu olmuştur. Bundan dolayı devletimiz sizleri ağırlamak istiyor*" demiştir. Ardından, Teoryanus isimli bir elçiyi Ermeni Katolikosuna ve Süryani Patriğine Mor Mahyel'e göndermiştir. Elçinin ilettiği mesajda Bizanslıların, Mezopotamya'ya geçemedikleri için Suriye'de bir görüşme yapılmasına yönelik talebi yer almaktaydı. Patriğin kendisi bu görüşmeye gitmedi ve yerine Kişum Metropoliti İvennis'i gönderdi. Metropolit Eliyo İvennis, Patrik Mihayel'in takdirini kazanmış bir kimseydi¹⁵⁹. İvennis Teoryanus ile görüşerek kendisine Süryanilerin görüşlerini bildirmişti. Ancak Teoryanus İstanbul'a döndüğünde, İmparator onun İvennis ile görüşmesini ve İvennis ile yapmış olduğu mülakatı tatmin edici bulmamış olacak ki, Teoryanus'u ikinci bir mektupla tekrar patriğe gönderdi. Teoryanus'un elindeki mektubun yanında bu defa bir de not bulunmaktaydı ve bu notta adı geçen mektubun doğrudan patriğe verilmek istendiği yazmaktaydı. Ancak patrik yine Teoryanus ile görüşmedi ve bu kez de yerine öğrencisi rahip

¹⁵⁶ Mor İğnatyus, **Saçılmış İnciler**, s.397

¹⁵⁷ Dolabani, **a.g.e**, s.81

¹⁵⁸ Mor İğnatyus, **Saçılmış İnciler**, s. 400

¹⁵⁹ Mor İğnatyus, **Saçılmış İnciler**, s.388

Teodoros Bar Vahbun’u gönderdi. Bar Vahbun Teoryanus ve Ermenilerin yanına vardığında, Teoryanus’un, Ermenilere karşı takındığı kibirli tavırları dikkatini çekmişti. Teoryanus, Aristoteles’in felsefi terimlerini kullanarak onlarla konuşmaktaydı. Bar Vahbun Teoryanus’a, “*Tanrısal cevher cisimli ve cisimsiz olarak, yani vücutsuz olarak nasıl ikiye ayrılır, cevheri ayrılıklarla mı yoksa tesadüfî olanlarla mı? Birincisi, tenleşmeyen basit bir ruhaniyete götürür, ikincisi ise vücutlu ve vücutsuz olarak cevherle eşitlenir. Ayrıca, filozoflar nezdinde tabiat kaç çeşitle algılanmaktadır ve sizin İsa Mesih’te kabul ettiğiniz iki tabiat, özel tabiat mıdır, yoksa genel tabiat mıdır?*” şeklindeki sorular yöneltti. Teoryanus, bu sorulara cevap verememekle birlikte, az önce terimlerini kullandığı Aristoteles için de, “*Bunlar paganist Aristoteles’in felsefesi. Bundan bize ne*” şeklinde bir çıkış gösterdi. Bu durum karşısında Ermeni Katolikosu Nersis, Teoryanus’u bu sorularına cevap verecek kimse olmadığı için bilgisiz oldukları düşüncesiyle, kendilerini aşağıladığı ancak, âlim bir kişi olan bu Süryani’nin gelmesiyle, kendi düşüncelerinden kaçmakla itham etti. Katolikos, daha sonra, Teoryanus ile olan görüşmenin bitmiş olduğunu, konuyla ilgili olarak imparatora daha sonra cevap yazacağını bildirdi. Ardından da Mihayel’e bir mesaj göndererek görüşlerini bildirmişti. Katolikosun mesajına göre Bizans imparatoru kendilerinden on konu hakkında birleşme talebinde bulunmuştu. Bunların beş tanesi Bizanslıların inancıyla ilgiliydi. Bunlar, İsa Mesih’te iki tabiat, iki etki yani iki enerji ve iki irade olduğunu kabul etmeleri ve Ermeniler ve Süryanilerin kabul ettiği ilk üç konsilin¹⁶⁰ ardından, kabul etmedikleri dört konsili¹⁶¹ de kabul etmeleri ve ayrıca ayinlerde İsa Mesih için söylenen “*Ey bizim için haça gerilen Tanrı*”¹⁶² ifadesini kaldırmaları çağrısıydı. Diğer beş konu ise ananevi meseleler hakkındaydı. Doğu Bayramını Greklerle kutlamak, Kutsal Kurbanın ekmeğine maya katmak ve kâsede su bırakmak, Kutsal Murun’u zeytinyağından yapmak, kiliseler içinde dua etmek ve açık ayin yapmak. Katolikos barış için bunların bir kısmını yapabileceklerini ancak iki tabiatı kabul etmenin ve “*Bizler için haça gerildin*” ifadesini kaldırmak ve bu sebepten dolayı atalarını aforoz etmiş olmak gibi bir niyeti olmadığını, bu yüzden de bu konudaki patriğin kararını şimdiden kutladıklarını dile getirmiştir¹⁶³.

¹⁶⁰ Bu konsiller, İznik Konsili (325), I.Efes Konsili (431) ve II. Efes Konsili (449)’dir. Esasında Süryani Kilisesi 381 yılında yapılan I. İstanbul Konsili’ni de onaylamıştı ancak, bu konsilde Heraklia Metropolitliğine bağlı olan İstanbul Kilisesi’nin Patriklik statüsüne yükseltilmesi ve İskenderiye ile Antakya’nın üzerine çıkarılmış olması, daha sonraki dönemde Antakya Kilisesi mensuplarının, bu kararları onaylayan öncellerini hain olarak nitelmesine neden olmuştur. (Geniş bilgi için, Bkz: Çelik, **Süryani Kilisesi Tarihi**).

¹⁶¹ Süryanilerin kabul etmedikleri konsiller, Kadıköy (Khalkedon) Konsili (451), II. İstanbul Konsili (553), III. İstanbul Konsili (680) ve II. İznik Konsilidir (787). (Çelik, **Süryani Tarihi**)

¹⁶² Bu ifadeyi kullanmayı, İstanbul Patriği olduğu dönemde Nastoryus yasaklamıştı (Çelik, **Süryani Tarihi**, s. 151).

¹⁶³ Dolabani, **a.g.e**, s.82

Patriğin eline ulaşan bir başka mektupta ise birçok konudan bahsediliyor ve ardından, *“Anladığımız kadarıyla kadasetliğiniz, devletimizi ziyaret etme arzusunda ve onunla muhatap olma niyetindedir. Sizi, içinizdeki kuşku engellemektedir. O kuşku da, içinizdekini konuşmaktan değil, iradeniz dışında davranmak zorunda kalacağınız endişesidir. İşte devletimiz sizlere güvence vaat etmektedir. İstedığınızı konuşmanıza ve yazmanıza hiç kimse engel olmayacaktır. Elçimiz Teoryanus eliyle gönderdiğimiz yazı, dediğimizin garantisidir. Şimdiden istediğiniz şekilde konuşabileceğinizi ilan ediyoruz ve herhangi bir zarar görmeden, selamete makamınıza dönebileceğinizi söylüyoruz. Eğer kadasetliğiniz, inancımızı tasvip etmiyorsa, kendi inancınızda kalabileceksiniz”* ifadelerini sunuyordu. Patriğin bu mektuba cevabı kısa ve net olmuştu: *“Bizler, özellikle ataların inancını değiştirmeyenlerle ve Atanasiyos ve Kurilos ile birlikte tenleşen sözün tek bir tabiatı olduğuna iman edenlerle, daha fazla birlik ve beraberliğe evet diyoruz.”* Yani patriğin cevabı kesin bir şekilde *“Hayır”*dı.

Patrik Mihayel, yazdığı tarih kitabı da göz önünde bulundurulduğunda, geçmiş dönemlerde, özellikle Bizans ile yaşadıkları problemlerin temelinde daima, yukarıda bahsi geçen mektubun içeriğinin anlattığı özgürlüklerin tersinin tezahür ettiğini bilecek kadar bilgi sahibi bir kişiydi. Ataları, işte bu tartışmalar yüzünden Bizans ordularının ayakları altında ezilerek can vermişler, kilise ve manastırları defalarca ibadete kapatılmış ve özgürlükleri ellerinden alınmıştı. Şimdi ise değişen neydi ki tekrar bir araya gelerek aynı konular üzerinde tartışacaklardı. Zira yüzyıllardır bu konular, Hıristiyan âleminde tartışılır dururdu da, ne İstanbul Kilisesi ne Antakya Kilisesi ne de diğerleri, inandığından ve inadından vazgeçerdi. Kaldı ki tarih Süryanilerle Grekler arasındaki dini temelli ayrışmanın, sosyal temelli ayrışmayı da beraberinde getirdiğini göstermişti. Yani Süryaniler, hali hazırda Bizans'ın sosyal, siyasi ve dini tahakkümünden büyük ölçüde kurtulmuşken tekrar bir araya gelmenin bir anlamı yoktu. Hele ki Süryani toplumunun ve özellikle Patrik Mihayel Rabo'nun içinde böylesine bir Bizans nefreti varken¹⁶⁴.

Meselenin bir de Bizans boyutunu irdelemek gerekmektedir. Bizans devletinin, Süryani Patriğine karşı gösterdiği bu dostça yaklaşım, acaba sade bir dini münazara amaçlı mıdır, yoksa imparatorun burada başka hesapları da var mıdır? Zira imparator Manuel'in bu

¹⁶⁴ Runciman, a.g.e, C:II, s.310. Mor Mihayel Rabo'nun Bizans hakkındaki görüşleri için, Mor Mihayel Rabo **Vakayinamesi'**nin geneline bakılabilir.

türden dini tartışmalardan keyif aldığı bilinmektedir¹⁶⁵ ancak, böyle bir siyasi ortamda, sadece dini bir tartışma için Bizans'ın Süryanilere ve Ermenilere gitmiş olması da düşündürücüdür.

Komneni Hanedanı mensupları, bir Bizans yönetim geleneği olan “*sezaropapist*” anlayışa bağlı bir hâkimiyet telakkisine sahiptiler. Özellikle Aleksios I ve Ioannes II zamanında bu geleneğin bir yansıması olarak imparatorlar kendilerini Doğu Ortadoks inancının generalleri olarak görmekteydiler¹⁶⁶. Manuel Komnenos ise, batı hayranı bir kişilik olmasına ve bu nedenle Doğu Ortodoks Kilisesini önemli zararlara uğratmasına rağmen yine de bu yönetim anlayışının çok uzağında değildi. Zira Manuel Komnenos, batı yönündeki politikası doğrultusunda Roma Kilisesine verdiği tavizleri de esasen yine kendi kilisesinin savunucusu sıfatıyla vermişti. Kaldı ki Manuel Komnenos'un hayali bir tek Roma idi. Yani Batı Kilisesine ne kadar taviz verirse versin, eğer hayalini gerçekleştirebilirse, kiliseleri de birleştireceği için bunun bir önemi olmayacaktı. Bu amacın hayaliyle yanıp tutuşan Manuel, doğal olarak kilise işleriyle ve dini konularla yakından ilgilenmekteydi. Dolayısıyla dini bir tartışmada, farklı bir mezhep anlayışının fikirlerini dinlemeyi pekâlâ dinlemek istemiş olabilirdi. Ancak Bizans'ı tanıyan biri de böyle bir davetin sadece dini içerikli olamayacağını da herhalde düşünürdü.

Antakya, vasal bir devlet olarak Bizans tesiri altındaydı ve Latin hükümdarlar tarafından idare edilmekteydi. Bunun yanında, bölgedeki Müslüman egemenlerin sürekli olarak tehdidi altında olması, şehrin istikbalini bilinmezliklere sürüklemekteydi. Zira Urfa da düşmüştü. Bölgedeki Latin krallıklarının da, geldikleri günden beri birbirleriyle ve Müslümanlarla yapmış oldukları mücadeleler yüzünden, eski güçleri kalmamıştı. İleride bir gün, Latinler aradan çekilebilir ve Bizans, Türklerle karşı karşıya gelebilirdi. Böyle bir durumda Türklere indirilecek bir darbe buralarda Bizans'ın eski hâkimiyetini tesis etmesine olanak verebilirdi. İşte o günler geldiğinde, imparatorluğun buralarda Hıristiyan tebaaya ihtiyacı olacaktı. Ancak bu tebaanın, Bizans'tan nefret eden Süryaniler ve Ermeniler olması devlet için başka sorunları gündeme getirecekti. Dolayısıyla, bu insanları buradan gönderip yerine başkalarını getirmek çok zor olacağı için yapılması gereken, Ermenileri, Süryanileri ve Rumları bir şekilde birleştirmek¹⁶⁷ fikri, pekâlâ mantıklıydı. Bununla birlikte İmparatorun, o dönemde İstanbul'da ve hatta imparatorluk sarayında bile mensupları bulunan heretik

¹⁶⁵ Runciman, **a.g.e.**, C: II, s.310

¹⁶⁶ Vasiliev, **History**, s.469 vd

¹⁶⁷ Mor İğnatyus, **Saçılmış İnciler**, s.389

Bogomillere karşı verdiği çetin mücadelede kendisine destek olabilecek her türlü görüşe başvuruyor olması da muhtemeldir.

Son olarak bir de İmparator Manuel Komnenos'un dine bakışını değerlendirmek açısından Bizanslı tarihçi Niketas Khoniates'in Manuel hakkında vermiş olduğu bilgileri değerlendirmek yerinde olacaktır. Khoniates'e göre imparator, iyi bir konuşmacı olmasının yanında edebi yönü de olan bir kişilikti. Bu doğrultuda kaleme aldığı metinlerin bazılarında dini konulara da temas eder, hatta bazen bu konuda çok ileri giderek İncil'i kendi hoşuna gittiği gibi tefsir ediyordu. Kilise babalarının yorumlarının aksine yorumlarda bulunuyor ve bu yorumlarının olduğu gibi kabul edilmesi için bu kişilere baskı yapıyordu. İmparatorun bu tavrı, kilise ileri gelenlerinin, yandaş ve karşıt olarak ikiye bölünmelerine ve çok zaman da imparatorun konumu itibarıyla pek çok değerli din adamını aforoz etmesiyle sonuçlanıyordu. Kısacası meselenin özü, imparatorun dini konulara kendi anlayışıyla ve çok zaman da yanlış tespitlerle yaklaşması tepki toplamaktaydı¹⁶⁸. İmparatorun bu yaklaşım tarzının Patrik Mor Mihayel tarafından da malum olma ihtimalinin kuvvetli olduğu düşünülürse, bu davete katılmamasının önemli bir nedeni de bu olarak kabul edilebilir.

Süryani kilisesindeki iç meseleler, Patrik Mor Mihayel döneminde de sürmekteydi. 1174 yılında Mor Hanonyo (Deyrülzafaran) Manastırında toplanan bir sinodda Patrik Atanasiyos Bar Kitre döneminde de hakkında şikâyetler bulunan Kaloniki (Rakka) episkoposu Denho, kendi abraşiyesi mensupları tarafından patrikliğe şikâyet edildi¹⁶⁹. Şikâyet konusu incelenirken Denho, bazı Nasturiler'den aldığı destekle Mardin'in Artuklu valisine gitmiş ve rüşvet vererek patriği şikâyet etmiştir. Patrik valinin yanına getirildiğinde, yapmış olduğu savunmasıyla valiyi haklılığına ikna etmiş, Denho ise bu defa Musul hükümdarı Seyfeddin II Gazi'nin yanına gitmiştir. Seyfeddin Gazi'ye, eğer kendisini tüm Mezopotamya'ya egemen kılarırsa kendisine 1000 dinar vereceğini vaat etti. Bunun üzerine Seyfeddin, askerlerini yollayarak Patriği Nusaybin'e getirtti. Patriğin Seyfeddin Gazi'ye yaptığı savunma, hükümdar tarafından makul görülüp kabul edilince Denho en son Bağdad'a gitmeyi denedi, ancak yine bir sonuç alamadı ve nihayetinde gelip patrikten özür diledi. Patrik ise Denho'yu affetmekle beraber, hem orada kendisine yer bulması için ve aslında kendinden uzaklaştırmak amacıyla, Urfa Dağındaki manastırlara gönderdi¹⁷⁰.

d-Kilisede Kapanmayan Bir Dava: Göksel Ekmek Meselesi...

¹⁶⁸ Konunun daha geniş tetkiki için, Khoniates, **a.g.e**, s.147 vd.

¹⁶⁹ Şikâyetin içeriği hakkında elimizde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

¹⁷⁰ Mor İğnatios, **Deyrülzafaran**, s.61

Süryani Kilisesinde, patriklik makamında Kuryakos I'ın (793-817) oturduğu dönemde, yaptığı başarılı icraatlardan cesaret alarak, eftaristik ayinde kullanılan “*kırdığımız göksel ekmeği*” terimini ayin içeriğinden kaldırmak istemiştir¹⁷¹. Bu amaçla Yulyane yanlılarıyla bazı heretikleri tekrar kiliseye kazandırma amacı gütmekteydi. Bu amaçla Beth-Batin’de bir konsil toplamış ancak, bu kavramı kaldırmayı yine de başaramamıştı.

798 yılında Yulyanistlerin ruhani lideri Gabriel, Patrik Kuryakos’a gelmiş ve “*Aziz Mor Sevire’nin ismini anmazsanız ve Yulyane’yi de aforoz etmezseniz, sizinle birleşiriz*” şeklinde bir teklif sunmuştu. Bunun yanında her iki patrikten hangisi önce ölürse, ölenin cemaati sağ kalanın cemaatiyle birleşecekti ve böylelikle birlik sağlanacaktı. Patrik Kuryakos bu teklifi uygun buldu ve kabul etti fakat diğer episkoposlar buna şiddetle karşı çıktılar.

O dönemde, Halep episkoposu Bakos vefat etmişti ve ölmeden önce rahiplerine vasiyet olarak, manastır haricinden çıkacak bir episkoposun kabul etmemelerini, aksi takdirde, gelecek olan yabancı episkoposun, atalarından beridir süre gelen bir gelenek olan, “*Göksel Ekmek*” tabirini kaldıracağını ve bunun da kendilerine acı vereceğini beyan etmiştir. Bu doğrultuda hareket eden rahipler, yanlarına Bakos’un öğrencisi Ahısnoyo’yu alarak patriğe gitmişler ve kendilerine episkopos olarak bu kişinin kutsanmasını patrikten istemişlerdir. Patrik ise, miras yollu bir atamanın olamayacağını ifade ederek bu teklifi geri çevirmiş ve episkopos olarak Urfa bölgesinden Rahip Şlemun’u atamıştır. Ancak bu atama, adı geçen cemaatin tepkisini çekmiş ve yalnız episkopos değil, patriği de reddederek Halife Harun Reşid’in yanına gitmişlerdir.

Şikâyet üzerine öfkelenen Halife, Patriğin zorla getirilmesi için emir verdi. Ancak durumdan haberdar olan Patrik, halifeyle görüşmek için yola çıkmıştı bile. Patrik, halifenin kâtabi İşmoil yardımı ile meramını aktarmış ve halifeyi ikna ederek makamına dönmeyi başarmıştı. Ancak bu sıkıntılı dönemi fırsat bilen Patriğin en ateşli muhaliflerinden Gubo Baroyo Manastırı sakinleri, kendi iradeleriyle toplanarak iki episkopos kutsamışlardı. Patriğin buna cevabı sert oldu ve bu manastırın tüm rahiplerini aforoz etti. Bu hamle karşısında Gubo Baroyolular, Kartmin Manastırından Abrohom’u kendilerine patrik yaptılar. Abrohom bir yandan yeni episkoposlar kutsuyor, bir yandan da yanındakilerle birlikte “*Göksel Ekmek*” için mücadele ettiklerini ve Yulyanistlerin yandaşı olduklarını söylüyordu.

¹⁷¹ Dolabani, a.g.e, s.51

Patrik Kuryakos'un ölümünün ardından patriklik makamına oturan Diyonosiyos Telmahroye döneminde de Gubo Baroyo Manastırı rahipleri, patrik olarak seçtikleri Abrohom ile birlikte yine aynı "*Göksel Ekmek*" konusu hakkında insanları kışkırtmaktaydılar. Sorun üzerine oluşturulan sinodda konu masaya yatırıldı ve alınan karar, sözcüğün kullanılmasında bir sakınca olmadığına yönelikti.

Patrik Kuryakos döneminde yaşanan "*Göksel Ekmek*" tartışması yüzünden Tekrit'teki bir grup, kiliseden ayrılmıştı. Bu grup, tekrar birleşme talebiyle Patrik Mor Mihayel'in yanına gelmiş ve kendilerine bir episkopos kutsanmasını istemişlerdi. Patrik onları kabul etmiş ancak, bu kutsamayı Mafıryanın yapmasının daha doğru olacağını onlara iletmişti. Cemaat ise, Mafıryanla zaten dargın olduklarını, fakat eğer Patrik onlara bir episkopos kutsarsa Mafıryanla da barışacaklarını söylediler. Patrik yine de bu kutsamayı, Mafıryanın yapması gerektiğini yineleyerek, grubu geri gönderdi. Görüşmenin içeriğinden haberdar olmayan Mafıryan Yuhanon ise, kendisini hiçe sayarak Patriğe giden bu grubu ve onları kabul eden Patriği afroz etti. Patrik ise Mafıryanın bu tutumu karşısında, bu grubun Kuryakos ve Diyonosiyos'a çok büyük sıkıntılar verdiğini, onların tüm çabalarına rağmen, kiliseyle barışmadıklarını ve bugün ise, kendilerinin gelip barışmak istediklerini söylemelerine rağmen, bu gelişmeye neden engel olduğunu soran bir mesaj yolladı. Fakat Mafıryan inadından vazgeçmemiş ve Patriğin elçilerini hakaretlerle geri göndermiştir. Ancak daha sonra meselenin iç yüzü kendisine aksedince hatasını anlamış ve toplanan bir sinodda, Patrikten özür dilemiştir.

Mafıryanla arasındaki mesele nispeten ortadan kalkan Patriğin canı, bu kez de eski öğrencisi ve Bizans ile yaptığı münazaralarda sözcüsü konumunda olan Theodore Bar Vahbun yüzünden sıkılmıştır. Bar Vahbun, Diyarbakır'daki bazı episkoposların kışkırtmasıyla, gayrimeşru olarak patrikliğe yükseltildi. Diğer ruhanilerin ve halkın tepkileriyle birlikte bu illegal patrik, meşruiyet almak için Musul'daki mafıryan Yuhanon'un yanına gitmek amacıyla yola çıktılar. Her ne kadar arası patrikle tam olarak düzelmemiş olsa da, yine de kilise hiyerarşisine sıkı sıkıya bağlı olan mafıryan Yuhanon, bu grubu kabul etmedi ve bu konuda patrik Mor Mihayel ile birlikte olduğunu gösterdi. Daha sonra yine bizzat mafıryan tarafından, toplanan bir sinoda getirilen Bar Vahbun ve beraberindekiler burada kendilerini savundular. Ancak sonuçta Bar Vahbun ve destekçileri, afroz edilerek cezalandırıldılar. Bar

Vahbun daha sonra Şam'a giderek Sultan Selahaddin'in hizmetine girdi ancak burada da tutunamayınca Kudüs'e geçti¹⁷².

Diğer yandan Bizans Devleti ise, kiliseler arasındaki birliği sağlamak amacıyla yüzyıllardır sürdürdüğü çabasına devam etmekteydi. Bu amaçla İstanbul Patrikhanesinden Süryanilere bir mesaj geldi. Buna göre Bizans Kilisesi ve Devleti, birliği sağlamak için yeni bir davet gönderiyordu. Gelen davete, olasılıkla Patriğin talimatıyla, Mor Barsavmo Manastırı rahiplerinden Ahrun eliyle cevabi nitelikte bir mektup gönderildi. Bu mektupta, daha önceki görüşmelerde de olduğu gibi, ne kendilerinin ne de Bizans'ın atalarının inancından dönmeyecekleri ve dolayısıyla yüzlerce yıldır bu amaçla yapılan konsillerden herhangi bir sonuç çıkmadığı, bu ve benzeri nedenlerden dolayı bu daveti kabul edemeyecekleri nazik bir üslupla İstanbul Patriği Theorianus II ve Aleksios II Komnenus'a bildirildi¹⁷³.

e-Patrik Mor Mihayel ile Selçuklu Sultanı Kılıç Arslan II Arasındaki Münasebetler

Türkler Ön Asya'ya geldikleri zaman farklı etnik kökene ve farklı din taassubuna sahip çeşitli uluslarla karşılaşmışlardı. Hâkimiyet anlayışları dolayısıyla, kendilerine karşı bir zararlarını görmedikleri sürece, bu ulusların üzerinde bir baskı unsuru olmamışlar ve onları kendi içi işlerinde serbest bırakmışlardır. Bunun yansıması ise, diğer toplumların Türklere, eski egemenlere baktıklarından daha ılımlı bakmalarını sağlamıştır. Anadolu Hıristiyanlarının genelini, Bizans Devletine karşı olan olumsuz hissiyatı da bu ılımlı bakışı perçinleyen önemli bir etkidir¹⁷⁴. Zira dönemin gayrimüslim kaynakları da bunu doğrular niteliktedir. Urfalı Matteos'un Selçuklu Sultanlarıyla ilgili görüşleri ne kadar olumluysa, Bizans ve özellikle bu dönem hâkimiyet icra eden Ermeni Philarites hakkındaki görüşleri de bir o kadar olumsuzdur¹⁷⁵.

Bu karşılıklı olumlu tavır, tabii olarak ilişkilere de olumlu yansımış ve Anadolu Selçuklu sultanları, gayrimüslim cemaate ve önderlerine verdikleri önemi ve değeri çok defalar dile getirmişlerdir. Süleymanşah'ın Antakya'yı fethetmesi esnasında Antakyalı gayrimüslimlerin haklarını korumuş olması, ayrıca Malatya'nın fethinde önce Danişmendli Gümüştekin'in¹⁷⁶ daha sonraki dönemde ise Sultan I Kılıç Arslan'ın, kuşatma sırasında büyük

¹⁷² Dolabani, a.g.e, s.86

¹⁷³ Mor İgnatius, **Saçılmış İnciler**, s.398

¹⁷⁴ Mehmet ŞEKER, **Anadolu'da Birarada Yaşama Tecrübesi**, Diyanet Yay. Ankara, 2002, s. 34

¹⁷⁵ **Urfalı Matteos Vakayinamesi**, s.143 vd.

¹⁷⁶ **Mor Mihayel Rabo**, C:II, s.48; Öngül, **Selçuklular Tarihi**, C:II, s.284

sıkıntılar ve açlık çekmiş olan Malatyalı gayrimüslimlere dışarıdan iâşe malzemesi getirtmesi, Zengi'nin Urfa'yı aldıktan sonra, esasen kendisine karşı şehri müdafaa etmiş olmalarına rağmen Urfalı Süryanilere ve Ermenilere dokunmaması, bu konuya çarpıcı örneklerdendir.

Bu karşılıklı iyi ilişkilerin zirve noktası ise Sultan Kılıç Arslan II ile Antakya Patriği Mor Mihayel'in şahsında bina edilen dostluktur. Selçuklu Sultanının Süryani Patriğine verdiği değer, bizzat Mor Mihayel'in kaleminden anlaşılmaktadır.

Sultan Kılıç Arslan II (1155-1192), 1181 yılında Malatya şehrine geldiğinde Patrik Mor Mihayel'i sormuş, ancak bu gelişinde bir araya gelemediği patriğe bir mektup ve bir asanın yanında yirmi dinar da para yollamıştır¹⁷⁷. Ertesi sene geldiğinde ise bir grup askerle birlikte kendisine bir mektup daha yollayarak yanına davet etti. Bu davet karşısında şaşırıp ve endişelenen Patrik, Malatya'ya Sultanın yanına gittiğinde büyük bir itibar ve saygıyla karşılandı.

“1182 yılı 8 Temmuz Perşembe günü Malatya'ya geldik. Sabah Sultan, ordusunun büyük kısmı ve tüm şehir halkı ile bizi karşıladı. Önden gönderdiği haberciler vasıtasıyla, Sultanın emridir, Patriğin kabul merasimi Hıristiyan kanunları mucibince Haç ve İncil ile olacaktır, diye haber verdi. Bunun üzerine Hıristiyanlar mumları çoğalttılar, mızraklara haçlar geçirdiler ve yüksek sesle kasideler okumaya başladılar. Sultan, acizlerini karşılayınca atımdan inmeme müsaade etmedi, elini tutmama da razı olmadı ve acizlerini kucakladı. Bir tercüman vasıtasıyla konulurken beni memnuniyetle dinledi. Onun beni dikkatle dinlediğini görünce, sözlerimi Kitaptan ve tabiattan örneklerle uzattım. Konuşmamız o kadar samimi oldu ki onun gözünden yaş aktı ve biz Allah'a şükrettik. Hıristiyanlar, haçın Müslümanlar ve Sultanın başı üzerinde götürüldüğünü görünce Allah'ı methüsena ettiler. Bu şekilde kiliseye girdik. Halka nasihatler verdikten sonra Sultan ve halk için dua ettik. Ertesi gün Sultan, manastırların vergisini lağvettiğini bize bildirdi ve buna dair bir fermanı bize verdi. Pazar günü ve Aziz Petrus'un bakiyesini, hamil mücevherlerle süslü saf altından bir el gönderdi. Tam bir ay Malatya'da kaldık. Sultan her gün bize hediyeler gönderdi. Sultan Malatya'dan gittiğinde biz de onunla gittik. Yolda, kendileri huzurunda İranlı filozof Kemaleddin ile İncil'deki sözler üzerine mükâlemeler yaptık. O, Süryanilerin hikmetini methedince sultan memnun oldu¹⁷⁸.”

f-Mor Mihayel Rabo'nun Görüşüyle Türkler

¹⁷⁷ Dolabani, a.g.e, s. 87

¹⁷⁸ Mor Mihayel Rabo, c.II. s.263 vd.

Mor Mihayel Rabo'nun ruhani kimliği, çok önemli bir döneme şahitlik etmiş ve bu dönemi yazıya dökmüş bir tarihçi kimliğiyle birleştirildiğinde ve adı geçen şahsiyetin Süryani Kilisesi ve toplumu içindeki itibarı göz önüne alındığında, o dönemde yakın ilişki kurmuş olduğu Türkler ile ilgili görüşleri ve yaptığı saptamalar da önem arz eder hale gelmektedir. Yazmış olduğu tarih kroniğinde Türklere geniş bir yer ayıran Mor Mihayel, Türk toplumunu kökeninden alarak, kendi yaşadıkları coğrafyaya geliş hikâyelerini ve burada neler yaptıklarını ve kendi şahsında, Süryani toplumunun Türklere olan bakış açısını irdelemektedir.

Mor Mihayel Rabo'nun Türkler hakkında yapmış olduğu yorumlarda altı çizilmesi gereken bazı noktalar mevcuttur. Buna göre, Türklerin menşeni ve hayat tarzlarını Asyalı Jean, Tell Mahreli Diyonosiyos, peygamber Haskiyal (Ezekiel) ve diğer bazı kaynaklara dayandırmıştır¹⁷⁹. İsim verdiği kaynaklarda Türklere vahşi, barbar ve zapt edilmesi güç bir kavim olarak bahsedildiğini, hatta öyle ki insan eti bile yediklerinin söylendiğini ifade etmiş ve pek çok kaynakta Türklere Yecüc ve Mecüc olarak bahsedildiğini belirtmiştir. Türklerin Ön Asya'ya gelişleri hakkında da bilgi veren Mor Mihayel, onların yurtlarından çıkışlarında kendilerine köpeğe benzer bir hayvanın rehberlik ettiğini ve daha sonra gelenlerin de aynı şekilde geldiklerini detaylı olarak anlatmıştır. Bu hikâye her ne kadar Türk Mitolojisinin önemli bölümlerinden biri olan Ergenekon Destanı ile büyük benzerlikler gösterse de, burada dikkati çeken bir nokta, Abu'l Farac Barhabreus'un bu konu üzerine yaptığı yorumdur. Barhabreus, bu hikâyeyi yalnızca Mor Mihayel'in anlattığını, başka hiçbir yerde ne gördüğünü ne de duyduğunu belirtmiştir¹⁸⁰. Mor Mihayel'in bu bilgiyi nerden ve nasıl aldığını belirtmemiş olması, bu konu hakkındaki tartışmayı da maalesef havada bırakmaktadır.

Yukarıda da değindiğimiz gibi Türklerin kimlikleri ve yurtlarından çıkışlarını başka kaynaklara dayanarak aktaran Mor Mihayel, buralardaki icraatlarını ise kendi görüşlerine göre yorumlamış ve esasen Türklerin genel olarak tasvir edildiği gibi barbar ve vahşi oldukları konusunda herhangi bir saptamada bulunmamıştır. Aksine, kendi yorumu olduğunun altını çizdiği bölümlerde Türklerin savaşlardaki kahramanlıklarından, özellikle Bizans'a karşı verdikleri mücadelelerdeki başarılarından ve kazandıkları zaferlerden bahsederek, Araplardan sonra kendilerini Greklerin zulmünden kurtaran ikinci millet olduğunu ifade etmiş, Arapların zayıflamasıyla birlikte Greklerin tekrar kendilerine, *Hakiki Hıristiyanlara*¹⁸¹ zulmettiklerini,

¹⁷⁹ **Mor Mihayel Rabo**, c.II, s.3

¹⁸⁰ **Abu'l Farac Tarihi**, c.I, s.219

¹⁸¹ **Mor Mihayel Rabo**, c.II, s.8

ancak Türklerin gelerek Grekleri yenmesiyle yeniden rahat ettiklerini açıklıkla ifade etmiştir. Mor Mihayel bu düşüncesini, bir din adamı kimliğiyle örtüşecek biçimde şu ifadeyle netleştirmekteydi: “*Tanrı, bizim üzerimizdeki Arap ve Türk hâkimiyetini, bizi yok etmek için değil; aksine, çok sevdiği Kilisesi’nin çocukları olan bizleri, düşmanlarımızdan korumak için kurdu.*”¹⁸² Mor Mihayel, Türklerin barbarlıklarından ziyade kahramanlıklarına ve savaşlarda nasıl zaferler kazandıklarına değinmiştir. Mor Mihayel Rabo’nun altını çizdiği önemli bir ayrıntı da, ö dönemde Süryani Ortodoskların maruz kaldığı yıkım ve talanların müsebbibi olarak Selçuklu Türklerini değil, Selçukluların bir türlü kontrol altına alamadıkları göçebe Türkmenler ile Grekleri göstermesidir¹⁸³.

Mor Mihayel, Türklere ayırdığı bölümün son kısmında Türklerin Müslüman olmalarından bahsetmiş, buna göre Türklerin kendi anayurtlarında hali hazırda tek bir Tanrıya inanmalarının İslamiyet’i kabul etmelerinde önemli bir amil teşkil ettiğinin altını çizmiştir. Bunun yanında diğer amilleri de, İslamiyet’in hâkim olduğu coğrafyalarda yaşayan Türklerin Araplardan etkilenmesi ve İslam ordusu içinde yer alan Türklerin zaman içinde bu dini benimsemesi olarak açıklamıştır¹⁸⁴.

Patriğin notlarından çıkaracağımız bir başka paralel sonuç da, esasında Mor Mihayel’in kişisel olarak da Türklere karşı olumlu bir bakış açısına sahip olduğudur. Bu durumun sebebi ise hem Mor Mihayel’in kendi görüşleri doğrultusunda kişisel, hem de bir cemaatin önderi olması dolayısıyla politik ve zaruri olmak yönünde görülebilir. Sultan II. Kılıç Arslan’ın tutumu, gerek İslamın zimmî hukuku, gerekse de Doğu ve Batı Hıristiyanları arasındaki itikadi anlaşmazlıkların doğurmuş olduğu uçurum korunarak, iki Hıristiyan cemaatinin bölünmesi sonucunda ele geçirilecek politik kazanımlar çerçevesinde değerlendirilebilecek bir yaklaşımken, Patriğin ifadelerinden yola çıkıldığında ikisi arasında kişisel bir dostluk tesis edildiği de muhakkaktır. Bu dostluğun Süryani cephesinde, Bizans’ın dolaylı olarak da olsa, Doğu Hıristiyanlarına el uzatması sonucunda doğabilecek sıkıntılarda, Süryani cemaatine sağlam bir tutunma noktası kazandırmasının yanı sıra, Runciman’ın da ifade ettiği gibi Süryani Patriğinin Greklere karşı duyduğu yoğun nefret de göz ardı edilememektedir¹⁸⁵.

¹⁸² **Mor Mihayel Rabo**, XV. kitap, VIII. bölümden naklen, Mark Dickens, **Medieval Syriac Historians’ Perceptions of the Turks**, Basılmamış tez çalışması, University of Cambridge, 2004, s. 41

¹⁸³ Mark Dickens, **a.g.t.**, s.47

¹⁸⁴ **Mor Mihayel Rabo**, C:II, s.11-12

¹⁸⁵ Runciman, **a.g.e.**, C:II, s.310

Selçuklu Sultanı Kılıç Arslan II ile Patrik Mor Mihayel'in arasında kurulmuş olan dostluk haleflerine de sirayet edecek ve sonraki dönemlerde de Selçuklu Sultanları ile Süryani Kilisesi Patrikleri iyi ilişkiler içinde olacaktır.

İki önder bir yandan bu şekilde birbirleriyle diyalog halindeyken, diğer yandan da kendi iç meseleleriyle meşguldüler. Kılıç Arslan, genel hareket alanı olan Batı Anadolu'da, en büyük düşmanı Manuel I Komnenos'u Miryokefalon'da mağlup etmiş ve kısa süre sonra Manuel'in ölümü üzerine tahta geçen oğlu Aleksios II Komnenos ve onun halefi Andronikos Komnenos'a karşı da önemli başarılar sağlamıştı. Sultan bu başarılarını, yakın dostu olan Süryani Patriğine yazdığı mektuplar vasıtasıyla iletiyor ve icraatlarından onun da haberdar olmasını sağlıyordu¹⁸⁶.

Patrik ise bu dönem tamamen kilise işleriyle meşgul oluyordu. 1183 yılında Mor Barsavmo Manastırında büyük bir yangın çıkmış ve manastırın tamamına yakını büyük zarar görmüştü. Süryaniler açısından derin bir maneviyatı olan manastırın yenilenmesi uzun yıllar almış ve Patrik de bu uğraşların içindeki yerini almıştı¹⁸⁷.

Patrik Mihayel, kilise işleri ve Mor Barsavmo'nun yeniden inşası için uğraşırken, Sultan Kılıç Arslan da aralarında bölüştürdüğü ülkenin idaresi yüzünden, birbirleriyle taht mücadelesine girişen oğullarıyla uğraşırken¹⁸⁸ güneyden, gerek Hıristiyanlar, gerek Müslümanlar ve gerekse de dünya tarihi açısından son derece önemli bir gelişmenin haberi geldi. Mısır Eyyûbi Sultanı Selahaddin, Hittin'de Haçlıları mağlup etmiş ve daha sonra da Kutsal Şehir Kudüs'e girmişti.

g-Selahaddin Eyyûbi'nin Kudüs'ü Fethi ve Sonrasında Yaşanan Siyasi Hadiseler

Birinci Haçlı Seferinin en önemli sonuçlarından biri de, her üç din için de büyük önem taşıyan, Kutsal Şehir Kudüs'ün 1099 yılında Haçlılar tarafından ele geçirilmesiydi. Haçlı idealinin bu parlak zaferi, galiplerin Kudüs'e girmesinden sonra yaşanan ve Hıristiyanları bile dehşete düşüren¹⁸⁹ korkunç katliamla son bulmuştu. Bu katliam İslam âlemini belki de Kudüs'ün düşmesinden daha çok müteessir etmişti ve İslam egemenleri intikam yeminleri etmişlerdi.

¹⁸⁶ Bir defasında Mor Mihayel'e yazdığı mektupta Rumlardan 72 kaleyi aldığından bahsetmiştir. Öngül, **Selçuklular Tarihi**, C:II, s.84; Sevim-Merçil, **a.g.e**, s.445; Turan, **a.g.e**, s. 240

¹⁸⁷ Dolabani, **a.g.e**, s.88

¹⁸⁸ Öngül, **Selçuklular Tarihi**, c.II, s.84

¹⁸⁹ Runciman, **a.g.e**, C:I, s.221

Fethin ardından geçen yaklaşık yüz yıllık zaman, Müslümanlar ile Haçlılar arasında çetin mücadelelere sahne olmuş ancak Kudüs'ü geri almak, Eyyubi Sultanı Selahaddin'e nasip olmuştu.

Kudüs'ün Haçlılarca fethedilmesinden sonra Filistin bölgesinde yaşayan Ortodoks Hıristiyanlar, Latin idaresini ister istemez kabul etmek zorunda kalmışlardı. Her ne kadar Kudüs'ün Latin patriği Daimbert, bunların din adamlarını Kutsal Mezar'dan kovmak istemişse de Kudüs kralı Baudouin I buna müsaade etmemişti. Latin kralları Ortodokslara daima dostça davranmışlar ancak bu yakın duruş Ortodoks ve Katolik din adamları arasında kendini göstermemişti. Hatta bu dönemde Kudüs'teki Kutsal Mezar'ın etrafında çok sayıda farklı Hıristiyan mezhebine ait müesseseler yer almaktaydı ki, bunların bir kısmı heretik olarak addedilen mezheplerdi. Kudüs Patriği Daimbert, bunları da Kudüs'ten kovmak istemiş ancak krallık, bunların haklarını koruma altına alarak, buna müsaade etmemişti. Sonraki dönemde ise Kral Baudouin II'nin eşi, Ortodoks bir aileden gelen Kraliçe Melisende, bir Frank şövalyesiyle aralarında hukuki bir anlaşmazlık bulunan Süryanilerin tarafını tutmuştur.

Ancak yine de Latin kilise hiyerarşisinin Ortodoksları *dime* ödemeye zorlamaları ve kilise adetlerini kendilerine ait büyük kiliselerde icra etmek zorunda bırakılmaları sonucunda muhtemeldir ki Frank hâkimiyetine karşı duydukları hissiyatın negatif yönde zuhur etmesine ve Selahaddin'in Kudüs'ü almasını da kabule ve hatta bunu sevinçle karşılamaya hazır bir hale gelmelerine yol açmıştır¹⁹⁰.

Selahaddin Eyyubi'nin Kudüs'ü fethetmesinde, şehirde yaşayan Ortodoks Hıristiyan nüfusun önemli bir katkısı olmuştur. Kudüs'ün yönetici ve elit tabakasını oluşturan kesim Latin kökenli Katoliklerdi. Buna karşın Ortodokslar, daha alt bir tabakayı oluşturmaktaydı ve Katolikler Ortodokslara tepeden bakmaktaydılar. Ortodokslar dini bayramlarını, kendilerine yabancı olan Katolik adetlerine göre kutlamaktaydılar ve bu gibi sebeplerden ötürü, hükümleri altında yaşadıkları dönemlerde, ibadetlerini istedikleri gibi yapmalarına müsaade eden Müslüman hükümdarlar devrini hasretle anmaktaydılar¹⁹¹. Bu ve bunun gibi pek çok nedenden ötürü Selahaddin'in kendileriyle bağlantı kurması üzerine kendisine Kudüs'ün kapılarını açmayı vaad etmişlerdi.

Ortodoks Hıristiyanlar ile Müslümanları bu şekilde birleştiren bu ülkü gerçekleştiği zaman, yaklaşık yüz yıl önce cereyan eden katliamlar yaşanmadı. Selahaddin, pek çok

¹⁹⁰ Runciman, a.g.e, C:II, s.268-269

¹⁹¹ Runciman, a.g.e, C:II, s.389

Hıristiyanın kurtuluş fidyelerini kabul ettikten sonra gitmelerine müsaade etti. Hatta pek çoğunu da fidyesiz olarak serbest bıraktı¹⁹². Öyle ki yapılan bu anlaşmaya rağmen hazineye giren fide parası oldukça az bir miktarda kalmıştı¹⁹³. Selahaddin'in bu tavrı Avrupalılar nezdinde, bu dehşetli düşmanın aynı zamanda son derece saygıdeğer bir yer edinmesini beraberinde getirdi. Zira Selahaddin'in bu tavrına karşın Kudüs'ün Katolik Patriği Heraclius ile şövalye tarikatları, kendileri ve servetlerini kurtarabilmek için müthiş bir çaba içerisindeydi. Şehirden güçlkle çıkan Hıristiyan mülteciler, yol boyunca büyük sıkıntılar yaşadılar. Ne Sûr ne de Trablus'da kendilerine barınma imkânı bulamadılar ancak Antakya'ya güçlkle varabildiler. Burada da İtalyan gemiciler, kendilerini ücretsiz olarak taşımayı reddedince devreye yine Mısır hükümeti girdi ve bu mültecileri ücretsiz bir şekilde gemilerine kabul etmeden, gemilerin limandan ayrılmasına izin vermeyeceklerini bildirdi¹⁹⁴.

Böylelikle büyük umutlarla Kutsal Topraklara gelen pek çok Avrupalı Katolik Hıristiyan, geride çok sayıda acı hatıra ve sevdiklerinin mezarlarını bırakarak bin bir güçlkle anavatanlarına dönebilmişler, Kudüs ise yeniden Müslümanlara ve onların yönetimi altındaki Ortodoks Hıristiyanlara ve Yahudilere kalmıştı. Haçlıların elinde ise Filistin kıyısında dar bir sahil şeridinden başka bir şey kalmamıştı.

Kudüs'ün Müslümanlarca ele geçirildiği haberi Avrupa'yı son derece müteessir etmiş, bu haberin duyulmasıyla birlikte yeni bir sefer düşüncesinin altı ısıtılmaya başlanmıştı. İki yıllık hazırlığın ardından nihayet, 1189 yılında Üçüncü Haçlı Hareketi başladı. Fransa Kralı Philippe II Augustus ve İngiltere Kralı Aslan Yürekli Richard I komutasındaki ordu Sicilya üzerinden seyir ederken, Alman Kralı Frederick Barbarossa komutasındaki ordu ise Balkanlar üzerinden yürüyordu. Bizans İmparatoru İsaakios Angeli tarafından Anadolu'ya geçirilen (İmparator Alman ordusunun geldiği haberini alınca Selahaddin'e haber yollamış ve boğazı geçmelerine müsaade etmeyeceğini bildirmişti ancak buna muvaffak olamadı¹⁹⁵) Alman ordusu, yol boyunca II Kılıç Arslan'ın Selçuklu kuvvetleri tarafından taciz edilerek Kilikya'ya ulaştı. Burada Alman İmparatoru Frederick Barbarossa'nın kazayla boğularak ölmesi üzerine ordusu dağıldı. Diğer yandan İngiliz ve Fransız kuvvetleri de kendi güzergâhlarında başarılı olamayarak, kralları nezdinde geri döndüler ve böylece III Haçlı

¹⁹² İbnü'l Esir, a.g.e, C:XI, Böl:II, Kıs: XXVIII; Runciman, a.g.e, C:II, s.391

¹⁹³ İbnü'l Esir, a.g.e, C:XI, Böl:II, Kıs: XXVIII

¹⁹⁴ Runciman, a.g.e, C:II, s.391

¹⁹⁵ İbnü'l Esir, a.g.e, C:XII, Böl:I, Kıs:III

Seferi, hiçbir başarı sağlamadan sona erdi¹⁹⁶. Dördüncü seferin niteliği ve sonuçları çok daha başka olacaktı.

Batıda üçüncü büyük Haçlı ordusu doğuya doğru ilerlerken doğuda Patrik Mihayel, yeğeni Yakub'u Doğu Mafiryani olarak kutsadı. Patrik bu kutsamayı, episkoposların bilgisi dışında yapmış ve bu yüzden tepki almıştı. Zira Mor Mihayel, göreve henüz başladığı dönemde, para karşılığı rütbe vermeyi ve adam kayırmayı yasaklamış ve tüm Episkoposların da bu yönde imzalarını almıştı¹⁹⁷. Şimdi ise yasakladığı şeyi kendisi yapıyordu. Üstelik Doğulular, Bar Mesih adında bir ruhaniyi Mafiryani olarak istediklerini kendisine bildirmişlerdi. Sonuçta yine Patriğin istediği oldu ve Yakup Bar Abrohom, Grigoriyos adıyla Doğu Mafiryani olarak görevine devam etti¹⁹⁸. Ancak hiç bir zaman da doğuda tam anlamıyla kabul görmedi.

Patrik Mor Mihayel'in son dönemleri, diğer yeğeni, Mafiryani Grigoriyos'un kardeşi Yeşu'dan kaynaklanan birtakım sıkıntılarla geçti. Patriğin kardeşi olan papaz Abrohom'un oğlu Yeşu Sıfthono, amcasının yaşlanmış olması dolayısıyla, yakında yeni bir patriğin seçilmesinin gerekeceği düşüncesiyle, bu makama kendisi talip olmuş ve bu amaçla patriği ziyarete gelen piskoposlara, amcasının ölümünün ardından kendisini patrik seçmeleri yönünde telkinlerde bulunmaya başlamıştı. Ancak Yeşu'nun bu tavrı din adamlarının tepkisini çekmiş ve bu durumu patrik Mihayel'e söylemişlerdi. Patrik ise bu duruma çok kızdı ve onu yanından kovdu. Bu hadiseden sonra Yeşu Sıfthono, amcasının yanına sadece bir kez o da Patrik ölüm döşeğindeyken gitti. Patrik Mor Mihayel Rabo, 7 Kasım 1199 Pazartesi gecesi hayata veda etti¹⁹⁹.

XII. Yüzyıl Süryani Kültür ve Edebiyatı

¹⁹⁶ Vasiliev, **History**, s.444 vd.

¹⁹⁷ Sayfa 46.

¹⁹⁸ Dolabani, **a.g.e**, s.88

¹⁹⁹ Dolabani, **a.g.e**, s.88

1-XII. Yüzyıla Kadar Süryani Bilim ve Kültürü

Süryani toplumu, en eski zamanlardan beri eğitime ve kültüre çok değer veren ve bu doğrultuda, içinden çok sayıda ilim adamının yetiştiği milletlerdendir. Yazıyı ilk kullanan toplumlardan olmaları, çok eski dönemlerden beri yazılı bir edebiyata sahip olmalarına vesile olmuş ancak, yine de Süryani kültürünün Hıristiyanlık öncesine ait yazılı eserleri çok sınırlı sayıdadır²⁰⁰. Süryani kültürü, kendi ifadeleriyle esasen Hıristiyanlıkla yoğrularak gerçek kimliğine kavuşmuştur.²⁰¹ Bu dönem itibarıyla Süryani Medeniyeti, “*Kiliseye, geleneğe, tarihe ve Tanrı Bilime dayanan bir medeniyet olmuştur*”²⁰². Bu doğrultuda Süryaniler öncelikle Kutsal Kitap’ın çeviri ve tefsirlerine ağırlık vermişlerdir. Yine, mantık, felsefe, doğa bilimleri, matematik, astronomi, tarih ve tıp ilimleri ile ilgili de etkin çalışmalar ortaya koymuşlardır. Bünyesinden filizlenen fikirler dolayısıyla, bir okuldan öte bir ekol haline gelen *Antakya Akademisi, Urfa Okulu, Nusaybin Okulu* gibi kurumlardan yetişen ilim ve din adamları, Süryani toplumunun geleceğinin şekillenmesinde çok önemli katkılar sağlamışlardır.

Süryaniler hakkındaki bilgilerimiz, onların milat öncesi çağlarda siyasi hayatta var olduklarını ve birtakım siyasi teşekküller kurduklarının²⁰³ işaretlerini gösterse de, milattan sonraki dönemde bu türden bir siyasi teşekkül ortaya çıkarmadıklarını bilmekteyiz. Hıristiyanlıkla birlikte ise Süryaniler tam anlamıyla bir cemaat toplumu olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Özellikle Bizans Devletiyle yaşadıkları din temelli çatışmalar Süryanilerin kendi kabuklarına daha fazla çekilmelerine sebebiyet vermiştir. Yaşanan bu teolojik çatışmalar süreci, Süryani toplumunda kendi inanç akidelerini savunacak ve bunları anlatabilecek yeterlilikte insan yetiştirme işinin önemini açığa çıkarmıştır. Bu noktada, aslında orta çağın genel bir karakteristiği olan din temelli eğitim, Süryani toplumunda da kabul gören anlayıştır. Temelinde din olan eğitim, yukarıya doğru çeşitli dallara ayrılmış, kelimeler gibi din eksenindeki ilimler ikinci basamağı oluşturmuş, onların ardından da müspet ilimler ve sosyal ilimler gelmiştir. Eğitim sürecinde din olgusunu baz alan anlayış dolayısıyla eğitim ve öğretim kurumları da dini merkezler yani kilise ve manastırlar olmuştur.

²⁰⁰ Bu eserler için, Gabriyel Akyüz, **Tüm Yönleriyle Süryaniler**, Anadolu Ofset, İstanbul, 2005, s.66 vd; Mor İğnatiyos, **Saçılmış İnciler**, s. 32 vd

²⁰¹ Mor İğnatiyos, **Saçılmış İnciler**, s.34

²⁰² Akyüz, **a.g.e**, s. 84

²⁰³ Çelik, **Süryani Tarihi**, s.18

Arap fetihleriyle Bizans tahakkümünden kurtulan Süryani toplumu, ilmi çalışmalar konusunda da rahat bir hareket sahasına kavuşmuştur. Zira büyük çoğunluğu yalnızca Kur'an tarafından aydınlatılan ancak bundan başka da bir şey bilmeyen, hatta büyük çoğunluğu okur-yazar dahi olmayan Arap toplumu, Arap Yarımadası'nın dışına çıktığı zaman, dışarıdaki büyük dünyanın ve yabancı kültürlerin gerekliliğinin ve öneminin farkına vardılar. Fakat Arapların bu kültürlerle kaynaşmasını sağlayacak yabancı lisan yeterliliği bulunmamaktaydı. İşte Süryaniler, pek çoğunun Arapça bilmesi ve konulara da vakıf olmaları dolayısıyla, Arapların bu birikimlere ulaşmasını sağlayacak köprü oldular²⁰⁴. Önce Emevi ardından da Abbasi halifelerinin ilme verdikleri değer sayesinde, halifelerin güvencesi altında çalışan bilim adamları içinde çok sayıda Süryani âlimi de bulunmaktaydı. Eski Yunan bilginlerinin eserlerini kendi dillerine çevirmiş olan Süryaniler, şimdi bu eserleri Arapçaya çeviriyorlardı. Hiç şüphe yoktur ki bu dönem Süryanilerin Araplara öğretmenlik yaptıkları dönemdir. Zira ilk İslam âlimleri, bu sürecin sonunda ortaya çıkmışlardır²⁰⁵. Süryani yazar Yakup Bilge, bu durumun Selçuklu döneminde de sürdüğünün altını çizmektedir²⁰⁶.

Konumuzun işleyişi açısından bahsedeceğimiz XII. Yüzyıl Süryani Aydınları başlığına girmeden önce, Süryani toplumunun geçmiş dönemdeki bilimsel ve kültürel faaliyetlerine bir göz atmakta fayda olduğu kanaatindeyiz.

a-Yazı

Kültürün ve dilin gelecek kuşaklara aktarılmasının en önemli vasıtası şüphesiz yazıdır. Yazıyı kimin bulduğu tartışılarsun, yazılı kültürleri çok eskilere dayanan Süryaniler'de bilim ve kültürün temelinde yazıya verilen önem yatmaktadır. Bilindiği gibi ilk yazılı eserler, kil tabletlerin üzerine resim veya yazının temel formunu teşkil eden ve yine resimlerden türemiş sembollerin işlenmesiyle ortaya çıkmışlardır. Çivi Yazısı olarak adlandırdığımız bu yazı formu zamanla tekniğin de ilerlemesiyle tabletler yerine, bugünkü kâğıtların atası olarak kabul edebileceğimiz ve genellikle Mısır'daki papirüslerle özdeşleşmiş olan kâğıt benzeri materyallerin üzerine, daha modern yazma gereçleri kullanılarak yazılmaya başlanmıştır. Yazı tekniğindeki bu değişim bir başka değişimi de beraberinde getirmiştir ve yazı kültürü genişledikçe, çeşitli yazı şekilleri de ortaya çıkmaya başlamıştır.

²⁰⁴ Mehmet Çelik, Şinasi Gündüz, Necati Avcı, Şükran Yaşar, "Urfa'nın İslami Dönem Kültürel Yapısı", **Edessa'dan Urfa'ya**, C:II, s. 296

²⁰⁵ Mehmet Çelik, Şinasi Gündüz, Necati Avcı, Şükran Yaşar, **a.g.m, Edessa'dan Urfa'ya**, C:II, s.297

²⁰⁶ Yakup Hıdırşah, "Mezopotamya'da Hıristiyan (Süryani, Nasturi, Keldani, Ermeni) Katliamı ve Kürtler", Belgesel inceleme, Hannover, 1996

Süryani toplumunun yazıyı ilk kullanan milletlerden biri olduğu görüşünü kabul edersek, Süryani alfabesinin de bu süreçten geçmiş olması kaçınılmaz olmaktadır. Araştırmacıların kökenini bu şekilde çivi yazısına (Süryanicesi, Sesonoyto)²⁰⁷ kadar götürdükleri Süryani alfabesinin, Milattan önceki dönem örneklerinin varlığının eskilere dayandığı ancak bugüne onlardan pek bir şeyin kalmadığına değinmiştik.

Miladi yılların başlamasıyla birlikte bahsettiğimiz bölgeye ait tarihi buluntular ise bu çağda konuşulan ve yazılan dilin günümüzde konuşulan Süryani diline çok benzediğini ortaya koymuştur. Bu da, bir dönem bu coğrafyanın esas dilini Süryanicenin teşkil ettiğini göstermektedir²⁰⁸. Süryani dilinin böylesine etkin olduğu bir dönem göz önüne alındığında Süryani edebiyatının yanında alfabesinin de önem arz ettiği muhakkaktır.

III. yüzyılda²⁰⁹ Urfalı Pavlus Bar Arko'nun geliştirdiği “*Estrangelo (Açık Yazı ya da Urfa Yazısı)*”²¹⁰ yazısı, Süryani edebiyatındaki süslü yazılarda ya da bir başka deyişle yazıları süslemede en çok kullanılan yazı olmuştur. Bunun yanında, *Eskuloyo, Giglonoyo (Dairesel Yazı), Kanyo d'Varke (Kâğıt Yazısı), Kanyo Dakiko (İnce Yazı), Mfasko (Kesik Yazı)*, doğu hattı olarak tabir edilen *Kanyo Madenhoyo*, Süryani toplumunun kullandığı diğer yazı tipleridir²¹¹.

Estrangelo alfabesi de zaman içerisinde altı ayrı biçim almıştır. Bunların birincisi *Gavonoyo Alfabetesidir*. Estrangelo alfabesinin başka bir biçimi olup genelde gündelik yazışmalarda kullanılmıştır. İkinci biçim, *Serto Alfabetesidir*. Mahırboyo yani Batılı alfabe biçimidir. Tüm Batı Süryani toplumunda halen kullanılan yazı biçimidir. *Melkoyto Alfabeti*, adı üzerinde Melkitler'in kullandığı yazı şeklidir. Bu alfabenin ayırıcı bir özelliği, “F” harfinin ters olarak yazılıp “P” şeklinde okunmasıdır. Estrangelo alfabesinin dördüncü biçimi *Nasturi Alfabetesidir*. Halen Nasturi ve Keldani Kiliselerinde kullanılmakta olan bu alfabe XIII. yüzyıl dolaylarında türetilmiştir. *Gerşuni Alfabeti*, Süryani toplumunun Arapça lugatlı alfabetesidir. Yani alfabe Süryani alfabetesidir ancak dili Arapçadır. Süryaniler Osmanlıca dilini

²⁰⁷ Gabriyel Akyüz, **Tüm Yönleriyle Süryaniler**, s.49

²⁰⁸ Bu dönem belgelerinin içerikleri ve haklarında bilgi için, **Edessa'dan Urfa'ya** isimli çalışmanın I. cildine bakılabilir.

²⁰⁹ Mor İğnatiyos, **Saçılmış İnciler**, s. 43; Gabriyel Akyüz ise Hiro episkoposu Yeşu Bar Sarusvih'i kaynak göstererek bu yazının miladi I. veya II. asırda aynı kişi tarafından geliştirildiğini ifade etmektedir. Akyüz, **a.g.e.**, s.53

²¹⁰ Mor İğnatiyos, **Saçılmış İnciler**, s.43; Gabriyel Akyüz ise bu yazının esas tanımının “İncil Alfabeti” olduğunu ifade etmektedir. Akyüz, **a.g.e.**, s.53. Estrangelo veya Estrangeli kelimesinin morfolojisine bakıldığında bu görüş daha akla yatkın olmaktadır.

²¹¹ Mor İğnatiyos, **Saçılmış İnciler**, s.44

de bu alfabeyle kullanmışlardır. Babil alfabesinden türediği düşünülen *Sabii* veya *Mandi* alfabesi, adından da anlaşılacağı gibi Sabiiler tarafından kullanılan yazı biçimidir.²¹².

Hıristiyanlığın kabulüyle birlikte, başta İncil olmak üzere dini motifli eserlerin yazılmasında güzel yazı yazma geleneği, yazıların içeriğinin güzelliği kadar önemli olmuştur. Bu nedenle Süryani kültüründe hattatlık bir önemli bir sanat kolunu teşkil etmiştir. Patrik XII. Yuhanon Yeşu Kothubo (ö-1220), Süryani yazınının önemli hattatlarından. Ayrıca Raban Metropolit İvennis Yeşu ve Patrik Mor Mihayel Rabo'nun da el yazması konusunda son derece kabiliyetli oldukları bilinmektedir.

b-Şiir

Süryani edebiyatının temel direklerinden biri olan şiir, dini konuların yanında toplumsal hayatın motiflerinin de nakşedildiği en geçerli ifade yollarından biri olarak popülaritesini hiç yitirmemiştir.

Süryani edebiyatında şiir esas olarak, üç tür hece ölçüsüyle yazılmıştır: Mor Efrem'in geliştirdiği ve "*Efremi*" olarak adlandırılan yedili ölçü, Mor Balay'ın ilk defa kullandığı ve "*Balayî*" olarak isimlendirilen beşli ölçü ve en çok kullanılan ölçü olan, Suruçlu Mor Yakup'un ölçüsü olan "*Suruci*" yani on ikili ölçü. Bunların yanında bir de kullanılmayan "*Antuni*" yani sekizli hece ölçüsü vardır.

Süryani toplumunun, özellikle Hıristiyanlıkla birlikte ilk günden beri bir cemaat yapısı göstermesi, edebiyatının da temeline dini motiflerin hâkim olmasını beraberinde getirmiştir. Bu noktadan hareketle Süryani şiirinin de en temel konusu din olmuştur.

Mor İgnatios, Saçılmış İnciler isimli eserinde Süryani şiirinin temel konularını sekiz başlık altında sıralamıştır.

1-Dünya nimetlerinden uzaklaşmaya, tövbeye ve kurtuluşa çağıran ve münzeviliği temel alan şiirler. Bu tür şiirde Mor Efrem, Mor İshak ve Suruçlu Mor Yakup ilk akla gelen isimlerdir.

2-Teolojik konuları ve özellikle Kutsal Kitap üzerine yapılan yorumları içeren şiirler. Bu şiir türünde de yine Suruçlu Mor Yakup'un önemli çalışmaları vardır.

²¹² Akyüz, a.g.e, s.57 vd

3-Başta İsa Mesih olmak üzere, Kiliseyi ve kilise ile ilgili kavramları, Meryem Ana'yı, azizleri ve şehitleri övme amacıyla yazılan şiirler. Bu türde yine Mor Efrem ve Suruçlu Mor Yakup'un eserleri başta olmak üzere çok sayıda eser verilmiştir.

4-Süryaniler'in yaşadığı toprakların uğradığı istilalar ve Süryani halkının yaşamış olduğu acıları anlatan ağıt nitelikli şiirler. Mor Yuhanon Bar Madeni'nin Urfa'nın yaşadığı istila ile ilgili yazdığı şiiri, Yeşu Bar Hayrun'un Kırklar Kilisesi'nin yağmalanması ve Doğu ülkelerinde yaşanan sıkıntılar ile ilgili yazdığı şiir ve Basıbrinli Yeşaya'nın Timur'un Tur Abdin'de yaptığı tahribat üzerine yazdığı şiir, bu tür şiirlere örnektir.

5-Hiciv ve eleştiri içeren şiirler. Mor Efrem'in Bardaysan'ı ve Suruçlu Mor Yakup'un Nestorius'u eleştirdiği şiirler eleştiri ve hiciv niteliklidir.

6-Bilgelik ve felsefe üzerine yazılan şiirler. Yine genel olarak dini temeller üzerinde, ahlaki öğütlerle dolu olan şiirlerdir.

7-Dostluk ve özlem üzerine yazılan şiirler. Bu başlığın en önemli temsilcisi olarak Abu'l Farac gösterilmiştir. Ayrıca Patrik Lübnanlı Nuh'un da bu içeriğe haiz şiirleri bulunmaktadır.

8-Övünme, kahramanlık ve aşk şiirleri. Dünya üzerinde bir edebiyatı olan tüm toplumlarda örnekleri çokça görülen şiir türüdür. Mor İğnatios, Süryani edebiyatında bu türden örneğe hiç rastlamadığını ifade etse de Bar Ebroyo'nun bazı şiirlerinin bu türden içerikleri olduğunu söylemektedir²¹³.

Süryani şiirinin en büyük ismi şüphesiz Mor Efrem'dir (ö-373). Mor İğnatios'un yapmış olduğu ve Süryani şairlerini derecelendirdiği sınıflandırmasında Mor Efrem, sınıflar üstü olarak tasvir edilmiş ve ismi en başa yazılmıştır²¹⁴. Aşağıda Mor Efrem'in şiirlerinden bir örnek yer almaktadır:

“Ey Tanrı!

İlmi seven kişiye ilim ver,

Ve güzel öğreten öğretmene de,

Egemenliğinde büyük yap.

²¹³ Mor İğnatios, **Saçılmış İnciler**, s.53 vd

²¹⁴ Mor İğnatios, **Saçılmış İnciler**, s. 56; Akyüz, **a.g.e**, s. 166

*Altını ölçülü bir miktarla kazanmaya çalış,
Ama ilmi sınırsız olarak öğrenmeğe gayret et.
Çünkü altın sıkıntıları çoğaltır,
İlim ise, rahatlık ve hoşnutluk kazandırır.*

*Küçüklüğünde mütevazı ol ki,
İhtiyarlığında yücelebilesin.
Kendine iyi davranışlar kazandır ki,
Mutlu bir hayat yaşayabilesin.”*

Süryaniler’in bir diğer önemli şairi de Diyonosiyos Bar Salibi’dir. Bar Salibi’nin şiirlerinden bir dördlük, aşağıdadır:

*“Ey bedenin uğruna çaba sarfeden, boşuna yoruluyorsun.
Hüsrandan yarar göreceksin diye neden umutlanıyorsun.
Ruhun için uğraş, çünkü onun vasıtasıyla Tanrı’nın adıyla çağrıldın.
Konuşkan mantığını, etinden değil ruhundan almışsındır.”²¹⁵*

c-Teolojik Eserler: Tercümelere, Tefsirler ve Diğer Dini İçerikli Çalışmalar

Süryani yazınsal hayatının en önemli konu başlığını süphesiz Kutsal Kitap’ın çevirileri ve tefsirleri oluşturmaktadır. Yeni Ahit’i anlamamanın yolunun Eski Ahit’i anlamaktan geçtiğini düşünen Süryani bilim adamları Eski Ahit’in iki adet tercümesini yapmışlardır. Bunların birincisi “*Pşitto*” olarak adlandırılan çeviridir. Diğeri ise Antakya Patriği Atanasiyos Gamolo’nun (595-635) isteği doğrultusunda Tell-Mavzlat (Viranşehir) Metropoliti Pavlos tarafından yapılan ve “*Yetmişli*” olarak isimlendirilen çeviridir. Bu çeviri pek çok ilahiyatçı tarafından temel eser olarak kullanılmıştır. Örneğin Bar Ebroyo, *Avsar Roze* isimli çalışmasında bu kitaptan çokça faydalanmıştır.

Bir diğer çeviri başlığı ise Yeni Ahit’in çevirisidir. Bu yöndeki çalışmaların ise üç önemli neticesi bulunmaktadır.

²¹⁵ Kaynak: www.suryanikadim.org

1-Pşitto Çevirisi: I.yüzyılın sonları veya II. yüzyıl başlarında yapılan bir çeviridir. Petrus'un ikinci, Yuhanna'nın iki ve üçüncü mektuplarıyla Yahuda'nın mektubu haricinde eksiksizdir.

2-Filüksinoyto Çevirisi: Menbeç Metropolit Filüksinos'un katkılarıyla 505 yılında Horiepiskopos Polikarpos tarafından yapılmıştır.

3-Harkeloyto Çevirisi: Menbeç Metropolit Harkelli Mor Toma tarafından 616 yılında Grekçe'den çevirilmiştir²¹⁶.

Süryaniler, çevirilerin haricinde Kutsal Kitap'ın tefsirlerine de ağırlık vermişlerdir. Bu tefsirlerin bilinen ilk örneği Mor Efrem'in Urfa Okulunda iken yapmış olduğu çalışmadır. Bunun yanında tefsir alanında en önemli şahsiyet olarak görülen kişi Diyarbakır Metropolit Diyonosiyos Yakup Bar Salibi'dir. Kendisinden önceki çalışmaları da detaylı biçimde inceleyerek, Eski ve Yeni Ahit'in kapsamlı tefsirlerini yapmıştır. Bar Ebroyo'nun da Avsar Roze isimli eseri yine Eski ve Yeni Anlaşma'nın yorumunu yapmıştır.

İlk günden beri süregelen teolojik tartışmalar Süryanileri bu yönde çalışmalar yapmaya itmiştir. Son derece çetin geçen teolojik tartışmalar paralelinde, Antakya Kilisesi'nin iman anlayışını ortaya koyma amaçlı çok sayıda eser meydana getirilmiştir.

Teoloji çalışmaları noktasında öne çıkan isimler, esasen genel Süryani yazınsal hayatının öne çıkan şahsiyetleridir. Buna göre Mor Efrem, Mor İshak ve Suruçlu Mor Yakup ilk akla gelen isimlerdir. Adı geçenlerin ardılları içinde Menbeç Metropolit Mor Filüksinos, "Üçlü Birlik, tektanrıcılık ve Kelam'ın beden alarak insan olması" konularında eserler vermiştir. Bar Ebroyo da "Hudoye (Talimatlar)" isimi çalışmasında yine tanrıbilim konusunda Urfalı Mor Yakup'un kitabına değinmiştir. Urfalı Mor Yakup'un "Ştoth Yavme (Yaratılışın Altı Günü)" isimli çalışması, insan ruhunun kurtuluşunu incelemiştir²¹⁷.

Hıristiyanlık dini ve Kiliseyi içeren edebi çalışmaların bir diğer bölümünü de Kilise ritüellerine yönelik çalışmalar teşkil etmektedir. Kilise ritüelleri başlığı altında Haftalık dua kitapları, Ayin kitapları (Anafura), Fankiyotho kitapları, husoyeler ve kilise kanunlarına yönelik kitapları koyabiliriz.

d-Tarih

²¹⁶ Mor İğnatiyos, **Saçılmış İnciler**, s.59

²¹⁷ Mor İğnatiyos, **Saçılmış İnciler**, s.124 vd

Süryani edebiyatının önemli bir kolunu da tarih yazıcılığı teşkil etmektedir. Özellikle VI. yüzyıldan itibaren bu konuda çeşitli eserler ortaya çıkmıştır. Çoğunluğu gözlem ve rivayete dayanan bu eserler içinde dönemsel çalışmalar daha fazladır. Bu çalışmalar arasında yazarı konusunda çelişkili ifadeler olan ve 495-506 yılları arasında Suriye’de Bizans İmparatoru Anastasios I (491-518) ile Sasani hükümdarı Şah I. Kavad (488-531) arasında geçen mücadeleleri konu alan bir eser göze çarpmaktadır.

Yine yazarı bilinmeyen ve MÖ 131-MS 540 yılları arasındaki olayları, özellikle III. yüzyıldan sonraki kısmı daha detaylı olarak anlatan bir eser daha mevcuttur.

Efesli Yuhanna’nın yazdığı ve üç bölümden oluşan eser, Süryani tarih kitapları arasında en eskisidir. İlk iki bölümü Julius Sezar zamanından MS 572’ye kadar olan tarihi olayları içermektedir ancak bu kısım kayıptır²¹⁸. Eserin diğer bölümü ise 572-585 yılları arası bölümü içermektedir.

Tell Mahreli Diyonosiyos da 582-842 yılları arası olayları kaleme aldığı ve on altı ciltten oluşan bir yatih kitabı yazmıştır. Bu eserin büyük kısmı ne yazık ki kaybolmuştur.

Genel tarih eserlerine bakıldığında ise ilk olarak karşımıza çıkan ve yaratılıştan MS 775 yılına kadar olan olayları içeren tarih kitabından söz edebiliriz. Zukanin Manastırı’nda ismi bilinmeyen bir rahip tarafından kaleme alınmıştır. Âdem Peygamber’den Büyük Konstantin’e, Konstantin’den Büyük Theodosius’a kadar olan kısımlar ilk iki bölümü oluşturur. Üçüncü bölüm Justin II dönemini ele alırken son bölüm de 599-775 yılları arası dönemi konu edinir ki bu kısım genellikle Emevi ve Abbasi dönemlerinden müteşekkildir²¹⁹.

Genel tarih eserlerinden en önemlileri şüphesiz Mor Mihayel Rabo, Abu’l Farac Bar Ebroyo ve Urfalı Anonim Süryani kronikleridir. Bu eserler hakkında detaylı bilgileri ilgili bölümlerde verdiğimiz için burada tekrarlamaya gerek görmemekteyiz.

Bu tarih eserlerinin yanında örneğin, Mor Mihayel Rabo’nun yazmış olduğu ve Diyarbakır Metropoliti Diyonosiyos Yakup Bar Salibi’nin biyografisini, eserlerini ve icraatlarını içeren ya da Midyatlı Aziz tarafından kaleme alınan ve Zazlı Patrik Mesud’un 1431 yılındaki doğumundan başlayarak, 1482 yılında Episkopos olarak takdis edilmesine kadarki biyografisini içeren ve genel olarak kilise babalarının biyografilerinin ağırlıklı olduğu, özel tarihi çalışmalar ve çok sayıda kısa tarihi makaleler de bulunmaktadır.

²¹⁸ Akyüz, a.g.e, s.90

²¹⁹ Mor İğnatios, **Saçılmış inciler**, s.143 vd

Süryani tarihçilerinin ağırlık verdiği bir başka tarih çalışması alanı da, büyük çoğunluğu menkıbelere dayanan ve geçmiş zaman azizlerinin hikâyelerini anlatarak gelecek kuşaklara iman aşılama maksadı güden, elçilerin, kilise babalarının, azizlerin ve şehitlerin yaşam öyküleridir.

e-Felsefe

Süryaniler, tıpkı diğer alanlarda olduğu gibi felsefe konusunda da dikkate değer çalışmalar yapmışlar ve eski Yunan felsefesinin doğuya taşınmasında en önemli aracı konumunda olmuşlardır. Ancak bu aracılık noktasında Süryani aydınları genelde tercümelemlerle Orta Doğu kültür dünyasına katkıda bulunmuşlardır. Bu nedenle felsefede, diğer ilimlerdeki gibi ileri gitmiş, birkaç ismin haricinde çok fazla Süryani filozoftan söz etmemiz mümkün gözükmemektedir.

Çeviri ağırlıklı Süryani felsefe çalışmalarının getirisi, sistemli ve mantık üzerine kurulu bir metafizik inşasına uzak kalmıştır. Zira bu dönemde Süryaniler için felsefenin anlamı, teolojik ihtilaflarla parçalanmış dini yapıların birbirini heretik olarak telakki etmeleri sonucu, karşı tarafa sürülecek rasyonel argümanların bütünüydü²²⁰. Nitekim tercümesi yapılan eserlerin belli bir sınırlama içerisinde kalmış olması, ihtiyacın esasen yeni bir felsefe yapısı oluşturma noktasında değil, sadece karşısında durulacak fikirlerle tartışma ortamında bir diyalektiğe gereksinim olduğu yönündedir. Bu da beraberine Süryanilerin eski Yunan felsefesi üzerinde çalışırken seçici olmalarını getirmiştir. Bu seçicilikten kasıt ise üzerinde çalışılan fikirlerin, Ortodoks Hıristiyan akidesine ters düşmeyen kısımlarının ayrıştırılmasıdır.

Süryani felsefesinin temelini teşkil eden isim Aristo'dur. Süryani eğitimciler, Urfa Okulunda Aristo felsefesini ders olarak vermişler, buradan başlayan ekol ilk meyvelerini yine bu dönemlerde vermiştir. Bu ilk dönemin bilginleri arasında, Aristo'nun eserlerinin tercümelerini yapan Urfa Metropoliti Hibo öne çıkmaktadır. Hibo, Yunanlı filozof Porphyrius'un "*Isagoge (Aristoteles'in Kategorilerine Giriş)*" isimli çalışmasının çevirisini yapmıştır.

İkinci dönemin en ünlü filozofu Riş Aynolu Serkis'dir. Serkis'in, Hükümsüz Kılma, Aristo'ya göre Evrenin nedenleri, Kategoriler, Soy, Tür ve Bireysellik konularında çalışmaları mevcuttur. Ayrıca beş bölümden oluşan ve Maru Episkoposu Theodor'a ithaf ettiği bir mantık kitabı da vardır.

²²⁰ Nesimi Doru, "**Süryanilerde Mistik (Tasavvufi) Düşünce**", s.2, kişisel internet sitesi, www.nesimdoru.com

VII. yüzyılda Kınnesrin Manastırı'nın başöğretmeni olan Episkopos Severiyos Sabuhat, okulunda felsefe ve mantık dersleri vermeye başlamış ve bu alanda yapılan pek çok eseri inceleyerek bunlar üzerine yorumlar kaleme almıştır. Severiyos Sabuhat'ın öğrencisi olan Urfalı Mor Yakup, felsefi terimler üzerine “*Enchiridion (El Kitabı)*” isimli bir eser yazmıştır. Aynı dönemde Antakya Patriği Baladlı II Atanasios, Isagoge'nin Süryanice'ye yeni bir çevirisini yapmıştır. Arapların Episkoposu Gevargis da aynı dönemde Aristo'nun “*Organon*” isimli külliyyatının Süryanice tercümesini yapmıştır.

Son dönem felsefeyle ilgilenen kişiler arasında Diyarbakır Metropoliti Diyonosios Yakup Bar Salibi öne çıkmaktadır. Bar Salibi, Porphyrius'un Isagoge'sine, Aristo'nun Kategoriler'ine ve Kutsal Kitap'a ilişkin yorumlar yapmıştır. Mantık ve felsefe üzerine eserleri olan Urfalı Gabriel ve yine benzer konular yanında matematik ve tabiat üzerine çalışmaları olan Bartullili Yakup da bu dönemin adından söz ettiren isimleridir.

En son olarak da, Yunan felsefesi üzerine çok derin çalışmaları ve tercümeleri olan, yapılan tercümeler ve yorumlar üzerine yenilerini ekleyen. Yunan felsefesini İbni Sina başta olmak üzere diğer İslam filozoflarıyla bütünleyerek bunlar üzerine yeni yorumlar ekleyen Abu'l Farac Bar Ebroyo da unutulmamalıdır. Yazmış olduğu “*Hevath Hekimtho (Hikmetin Kaymağı)*” isimli eseri Aristo felsefesinin tamamını içermektedir.

Burada bir başlık da Tasavvuf konusuna açmak gerekmektedir. Bilindiği gibi insan ruhu ve bedeni ayrılmaz bir bütündür. Beden, tüm dünyevi isteklere açıktır ve bu isteklerin bazılarının karşılanması, ruhsal açıdan sorun teşkil edebilmektedir. Bu sebeple eski çağlardan beri günah düşüncesi, nefsin arınmasının önündeki bir engel olarak değerlendirilmiş, hatta Platon'da ve Stoacı filozoflarda kötülüğün kaynağı olarak beden, ruhun zindanı olarak görülmüştür. Öte yandan Pisagor, ruhu arındırmak için bilgelik, felsefe, derin düşünce ve hikmete rağbeti zorunlu görmüş ve ancak bu yolla bedeninin isteklerinin engellenebileceğini ve salt birliğin gerçekliğine ulaşabileceğini söylemiştir²²¹. Bu nokta itibarıyla ruhun, bedeninin isteklerinden kurtulması ve bağımsızlaştırılması, felsefenin en önemli argümanlarından biri olmakla beraber, tasavvufun da çıkış noktasıdır.

Hristiyanlık, hem doğası gereği (örneğin İncillerde) hem teolojik kaynaklarında hem de tarihsel tecrübesinde (özellikle İskenderiye Akademisinde) Yeni-Plâtonculuğun ve Pisagorculuğun etkisiyle felsefi tasavvuf düşüncesinden doğal olarak etkilenmiştir. Süryaniler

²²¹ Nesimi Doru, **a.g.m.**, s.5

ise, Hristiyan düşüncesinin bu yönünü hem Yunan felsefesine ait eserleri çevirmekle hem de kendilerine özgü düşünce tarzlarını geliştirmekle daha da ileri götürmüşlerdir.

Süryani kaynaklarında Süryanilerin ilk tasavvufi eseri olarak altıncı yüzyıl bilginlerinden Stefanos Bar Sudayle (ö-510)'ye ait "*İrisavis*" bir eserden bahsedilmektedir. Süryani kiliseleri ve manastırlarında büyük ilgi gören ve panteist²²² ifadelerle dolu olan bu eser, dokuzuncu yüzyılda Arapça'ya çevrildiği kesin olmasa da Arap Müslümanlar tarafından da tanınmaya başlanmıştır. Özellikle İbn Sina (980-1047) ve Gazâli (1059-1111) gibi İslam filozofları ve mutasavvıfları üzerinde de etki bıraktığı iddia edilmiştir. İrisavis'te insanın doğal düşünce halinden, kâmil özgürlüğe giden yolda aklın hallerinden, çektiği acılardan, iyilik ve kötülük meselesinden, aklın bedene karşı savaşımından, aklın güçlerinden ve yetkinleşmesinden, sevgiden, yüceltme ve ibadetten, fazilete ulaşmaktan detaylı bir biçimde bahsedilir.

Süryanilerde tasavvufî düşüncenin önemli temsilcilerinden biri de dokuzuncu yüzyıl Süryanilerinin güçlü teologu ve filozofu Moşe Bar Kifo'dur (ö-903). Tasavvuf üzerine, "*Nefs*" isimli bir çalışması vardır. Bu eser, Süryanilerin felsefe ile ilgilenmelerinin gerçek nedeninin yalnızca teolojik kaygılar olmadığına örnek olarak gösterilmiştir. Bar Kifo bu eserinde, Aristo mantığına göre düşüncelerini sergilemiştir. Yunan filozoflarının birikiminin yanı sıra kendisinden önce yaşamış Süryani filozoflarından da yararlanmıştır. Esinlendiği Yunan filozofları arasında Platon, Aristoteles ve Yeni-Platoncu filozofların adı sayılabilir. Bar Kifo, kilise babalarından Humus Episkoposu Baseliyos (ö-359), Patrik II. Atanasiyos Bolodoyo (ö-686), Mor Efremler (ö-373) gibi düşünürlerin yanı sıra Suruçlu Mor Yakup (ö-521), Severiyos Sabuhat (ö-667) ve Urfalı Mor Yakub (633-708) gibi Süryani düşünürlerden de yararlanmıştır. Bar Kifo, Nefs adlı eserinde Aristo'nun nefis teorisini, Kutsal Kitap bilgileri ile birleştirmiş ve teolojik çıkarımlarda bulunmuştur. Ona göre nefis altı kısımda incelenebilir.

*Allah'ın Zatı. Kutsal kitapta "Nefsim, bayramlarımızı ve efendilerinizi kınamıştır" ifadesinde kastedilen budur.

*Külli insan. "Hata eden nefis, ölümlüdür" şeklindeki peygamber sözünde kullanılan nefis, bu anlamdadır.

*İnsan bedeni. "Nefs, bala acıkır" sözünde kullanılan nefis gibi.

*İnsan kanı. Kutsal kitaptaki "Nefs, bedeninin kanıdır" ayetinde kullanılan nefis bu anlamdadır.

²²² Evren ve Tanrı'nın aynı özden oluşması.

*Nebati nefis. Beslenme ve gelişme gücü gösteren nefistir.

*Hayvani nefis. Canlılarda olan duyu ve hareketin sebebi olan nefistir²²³.

2-XII. Yüzyılda Yaşamış Olan Süryani Aydınları

Süryani Rönesansının yaşandığı VII-XII yüzyıllar arası dönem, dünya bilim ve kültür tarihine çok önemli simalar kazandırmıştır. Urfalı Mor Yakup (ö-708), Episkopos Mor Gevargis (ö-725), Antakya Patriği Gevargis I (ö-790), Tell Mahreli Diyonosiyos (ö-845), Moşe Bar Kifo (ö-903), Malatya Metropoliti Said Bar Sabuni (ö-1095) gibi pek çok isim, bu dönemin öne çıkan şahsiyetleridir.

Süryani ilim ve kültürünün zirvede olduğu ve XII. yüzyıla kadar süren dönem, Haçlı Seferlerinin bölge istikrarını tamamen bozması ve daha sonra yaşanan ve yalnız Süryanilerin değil, tüm bölge halklarının ilmi birikimine büyük zararlar veren Moğol İstilasası ile son bulmuştur. Ancak XII. yüzyıl, bu parlak kuşağın son dilimi olması hasebiyle, önemli kişilikleri bünyesinde barındırmıştır.

a-Patrik Mor Mihayel (Rabo) Bar Eliyo (1126-1199)

Süryani tarihinin, gerek dini gerekse de ilmi açıdan en büyük şahsiyetlerinden olan Mor Mihayel Rabo, 1126 yılında Malatya'da doğdu. Babası da bir papaz olan Mor Mihayel, küçük yaşta dini eğitim için Malatya yakınlarındaki Mor Barsavmo Manastırına yerleşti. Burada önce rahip olan Mor Mihayel daha sonra kâhinliğe terfi etti ve nihayet manastırın Başrahibi rütbesine yükseldi. Patrik Atanasiyos Bar Kitre'nin vefatı üzerine kutsal sensinod tarafından, 18 Ekim 1166 tarihinde Patriklik mertebesine yükseltildi. Otuz üç yıl patriklik görevini yürütmüştür.

Patrik Mihayel, ruhani önderliğinin yanında çok önemli bir bilim adamı ve edebiyatçıdır. Kendi gayretiyle çok sayıda el yazması eseri kopyalamış ve bunları derleyerek, kilise kütüphanesinde yerlerini almalarına vesile olmuştur.

Mor Mihayel Rabo deyince akla gelebilecek en önemli eseri ise hiç şüphesiz, yaratılıştan 1193 yılına kadarki tarihi hadiseleri içeren büyük tarihi vakayinamesidir. Tamamı yirmi bir kitaptan oluşan eserin her sayfası üç sütun halinde yazılmış; birinci sütunda, kilise tarihi ile ilgili olayları kaydederken, ikinci sütunda ise tarihi hadiseleri not etmiştir. Üçüncü ve

²²³ Nesimi Doru, **a.g.m**, s.8

son sütunda ise, kimi doğal olaylarla birlikte anlaşılması güç olan ve açıklanamayan birtakım doğüstü olaylara değinmiştir.

Eser yaşadığı dönemin hadiselerine ışık tutması bakımından eşsiz bir başvuru kaynağıdır. Bu eserin en önemli noktalarından birisi de, günümüze ulaşmamış olan çok sayıdaki yazarların²²⁴ eski eserlerini kendisine kaynak olarak kullanmış olması dolayısıyla, adı geçen yazar ve eserler hakkında sonraki nesilleri bilgi sahibi yapmış olmasıdır.

Eserin, 1598 yılında tamamlanan ve Urfalı Metropolit Mihayel tarafından yazılan, tamamından on dokuz sayfası eksik olan bir kopyasının yanında, 1759 yılında Şam Metropolitü Yuhanon Şakir'in yaptığı Arapça çevirisi de mevcuttur²²⁵. 1245 yılında Rum Kale'de yaşayan Papaz Yeşu, eserin bir özetini çıkararak Ermeniceye tercümesini yapmış, bu tercüme daha sonra 1870-71 yıllarında Rahip Vartan tarafından Kudüs'te basılmıştır. Aynı baskı daha sonra da Fransızcaya çevrilerek Şarkiyatçı Victor Langlois tarafından neşredilmiştir²²⁶.

Eseri Batı medeniyetine kazandıran ise ünlü tarihçi Chabot'tur. XX. yüzyılın başlarında üç cilt²²⁷ halinde Fransızcaya çevrilen eserin bu nüshalarından biri de Ankara'daki Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nde yer almaktadır. Eserin Türkçeye tercümesi ise önce İsmail Hami Danişmend tarafından, Türk tarihini ilgilendiren bölümlerinin kısa bir özeti şeklinde yapılmış, ardından 1944 yılında Hrant D.Andreasyan tarafından yapılan ve genel olarak eserin yine Türk Tarihi ile ilgili bölümlerinin yer aldığı geniş özeti yapılmıştır. Andreasyan'ın yapmış olduğu çeviri de yine T.T.K Kitaplığında, henüz basılmamış daktilo edilmiş halde bulunmaktadır.

Eserin Süryani tarihi açısından önemi, hali hazırda cereyan eden hadiseleri bir Süryani'nin gözünden değerlendirmiş olmasının yanında, dört büyük Patriklik kürsüsünün²²⁸ ve özellikle de Antakya Patriklerinin listesini ihtiva etmesidir. Bunların yanında Tekrit ki Mafiryanlılık merkezidir, Kudüs, Urfa, Malatya ve Diyarbakır Episkoposluk bölgeleriyle

²²⁴ Bu yazarlar, Africanus, Andronecus, Kayseriyeli Eusebius, İskenderiyeli Rahip Valianus, Sokrates, Sozomen, Midillili Zekeriya, Batnonlu Kuro, Efesli Yuhanna, Urfalı Yakup, Tell Mahreli Diyonosiyos, Malatyalı İğnatyos, Kesumlu Eliyo ve Bar Salibi'dir (Mor İğnatyos, **Saçılmış İnciler**, s.400).

²²⁵ Mor İğnatyos bu beş nüshanın Deyrülzafaran Manastırı, Sadad, Diyarbakır, Kudüs ve Britanya Müzesi'nde yer aldığını ifade etmiş, özet bir nüshanın da Roma'daki Borgia Müzesi'nde bulunduğunu eklemiştir (Mor İğnatyos, **Saçılmış İnciler**, s.401).

²²⁶ Mor İğnatyos, **Saçılmış İnciler**, s.401

²²⁷ Mor İğnatyos, bu çevirinin beş cilt olduğunu söylemektedir ancak, bizim de gözlemlediğimiz şekilde eser üç ciltten müteşekkildir.

²²⁸ Antakya, İskenderiye, Roma ve İstanbul

birlikte, 793-1193 yılları arasındaki süre içerisinde 950 episkoposun yetişmiş olduğu manastırlar hakkında bilgi ve listeler içerir.

Eser, Süryani ve bölge tarihi açısından olduğu kadar, Türk tarihi açısından da son derece önemli bir eserdir. Mor Mihayel Rabo, yukarıda da bahsi geçtiği gibi yirmi bir kitaptan oluşan bu eserin XIV. kitabını tamamen Türklere ayırmıştır. Bu bölümde, Türklerin menşei, geldikleri yerlerdeki adetleri, yaşayışları, onlar hakkında anlatılanlar, Ön Asya'ya ne şekilde geldikleri ve geliş hikâyeleri, geldikten sonraki faaliyetleri gibi çok çeşitli konuları, detaylı bir biçimde anlatmıştır. Türkler hakkındaki hikâyelere kendi yorumunu da ekleyen Büyük Mihayel, özellikle Anadolu Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan ile olan dostluğu ve muhabbeti için de ayrı bir paragraf açmıştır.

Mor Mihayel Rabo'nun vakayinamesinin, Türk tarihi ile ilgili önemi, Osmanlı öncesi Anadolu ve Ön Asya'sındaki Türk varlığı hakkında detaylı bilgi ihtiva etmesidir. Bu bilgilerin gayrimüslim ve gayritürkî bir kalemden çıkması sonucu tertiplenmiş olması, tarihçilik açısından objektiviteye mümkün olduğunca yaklaşabilmek açısından çok büyük önem arz etmektedir.

Büyük Mihayel'in ünlü vakayinamesinin yanında yazmış olduğu başka eserleri de vardır. Ancak ne yazık ki bunları çoğu bugünlere ulaşamamıştır. Bu eserlerden dikkat çekici olanlarından biri de, 1169 yılında Antakya'da iken yazmış olduğu ve Bizans İmparatoru Manuel I Komnenos'un dini münazaralarda bulunmak amacıyla kendisine göndermiş olduğu davetiyeye vermiş olduğu cevaptır. Patrik Mihayel, *diofizit* imparatorun davetini kabul etmeyerek, elçisiyle dahi görüşmeyi reddetmiştir. Bizans'tan ve Bizanslılardan nefret eden Patrik davete cevaben, kendi *monofizit* akidelerini ortaya koyan bir bildiriye İmparatora yollamış ve bu bildiriyle birlikte Bizans'ın kurmak istediği diyalog yollarını kapatmıştır.

Mor Mihayel Rabo, din alanında da eserler vermiştir. Bunların bir tanesi, alfabenin harflerine göre düzenlenmiş olan ve on altı sayfadan müteşekkil bir litürjidir. Ayrıca bayram ve Pazar günleri için vaazlar ve biri Mor Barsavmo için yazılmış olan iki husoye gibi pek çok dini eser de yine Patriğin elinden çıkmıştır²²⁹.

b-Diyonosiyos Yakup Bar Salibi (ö-1171)

Mor Mihayel Rabo'nun çağdaşı olması hasebiyle XII. yüzyılın, Süryani kültürünün altın dönemlerinden biri olmasına vesile olan ve genel Süryani tarihinin en önemli

²²⁹ Mor İğnatios, **Saçılmış İnciler**, s.401-402

âlimlerinden biri de Diyonosiyos Yakup Bar Salibi'dir. Kaynaklarda kesin doğum tarihi ile ilgili bilgi olmamakla birlikte XII. yüzyılın başlarında Malatya'da doğduğu bilinmektedir.

Yakup Bar Salibi, küçük yaştan itibaren Malatya'daki Süryani okullarında iyi bir eğitim almış ve dil, edebiyat, hukuk, teoloji, tarih ve felsefe alanlarında tahsil görmüştür ve bu alanlarda eserler vermiştir.

Yakup Bar Salibi'nin yıldızını parlatan hadise, Urfa'nın Müslümanlarca fethedilmesi (1144) üzerine Mardin Metropolitisi Mor Yuhanon'un yazmış olduğu "Sıkıntıların Nedeni" isimli esere karşı yazmış olduğu cevabi makalesidir. Bu dönem hadiselerini, konu ile ilgili bölümde verdiğimiz için tekrara gerek görmüyoruz. Bar Salibi'nin yazdığı bu makale, kilise tarafından onaylanmış ve Bar Salibi, Patrik Atanasios VII tarafından önce rahip, ardından da 1148 yılının Ekim ayında, Diyonosiyos lakabıyla Maraş Metropolitisi olarak takdis edilmiştir. Bu görevi esnasında Ermeni prensi Thoros II'nin kardeşi olan Stefan'ın, Maraş Beyi'nin bir Ermeni köyüne girmesini bahane ederek Maraş'a girdi. Stefan Maraş'ta, Türklerle birlik oldukları gerekçesiyle Hıristiyanlara karşı büyük bir katliam yaptı²³⁰. Bar Salibi, 1166 yılında Diyarbakır Metropolitisi oldu.

Diyonosiyos Bar Salibi'nin önemli eserleri arasında iki tane Eski Ahit (Tevrat) tefsiri göze çarpmaktadır. Bunlardan birincisi ne yazık ki günümüze ulaşmamıştır. İkinci tefsir ise dört ciltten müteşekkil olup Yaratılış, Mısır'dan Çıkış, Levililer, Sayılar, Yasa'nın Tekrarı, Eyüp, Yeşu, Hâkimler, Samuel, Krallar, Mezmurlar, Süleyman'ın Özdeyişleri, Vaiz, Ezgiler Ezgisi, Yeşaya, Yeremya, Hezekiel, Daniel, Sirak ve On İki Peygamberin Kitapları bölümleri üzerine yazılmış tefsirleri içermektedir. Eseri yazarken kendisinden önceki ruhanilerden etkilenmiştir.

Bu eserin altı nüshası bulunmaktadır. Bunların dördü 1189-1594 yılları arasında yazılmış ve Deyrülzafaran Manastırı Kütüphanesinde, biri 1510 veya 1530 yıllarında yazılmış ve Musul'daki Metropolitlik Kütüphanesinde yer almaktadır. Altıncı nüsha ise Paris'te bulunmaktadır²³¹.

Bar Salibi'nin bir diğer eseri ise Yeni Ahit (İncil) tefsiridir. Eski Ahit'in aksine Yeni Ahit'in tamamının tefsirini yapmıştır. Ayrıca, *İncil Tefsiri ve Tartışmalar* isimli kitaplarında

²³⁰ Osman Turan, Stefan'ın Maraş'ta yaptığı katliamlar üzerine Kılıç Arslan'ın Maraş'a hareket ettiğini bunu haber alan Stefan'ın Diyonosiyos isminde bir din adamını yanına alarak kaçtığını ifade eder. Mor Mihayel Rabo'nun adı geçen Diyonosiyos tarafından Stefan'ın Maraş'ı tahribi üzerine üç makale yazdığını ve dolayısıyla bu din adamının ve Maraş'taki Hıristiyanların Süryani olduğunu gösterdiğini belirtir. Turan, **a.g.e**, s.225.

²³¹ Mor İğnatios, **Saçılmış İnciler**, s.391

da bahsettiği ve inanç üzerine yirmi dört bölümden oluşan *Teoloji* isimli bir eseri de mevcuttur.

Diyonosiyos Bar Salibi'nin önemli eserlerinden biri de yukarıda adını zikrettiğimiz *Tartışmalar* isimli kitabıdır. Otuz bölümden oluşan bu kitapta Kur'an'ın Süryanice yazılmış bölümleri de vardır. Eser her ne kadar İslamiyet'e bir reddiye olarak nitelendirilmişse de, Bar Salibi bu eserde, Yahudilerle, Kalkedoncu Greklerle, Nasturilerle ve Ermenilerle ilgili başlıklar da açmıştır. Anlaşılan odur ki, Bar Salibi'nin bu kitabı yazmaktaki amacı, ilişki içerisinde oldukları diğer din ve mezheplere karşı Kadim Ortodoks inancını savunmaktır.

1166 yılında Mor Mihayel Rabo'nun patrikliğe yükselişi adına Mardin'deki Deyrülzafaran Manastırı'nda yapılan törendeki ünlü konuşmasının metni, sonrasında *Takdis Törenleri* kitaplarına girmiş ve Chabot tarafından yayınlanmıştır²³².

Diyonosiyos Bar Salibi, Süryani Kilisesinin en değerli âlimlerinden bir tanesiydi ve kalemî son derece güçlüydü. Gerek kendi döneminin gerekse önceki dönemlere ait heretik bildiri ve düşünceleri yalanlayan çok sayıda makale yazmıştır. Bunların bazıları, Rum ayin anlayışını benimseyen Diyakoz Yeşu'ya yazdığı on bölümlük bir makale, Antakya Patriği Yuhanon Bar Şuşan'ın itikadi düşüncelerini eleştiren Ermeni Katolikos'u Kevork III'e yönelik bir yazı, yine bir başka Ermeni Katolikos'u Narsis IV'e cevap niteliğinde yazdığı bir başka yazı.

Bar Salibi'nin yazmış olduğu bir tarih kitabının varlığından da kaynaklar söz etmektedir. Aslı kayıp olan bu eser, Urfa Metropoliti olan ve aşağıda kendisine ayrı bir başlık açtığımız Bar Şumne'nin biyografisiyle başlar ve kilise tarihindeki olayları anlatır. Eserin dünya tarihi kısmı ise, Bizans İmparatoru İoannes II Komnenos'un ölümünü müteakip Manuel I Komnenos'un tahta geçmesiyle başlar ve eserin yazıldığı zamana kadarki kısa tarihi içerir.

Adı geçen çalışmalarının yanında, Bar Salibi çok sayıda Husoye²³³ ve iki adet de Anafura²³⁴ (Litürji) yazmıştır.

²³² Mor İğnatiyos, **Saçılmış İnciler**, s.396

²³³ Belirli zamanlarda söylenen, düz yazı şeklindeki yakarış duaları. Husoyeler iki bölümden oluşur. Birincisi, genelde kısa olan ve *Frumyun* olarak adlandırılan giriş bölümüdür; ikincisi ise, daha uzun olan ve duanın ana metnini içeren *Sedro* bölümüdür.

Mor İğnatiyos'un Saçılmış İnciler isimli eserinde husoye yazarları üzerine yaptığı sınıflandırma, bu yazarları üç kategoriye ayırır. Buna göre birinci sınıfta yer alan bazı yazarlar şunlardır: Patrik Yuhanon (ö-648), Patrik

c-Yuhanon Bar Andreyos (ö-1156)

1124 yılında Menbeç Metropolitisi olarak takdis edilen Bar Andreyos, bilgili ve hitabet sanatı güçlü biriydi. Mor İğnatios'un bilgisi konusunda kibirli olduğunun altını çizdiği Bar Andreyos, Patrik Mor Yuhanon Mavdyono ile yaşamış olduğu bir sürtüşme sebebiyle abraşiyesinden uzaklaştırıldı²³⁵. Daha sonra ise hatalı olduğunu düşünerek Patrikten özür dilemiş ve görevine iade edilmişti. Bar Andeyos, son görev yeri olan Tur Abdin abraşiyesinde, Midyat'ta ölmüştür.

Bar Andeyos'un öne çıkan özelliği iyi bir şair olmasıdır. Gabiyel Akyüz'ün Tüm Yönleriyle Süryaniler isimli çalışmasında Mor İğnatios'un "*el-Ülü ül-Mehthur*" isimli eserine dayanarak, büyük Süryani şairlerini, tüm zamanların en büyük şairi olarak nitelendirilen Mor Efrem'i (302-373) tasnif dışı bırakarak yaptığı sınıflandırmada birinci sınıfta gösterdiği şairlerdendir²³⁶. Yazmış olduğu şiirlerinde dokunaklı mısralara yer veren ve esas olarak, sıkıntılı bir kişilik izlenimi veren bir üslup kullanmıştır. Filistin'de yaşayan Mihayel ismindeki rahip bir arkadaşına yazdığı şiirlerde (mşıhto) ve "*Suriye tarafında yaşayan Yuhanon*" şeklinde başlayan bir başka şiirinde, episkoposlara itaat etmeyen ve kilise işleri ile uğraşmaları gerekirken, zeytincilikle, şarapçılıkla meşgul olan, başta Mor Barsavmo'dakiler olmak üzere, ruhban sınıfını eleştirmiştir.

Bar Andreyos da Mardin Metropolitisi Mor Yuhanon'un yazdığı "*Sıkıntuların Nedeni*" isimli eseri eleştirenler arasındadır. Ancak, Mor İğnatios'un verdiği bilgiye göre bu çalışması kayıptır²³⁷. Ayrıca, Ermeni kilisesi ruhanilerinin, Süryani Kilisesine yönelik eleştirilerine cevaben yazmış olduğu makaleleri de mevcuttur.

d-Mardin Metropolitisi Mor Yuhanon Yusuf (ö-1165)

Atanasiyos II (ö-686), Said Bar Sabuni (ö-1095), Yakup Bar Salibi (ö-1171), Patrik Büyük Mihayel (ö-1199), Patrik Yuhanon Bar Madeni (ö-1263). Geniş bilgi için: Mor İğnatios, **Saçılmış İnciler**, s.91 vd

²³⁴ Kutsal Kurban'ın sunulması sırasında edilen duaları ifade etmek için kullanılan bir terimdir. Liturji olarak da telaffuz edilir ancak genel olarak bakıldığında, Süryani tarihindeki litürji çalışmaları olarak tarif edilen çalışmalar, anafuranın eş anlamlı olduğu litürjinin, tekil bir çalışma olmaktan çıkarak, anafuraların derlenmesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Yani anafuranın bir başka adı olan litürji, anafuralardan oluşan derlemelerdir. Anafuralar iki ana başlığa ayrılır: Birincisi, Elçilere, İncil'i kaleme alanlara ve ilk Kilise Babalarına atfedilenlerdir. İkinci grup ise, sadece temel konulara değinen Anafuralardır. Mor İğnatios eserinde, Süryani tarihi boyunca yazılmış 79 adet anafuranın listesini vermiştir. Mor İğnatios, **Saçılmış İnciler**, s.79 vd

²³⁵ Mor İğnatios, **Saçılmış İnciler**, s.384; Dolabani, **a.g.e.**, s.74

²³⁶ Bu sınıfa giren diğer şairler arasında Suruçlu Mor Yakup (ö-521), Urfalı Mor Yakup (ö-708), Said Bar Sabuni (ö-1095) gibi önemli şairler yer almaktadır. Diğer kategoriler için, Bkz: Akyüz, **a.g.m.**, s.166, Mor İğnatios, **Saçılmış İnciler**, s.55 vd

²³⁷ Mor İğnatios, **Saçılmış İnciler**, s.385

Mor Yuhanon Yusuf'u bu bölüme dâhil etmemizin nedeni, çalışmamızın ilgili bölümünde de bahsettiğimiz üzere, 1144 yılında Urfa'nın Zengi tarafından fethedilmesi üzerine yazmış olduğu "*Sıkıntıların Nedeni*" isimli çalışmasıdır. Bu çalışma her ne kadar diğer Süryani ilim adamları tarafından, derinliği olmaya bir eser olarak eleştirilmiş olsa da, yine de nazarı dikkate değer görülmüş ve bu esere karşı yazmış olduğu makale ile büyük âlim Diyonosiyos Bar Salibi'nin, Süryani toplumu içerisinde ilk itibarını kazanmasına vesile olan çalışmadır.

e-Baseliyos Abu'l Farac Bar Şumne (ö-1169)

Urfa doğumlu olan Bar Şumne, dini ve edebi alanda eğitim görmüş, ardından kâhin olarak takdis edilmişti. 1129 yılında Kişum Metropolitisi olarak kutsandı. 1143 yılında gittiği Urfa'nın Zengi tarafından fethedilmesine tanıklık etti. En önemli eserlerinden biri, ilk dönemlerden başlayarak kendi zamanına kadar getirdiği tarih kitabıdır. Bu eser, Meçhul Urfalı Tarihçi ve Mor Mihayel'e de kayaklık etmiştir. Bunun yanında İstanbul'da iken kaleme aldığı ve Bizans İmparatoru Ioannes II Komnenos'un komutasında, Balkanlar'daki Bizans topraklarını işgal eden Peçeneklere karşı yürütülen mücadeleden bahseden bir makalesi vardır²³⁸.

Bar Şumne'nin bir diğer çalışması da Urfa'nın fethi esnasında, Rab'in bereketinin Kral Abgar'ın şehrinden uzaklaştığına ilişkin düşünceleri yalanlayan yazısıdır. Bu yazı esasen, Mardin Metropolitisi Mor Yuhanon'un çalışmasına muhalif ve Diyonosiyos Bar Salibi'yi destekleyen bir tarzdadır. Zira Mor Yuhanon, her şeyin Rab'in iradesiyle gerçekleşmediğini, Urfalılar'ın şehri savunma imkânı olmasına rağmen bunu yapmadıklarını dile getirmiş, Bar Salibi ise, iyi ve kötü her şeyin Rab'den geldiğini ifade ederek Rab'in yardımının Urfalılar üzerinden uzaklaştığını iddia etmiştir.

Urfalı Şumne Ailesinden çıkan bir başka önemli kişi de, Urfalı Meçhul tarihçinin de adını zikrettiği, iyi bir hekim, yazar ve mantıkçı olan **Diyakoz Sohdo Dbeth Şumne**'dir (ö-1170)²³⁹.

f-Bar Vahbun (ö-1193)

²³⁸ Mor İğnatiyos, bu mücadelenin Kumanlar'a karşı yürütüldüğünü söyler (Mor İğnatiyos, **Saçılmış İnciler**, s.388) fakat esasen, Peçeneklere karşı verilmiştir (Ostrogorsky, **Bizans Tarihi**, s.349; Vasiliev, **History**, s.396).

²³⁹ Mor İğnatiyos, **Saçılmış İnciler**, s.403

XII. yüzyıl Süryani kültürünün önemli bir kişiliği de Patrik Mor Mihayel Rabo'nun öğrencilerinden biri olarak öne çıkan Theodoros Bar Vahbun'dur.

Bizans İmparatoru Manuel I Komnenos'un Patrik Mihayel'e gönderdiği davete, Patriğin yerine katılan ve İmparatorun elçisi Teoryanus ile dini konuları tartışan kişidir. Sahip olduğu Kelami bilgi ve hitabet yeteneği nedeniyle Patrik kendisini bu münazaralarda yetkili kılmıştır. Tüm eğitimi ve donanımıyla, Patrik Mihayel Rabo'nun gözde öğrencilerinden biri olmasına rağmen Patrikle arası açıldı ve hatta gayrimeşru biçimde patrik ilan olundu. Kilise açısından sorun teşkil eden Bar Vahbun önce kâhinlik görevinden, daha sonra da tamamen kiliseden azledilmiştir²⁴⁰.

Büyük Mihayel ile olan münasebetleri dolayısıyla Süryani din adamları tarafından pek itibar görmeyen Bar Vahbun'un²⁴¹, çoğunluğu ayinlerle ve dualarla ilgili olan bazı derlemeleri vardır. Bunun yanında Patrik Mihayel ile olan mücadele döneminde, Tarsus Metropoliti Yuhanon'a gönderdiği ve Mor İğnatiyos'un ifadesine göre, uydurmalarla dolu olan bir mektup yazmıştır. İkinci bir mektubu da Patrik Mihayel'e göndermiştir ve bu mektupta da kendisini tövbe etmiş ve barışmak isteyen bir kişi olarak resmetmiştir²⁴². Bar Vahbun, kimi eserlerinde kendisini “*Zulme uğramış kişi*” olarak nitelendirmiş ve bazı yazılarına bu ifadeyle başlamıştır.

XII. yüzyıl Süryani ilim ve kültür dünyasında, yukarıda adı geçenler haricinde, başka isimler de dikkat çekmektedir. Bu isimler arasında, Patrik mor Mihayel Rabo döneminde Mor Barsavmo Manastırı rahiplerinden olan ve Bizans İmparatoru Aleksios II Komnenos ve İstanbul Bizans Metropoliti II. Theodosius'a yazdığı ve Süryani Ortodoks inancının temel noktalarını içeren yirmi sayfalık bir yazının sahibi **Rahip Ahrun** yer alır. Bu yazı, İmparatorun Süryanilere yapmış olduğu “*Birlik Teklifine*” nazik bir üslupla red cevabı niteliği taşır.

Yetişmiş olduğu Kral Sofrası Manastırı, kendisinin ardından Abu Galib Manastırı olarak anılacak olan ve Patrik Mihayel tarafından Gihon'a Metropolit olarak takdis edilen ve Atanasiyos adını alan **Raban Abu Galib**, manastır yaşamı ve münzevilik üzerine toplam yirmi beş kitap yazmıştır. Çok iyi bir eğitime sahip olmadığı için yazılarını basit bir üslupla

²⁴⁰ Dolabani, **a.g.e**, s.85 vd; Mor İğnatiyos, **Saçılmış İnciler**, s.398-399

²⁴¹ Mor İğnatiyos, Bar Vahbun'u yetersiz ve etkileyicilikten uzak olarak niteler (Mor İğnatiyos, **Saçılmış İnciler**, s.398). Bu olumsuz görüşlerin temelinde Bar Vahbun'un, Patrikle olan çekişmesi yatmaktadır. Gabriyel Akyüz ise Bar Vahbun'un Patrik Mihayel'e ihanet ettiğini ifade eder (Akyüz, **a.g.e**, s.124).

²⁴² Mor İğnatiyos, **Saçılmış İnciler**, s.399

yazmıştır. Yazılarının bir bölümünün 16. yüzyılda bir nüshası çıkarılmış, geri kalanlardan hiç biri ise günümüze ulaşmamıştır.

Bunlardan başka, Kudüs Metropolitlerinin biyografilerini yazan **Maraşlı Rahip Mihayel (ö-1138)**, *Okumanın Kuralları* isimli bir dilbilgisi kitabı yazan **Malatyalı Papaz Abdikos**, Meryem Ana'nın vefatıyla ilgili uzun ve güzel bir şiir ve bayramlar için bir husoye yazan **Gerger Metropoliti Timoteos (ö-1143)**, Mardin Metropoliti Yuhanon'u eleştiren bir yazısı olan **Papaz Saliba (ö-1164)**, aynı eseri eleştiren bir diğer ruhani olan ve Patrik Mihayel tarafından İstanbul'a elçi olarak da gönderilen **Kişum Metropoliti Eliyo (ö-1171)**, Estrangelo yazısıyla bir İncil yazan ve buna kısa bir de tarihi risale ekleyen **Kudüs Metropoliti İğnatiyos Romanos (ö-1183)** gibi isimler de XII. yüzyılın dikkate değer ilim ve kültür şahsiyetleridir²⁴³.

Süryanilerin son derece mahir oldukları alanlardan bir de tıp bilimidir. Bu maharetlerini her dönem²⁴⁴ gösteren Süryaniler, hekimlik icrasının yanı sıra, pek çok eseri olduğu gibi eski tıp kitaplarının da tercümelerini yapmışlardır. Urfalı Gabriel'in çalışmalarının yanında Bar Ebroyo'nun da bu bilime önemli hizmetlerinden söz edebilmekteyiz. Bar Ebroyo, İbni Sina'nın "*el-Kanun fi't-Tıp (Tıbbın Kanunları)*" adlı eserinin dört makalesini Süryaniceye tercümesini yapmıştır. Ayrıca I. yüzyılda yaşamış Romalı eczacı Dioskoros'un yazdığı "*Medicamentis Simplicibus (Basit İlaçlar)*" isimli eserini, "*Kthobo d'Gabyutho*" adıyla Süryaniceye çevirisini yapmıştır.

XII. yüzyılda da Süryani toplumunun içinden yetişen tıp alanında çalışmış olan önemli isimler karşımıza çıkmaktadır.

Dönemin ünlü Süryani tıp adamlarından biri **Abu Kerem Said Bar Yahya**'dır. Said Bar Yahya, Abbasi Halifesi Nasır bin Müstedî'nin özel hekimi olmuş, daha sonra vezirliğe kadar yükselmiştir. Abbasi Sarayında yüksek itibar sahibi olan hekim, Halifenin ailesinin idari işlerine yetkili kılındı. Said Bar Yahya'nın ölümünden sonra, geride kalan üç oğlu da yine Abbasilerin yanında hekimlik mesleğini icra etmişlerdir²⁴⁵.

²⁴³ Mor İğnatiyos, **Saçılmış İnciler**, s.383 vd, Akyüz, **a.g.e.**, s.120 vd

²⁴⁴ Abbasi, Türk ve Moğol saraylarında çok sayıda Süryani hekim görev yapmıştır. Konuyla ilgili geniş bilgi için, **Süryaniler ve Süryanilik**, Haz: Ahmet Taşğın, Eyyüp Tanriverdi, Canan Seyfeli, Orient Yay, 2005, c.II, s.43 vd

²⁴⁵ Akyüz, **a.g.e.**, s.130

XII. yüzyıl hekimlerinden, kaynakların zikrettiği bir başka isim de Urfalı Metropolit **Atanasiyos Denho'dur (ö-1191)**. Atanasiyos Denho'dan, yoksullara yardım eden ve halk tarafından sevilen bir kişi olarak bahsedilir.

Hakkında çok fazla bilgi sahibi bulunmadığımız diğer bir hekim de kaynaklarda ismi "*Hekimlerin Başı*" olarak zikredilen Diyakoz **Abu Ali el-Süryani**'dir. Ancak ilginçtir ki ismi bu şekilde kaynaklara giren bu hekim hakkında, 1169 yılında öldüğü haricinde herhangi bir bilgi yoktur.

3-XII. Yüzyılda Faaliyet Gösteren Süryani Eğitim Kurumları ve Kütüphanecilik

Süryani toplumunda en baştan beri bir gelenek haline gelmiş olan eğitim ve kültüre yönelik faaliyetler, sonraki yüzyıllarda da devam etmiş ancak Hıristiyanlıkla birlikte, ilk günden beri yaşanan teolojik tartışmalarda taraf olan ve bu taraflığından asla taviz vermeyen Süryani toplumu, gerek bu tartışmalar gerekse siyasi etkenler yüzünden önemli sıkıntılar yaşamışlardır. X. yüzyıla kadar çok sayıda eğitim kurumunu faaliyete geçiren Süryaniler, bunların bir kısmını gelecek yüzyıllara taşımayı başarırken, bir kısmı da çeşitli gerekçeler sebebiyle, faaliyetlerini sürdürememiş ve kapanmışlardır.

Süryaniler'in ilk asırlarda kurmuş oldukları okullar, medeniyetlerinin gelişmesi noktasında çok etkili olmuştur. İçerisinden yetişen fikirleri bugünlere kadar gelen ancak kendileri XII. yüzyıldan asırlar evvel kapanan bu okullara kısaca değinmek yerinde olur kanaatindeyiz.

a-Urfa Okulu

Süryani tarihinin ilk İlahiyat Fakültesi olan ancak kim veya kimler tarafından açıldığı kesin olarak bilinmeyen²⁴⁶ **Urfa Okulu**, MS II. yüzyılın sonlarında açılmıştır. Okulun açılmasıyla ilgili en eski iddia VII. yüzyılda yaşamış olan Bar Hadbşabo'ya aittir. Ona göre Aday, Urfa'ya gelip Hıristiyanlığı burada yayınca (I.Yüzyıl), bir de okul kurdu. Okul, şehrin gelişmesine paralel bir biçimde gelişti ve Urfa, Süryanice konuşan bölgelerin dini misyon merkezi haline gelince bu okul, bu dini misyonun kadrılarını yetiştirdi ve zamanla şöhretinin zirvesine çıktı²⁴⁷. Ancak bu iddianın gerçeği yansıtmadığı ortadadır. Okulun Süryani tarihindeki ilk en önemli şahsiyetleri Tityanus ve Bardayson'dur (ö-222)²⁴⁸. Tityanus ve

²⁴⁶ Edessa'dan Urfa'ya, C:II, s.269

²⁴⁷ Edessa'dan Urfa'ya, C:II, s.269

²⁴⁸ Mor İğnatyos, **Saçılmış İnciler**, s.210

Bardayson, Urfa'da teoloji, felsefe ve sair ilimler üzerine dersler vermekteydi. Buradaki bilinmeyenlerden biri de adı geçen iki ilim adamının bu dersleri Urfa Akadamisi'nde verip vermediğidir. Bu durum çok önem taşımamakla birlikte, okulun geleceğinin bu iki ilim adamının eserleri üzerine temellendiği kesindir²⁴⁹. Karanlık ve boşlukla geçen III. yüzyıl, kilise ile devletin karşı karşıya geldiği ve devlet eliyle çok sayıda katliam ve zulüm yapılan dönemdir. Bu baskı ve şiddet ortamında Urfa Okulu'nun eğitim ve öğretime ara vermiş olması olasıdır.

Urfa Okulu'nun asıl zirve yaptığı dönem IV. yüzyılın ikinci yarısında Mor Efrem ile birlikte²⁵⁰. Mor Efrem ile birlikte okulun öğrenci sayısı ve buna paralel olarak da önemi artmıştır. Bu dönem gerçekleşen *İzrik Konsili*'ne katılmış olan Nusaybin piskoposu Yakub'un kurduğu ve aşağıda bahsi geçecek olan Nusaybin Okulu'nun 363 yılında kapatılmasının ardından buradan gelen öğrenci ve hocalara ithafen "*Perslilerin Okulu*" olarak anılmaya başlandı²⁵¹.

IV. yüzyılın son bölümünde okulun şöhreti tüm Hıristiyan dünyasında bilinmekteydi. Okulda geniş ölçüde yaşanan felsefi hareketlilik, aynı zamanda okulun sonunu da getirdi. V. yüzyılla birlikte iyice alevlenen kristolojik münakaşalar, Efes ve Kadıköy konsillerinde de kullanılan Grek felsefesi ve Aristo mantığı üzerine bina edilmekteydi. Kurilos, Nastoryus, Diyoskorus ve İbas gibi dönemin ileri gelen patrik ve piskoposları görüşlerini bu temel üzerinde dile getiriyorlardı. Urfa Akademisinde de şiddetli biçimde yaşanmaya başlanan bu tartışmalar, zamanla sokağa da yansımış, tıpkı kilise mensupları gibi halk içerisinde de kavgalar baş göstermişti. Bu olay, şehrin monofizit piskoposuna göre bir fitneye dönmüştü ve bir an önce halledilmesi gerekmekteydi.

Piskoposun çabaları sonucu okul 489 yılında, Nasturi görüşlerin yuvalandığı bir kurum haline geldiği gerekçesiyle Bizans İmparatoru Zenon tarafından kapatıldı. Hoca ve talebeleri Roma topraklarından bile sürüldü. Hıncını alamayan piskopos, okul binasını yıktırarak yerine *Teotokos Meryem* adında bir kilise yaptırdı²⁵².

b-Antakya Akademisi

²⁴⁹ Edessa'dan Urfa'ya, C:II, s.270-271

²⁵⁰ Akyüz, a.g.e, s.241

²⁵¹ Edessa'dan Urfa'ya, C:II, s.272

²⁵² Edessa'dan Urfa'ya, C:II, s.273

Süryaniler'in açmış olduğu bir diğer önemli eğitim merkezi de **Antakya Akademisi'dir (Antakya Teoloji Okulu)**. Lucianos ve Durtheos isminde iki rahip tarafından 290 yılında kurulmuştur²⁵³. En baştan itibaren üç aşamalı bir eğitim yapılmaktaydı. İlkokul, Gramer ve Hitâbet okulu. Bunun yanında her aşamanın zorluk derecesine göre dersler verilmekteydi. Matematik, geometri, astronomi, tıp, hukuk, felsefe, teoloji, dil ve bunların yanı sıra hitabet aşamasında aile ve pedagoji dersleri de verilmekteydi²⁵⁴. Antakya Teoloji Okulu, Urfa Okulu'nun uğradığı akibete uğramış ve yine Nastoryus'un fikirlerinin yoğunlaşması üzerine 430 yılında kapatılmıştır.

c-Nusaybin Okulu

Nusaybin Okulu, Mor Efrem'in öğretmeni olan Episkopos Mor Yakup tarafından, Antakya Okulul'unu örnek alarak, Mor Yakup Kilisesi'nde IV. yüzyılın başlarında, muhtemelen İznik Konsili'ni takip eden dönemde kurulmuştur. Mor Efrem de bu okulda dersler vermiştir²⁵⁵. Eğitime açık olduğu dönemde 800-1000 civarında öğrencisi bulunmaktaydı. Kısa zamanda büyük gelişme kaydeden okula tüm Pers İmparatorluğundan öğrenciler gelmeye başladı. Öyle ki, okul bu dönemde Urfa Akademisini bile gögede bıraktı²⁵⁶.

363 yılında Bizans imparatoru Jovianus'un Nusaybin'i Persler'in hâkimiyetine terketmesi²⁵⁷ üzerine, pek çok Hıristiyan şehri terk ederek Diyarbakır ve Urfa'ya gitti. Urfa'ya gelen Nusaybin Akademisi hoca ve talebeleri, Urfa Akademisine yeni bir biçim vermişler ve bu yeni kadroların verdiği güçle Urfa Akademisi en parlak dönemine girmiştir. Nusaybin'de kalan okul ise kapanmasa bile hocaları ve öğrencilerini kaybettiği için artık eski görkemini ve önemini yitirmiştir.

Süryaniler'in, eğitim ve kültür faaliyetlerine verdikleri öneme paralel olarak, destekleyici unsur olarak gördükleri kütüphaneciliğe de gereken önemi verdikleri ortadadır. İlmiye teşkilatlarını kurmaya başladıkları dönemlerle eş zamanlı olarak, kütüphane teşkilatlanmalarına da hız vermişlerdir. Bu doğrultuda Süryani eğitim merkezlerinin çoğunda ciddi bir kütüphane olgusu da karşımıza çıkmaktadır.

²⁵³ Akyüz, a.g.e, s.245

²⁵⁴ Albert Harrent, **Antakya Akademisi**, Çev. Vedii İlmen, Yaba Yay, İstanbul, 2003, s.50

²⁵⁵ Akyüz, a.g.e, s.249

²⁵⁶ **Edessa'dan Urfa'ya**, C:II, s.272

²⁵⁷ Turhan Kaçar, "**Mezopotamya'da Roma-Sasani Çatışmaları: Nusaybin'in Doğuşu**", I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri, Ed.İbrahim Özcoşar-Hüseyin H. Güneş, İstanbul, 2006, s.136

d-Mor Hanonyo (Deyr 'l-Zafaran-Dayro d'Kurkmo)

Resim 1: Deyrül-zafaran Manastırı'nın Güney Cephesinden G r n ş ²⁵⁸

Deyrül-zafaran Manastırı günümüzde, Antakya Süryani Kadim Patrikhanesi'ne bağlı, Metropolit Filüksinos Saliba  zmen'in ruhani önderliğindeki Mardin Abraşiyesi'nin Metropolitlik merkezi konumundadır. Manastırın asıl geğmişı binlerce yıl öncesine dayanan Mor Hanonyo Manastırı, bir Süryani Manastırı olarak MS V. yüzyılda, milattan önce Güneş

²⁵⁸ Deyrül-zafaran Manastırı fotoğrafları, Manastıra yapmış olduğumuz ziyaret esnasında tarafımızdan çekilmiştir.

Tapınağı, daha sonra da Romalılarca kale olarak kullanılan bir kompleks üzerine inşa edildi. Romalılar bölgeden çekilince Aziz Şleymun bazı azizlerin kemiklerini buraya getirterek kaleyi manastıra çevirdi. Bu nedenle Manastır, önceleri Mor Şleymun Manastırı olarak biliniyordu. Mardin ve Kefertüth Metropolit Mor Hanonyo'nun 793 yılından başlayarak büyük bir tadilat yapmasından sonra Manastır onun adıyla, Mor Hanonyo Manastırı olarak bilindi. XV. yüzyıldan sonra da Manastır'ın etrafında yetişen zafaran (safran) bitkisinden dolayı Manastır, "Deyrülzafaran (Safran Manastırı)" adı ile anılmaya başlandı²⁵⁹.

Konumu ve Yapı Özellikleri:

Deyrülzafaran Manastırı, Mardin'in doğusunda yer alır. Mezopotamya'daki manastırların arasında en sağlam yapıya sahip olup Süryani manastırlarının en ünlüsüdür. Coğrafi yapısı açısından da, güney cephesi dışında yüksek dağlarla çevrilidir. Manastırın uzunluğu 63, genişliği ise 71 metredir. Sağlam bir surla çevrilidir. İki avludan oluşup, aşağı avlu yenidir. İçinde bir dış kapı mevcut olup her dört yönü birbirine bakan revaklarla çevrilidir. Ortasında iki büyük kuyu bulunmaktadır. Manastır'ın binaları geçmiş yüzyıllardan kalmasına rağmen çok sağlamdırlar. Güney cephesi üç kattan oluşurken diğer cepheleri iki kattan meydana gelmektedir. Güney cephesi manastırın en güzel bölümüdür. Patriklere ve rahiplere ait özel odalar içinde bulunmaktadır. Manastırın ilk yapısının büyük bir bölümü günümüze kadar olduğu gibi korunmuştur. Aşağıdaki katta yer alan kiliselerin ve bazı odaların tavan ve duvarlarında o dönemden kalma kiremit ve büyük taşlar göze çarpmaktadır. Manastırın etrafındaki sur da, eskiliğini ifade etmektedir. Manastır müstemilatında çeşitli yapılar bulunmaktadır. En önemli binaları şunlardır: Mor Hanonyo Kilisesi, Meryem Ana Kilisesi, Mor Petrus Kilisesi, Azizlerin Evi ve Firdevs eyvanıdır²⁶⁰.

Azizler Evi (Beth Kadişe):

Mor Hanonyo Kilisesi'nin (Kubbeli Kilise) güneydoğu cephesinde kalan kubbeli binadır. Yüksekliği 10.5, genişliği ise 5.4 metredir. Bu binanın tarihi, Manastır'ın kuruluş tarihi olan V. yüzyıla kadar inmektedir. Ancak dış kısımlar Patrik IV. Petrus tarafından 1884 yılında yeniden onarılmıştır.

²⁵⁹ Akyüz, a.g.e, s. 280; Ayrıca Bkz. www.deyrulzafaran.org

²⁶⁰ Mor İğnatiyos, **Deyrülzafaran**, s. 3

Resim 2: Deyrülzafaran Manastırı'nın Bahçesinden Mezopotamya Ovası

Bazı azizlerin kemikleri ile birlikte Manastır'da görev yapan bazı Patrik ve Metropolitler de burada gömülüdür. Burada bulunan yedi nişten dört tanesi Metropolitlere, üç tanesi de Patrik mezarlarına aittir. Patriklere tahsis edilmiş mezarlardan güneyde kalanı üzerinde mermerden yapılmış bir kitabede Patrik II. Gevargis (ö-1708) ve Patrik IV. Petrus'un (ö-1895) vefat tarihleri yazılıdır. Metropolitlere tahsis edilmiş mezarlardan kuzeyde kalanı üzerinde 1846'da vefat eden Deyrulzafaran Metropoliti Mor Grigoriyos Behnam ve 1969'da vefat eden Mardin Metropoliti Mor Filüksinos Hanna Dolabani'nin ölüm tarihleri yazılıdır²⁶¹.

Mor Hanonyo Kilisesi (Kubbeli Kilise):

Kilise, Bizans İmparatoru Anastasius döneminde, Milattan sonra 491-518 yılları arasında, kardeş olan Süryani mimarlar Theodosius ile Theodore tarafından inşa edilmiştir. Kilise'nin eni 12.3, yüksekliği 17.7 metre ve alanı 271 metrekaredir. Haç şeklindeki bir kubbeye sahip olduğundan dolayı bu kiliseye Kubbeli Kilise de denilmektedir. Kilise'nin dış kısmının üst bölümünde bulunan çeşitli hayvan figürlerini gösteren resimler dikkat çekicidir. Kilise'nin iç duvarları Kutsal Kitap'taki hikâyeleri tasvir eden fresklerle süslüydü ancak biri

²⁶¹ Kaynak: www.deyrulzafaran.org

dışında günümüze ulaşanı olmadı. Günümüze kalan fresk, Kilise'nin güney tarafında, 793 yılında Manastır'da büyük bir restorasyon yaptıran Mor Hanonyo'yu tasvir etmektedir. Freskin uzunluğu 270, genişliği ise 66 cm'dir.

Kilise'nin kuzey ve güneyinde bulunan apsislerdeki kduşkudşinler (ayin eşyalarının durduğu alan), ahşaptan olup 1699 yılında yapılmıştır. Orta ana apsisteki kduşkudşin 1941 yılında yanmış, geriye sadece iki sütun kalmıştır. Sütunlar üzerindeki Süryanice yazıdan apsisin 793 yılında Mardin ve Kefertüth Metropoliti Aziz Hananyo tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Mevcut kduşkudşin, 1942 yılında Mardin ve Midyatlı Süryani taş ustaları tarafından sarı ve kesme taşlardan yapılmıştır. Kilise'nin ana apsis bölümünde dikkat çeken iki adet kürsü vardır. Kilise'nin kuzeyinde kalan kürsü cevizden yapılmış 350 yıllık olduğu tahmin ediliyor. Bu kürsü Patrikler tarafından kullanılmaktadır. Güneyde kalan kürsü ise Metropolitlere ait olup fildişinden yapılmış ve 500 yıllık olduğu tahmin edilmektedir. Kilise'nin batı tarafında bulunan ve ceviz ağacından yapılmış kapı ise 500 yıllıktır. Kapının dış yüzünde Süryani dilinde yazılmış Aziz Balay'ın bir şiiri ile peygamber Davut'un mezmurlarından kısa bir bölüm vardır.

Meryem Ana Kilisesi

Ana avlunun kuzeydoğusunda kalan Meryem Ana Kilisesi, Manastır'ın ilk kilisesi olarak kabul edilmektedir. Patrik II. Gevargis döneminde (1686-1708) Kilise'nin bir kısmı onarımdan geçmiştir. 153 metrekarelik bir alana sahiptir. Apsis kısmında Bizans dönemine ait mozaikler mevcut olup tavanlar ve duvarların bir kısmı da Bizans tarzında pişmiş tuğladan yapılmıştır. Kilise'nin içinde 1699 yılında el işçiliğiyle yapılmış üç kduşkudşin ve üç ahşap kapı bulunmaktadır. Bu kapıların üzerinde Davut peygamberin mezmurlarından Süryani dilinde yazılmış mısralar bulunmaktadır. Bu binada yetişkinlere ait sekizgen bir vaftiz kurnası da bulunmaktadır. Bu kilise günümüzde de vaftiz törenleri için kullanılmaktadır²⁶².

Kürsü Kilisesi

Kürsü Kilisesi, küçük bir mabed olup Meryem Ana Kilisesi üzerinde 1696-1699 yılları arasında Patrik II. Gevargis tarafından Elçi Mor Petrus adına inşa etmiştir. Kutsal sinodlarda yapılan patriklik seçimi bu kilisede yapılırdı. Kilisenin uzunluğu 8,55 cm genişliği de 7,45 cm'dir. Kiliseyi Patrik Şükrullah 1727'de, Patrik IV. Gevargis 1772'de ve Patrik V. Gevargis 1830 yıllarında restore etmiştir. Mezbah'ın üst bölümünde Süryanice'nin Estrangelo

²⁶² Kaynak: www.deyrulzafaran.org

hattıyla yazılmış ve İncil'den, Elçi Petrus'un İsa Mesih'e iman etmesi ve Mesih'in onu taş benzemesiyle ilgili uzun bir cümle yer almaktadır: “*İsa Mesih Filibbos Keysariyesinin dolaylarına çıkınca... vb. Matta: 16: 13–20*”. Mezbahın sağında Serto hattıyla yazılmış başka bir yazıta göre “*Burada azizlerin kemikleri bulunmaktadır.*” diye yazılıdır. Kilise'nin avlusunda matbaanın bulunduğu binanın altında Meryem Ana adına inşa edilmiş küçük bir mabet vardı. Bazılarına göre burası, Mort Şmuni adını taşımaktaydı. Patrik Mor İğnatiyos II. İlyas'ın (1838–1847) dönemine kadar ayakta olan yapı daha sonra yıkılmıştır²⁶³.

Manastır müstemilatının dışına çıkıldığında yine çeşitli Süryani Ortodoks inancına ait yapılar karşımıza çıkmaktadır. Manastırın kuzeyinde üç küçük manastır daha yer almaktadır. Bunlar, Nutfo (Meryem Ana veya Mor Theodoros), Mor İzozoil ve Suruçlu Mor Yakup Manastırlarıdır. Mor Yakup Manastırı'nın kuzeyinde Mor Behnam ve güneyinde de Mor Yavsef Manastırları yer almaktadır. Adı geçen iki manastır, XVII. yüzyıla kadar faaliyetteydi; Mor İzozoil Manastırı da aynı şekilde XVI. yüzyıla kadar aktif olan bir manastırdı²⁶⁴.

Manastır'dan uzaklaştıkça, civar yerleşim yerlerinde Deyrülzafaran abraşiyesine bağlı olan çok sayıda kilise ve manastır göze çarpmaktadır. Bunlar arasında;

*Hammar (Hamoro) Manastırı

*Zuko Manastırı

*Ayn-Halef Manastırı

*Karkafto Manastırı

²⁶³ Mor İğnatiyos, **Deyrülzafaran**, s. 5

²⁶⁴ Mor İğnatiyos, **Saçılmış İnciler**, s. 511

Resim 3: Deyrülzafaran Manastırı'nın Genel Görünümü

- *Seyde (Meryem Ana) Manastırı
- *Şehit Mor İzozoel Manastırı
- *Suruçlu Mor Yakup Manastırı
- *Mor Behnam Manastırı
- *Mor Stefanos Manastırı
- *Mor Mihayel Manastırı
- *Makabyeli Mort Şmuni Manastırı
- *Şehit Mor Gevargis Manastırı
- *Peygamber Mor Eliyo Manastırı, örnek olarak gösterilebilir.

Manastır'ın Tarihinde Önemli Bir Dönüm Noktası: Patriklik Merkezinin Deyrülzafaran'a Taşınması

Bilindiği üzere, Antakya Patriklik Kürsüsü'nü, Aziz ve Elçi Petrus Antakya şehrinde kurmuştur. Kendisi ve ondan sonraki halefleri Patrik I. Severiyos'a kadar orada ikamet etmişlerdir. Ancak 519 yılında Bizans İmparatoru Justin I tarafından Antakya Kürsüsü'ne atanan Pavlos'un, burada yapmış olduğu iztihattan dolayı korkunç olaylar yaşandı ve Tek doğa yanlısı pek çok Süryani Ortodoks canından oldu²⁶⁵. Bu olaylar üzerine, Patrik Severiyos orayı terk etti. Ondan sonra gelenlerin halefleri de patriklik kürsüsünü Antakya yöresine, iki

²⁶⁵ Çelik, *Süryani Tarihi*, s. 288

nehir arasına, Ermenistan ve bazı şehirlerinde bulunan manastırlara taşıdı. 1034 yılına kadar patriklik merkezi genel olarak Malatya'daki Mor Barsavmo Manastırı idi²⁶⁶. 1034 yılında Patriklik makamına yükselen IV. Diyonosiyos Yahya, Bizans baskısından dolayı, İslâm meliklerinin himayesine sığınarak, Patriklik Kürsüsü'nü Diyarbakır'a taşımak zorunda kaldı. Patrik Diyonosiyos, Diyarbakır'da iken de Mor Hanonyo Manastırı'na gidip gelirdi. Mor Hanonyo Manastırı'nı ziyaret eden ve içinde ikamet eden ilk patriktir. Diyonosiyos Yahya'dan sonra gelen patriklerin geneli yine Mor Barsavmo Manastırı'nda tercih etmekteydiler. XII. yüzyılın ortalarında Mardin Metropolitisi Mor Yuhanon'un gayretleriyle²⁶⁷, Mardin Abraşiyesi, patriklik kürsüsüne bağlı abraşiyelerinin en önemlisi olurken, Deyrülzafaran Manastırı da diğer manastırların arasından sıyrılarak öne çıkmaya başlamıştır. Mor Yuhanon'un vefatından sonra, Patrik VII. Atanasios'un kürsüsünü oraya taşıması hususunda kendisine istişarede bulundular. Patrik bu konuya olumlu bakmış ancak ani rahatsızlığı sonucunda, 14 Temmuz 1166 tarihinde vefat edince, bu düşüncesini gerçekleştirememiştir. Bu düşünce, sonraki halefi Patrik Mor Mihayel Rabo tarafından gerçekleştirilmiştir. 18 Ekim 1166 tarihinde patriklik kürsüsüne yükselince, Mor Hanonyo Manastırı'na gelerek, patriklik kürsüsüne oturma törenini kutladı. Böylece Mardin patriklik kürsüsüne dönüştürüldü²⁶⁸.

Ancak Patrik Mor Mihayel'in vefatından sonra yeğenleri Mafıryan Grigoriyos ve kardeşi Yeşu Sıfthono'nun, Yeşu'yu patrik yapabilmek için giriştikleri mücadele, seçilmiş patriklerin yeniden Malatya'daki Mor Barsavmo Manastırı'nı tercih etmelerine neden olmuştur. Patrik XII Yuhanon Yeşu Kothubo ve III. İğnatiyos David, Mardin'den geçişlerinde, manastırı sadece ziyaret etmişlerdir. Böylelikle Mardin tekrar episkoposluk merkezine dönüşmüştür. 1292 yılında Deyrülzafaran'da vefat eden Patrik Filuksinos Nemrud'tan sonra kilisede bölünme meydana geldiği görülmüştür. Patrik Mihayel Sis'te, Patrik Konstantin Malatya'da ve İğnatiyos Bar Vahip de Mardin'de olmak üzere üç ayrı yerde patrik ortaya çıktı. Patrik İğnatiyos Bar Vahip'in, patriklik kürsüsüne oturduğu, 1293'ün ocak ayının başlarında olmuştur. Bundan sonra Mor Hanonyo Manastırı resmen patriklerin merkezi haline gelmiştir²⁶⁹. Bazı patrikler, olumsuz etkenlerden dolayı, manastırı terk edip Hama,

²⁶⁶ Akyüz, **a.g.e**, s. 195

²⁶⁷ Mor Yuhanon'un kendi ifadesine göre, Mardin'e geldiğinde Deyrülzafaran Manastırı, rahipler tarafından terk edilmiş, harap durumda ve içerisinde birkaç tane sivil aile kalmaktadır. Mardin abraşiyesi kendisine teslim edildikten sonra, başta Deyrülzafaran olmak üzere, çok sayıda manastırı yenilemek için büyük çaba sarf etmiştir. (Mor İğnatiyos, **Deyrülzafaran**, s. 29; Manastır'da yapılan diğer onarım çalışmaları için, aynı eserin s.35 ve sonrasına bakılabilir)

²⁶⁸ Mor İğnatiyos, **Deyrülzafaran**, s. 46 vd

²⁶⁹ Mor İğnatiyos, **Deyrülzafaran**, s.47-48

Diyarbakır ve Halep gibi yerlerde kısa sürelerle ikamet etmişlerse de Deyrülzafaran Manastırı, resmi olarak 1293 itibarıyla, 1933 yılına kadar Antakya Süryani Kürsüsü'nün patriklik merkezi olarak kalmıştır.

Derülzafaran Manastırı'nda Yetişen Önemli İsimler

Deyrülzafaran Manastırı, Süryani Ortodoks toplumunun önemli bir dini merkezi olmasına paralel olarak, aynı zamanda önemli bir de eğitim kurumuydu. Mardin Metropolit Mor Yuhanon döneminde Mardin şehrinin abraşiyeler içinde öne çıkması, ardından Manastır'ın patriklik merkezi statüsüne kavuşmuş olması ise Deyrülzafaran'ın en önemli Süryani eğitim kurumu olmasını da beraberinde getirmiştir.

Yaklaşık altı buçuk asır boyunca patrikliğin genel merkezi olan Deyrülzafaran Manastırı, gerek bu dönemin öncesinde, gerekse de esnasında çok sayıda bilim ve din adamının yetiştiği bir kurum olmuştur. Kilise hizmetine yirmi bir patrik, dokuz mafıryan ve yüz on tane de episkopos kazandırmıştır. Bu patriklerden bazıları şunlardır;

*Yusuf Bar Vahip (1293-1333)

*Yuhanon Bar Şayallah (1483-1493)

*I. Abdallah (1521-1527)

*V. Gevargis (1818-1836)²⁷⁰

*IV. Petrus (1872-1894)

*I. Efrem Barsavm (1933-1957)

Mafıryanlardan bazıları ise şunlardır:

*İğnatıyos Filatos (1591–1597)

*İğnatıyos IV. Gevargis (1768–1781)

*İğnatıyos Yuhanon (1817–1819)

*İğnatıyos II. İlyas (1838–1847)²⁷¹

Deyrülzafaran Manastırı'nda Mezarları Bulunan Kilise Babaları

²⁷⁰ Mor İğnatıyos, **Saçılmış İnciler**, s. 511

²⁷¹ Mor İğnatıyos, **Deyrülzafaran**, s. 48 vd

Deyrülzafaran Manastırı içerisinde, kilise tarihinde önemli roller oynamış çok sayıda kilise babasının bulunduğu bir de mezarlık mevcuttur. Aşağıda, bu mezarlıkta bulunan kişilerin bir kısmının isimleri, konumları ve vefat tarihlerini içeren bir liste yer almaktadır:

Antakya Patrikleri

- *İğnatios Bar Vahip (ö-1333)
- *İğnatios İşmoil (ö-1366)
- *İğnatios Şahab (ö-1381)
- *İğnatios Abrohom Bar Ğarib (ö-1412)
- *İğnatios Behnam Hıdloyo (ö-1454)
- *İğnatios Madenli Halef (ö-1482)
- *İğnatios Yuhanon Bar Şilla (Şayallah) (ö-1493)
- *İğnatios Yakup el-Mazuk (ö-1519)
- *İğnatios I. Abdallah (ö-1556 ya da 1557)
- *Musullu İğnatios II. Gevargis (ö-1708)
- *Musullu İğnatios IV. Gevargis (ö-1781)
- *İğnatios Matay Bar Yeşu (ö-1817)
- *İğnatios V. Gevargis (ö-1836)
- *İğnatios II. İlyas (ö-1847)
- *İğnatios IV. Petrus (ö-1894)
- *İğnatios Saddadlı Abdallah (ö-1915)

Turabdin Patrikleri

- *İğnatios I. Yeşu (ö-1421)
- *İğnatios Abdunur (ö-1839)

Doğu Mafiryamları

*İkinci Loozor İğnatiyos (ö-11649)

*Basil Bişara (ö-1795)

Metropolitler

*Mor Hanonyo (Manastıra ismini veren Metropolittir), Mardin Metropoliti (ö-8169)

*Mor Yuhanon Bar Yusuf, Mardin Metropoliti (ö-1165)

*Yuhanon Simhan, Şamişat Metropoliti (ö-1177)

*Yuhanon Gevargis, Kartmin Manastırı'nın Metropoliti (ö-1495)

*Yuliyos Bibyanos, Korte Manastırı'nın Metropoliti (ö-1638)

*Grigoriyos Gevargis, Kudüs Metropoliti (ö-1773)

*Grigoriyos Behnam, Kürsü Manastırı'nın Metropoliti (ö-1846)

*Filuksinos Zeytun, Midyat Metropoliti (ö-1855)

*Diyonosiyos Behnam, Maden Metropoliti (ö-1879)

*Kurilos Gevargis, Tillo Metropoliti (ö-1917)²⁷²

Deyrülzafaran Manastırı Kütüphanesi

Deyrülzafaran Manastırı, adını bu manastıra veren Mor Hanonyo döneminde bir kütüphaneye kavuşmuş, Mardin Metropoliti Mor Yuhanon tarafından XII. yüzyılda bu kütüphane daha da genişletilmiştir²⁷³. Ancak bu manastırın kütüphanesi, patriklik merkezi olduktan sonra asıl hüviyetine kavuşmuş, bu zamandan sonra başta eski patriklik merkezi Mor Barsavmo Manastırındakiler olmak üzere, çeşitli yerlerden toplanan kitaplarla gerçek bir kültür hazinesine sahip olmuştur.

Ancak çeşitli dönemlerde meydana gelen olaylardan dolayı, eserlerin büyük bir bölümü ya tahrip edilmiş ya da kaybolmuştur; bir kısmı da değişik zamanlarda Avrupa'ya götürülmüştür. Günümüzde ise Deyrülzafaran Kütüphanesi'nde, başta Süryanice ve Arapça olmak üzere 350 civarında eser yer almaktadır. En eskileri IX. yüzyıldan kalma olan eserlerin içeriğinde, Kutsal Kitap ve Tefsirleri, teoloji, fıkıh, dilbilgisi, belagat, liturjik eserler,

²⁷² Listenin tamamı için, Mor İğnatiyos, **Deyrülzafaran**, s. 50 vd

²⁷³ Akyüz, **a.g.e**, s.290

edebiyat, münzevilikle ilgili eserler, tarih ve diğer konular yer almaktadır. Kütüphanenin en değerli eserleri hiç şüphesiz, Mor Efrem, Suruçlu Mor Yakup, Urfalı Mor Yakup, Antakya Patriği Mor Severiyos, Patrik Mor Mihayel Rabo, Abu'l Farac Bar Ebroyo, Diyonosiyos Bar Salibi gibi Süryani medeniyetinin en parlak yıldızlarının eserleridir. Ayrıca kütüphanede yine Süryani yazınsal hayatının önemli isimleri olan, Kayserili Mor Baseliyos, Nıznaynzli Mar Grigoriyos, İskenderiyeli Kurilos, Mor İshak, Menbecli Mor Filuksinos, Arapların Episkoposu Mor Gevargis, David Bar Pavlos, Daralı Mor İyavennis, Patrik Theodosiyos, Moşe Bar Kifo, Tikritli Abu Nasır, Bar Şuşan, Mor Abdukos, Bar Andrevos, Bar Vahip, İbn Hattab, Manemli Mar Şemun gibi isimlerin çalışmaları da yer almaktadır.

Kütüphanedeki en değerli kitaplar, Pşitto ve Harkeloyto tercümelerine göre, X. ve XII. yüzyıllar arasında deri üzerinde Estrangelo hattıyla yazılmış beş adet İncil'dir. Bu İncillerin iki nüshası resimlerle süslenmiştir. Ayrıca, değerli el yazması eserler içerisinde göze çarpan, Didaskaliya/Elçilerin²⁷⁴ ve diğer konsillerin kanunlarını ihtiva eden eserin iki nüshası, kilise atalarının yıllık programına göre büyük hacimli iki nüsha, Azizlerin öykülerini ihtiva eden iki büyük kitap daha bulunmaktadır. Mor Efrem'in ve Suruçlu Mor Yakup'un şiirlerini kapsayan üç büyük cilt, XIII. yüzyıldan ve daha sonraki dönemlerden kalma Diyonosiyos Bar Salibi'ye ait Eski ve Yeni Ahit'i içeren altı tane tefsir kitabı, Moşe Bar Kifo ve Bar Ebroyo'ya ait Kutsal Kitap tefsiri, David Bar Pavlos'un mektuplarını ihtiva eden çok değerli iki nüsha, İrthevos'un eserinin tefsirini yapan Patrik Theodosiyos ve Bar Ebroyo'nun yazdıkları eserler kütüphanede bulunan değerli kitaplardan bazılarıdır²⁷⁵.

e-Mor Gabriyel (Deyrülumur) Manastırı

Tur Abdin

İsmi Süryani toplumu için ayrı bir anlam ifade eden Tur Abdin bölgesi, tarihte Süryaniler'in en yoğun olarak yaşadıkları coğrafyadır. İsminin kökeni üzerinde çeşitli ifadeler kullanılmışsa da Tur Abdin'in adı Süryanice, Tur-Dağ ve Abdin-Münzeviler (Tanrı'nın Hizmetkârları) kelimelerinden türemiş olan Münzeviler Dağı olarak kabul edilmektedir²⁷⁶. Coğrafi konum olarak Mardin'in doğusunda yer alan Tur Abdin'in kuzeyden başlayarak doğusuna kadar olan sınırını Dicle Nehri (Deklath) belirler. Yerleşim yeri olarak bakıldığında ise kuzeyinde Hasankeyf (Hısnıkeyfa-Hısn d'Kifo) ve doğusunda Cizre (Cezire-Gziro)

²⁷⁴ Didaskaliya hakkında geniş bilgi için, www.suryanikadim.org

²⁷⁵ Mor İğnatıyos, **Deyrülzafaran**, s. 67-68

²⁷⁶ Kaynak: www.morgabriel.org

şehirleri bulunmaktadır. Güneyinde ise Suriye yer almakta, önemli yerleşim yeri olarak da Nusaybin (Nısibin) göze çarpmaktadır.

Tur Abdin'in merkezi Midyat'tır. Midyat'ın çevresi, Süryani tarihi açısından önem arz eden ismi geçen çok sayıda köy ve kasaba ile çevrilidir ve bu yerleşim yerlerinde yine çok sayıda kilise ve manastır yer almaktadır.

Tur Abdin bölgesinde Mor Abrohom, Mor Hobil, Mor Evgin, Slibo (Haç Manastırı, aynı isimle bir manastır da Hasankeyf yakınlarında bulunmaktadır), Gugel (Gvogi), Mor Malke ve Mor Yakup Habışoyo Manastırları, ilk akla gelen önemli dini yapılarıdır. Ancak bu manastırlar içinde hiç şüphesiz, en önemlisi Mor Gabriyel (Kartmin, Deyrül-Umur) Manastırı'dır.

On altı asırdan beri ayakta olan bu muhteşem manastır, IV. yüzyılın sonlarında iki Süryani din adamı, Mor Şmuel (ö-409) ve Mor Şemun (ö-433) tarafından bina edilmiştir. 615-1049 yılları arasında Tur Abdin metropolitlerine ev sahipliği yapmıştır. Yakınındaki Kartmin Köyü'ne (Günümüzdeki ismi Yayvantepe) istinaden Kartmin Manastırı da denilen bu manastırın Mor Gabriyel ismini almasına vesile olan 634-668 yılları arasında Tur Abdin Metropolitisi olarak görev yapan Mor Gabriyel'dir. Manastırın diğer ismi de *Rahiplerin Meskeni* anlamına gelen Deyrül Umur ya da Süryanicesi ile Dayro d'Umro'dur.

Resim 4: Mor Gabriyel²⁷⁷

İlk inşa edildiği tarih itibarıyla çok sayıda eklenti yapılarak günümüze ulaşan Manastır, eklentilerin farklı dönemlerde yapılmış olması nedeniyle, kendi içinde farklı bir mimari yapı arz etmektedir. Manastırın ilk katını oluşturan kısmı, V. ve VI. yüzyıllarda yapılmış olan kısımlarıdır. Üst katlarda yer alan bölümler ise çoğunluğu son yüz yılda yapılmış olmak üzere, gelişen yer ihtiyacını karşılama amacıyla daha sonra bina edilmiş kısımlardır²⁷⁸.

Sonradan yapılan eklentilerle bugünkü halini almış olan Manastır, üçü avlu olmak üzere toplam yedi ana bölümden müteşekkil geniş bir kompleks halindedir.

²⁷⁷ www.morgabriel.org

²⁷⁸ Kaynak: www.morgabriel.org

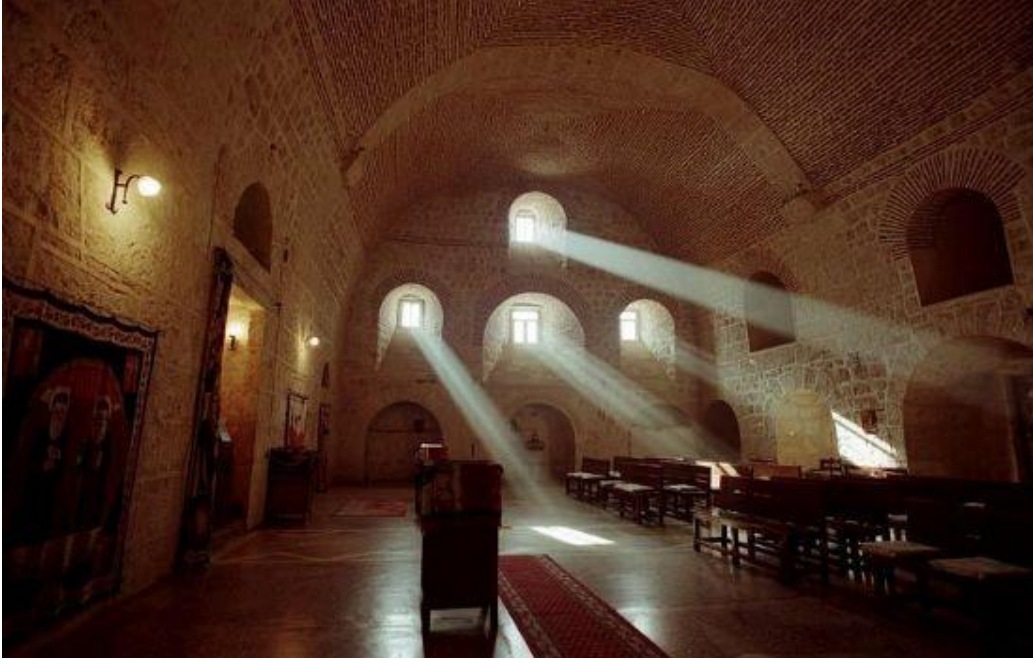
Resim 5: Mor Gabriyel Manastırı'nın Genel Görünümü

Mor Gabriyel Manastırı'nın müstemilatında tarihi öneme haiz yapılar dikkati çekmektedir. Bunlar, Ana Kilise, Meryem Ana Kilisesi, Azizler Evi ve Theodora Kubbesi'dir.

Ana Kilise

Ana Kilise ya da Büyük Kilise olarak adlandırılan yapı, Manastır'ın kuruluş hikâyesine göre Mor Şmuel ve Mor Şemun tarafından 397 yılında temelleri atılan Beth Slutho'nun Bizans İmparatoru Anastasius'un (491-518) gönderdiği bağışlarla tamamlanan halidir. Ana Kilise, Mardin-Nusaybin yolu üzerindeki Dara kentini de inşa ettikleri düşünülen ve dönemin ünlü mimarlarından, Theodoros ve Theodosius kardeşler tarafından yapılmıştır.

Kilisenin mezbah (apsis) bölümünün yer ve tavanındaki mozaikler, uzun asırlar boyu defalarca yağmalanan Manastır'ın, bu yağmalardan kurtulan bölümlerinden biridir.

Resim 6: Mor Gabriyel Manastırı'ndaki Ana Kilise

Meryem Ana Kilisesi

Manastırın güneybatı kısmında bulunan Meryem Ana Kilisesi, Bizans İmparatoru II. Theodosius tarafından gönderilen bağışlarla tamamlandığı düşünülen yapıdır. Bu nedenle yapılışı V. yüzyıla tarihlenen kilisenin, Manastır'ın en eski yapılarından biri olduğu düşünülmektedir.

Theodora Kubbesi

Manastırı ziyaret eden Bizans İmparatoru I. Justinian (527-565) ve eşi, kubbeye ismi verilen İmparatoriçe Theodora (497-548) tarafından yapılan bağışlarla inşa edildiği düşüncesi hâkimdir. Taş ve tuğla kullanarak, sekizgen biçiminde yapılan Kubbe'nin 17 metre olan yüksekliği Ana Kilise'nin kubbesiyle aynı yüksekliktedir. Bu aynılık, iki yapının da aynı yüzyıl içerisinde yapıldığı düşüncesini desteklemektedir²⁷⁹. Theodora Kubbesi'nin heme bitişiğinde yer alan eski mutfak, XX. Yüzyıl başlarına kadar kullanılmıştır. Bu durumda Theodora Kubbesi'nin bir dönem yemekhane olarak kullanıldığı düşünülmüş diğer yandan sekizgen yapı şeklinde bina edilmiş olması da, diğer örneklerde olduğu gibi buranın da bir vaftizhane olarak kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir.

²⁷⁹ Kaynak: www.morgabriel.org

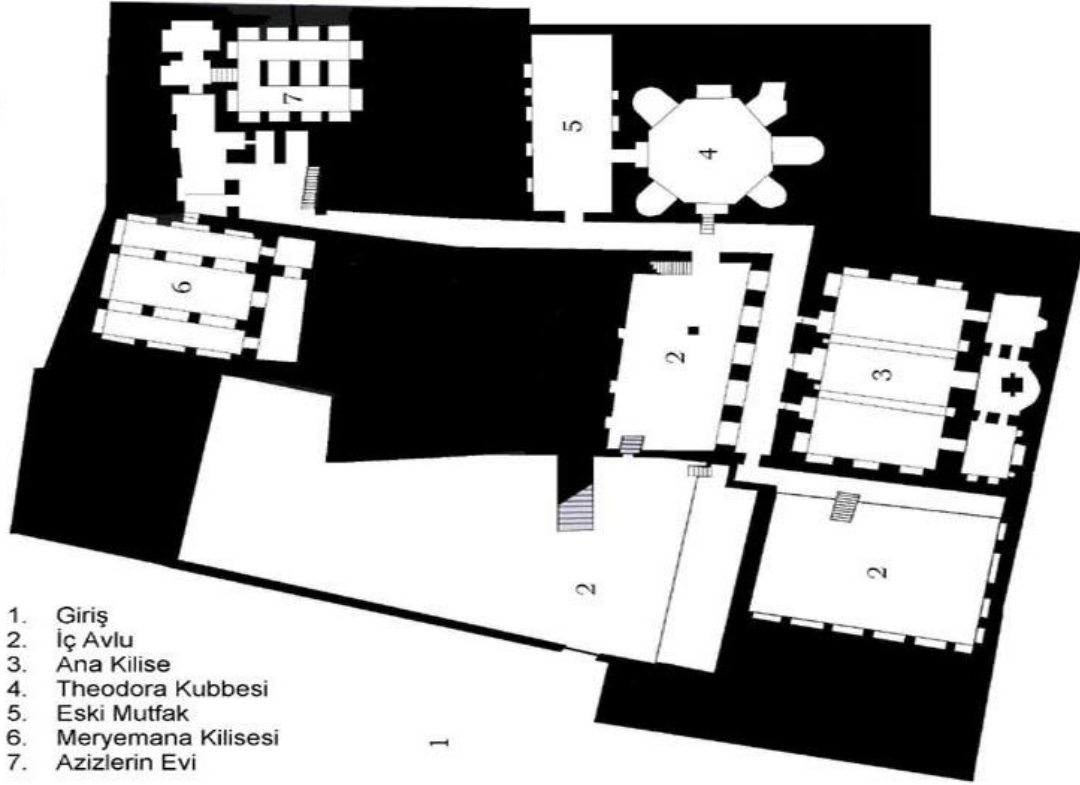

Resim 7: Mor Gabriyel Manastırı'ndaki Meryem Ana Kilisesi'nin Çan Kulesi

Azizler Evi (Beth Kadişe)

Hıristiyan dünyasında, Azizler'in Kilise ve Manastırlar içine gömülmesi bir gelenektir. Bu gelenek, hemen hemen tüm Hıristiyan cemaatleri tarafından sürdürülmektedir. Dönem ve konum itibarıyla öne çıkan bazı yapılar ise bu geleneğin çok daha canlı biçimde yaşandığı ve uygulandığı yerler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu uygulamaya çok yerden örnekler verebileceğimiz gibi, konumuz itibarıyla en yakın örneği de yukarıda hakkında bilgiler vermiş olduğumuz Deyrülzafaran Manastırı'dır. Adı geçen Manastır'da, geçmiş dönemin önemli din adamlarının mezarlarının bulunduğu ve ismi *Beth Kadişe (Azizlerin Evi)* olarak zikredilen bir yapı bulunmaktadır. İşte tıpkı Deyrülzafaran Manastırı'nda olduğu gibi, Mor Gabriyel Manastırı'nda da bir tane Beth Kadişe bulunmaktadır.

Meryem Ana Kilisesi'nin kuzeyine inşa edilmiş olan bu yapı 449 yılında kilit taşı kullanılarak sıkıştırılmış iki adet tonozdan müteşekkildir. Mor Gabriyel Manastırı'nın Beth Kadişe'si, bölgedeki örnekleri içerisinde en büyük olanlarından birisidir. Burada, değişik dönemlerde vefat etmiş olan kilise babaları, on beş adet nişin içerisine yapılmış mezar bölümlerine defnedilmişlerdir.

Resim 8: Mor Gabriyel Manastırı Yerleşim Planını Gösteren Kroki²⁸⁰

Mor Gabriyel Manastırı, Antakya Kürsüsüne dört patrik kazandırmıştır. Bunlar;

*Atanasios III (724-739)

*Theodosios (Tabip) Romanos (887-895)

*Diyonosios III (958-961)

*Behnam Hıdloyo (1413-1455)

Ayrıca yasal olmayan patriklerden İshak (İshok-755) da yine Mor Gabriyel Manastırındandır²⁸¹.

Mor Gabriyel Manastırının, Süryani eğitimi açısından önem arz eden bir kitaplığı da bulunmaktadır. Manastırın açıldığı tarih itibarıyla içerisinde oluşturulan kütüphaneye, VIII. yüzyılda Mor Şemun d'Zeyte tarafından yüz seksen kadar kitap kazandırılmış, ayrıca Tur

²⁸⁰ Kaynak: www.morgabriel.org

²⁸¹ Dolabani, a.g.e, s. 46 vd

Abdin Metropoliti Yuhanon (998-1034) tarafından yazılmış olan yetmiş kadar el yazması da yine kütüphanenin arşivine eklenmiştir. XII. yüzyılda ise Gabriyel Bar Patrik ve kardeşi Elişa ve Moşe d'Kfarsalte, iki yüz yetmiş kadar eseri yenileyerek kütüphaneye kazandırmıştır²⁸².

Resim 9: Mor Gabriyel Manastırı'nın XX. yüzyıl Başlarındaki Bir Görüntüsü

f-Mor Matay Manastırı

Günümüz Türkiye sınırlarının dışında bulunan Mor Matay Manastırı, IV. yüzyılla birlikte Irak bölgesinde görülmeye başlanan Monastisizm²⁸³ hayatına paralel olarak, IV. yüzyılın sonlarında Musul kentinin doğusunda, Mağlub Dağları eteklerine kurulmuştur. 630'lu yıllarda gerçek anlamıyla eğitim vermeye başlayan manastır, Kuzey Irak'taki en önemli Süryani Ortodoks kurumu haline gelmiştir.

²⁸² Akyüz, a.g.e, s.287

²⁸³ Kaynak: www.syrianchurch.org/ch/MorMattaiDayro.htm

Resim 10: Mor Matay Manastırı

Manastıra ismi verilen Mor Matay, IV. yüzyıl başlarında Diyarbakır yakınlarında doğmuştur. Roma İmparatoru, Paganist Julianus'un zulmünden kaçarak, Ninova yakınlarındaki bir dağa yerleşti. Burada hastaları iyileştirmesiyle tanındı. Dönemin Asur Kralı Sennacherib'in oğlu Behnam ve kızı Sarah'nın Hıristiyanlığa girmesini sağladı. Sarah, cüzam hastasıydı ve anlatılanlara göre, Mor Matay kendisini iyileştirmiş ve bu süreçte Sarah ve Behnam'a Hıristiyanlığı anlatmıştı. İki kardeş, Sarah'nın iyileşmiş olmasının da etkisiyle, bu dini kabul etmişlerdi.

1155 yılında Manastır, Tekrit bölgesinde yaşanan istikrarsız ortam nedeniyle, Doğu Mafıryanlığı merkezi haline getirildi²⁸⁴. Her ne kadar Manastır, Mafıryanlık merkezi idiyse de, yine de Mafıryanlar çok zaman başka yerlerde de ikamet etmişlerdir. Manastır, ilk ciddi tehdidi Moğol egemenliğinin ilk döneminde yaşadı. 1269 yılında Moğolların saldırısına uğradı ve ciddi oranda zarar gördü. Bu tarihten sonra müteaddid defa saldırılara maruz bırakıldı.

Tarihte Mor Matay Manastırı'nın dönemin en çok tanınan manastırlar arasında yer almasının bir önemli nedeni de sahip olduğu ve içinde 800 civarında el yazması eseri bulunduran kütüphanesidir. Kütüphanesi VII. yüzyıldan sonra oldukça gelişen Manastırın en değerli kitapları arasında, Urfalı Mor Yakup'un (633-708) 822 ölümünden hemen önce yazmış olduğu²⁸⁵, "*Yaratılışın Altı Günü*" adlı eseridir. Ayrıca Abu'l Farac Bar Habreus'un

²⁸⁴ Akyüz, a.g.e, s. 213

²⁸⁵ Mor İğnatiyos, *Saçılmış İnciler*, s. 311

eserlerinin de burada yer aldığını işaret eden kaynaklar bulunmaktadır²⁸⁶. Bununla birlikte bizzat Mor Matay tarafından kopya edilmiş olan ve bir kısmı günümüze ulaşabilmeyi başaran çalışmalardır. Hz. İsa'nın yaşamından bölümlerin geniş bir biçimde tasvir edildiği elli bölümlük bir eser bunların içinde en önemlisidir. Eserin ilk yazarı bilinmemekle beraber, sonraki müelliflerinden birinin isminin Bartullili Mubarek adlı bir kişi olduğu eserin içerisinde geçmektedir.

Resim 11: Mor Matay Manastırı Avlusu

Günümüzdeki yapı şeklinin alçak kilise duvarlarının XII ve XIII. yüzyıllarda yapıldığı tahmin edilen Manastır'ın en önemli iki bölümünden biri, Mor Matay'ın ismine ithaf edilen Ana Kilise; bir diğeri de Meryem Ana Kilisesi'dir. Manastır'ın yan tarafında bir de Mort Şmuni Kilisesi yer almaktadır.

Manastır'ın yakınlarındaki mağaralar içinde, Mor Matay'ın inzivaya çekildiği mağarası, günümüzde de durmaktadır. Bunun yanında, tarihsel süreç içerisinde yine bu

²⁸⁶ Akyüz, a.g.e, s. 289

civardaki mağaralarda inzivaya çekilen önemli şahsiyetlerin mağaraları da bulunmaktadır. Bunların içinde, Mor Zakay, Mor İshak ve Bar Ebroyo ilk akla gelenlerdir²⁸⁷.

Mor matay Manastırı'na ait Beth Kadişe'de (Azizler Evi), Manastıra ismini veren Mor Matay'ın yanı sıra Süryani tarihinin en önemli şahsiyetlerinden biri olan Doğu Mafıryanı ve büyük âlim Abu'l Farac Bar Ebroyo'nun mezarı da yer almaktadır.

g-Mor Barsavmo Manastırı

Kaynaklarda 790 yılından itibaren bahsedilmeye başlanan bu manastır Malatya yakınlarında yer almaktadır²⁸⁸. XI-XIII. yüzyıllar arasında Antakya Süryani Patrikliği merkezi konumunda olmuştur. Patrik Mor Mihayel Rabo ile birlikte patriklik merkezi, Mardin'deki Mor Hanonyo (Deyrülzafaran) Manastırına meyletmeye başladıktan sonra zamanla önemini yitirmeye başlamıştır. 1293 yılında, vefat eden Patrik Filüksinos Nemrud'un yerine seçilecek yeni patriğin belirlenme sürecinde yaşanan hadiselerde, patrik olabilmek için civar bölge egemenlerine çok miktarda rüşvet veren Malatya Episkoposu Konstantin, bu rüşvetleri karşılamak için çok miktarda borç almıştı. Konstantin, borçlarını ödeyemediği için öldürüldü. Bu olay esnasında Mor Barsavmo Manastırı da çok büyük zarar gördü²⁸⁹ ve bu tarih itibarıyla önemini iyiden iyiye kaybetti. Yine de, XVII. yüzyılın ortalarına kadar faal bir durumdaydı. Mor Barsavmo Manastırı, Antakya Süryani Kilisesi'ne otuz dört metropolitin yanında beş tane de patrik yetiştirmiştir. Bu patrikler sırasıyla;

*Baseliyos Rab Bayto (1074-1076)

*V. Diyonosiyos Loozor (1077-1079)

*VI. Atanasiyos Abul Farac Bar Ğamore (1090-1129)

*Mor Mihayel Rabo (1166-1199)

*Atanasiyos Bar Salibi Karho (1199-1207)²⁹⁰

Adı geçen patriklerin yanına bir de gayrimeşru patrik Yeşu Sıfthono'yu eklemek gerekir.

²⁸⁷ Kaynak: www.syrianchurch.org/ch/MorMattaiDayro.htm

²⁸⁸ Mor İğnatiyos, **Saçılmış İnciler**, s. 509

²⁸⁹ Dolabani, **a.g.e**, s. 124

²⁹⁰ Dolabani, **a.g.e**, s. 68 vd

VIII. yüzyılla birlikte patriklik merkezi olması, Mor Barsavmo Manastırına oldukça büyük bir kitaplık da kazandırmıştır. Bilimsel faaliyetlere önem vermesiyle bilinen Patrik Atanasiyos Bar Ğamore (1090-1129) tarafından çok sayıda değerli el yazması eser, Manastır kütüphanesine kazandırılmıştır. Ayrıca, gerek patriklik döneminde gerekse de önceki rahiplik döneminde Mor Mihayel Rabo'nun da bu kitaplığa çok sayıda eserle katkısı olduğu bilinmektedir. Humus Metropolitisi Yusuf, 1196 yılında tamamladığı “*Azizlerin Hayat Hikâyeleri*” isimli kitabında, Mor Barsavmo Kütüphanesinde, bu eser haricinde hiçbir eksik olmadığına vurgu yapmıştır²⁹¹.

Yukarıda isimlerini zikrettiğimiz manastırlar, yalnızca XII. yüzyılın değil çok daha geniş bir zaman diliminin önemli ilim ve teoloji merkezleridir. Bu manastırların yanında, yine eğitim öğretim faaliyetleri yürüten çok sayıda kilise ve manastır bulunduğunu da eklemek gerekmektedir. XII. yüzyılda aktif olan bu manastırlardan bazıları ise;

***Mor Evgin Manastırı**: Halk arasında “*Deyrü'l-Marog*”²⁹² olarak da bilinen Mor Evgin Manastırı, bugünkü Nusaybin sınırları içerisinde bulunmaktadır. IV. yüzyılda kurulan ve uzun süre Nasturilerin elinde kalan bu manastır, XVIII. yüzyılda yeniden Antakya Süryanilerinin eline geçmiştir. Mor Evgin Manastırı, 2008 yılı itibarıyla yeniden hizmete açılmıştır.

*Mardin’de Kılıt Köyü civarındaki **Mor Abay Manastırı**: XVIII. yüzyıldan itibaren faaliyette değildir.

*Resulayn yakınlarındaki **Efulos Manastırı**: XIII. yüzyıl başlarında yıkılmıştır.

*Malatya civarındaki **Barid Manastırı**: Kaynaklarda XIV. yüzyıl ortalarından itibaren adı geçmemektedir.

²⁹¹ Akyüz, a.g.e, s. 288

²⁹² Kaynak: www.kenthaber.com

Resim 12: Mor Evgin Manastırı

*Kilikya'da Sis şehrinde bulunan **Bakismat Manastırı**: XIII. yüzyıl sonlarına kadar faal kalmıştır.

*Musul'un güneydoğusunda yer alan **Mor Behnam (Gubo) Manastırı**: XIX. Yüzyılda Süryani Katoliklerin eline geçmiştir.

*Gerger'de **Foskin Manastırı**: XVI. yüzyılla birlikte önemini yitirmiştir.

*Diyarbakır'da **Kankart (Mor Eliyo) Manastırı**: XIX. yüzyıldan itibaren faaliyeti durmuştur.

*Mardin'de **Mor Gevargis Manastırı**: XIV. yüzyıla kadar faaliyette olmuş daha sonra ise kapanmıştır.

*Tur Abdin'de **Mor Malke Manastırı**: Günümüzde faaliyetini sürdürmektedir.

II. Bölüm

XIII. YÜZYIL

XIII. Yüzyıla Girerken Genel Siyasi Durum

Tarihinin neredeyse hiçbir döneminde rahat yüzü görmemiş, huzur içinde uyuyamamış bir coğrafya ve bu coğrafyanın insanlarını konu edindik. Balkan Yarımadasından Basra Körfezine uzanan bir bölgeden bahsediyoruz. Aslında bu bölgenin tam kalbini teşkil eden Mezopotamya'dan bahsediyoruz. Binlerce yıl boyunca binlerce ordunun çiğnediği, üzerinde milyonlarca insanın yaşadığı ve yaşamak için kan döktüğü, kanını döktüğü, acılarıyla yoğrulmuş bir toprak parçası burası. Asurlular'ın, Hititler'in, Mısırlılar'ın, Hellenler'in, Romalılar'ın, Araplar'ın, Türkler'in...

Arap fetihleriyle, Batı Kilisesi'nin işkencelerinden kurtulan, ancak Arap egemenliğinin zayıflamasıyla yeniden bu sorunla yüzleşen Mezopotamya Hıristiyanları, bölgeye Türklerin gelmesi ve buralarda devlet kurmalarıyla biraz daha güvenli ve rahat bir ortama kavuşmuşlardı. Ancak dediğimiz gibi bu bölgenin kaderi, buranın asla huzur görmeyeceğini bağırıyordu.

Yeni bir ordu, yeni bir amaç yeniden bu toprakların üstünden geçti. Sebebi her ne olursa olsun, ister maddi, ister manevi, Haçlı ordusu, X. yüzyılın sonunda Batı'dan hareket ederek ve önüne geleni yakıp yıkarak Anadolu'dan geçmiş ve Kudüs'e kadar ilerleyerek buraya hâkim olmuştu. Bununla birlikte, Antakya, Urfa, Trablus gibi Yukarı Mezopotamya'nın önemli şehirleri ve kıyı kesimi de Haçlıların elindeydi.

Haçlıların bölgedeki varlığı ve uyguladıkları siyaset, karşılarında duran kesimlere yeni hareket planları uygulamak zorunluluğunu getirmekteydi. Kendisine verilen sözlerin tutulmaması gerekçesiyle ve yeniden eski topraklarına sahip olabilmek tutkusuyla Bizans, Haçlılara daha ilk günden düşman gözüyle bakmaktaydı. Müslümanlar ise, kaybettikleri yerleri ve başta Kutsal Şehir Kudüs'ü geri alabilmek için fırsat yaratma çabası içindeydiler.

İşte XII. yüzyıl bu şekilde Bizans, Haçlılar ve Müslümanlar arasında bir mücadeleye tanıklık etmişti. Asrın sonlarına gelindiğinde ise bu minval üzere bakıldığında, verdiği mücadelede elle tutulur tek başarıyı ise Kudüs'ü geri almakla Müslümanlar kazanmıştı. Eyyûbi Sultanı Selahaddin, 1187 yılında Kudüs'ü Haçlılardan geri alarak büyük bir zafer kazanmıştı.

Devasa ordular kurarak seferlere çıkmak ve bir yerleri fethetmek gibi bir kaygı gütmeyen Süryani halkı ise tüm bu gelişmelerin ortasında hayatlarını idame etmeye çalışmakla meşgul olmaktaydılar. Siyasi yönleri bulunmadığı için başlarında bir devlet başkanları da bulunmuyordu. Süryani toplumunun belirgin özelliği olan cemaat yapısına uygun olarak, toplumun başında lider konumunda yine her zamanki gibi kilise babaları ve onlarında üzerinde Antakya Patriği bulunmaktaydı.

Genel olarak buldukları şehirlerin idarecileriyle ve diğer halklarla iyi ilişkiler geliştirmeyi prensip edinen Süryani toplumu ve kilise ileri gelenleri, XII. yüzyıl boyunca genelde Kilisenin işleriyle meşgul olmuşlar ve politikalarını gelişmeleri takip ederek belirlemişlerdi. Kilise işlerinde ise daha önceden de değindiğimiz vech ile özellikle patriklerin ve diğer kilise liderlerinin tesbitinde yaşanan sıkıntılar göze batmaktaydı. Benzeri sorunlar XII. yüzyıl boyunca da Kilisenin yakasını bırakmamış, ancak asrın son kırk yılına damgasını vuran ve Süryani tarihinin en değerli şahsiyetlerinden biri olan Patrik Mor Mihayel Rabo döneminde, çok belirgin bir istikrar ortamı sağlanmıştı.

En dikkat çekici nokta olarak da Patrik ile Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan arasındaki dostluk, Selçuklu Devleti'nin Süryani cemaatine sağladığı güven ve refah ortamını had safhaya çıkarmıştı. Bu dönemin mimarlarından olan Patriğin, asrın son yılında vefat etmesi ve ne yazık ki onun meziyetlerinden uzak olan yeğeni Yeşu Sıfthono'nun patrik olabilmek için başlattığı mücadele, yeni yüzyılın Süryani toplumuna ve Kilisesine yeni sıkıntılar getireceğinin habercisi niteliğindedir.

1-Yeni Karışıklıklar Dönemi: Bir Kilise İki Patrik

Yeşu Sıfthono ile Bar Salibi Karho Arasındaki Patriklik Mücadelesi

Patrik Mor Mihayel'in vefatının ardından Süryani Kilisesi'nde karışıklılar ortaya çıktı. Patriğin son dönemlerinde kendisinin patrikliği için episkoposlardan olur bekleyen, ancak beklediğini alamayan Mor Mihayel Rabo'nun yeğeni Yeşu Sıfthono, Mor Barsavmo Manastırındaki cenazenin ardından Diyarbakır'a gitmek üzere yola çıktı. Zira sahip olduğu ilim ve donanımla birlikte, Mor Mihayel'in yeğeni olması ve kardeşinin de Doğu Mafıryanı Grigoriyos olması, kendisinde patrik olabilmek için yeterlilik ve hakkı görmesine olanak sağlıyordu. Yeşu'nun niyetini bilen episkoposlar, kendisini durdurmak için peşinden Raban Mihoyel Kardas'ı gönderdiler. Yolda kendisine yetişen Kardas'ın tüm ikna çabalarına rağmen vazgeçmeyen Yeşu'nun öğrencilerinden biri de Gerger'e giderek Mihoyel Kardas'ı, yanlarındaki hediyeleri Diyarbakır hükümdarına götürmek istedikleri ancak bu rahibin, muhtemelen valiye düşman olduğu için kendilerini engellemeye çalıştığı ifadeleriyle Gerger valisine şikâyet etti. Gerger valisi de bu durumu, bağlı bulunduğu Diyarbakır'a ilettili ve Diyarbakır hükümdarı Nasırüddin Mahmud, Mihoyel Kardas'ı tutuklattı. Mihoyel Kardas, yüz altın dinar kurtuluş fidyesi ödedikten sonra manastıra dönerek, hadiseleri oradakilere anlattı. Durumun vahametini düşündüklerinden de fazla olduğunu gören ruhbanlar, süratle bir konsil toplamışlar ve bu konsildeki kura çekimi sonucunda Mor Barsavmo Manastırı reisi Raban Saliba Karho'yu, VIII. Atanasiyos adıyla patrik olarak seçmişlerdir²⁹³. Bu seçim tamamıyla siyasi bir amaçla yapılmıştır. Zira VIII. Atanasiyos'un sahip olduğu ilim, patrik olabilmek için yeterli değildi ancak, siyaseten bilgili ve becerikli birisiydi²⁹⁴.

Bar Salibi Karho'nun Patrik seçildiği sıralarda, Yeşu Sıfthono'nun kardeşi olan ve aynı zamanda Doğu Mafıryanı bulunan Grigoriyos, yanında bir grup episkoposla Diyarbakır'a geldi. Bar Salibi'nin Patrik olduğunu öğrendiğinde bu durumdan hoşlanmadı ve Diyarbakır hâkimi Artuklu hükümdarı Nasırüddin Mahmud'a giderek, kardeşi Yeşu'yu Patrik olarak onaylaması durumunda kendisine altı bin altın dinar vereceğini taahhüt etti. Diyarbakır Metropolit Mino ise Mafıryanın bu tutumuna şiddetle karşı çıkarak Yeşu ile birlikte Grigoriyos ve yanındakileri Diyarbakır'dan çıkarttı. Ancak Nasırüddin'e verilecek olan altı bin dinarı da bu defa Mino'nun toplayıp vermesi gerekti. Mafıryan ve beraberindekiler Mardin'e gitti ve burada, Mor Hanonyo Manastırı'nda Yeşu Sıfthono'yu, amcasının adıyla Mihayel Zhuro (Küçük Mihayel) olarak Patrikliğe yükselttiler. Grigoriyos ve Yeşu, bu

²⁹³ Mor İğnatıyos, Yeşu Sıfthono'nun Patrik oluşunun, VIII. Atanasiyos'un patrik seçilmesinden sonra olduğunu söylemektedir (Mor İğnatıyos, **Saçılmış İnciler**, s.405).

²⁹⁴ Dolabani, **a.g.e**, s.89

eylemlerini Mardin'de gerçekleştirmek için, daha önce Diyarbakır hâkimi Nasırüddin Mahmud'a vermeyi taahhüt ettiği altı bin altın dinarı, Mardin Artuklu hükümdarı Hüsameddin Arslan'a vermişlerdi. Ancak bu davranış, Mardin Süryanileri'nin tepkisini çekti ve Mardin halkı, bu miktarda parayı kendi aralarında toplayarak Hüsameddin Arslan'a verdiler ve karşılığında bu ikisinin Mardin'den çıkarılmasını istediler. Hüsameddin Arslan da bunu kabul ederek Patriği ve Mafıryanı Mardin'den çıkardı. Mafıryan Malatya'ya doğru giderken Patrik de Hısnı Keyfa'ya giderek kendisine destek aradı ancak aradığını bulamayınca o da Malatya'ya yöneldi.

1201 yılında, Yeşu'nun Patrikliğini kabul etmemiş olan Tur Abdinliler, meşru Patrik olarak gördükleri Atanasios'un bölgeye gelmesi için kendi hükümdarlarına istekte bulundular. Hükümdarın daveti üzerine buraya gelen Patrik, bölgeyi gezdi ve gittiği her yerde halk ve idareciler tarafından büyük sevgi ve saygıyla karşılandı. Patriğin Mardin'de olduğu sıralarda Yeşu Sıfthono/Mihayel Zhuro (Küçük Mihayel) ve Mafıryan Grigoriyos'un patriklik karşılığında Selçuklu Sultanı ve Malatya hâkimi Rükneddin Süleymanşah'a altı bin altın dinar verdiğini ve bu şekilde Mor Barsavmo Manastırında patriklik makamına oturmuş olduğunu öğrenince, gitmeye niyetli olduğu Malatya'ya gitmemiştir.

Aynı yıl Eyyübi Sultanı Melik Adil'in oğlu Melik Afşar, Mardin'e gelmiş ve Patrik de kendisiyle görüşmüştü. Melik Afşar'a kilisenin içinde bulunduğu sıkıntılı durumu aktaran Patrik, bu konuda kendisinden yardım istemiştir. Bunun üzerine Melik Afşar, Anadolu Selçuklu Sultanı Rükneddin Süleymanşah'a bir elçi göndererek konuyu nakletmiş ve uzun süren elçi diplomasisinin ardından Süleymanşah, meşru patriğin Atanasios olduğuna ikna olmuştur. Bu sürecin işleyişini Melik Afşar'ın talimatıyla Abu Ğalib Manastırında takip eden Atanasios, Süleymanşah'ın ikna olarak, Yeşu Sıfthono'yu Mor Barsavmo Manastırından kovması sonucunda buraya gitmiş ve patriklik makamına oturmuştur.

2-IV. Haçlı Seferi, İstanbul'un Latinlerce İşgali ve Dönemin Diğer Siyasi Hadiseleri

Süryani Kilisesi ve toplumu, XIII yüzyılı bu türden sıkıntılarla karşılarken, daha batıda bir yerlerde çok daha büyük olayların fitili ateşleniyordu. İkinci Haçlı Seferinin başarısızlığı ve akabinde Kudüs'ün Müslümanlar lehine elden çıkması; buna mukabil yapılan üçüncü seferin de büyük bir başarısızlık getirerek Kudüs'ün Eyyûbiler'den geri alınamaması, Avrupa'da önce Papa Clemens ardından Papa Celestinus ve nihayet Papa Innocentius III

nezdinde yeni bir sefer düzenlenmesi için faaliyetleri meydana getiriyordu. XIII yüzyıl Bizans İmparatorluğuna ise daha büyük felaketler getirdi.

IV. Haçlı Seferi yönünü İstanbul'a çevirmiş ve 13 Nisan 1204 günü Haçlılar İstanbul'u işgal etmişlerdi²⁹⁵. Tarihte eşi görülmemiş bir yağmanın ardından dünyanın en güzel şehri, bir harabeyi andırmakta²⁹⁶ ve tarihin gördüğü en büyük devletlerinden birinin yıkıntılarını üzerinde bir Latin devleti bina edilmekteydi. Bizans hanedanları ise varlıklarını İznik, Trabzon ve Mora Yarımadasında sürdürmeye çalışıyorlardı²⁹⁷.

IV. Haçlı Seferiyle birlikte, Latinlerin İstanbul'u işgal etmesi sonucu Bizans Devleti, en azından İstanbul merkezli olarak, ortadan kalkmış ve gerek bu bölgedeki ve gerekse de güneydeki işgalci Latinler, bir nevi kendi iç telaşlarına dönmüşlerdi. Zira Doğu İmparatorluğunun ortadan kaldırılmış olması meselenin bittiği anlamına gelmiyor, bir de işgalcilerin, kendi aralarında ele geçirilen toprakları bölüşmesi meselesi kendini gösteriyordu. Bu konuda yaşanabilecek bir anlaşmazlık ihtimali, her bir egemen gücün, kendi askeri gücünü yakınında tutmasını gerektiriyordu. Kaldı ki burada gerçekleştirilecek yapılanmanın ardından Filistin, hala gidilmesi gereken bir hedef olarak durmaktaydı. Latin egemenlerinin, Doğu İmparatorluğunun taksimi noktasında, kendi çıkarlarını koruma amaçlı davranışları, Anadolu'daki güçlü Selçuklu ve diğer Türk unsurlarının daha da güçlenmesini engellemeyi güçleştiriyordu. Bununla birlikte daha güneydeki Haçlı devletçiklerinin, Müslümanlarla yapılacak mücadelelerde desteksiz bırakılarak, bu mücadelelerde çekimser kalmasını ve dolayısıyla da buralardaki Müslüman yapılanmaların daha da kuvvetlenmesine neden oluyordu. İşte tam da bu noktadan hareketle Mısır merkezli Eyyübi Devleti gündün güne kuzeye doğru genişlemesini sürdürüyor ve giderek Anadolu Selçuklu Devletine yaklaşıyordu. Bu ilerlemeyle birlikte de arada kalan Latin şehirleri birer birer Müslümanların eline geçiyordu. Böylelikle Süryani toplumunun büyük çoğunluğu, Müslümanların sahip olduğu devletlerin idaresi altına girmektedir.

Elimizdeki kaynaklarda Süryani tarih yazarlarının ve Süryani toplumunun, Bizans Devleti'nin bu çöküşü karşısında ne gibi bir tepki gösterdiğine dair herhangi bir yorum

²⁹⁵ Bu konuda detaylı bilgi için, Bkz: Vasiliev, **History**, s.450 vd; Runciman, **a.g.e**, C:III, s.95 vd; Ostrogorsky, **Bizans Tarihi**, s.371 vd

²⁹⁶ İstanbul'un üç gün süren yağmalanması için, dönemin Bizanslı tarihçisi Nicetas Choniates, "Araplar bile daha merhametli hareket ederdi" yorumunu yapmıştır. Runciman, c.III, s.109. Bizzate kendisi de bu sefere katılan Fransız tarihçi Villehardouin ise "Dünya yaratıldığından beri hiçbir şehirde bu kadar mal talan edilmemiştir" demiştir. (Vasiliev, **History**, s.461; Runciman, **a.g.e**, C:III, s. 110)

²⁹⁷ Vasiliev, **History**, s.463

bulunmamaktadır. Ancak muhtemeldir ki, bu köklü rakibin bir şekilde bertaraf edilmiş olması karşısında feryadı figan halinde olmaları beklenemez. Nitekim Süryaniler, artık kendilerine çok uzak olan Bizans Devletine üzülmekten ziyade, kendi çevrelerinde oluşan siyasi konjonktüre uyum sağlama ve kilise idaresi göz önüne alındığında da, cemaati idare etme telaşı içerisindeydiler.

XIII yüzyıla girerken bölgenin siyasi şemasına bir göz atmamız gerekirse, karşımıza şöyle bir yapı çıkmaktadır:

Sultan Rükneddin II Süleymanşah idaresindeki Anadolu Selçuklu Devleti, Bizans İmparatoru Aleksios III Angelos ile yaptığı anlaşma sonucu, Bizans Devletini vergiye bağladı. Ancak daha sonra İstanbul'un Latinler tarafından işgal edilmesiyle bu anlaşmanın da bir hükmü kalmamıştı. Kilikya Ermeni Prensi Leon II, Selçuklu Devletindeki saltanat kavgalarını fırsat bilerek işgal ettiği Kayseri havalisinden çıkarılmış ve Selçukluya itaati sağlanmıştı. Doğudaki kardeşlerinden tabiiyetlerinin teyidini alan Sultan daha sonra Saltuklu Beyliğini ilhak etti. Başarısız geçen Gürcü Seferinin ardından hem Mardin, hem de Hısnıkeyfa Artuklularının ve amcası Melik Adil'e karşı sınırlarını korumak isteyen Samsat Eyyûbi hükümdarı Melik Efdal, Selçuklu egemenliğini tanıdı ve böylelikle devletin sınırları Kuzey Suriye'ye kadar uzandı²⁹⁸.

Eyyûbiler ise Sultan Selahaddin'den sonra daha durağan bir politika izlemişler ve daha çok ellerinde olan yerleri tutmaya çalışmışlardı. Anadolu Selçuklu Devletinin doğu ve güneydoğu yönünde genişlemesiyle iki devlet sınır komşusu haline gelmişlerdi. Daha önce Selçuklulara bağlılık bildiren Mardin ve Hısnıkeyfa Artukluları, kısa bir süre sonra Eyyûbi tabiiyetine girmişlerdi. Urfa da bu dönem Eyyûbilerin elindeydi. Halep Eyyûbi meliki ez-Zahir, amcası el-Adil'in korkusundan herhangi bir atılım yapamamaktaydı. Bu da Halep ve civarında nispeten daha sakin bir ortama sebebiyet veriyordu.

Antakya ise hala bir Haçlı devletiydi ve XIII yüzyıla girerken bu devletin başında Bohemond III oturmaktaydı. Bohemond'un 1201 yılında ölümü üzerine, Trablus Haçlı kontu Bohemond, Antakya'yı eline geçirdi. Bu tarih itibarıyla Bohemond ile Ermeni prensi Leon II arasında Antakya üzerine çeyrek yüzyıl sürecek bir hâkimiyet mücadelesi başladı²⁹⁹.

²⁹⁸ Öngül, **Selçuklular Tarihi**, C:II, s.96 vd

²⁹⁹ Runciman, **a.g.e**, C:III, s.88

Özetle, Antakya'yı bir yana bırakırsak, Süryanilerin büyük kısmı hayatlarını Müslüman egemenlerin idaresi altında sürdürüyorlardı. Bu durum Süryanilerin yabancı olduğu bir vaziyet değildi. Nitekim Arap Devleti zamanında da aynı hayatı yaşamışlardı. Sonraki dönemde yaşanan Haçlı istilaları ise Süryanilere genel itibarıyla bir huzur ortamı doğurmamış, aksine bu coğrafyada yaşanan yoğun mücadeleler çoğu zaman Süryanilerin, Haçlılar eliyle de sıkıntılar yaşamalarına neden olmuştu. Bununla birlikte, Haçlılara söz geçirebildiği dönemlerde³⁰⁰ Bizans tekrar Süryanilerin yanına kadar sokulmuştu ve bu kadarı bile Süryanilerin huzursuz olmalarına yetiyordu.

3-Yeşu Sıfthono'nun İkinci Hamlesi ve Yeni Patrik Yeşu Kothubo

Komşuları siyasi arenada birbirlerine dış geçirmeye çalışırken, siyasetin uzağında kalan Süryaniler, kilise içerisindeki ihtilaflarla meşguldüler. Selçuklu Sultanı Süleymanşah'ın Yeşu Sıfthono'yu Mor Barsavmo'dan çıkarmasından sonra Atanasiyos, nihayet Patriklik makamına oturabilmişti. Atanasiyos Bar Salibi Karho 7 yıl Patrik olarak kiliseye hizmet ettikten sonra, 1207 yılında Mor Barsavmo Manastırında hayata veda etti³⁰¹.

Atanasiyos'un ölümüyle, daha yeni yeni sakinleşmeye başlayan ortam yeniden gerildi. Meşru patriğin ölümü, gayrimeşru patriğe yeniden harekete geçme fırsatı vermiş ve Yeşu Sıfthono, Rükneddin Süleymanşah'ın ölümü üzerine tahta geçmiş olan Anadolu Selçuklu Sultanı I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in kardeşi, Malatya meliki Muizeddin Kayserşah'a verdiği rüşvetle tekrar Mor Barsavmo'da patriklik makamına oturmuştu. Bu durumdan son derece rahatsız olan Diyarbakır metropoliti Mino ve onun başını çektiği bir grup ruhani, Yeşu'ya bir mesaj gönderdi. Buna göre, kilise içinde yaşanan bu kargaşa ortamının giderilmesi ve onu yasal patrik olarak kabul etmeleri için, Diyarbakır hükümdarı Artuklu Nasırüddin Mahmud'a taahhüt ettikleri ödemenin bir kısmını kendilerinin yapacaklarını, bir kısmını ise Yeşu'nun vermesini talep ettiler. Yeşu'nun cevabı sert ve kibirliydi: *“Ben düşmanımı defnettim ve kürsümü geri kazandım, kimseye altın vermeye mecbur değilim. Bunu kim taahhüt etmişse, ödemeyi de o yapsın”*

Gelen bu cevap üzerine şaşırان ve öfkelenen ruhaniler, Yeşu'nun patrik olarak kalmasının ileride çok daha büyük sıkıntılara yol açacağını düşündüler. Yaşanması muhtemel sıkıntıların önüne geçmenin en iyi yolunun da yeni bir patrik seçerek, Yeşu'nun gayrimeşruluğunu yeniden tasdik ettirmek olduğu görüşünde birleştiler. Kartmin Manastırında

³⁰⁰ Ioannes II Komnenos ve Manuel I Komnenos dönemleri

³⁰¹ Dolabani, a.g.e, s.90

yapılan toplantı sonucunda, Yeşu Kothubo'nun (Kâtip-Hattat) patrik olarak seçilmesine karar verdiler. Yeşu Kothubo'ya patrik seçileceği haberi ulaşınca, o da daha önce patrik seçilen pek çok ruhaninin yaptığı gibi kaçarak saklanmak istedi. Yeşu Sıfthono ise, yeni bir patriğin seçileceğini öğrenince endişeye kapılarak, Mor Barsavmo Manastırının önde gelen iki rahibi, Mübarek ve Mihayel Kardas'ı, Yeşu Kothubo'nun yanına gönderdi. Görünüşte Mübarek ve Kardas, Kothubo'ya, bölücülük yapmamalarını ve tek bir patriğin idaresi altında birleşmelerinin hem kilisenin hem de halkın geleceği açısından en hayırlısı olacağını içeren bir mesaj iletenekti. Ancak Yeşu Sıfthono, elçi olarak gönderdiği adamların, meşru patrik olarak kimi destekleyeceklerini sınınamamıştı. Zira Kothubo'nun yanına giden rahipler, bir yandan kendisine bu mesajı verirken bir yandan da Sıfthono'nun güvenilecek bir yanının olmadığını ve eğer yasal patrik olarak seçilirse, kendisine muhalif olan herkesten tek tek intikamını alacağını anlatıyorlardı. Bu durumu gören episkoposlar, iki rahibi geri göndererek, Yeşu Kothubo'yu XIV. Yuhanon lakabıyla patrikliğe yükselttiler.

Patrik Yuhanon, hem episkoposların çekişmelerinden biraz uzaklaşmak, hem de ziyaret amacıyla Kilikya'ya gitti. Mapsuestia'da Ermeni kralı Leon II ile görüştü. Bu görüşmeyi haber alan episkoposlar, hem Patriği hem de Ermeni kralı Leon II'yi ziyaret etmişler, kraldan Selçuklu Sultanı İzzeddin Keykavus³⁰² ile görüşebilmek için aracı olmasını isteyerek, ona bir mektup yazmasını rica etmişlerdi. Kral bu ricayı yerine getirmiş ve Süryani heyeti bu mektubu alarak, Sultan İzzeddin'in yanına Kayseri'ye gittiler. Sultan, heyeti ve özellikle de Patriği büyük bir saygıyla karşılamış ve kendisine hediyeler vererek, Patrik XIV. Yuhanon'un, hüküm sürdüğü tüm toprakların tek patriği olduğunu içeren bir fermanı da beraberinde Patriğe vermiştir. Kayseri'den çıkan heyet, Yeşu Sıfthono'nun bulunduğu Malatya'ya gelmiş, burada halk tarafından müthiş bir coşkuyla karşılanmıştı. Yeşu Sıfthono ise bu karşılamayı, gizlendiği bir yerden izlemekle yetinmekteydi.

Ancak Patrik, içinde bulunduğu durumdan pek hoşnut değildi. Zira kendisini episkoposların elinde esir olarak görüyor ve episkoposların istekleri doğrultusunda hareket etmek zorunda olduğunu düşünüyordu³⁰³. İşte bu Malatya ziyaretinde de episkoposlar, patrik adına olduğunu söyleyerek halktan büyük miktarda para toplamışlardı. Halk ise bu bağışları son derece memnun bir şekilde yapıyordu, çünkü Yeşu'nun patrik olmaması için episkoposların büyük miktarda para verdiklerini biliyorlardı ve kendileri de Yeşu'yu

³⁰² Kaynaklar bu ziyaretin tarihi ile ilgili bilgi vermemektedir ancak Sultan İzzeddin olarak zikredildiğine göre 1211 yazından sonraki bir tarih olması gerekir. Sultan İzzeddin Keykavus, Temmuz 1211- Ocak 1220 yılları arasında tahtta oturmuştur. Bkz: Öngül, **Selçuklular Tarihi**, c.II, s.118

³⁰³ Dolabani, **a.g.e**, s.93

istemiyorlardı. Aynı manzara, daha sonra gittikleri Urfa'da da aynen yaşandı. Daha sonra Diyarbakır'da ve daha sonra da Mardin ve Tur Abdin'de. Episkoposlar böylece, vermiş olduklarından daha fazla parayı toplamışlardı. Gezi bittikten sonra episkoposlar Patriği Mor Barsavmo Manastırına getirdiler ve daha sonra kendi abraşiyelerine döndüler. Yapmış olduğu bu geziden hayli yorulan ve episkoposların davranışları yüzünden çok üzülen Patrik Yuhanon, episkoposların ayrılmasının ardından hemen manastırı terk ederek, daha önceki gidişinde kaldığı ve daha huzurlu olduğu Kilikya bölgesindeki Çveğat Manastırına gitti. Yeşu Sıfthono, Patriğin gidişini fırsat bilerek yeniden Mor Barsavmo'ya yerleşti. Bu haberi alan kardeşi Doğu Mafıryanı Grigoriyos, kendisini ziyaret etmek için yola çıktı. Ancak yolda hastalanarak öldü. Bu haber Yeşu'yu çok üzdü, çünkü en büyük destekçisini kaybetmişti. Bu üzüntüyle o da, kısa bir zaman içerisinde öldü.

Yeşu Sıfthono ve Mafıryan Grigoriyos Yakup'un ölümleri sonucu Patrik XIV. Yuhanon, önemli bir rakibinden kurtulmuştu ancak sıkıntıları bitecek gibi görünmüyordu. Bu kez de, Mor Barsavmo Manastırının reisliğini talep eden Rahip Şemun Tabakan'ın asi tavırları başını ağrıtmaya başlamıştı. Manastırın kanunlarına göre manastır reisliği, normal şartlar altında on yılda bir el değiştirmektedir. Bu sürenin sonunda ise manastır reisliğine Patriğin emriyle Raban Mihayel geçti. Bu durumu kabul etmeyen Raban Şemun, gerek patriğin bu kararına gerekse de Raban Mihayel'in talimatlarına kayıtsız kalma cihetine gitti. Raban Mihayel, Şemun'un bu tavırları karşısında kendisini Patriğe şikâyet etmiş, bunun üzerine Patrik de ruhbanlara bir mektup yazmış, ancak bu mektup Şemun'un eline geçmişti. Şemun cevap olarak, Patriğe hakaretler içeren bir mektup yazdı. Mektubu okuyan Patrik son derece sarsılmış ve Şemun'u aforoz eden bir yazı yazmıştı. Bunu da koro başkanı Raban Abu'l Farac vasıtasıyla Şemun'a yolladı. Fakat Abu'l Farac, Şemun'dan ciddi anlamda çekinmekteydi ve mektubu okumaya cesaret edemedi. Şemun'un ise mektuptan haberi vardı ve Abu'l Farac'a "*Neden Gandapol'un³⁰⁴ mektubunu okumuyorsun?*" dedi. Farac ise kendisini Patrikle barıştırmak istediklerini ve bunu gerçekleştirinceye kadar da bu mektubu okumayacağını söylediye de Şemun'un ısrarı üzerine okumak zorunda kaldı. Nihayetinde Şemun, Erbil hâkimi Muzaffereddin Gökböri ile Musul hâkimi Bedreddin Lü'lü arasındaki mücadelede, Muzaffereddin lehine bir mektup yazmış, bu mektubun Bedreddin'in eline

³⁰⁴ Gandapol, Heretik Pavlos anlamına gelmekteydi ve patriklik için mücadele ettikleri dönemde Yeşu Sıfthono taraftarları, Yeşu Kothubo'ya bu lakabı takmışlardı. (Dolabani, a.g.e, s.94)

geçmesi sonucunda, Bedreddin'in emriyle, evinin kapısının önünde çarımha gerilerek öldürüldü³⁰⁵. Bu olaydan kısa bir süre sonra da Patrik XIV. Yuhanon vefat etti.

4-Patrik III. İğnatiyos David

Patriğin ölümünün ardından Patriklik kürsüsü iki yıl süreyle boş kaldı. Episkoposlar, geçmişte yaşanan hadiselerden dolayı kilisenin birliğinin önemli ölçüde zarar gördüğünü ve bu zararın telafi edilebilmesi için gerek dini, gerekse de ekonomik ve siyasi açıdan güçlü birini patrik seçmenin en doğrusu olduğu görüşünde birleşmişlerdi. Sonuçta alınan kararlar bu kişinin ancak Kışumlu David olabileceğine karar verildi. Bu sürecin sonunda, patrik XIV. Yuhanon'un 1215 yılında, ölen Grigoriyos'un yerine Doğu Mafıryanı olarak kutsadığı Kışumlu David, III. İğnatiyos lakabıyla patrikliğe yükseltildi³⁰⁶. Yeni Patrik, cemaat içerisinde son derece saygın ve sevilen bir kişilikti. Doğu Mafıryanı olarak Tekrit'e³⁰⁷ gittiği bir sırada, kendisini coşkuyla karşılayan Tekritli Hıristiyanların tavrına öfkelenen şehrin Müslüman ahalisi, bu durumu Halife el-Nasır'a şikâyet etmişler, Halifenin ceza verilmesi yönündeki talimatını abartan şehir Müslümanları tarafından Mafıryan hapsedilmişti. Mafıryanın kurtuluş fidyelerini yine Tekritli Hıristiyanlar vermiş, yine de serbest bırakılmayınca bu defa Musul hâkimi Bedreddin Lü'lü'yü devreye sokarak Mafıryanın serbest bırakılmasını sağlamışlardı. Doğuların Mafıryana karşı duydukları sevginin bir nedeni de bir önceki Mafıryan Grigoriyos'u istememiş olmaları da muhtemeldir.

Patrik Yuhanon'un vefatından sonra, yeni bir patrik seçmek amacıyla bir araya gelen episkoposlar, bu görev için en uygun kişinin Doğu Mafıryanı olduğuna karar vermelerinin ardından da Mafıryana haber verdiler. Mafıryanın görevi kabul etmesiyle 1222 yılında patrikliğe yükselttiler.

³⁰⁵ Dolabani, **a.g.e**, s.96

³⁰⁶ Dolabani, **a.g.e**, s.97

³⁰⁷ Tekrit (Tikrit) Antakya Süryani Kilisesinin Doğu Mafıryanlık merkeziydi. Bu merkez daha önce, Perslere ve Sasaniilere başkentlik yapmış olan Ktesifon'da (Arapçada Medayin ya da Medain) bulunuyordu. V. yüzyılda Nasturiler, Antakya Kilisesinden ayrılınca, bu şehirde ayrı bir kilise örgütü kurmuşlardı. Yakubi Süryaniler, Nasturilerle yaşadıkları birtakım olaylar üzerine 559 yılında Mafıryanlık merkezini Ktesifon'dan çıkararak Tekrit'e taşındılar. Daha sonra Nasturiler de kendi teşkilatlarını 762 yılında Bağdad'a taşımışlardır (Akyüz, **Süryaniler**, s.206). Tekrit, 559-1156 arasındaki dönemde Mafıryanların ikamet yeri olurken, 1156'dan sonra ise bazı siyasi sebeplerden ötürü Mafıryanlar, Musul, Bağdad, Mor Matay Manastırı gibi yerlerde görevlerini sürdürmüşlerdir. Bu durum, 1860 tarihindeki sinodda "Tekrit Mafıryanlığının" kaldırılmasıyla son buldu. Doğu Mafıryanlığı görevini yürüten kişiler, 559-1156 yılları arasında "Mafıryan" unvanı kullanmazken, "Katoliko", "Doğu Metropoliti", Episkoposların Reisi" gibi unvanlar kullanmış, 1156 yılı itibarıyla yeniden "Mafıryan" unvanı kullanmaya başlamışlardır. Bar Habreus, Doğu Mafıryanı olduğu dönemde "Katoliko" unvanını kullanmış, bu hareket Nasturilerin tepkisini çekmiştir. Zira Nasturiler bu lakabın kendilerine ait olduğunu ifade etmekteydiler (Akyüz, **a.g.e**, s.212).

Yukarıda da değindiğimiz gibi Mor İğnatyus David, tüm camiada sevilen bir kişilikti. Ancak böyle bir konuma sahip olmak bile patrik için muhaliflerin sorunsuzca üstesinden gelmesine yetmiyordu. Kısa bir süre sonra patrikle bazı din adamları arasında sorunlar başlamıştı.

Anadolu Selçuklu Sultanı Alaaddin Keykubad, Malatya'ya geldiğinde, manastır reislerinin ve Patriğin, Sultanı ziyaret etmeleri gerektiği düşünöldü. Zira geçmiş Süryani patrikleri Selçuklu sultanlarıyla iyi ilişkiler içerisindeydi ve bu ilişkilerin devamı, Süryani Kilisesi ve toplumu için önemliydi. Patrik bu amaçla hazırlığını yaparak yola çıktı, fakat rahiplerin kendisini beklemeden hareket ettiklerini öğrendi. Yolda rahiplere yetişen Patrik, hayli bozulmuştu ve bu yüzden de kimseyle konuşmamıştı. Öyle ki, Sultanın huzuruna çıkacakları zaman, yetkililer, sadece Patriğin içeri gireceğini, diğerlerinin dışarıda beklemeleri gerektiğini söylediklerinde, manastır reisleri Patriğin ağzının içine bakmışlar ancak Patrik bu duruma hiç itiraz etmemişti. En son, Sultanın yanından çıktığında, manastır reislerinin üzgün olduklarını görünce onları teselli etmiştir.

Patrik, Malatya'da Sultan Alaaddin Keykubad'a yaptığı ziyaretin hemen ardından, Malatya havalisindeki birtakım ruhanilerle sorunlar yaşamıştı. Buna göre Raban Barsavmo ile Raban Mihayel Kardas, bu yapılan ziyaretlerde yaşanan, örneğin Sultanın yanına girememeleri gibi bazı hadiseler nedeniyle sıkıntılıydılar ve bu sıkıntıların kaynağını da Patriğin kişisel tavırlarında görüyorlardı. Düşünceleri muhtemelen oydu ki Patrik, Sultanın yanına özellikle yalnız girmişti ve kendilerinin girmesine de bizzat Patrik engel olmuştu. Böyle yapmakla, diğer ruhanileri aradan çıkararak, Sultanın tek muhatabı olmak istemişti. Bu sorunu halletmek için Patriği Sultana şikâyet etmeye karar verdiler. Patriğin yakın dostu ve Halep Metropoliti iken Patrik tarafından memleketi olan Malatya Metropolitliğine kutsanan Diyonosiyos Bar Eremya ve Arko metropoliti Baseliyos da onlarla anlaşmıştı. Ancak mevzudan haberdar olan ve öfkelenen Patriğin tehdit ve telkinleri sonucunda, Patrikle anlaşarak geri dönmek zorunda kalmışlardı.

5-Antakya ile İskenderiye Arasındaki Kısa Süreli Gerginlik

Patrik, Sultana yaptığı ziyaretin ardından Kudüs'e gitmek için yola çıktı. Kudüs'e vardığında Habeşli Hıristiyanlar, kendilerine bir metropolit kutsamasını istediler. Ancak Habeş bölgesi, idari olarak İskenderiye Patrikliğine bağlıydı ve bunun yanında bugüne kadar Habeşistan'a hiç Habeşli bir metropolit kutsanmamıştı. Habeş metropolitleri genellikle

Mısır'dan gönderilirdi. Bu gelenek Süryaniler'de de vardı ve buna göre, doğuya kutsanacak bir mafıyanın batılı olması gerekirdi.

Patrik Habeşilerin bu isteğini geri çevirmek niyetindeydi ancak, İskenderiye patriğinin, Antakya kürsüsüne bağlı olan Kudüs'e, yetki alanının dışına çıkarak bir episkopos kutsadığını öğrenince, öfkelenerek bu isteği yerine getirdi. Her ne kadar bunu yapmadan önce pek çok kişiye danışmış olup, bu kişilerden bu atamayı yapmaması yönünde fikir almış olsa da yine de kızgınlığına engel olamayarak bu kutsamayı gerçekleştirdi. Bu durum İskenderiye ve Antakya patrikleri arasında bir soğukluk yaşanmasına neden oldu. İskenderiye patrikliğine bağlı olan rahipler, Patrik İğnatios'un yanına gelerek, kendisini haddi olmayan bir işe karışmakla itham ettiler. Rahipler patriğe, *"Sana söylüyorum, kimsin? Bu şehri paranla mı satın aldın, yoksa kılıcının gücüyle mi aldın da böyle hükmediyorsun. Yabancı biri olarak buraya geldin ve bizler seni Hıristiyanlık adına kabul ettik ve sana saygı gösterdik. Yapmaman gereken bir konuda bize danıştın ve biz de seni engelledik. Ama sen, bizim sözümüzü hiçe sayarak onu (İskenderiye Patriği Kurilos'u) ayağının altında ezdin. Neden yaptın."* Şeklinde son derece sert bir üslup kullandılar. Patriğin son derece endişelendiğini gören Claudia (Klavdiya) episkoposu Mor Diyonosiyos Saliba Harifo, Patriğe işaret ederek suçu kendisine atmasını, gerekli cevabı kendisinin vereceğini söyledi. Sonuçta Episkopos, rahipleri meselenin tamamen dil bilmemenin verdiği bir yanlış anlama olduğuna ikna etti. Böylece bu mesele halledildi ve rahipler de Patriğe karşı gösterdikleri tutum için kendisinden özür dileyerek yanından ayrıldılar.

Patrik, Kudüs'ten döndükten sonra, bu meseleyi tekrar ele aldı ve manastır reislerine haber göndererek, Bar Eremya ile arasındaki meseleyi çözmesine yardımcı olmalarını istedi. Episkoposların tavsiyesi üzerine patrik, Bar Eremya'yı Malatya metropolitliğinden alarak, eski görev yeri olan Halep'e gönderdi. Patriğin buradaki asıl amacı, hem kendisine karşı yapmış olduğu hareketten dolayı Bar Eremya'yı cezalandırmak, hem de Kudüs'te, İskenderiye patriği Kurilos ve İskenderiyeli ruhanilerle yaşadığı meselenin hallolmasında önemli katkıları olan Mor Diyonosiyos Saliba Harifo'ya bir çeşit ödül vermek istemesiydi. Alınan kararlar doğrultusunda Bar Eremya Halep'e giderken, Mor Diyonosiyos Saliba da patrik vekili olarak atandı. Zira kendisi Antakya'da ikamet edecekti. Boş kalan Malatya metropolitliğine de Mor Barsavmo Manastırının reisi Raban Barsavmo'nun yeğeni Eryo kutsandı.

Patrik muhtemelen, Mor Diyonosiyos Saliba'yı Malatya'ya Metropolit olarak atamak istiyordu fakat Bar Eremya'yı buradan göndererek kendisine daha yakın bir ismi atamasının tepki doğuracağı düşüncesiyle, Diyonosiyos Saliba'yı kendisine vekil tayin ederek tepkilerin önünü almış ve böylece Bar Eremya'nın gönderilmesi konusunda bir problemle karşılaşmamıştı. Oluşan boşluğu da, aynı olayda, kendisine karşı olan raban Barsavmo'nun yeğeni Eryo ile doldurarak, hem Raban Barsavmo'yu kendi yanına çekmiş, hem de atamalarda yandaş-muhalif ayrımı gözetmeden, liyakat üzerine atama yaptığını göstererek, adil bir yönetim anlayışına sahip olduğu izlenimi vermiştir.

Patrik İğnatios III David dönemi de bu, nispeten daha sakin döneme tekabül etmekteydi ve patrik de yukarıda bahsi geçen şekilde hareket ediyordu. Kendi toplumunun yaşadığı coğrafyaların hâkimleriyle arasını iyi tutuyor ve bu şekilde kilisesinin işleriyle, siyasi kaygı gütmekten uzak, daha rahat ilgilenebiliyordu.

Patrik kiliseyi kral gibi yönetmekteydi³⁰⁸. Herkesi dini ve ilmi hayata teşvik ediyor, her yerde okullar açarak, buralarda görev yapacak olan öğretmenlere kendi parasından maaş veriyordu. Kutsayacağı ruhanileri, özellikle en iyi eğitim almış olanlardan seçiyordu. Bunun yanında çeşitli imar faaliyetlerini de bizzat gerçekleştiriyor ve bunların çoğunun masrafını kendi parasıyla ödüyordu. Kilho Rumoyto'da yaptırdığı manastırın yanında bir de han yaptırmıştı ve bu handa, gelip geçen Müslümanların ibadetlerini yapabilmesi için bir de camii yer almaktaydı.

6-Moğol İstilasası ve Bölge Siyasi Haritasının Yeniden Şekillenmesi

a-Moğol İstilasası Öncesi Bölgedeki Genel Siyasi Manzara

Süryanilerin yaşadığı ve konumuz itibarıyla üzerinde durmuş olduğumuz coğrafya, binlerce yıldır savaflara sahne olmuş, bitmeyen kan ve gözyaşı, özellikle Bizans-Sasani mücadelelerinde doruğa çıkmıştı. Ardından yaşanan İslam fetihleriyle geçici bir süreliğine sakinleşen bölge, Arapların zayıflaması sonucunda ortaya çıkan yeni siyasi oluşumlar ve bölgede Bizans'ın yeniden söz sahibi olmasıyla yeni bir çalkantının içine sürükleniyordu. Her ne kadar Büyük Selçuklu fetihleriyle ele geçirilen bölgeler istikrar gösteriyorsa da, ardından yaşanan ve Büyük Selçuklu Devletinde de önemli sorunlar doğuran taht mücadeleleri, bölgenin siyasi istikrarını tehdit ediyordu. Nihayetinde Haçlıların da gelişiyle bölge, iyiden iyiye ve içinden çıkılması güç siyasi olaylara sahne olmuştu. Öyle ki, bu coğrafyada bu

³⁰⁸ Dolabani, a.g.e, s.101

dönem, neredeyse savaşız günün olmadığı bir hale gelmişti. Geçen zamanın sonunda bölgedeki Haçlı gücü zayıflatılmış ve Anadolu'da Selçuklu hâkimiyeti ağırlığını hissettirmektedir. Selçuklunun batı komşusu Bizans ise 1204 yılındaki IV Haçlı Seferiyle birlikte başkentini kaybetmiş, varlığını dağınık coğrafyalarda sürdürmeye çalışıyordu. Daha güneyde, Sultan Selahaddin'in halefleri, Büyük Sultan'ın aksine daha durağan ve ılımlı bir siyaseti takip etmekle beraber yine de bir kısım kazanımlar sonucunda, Eyyûbi Devleti'nin sınırlarını genişleterek, Anadolu Selçuklularının güney komşusu haline getirmişlerdi.

Bölge egemenleri, son büyük Haçlı dalgasının Bizans'a çarparak yerle bir etmesini dikkatli gözlerle izliyor ve kendi politikalarını da buna göre şekillendirme yolunda çaba sarf ediyorken, doğudan hiç beklenmedik bir şekilde gelen çok daha büyük ve yıkıcı bir tehditle yüz yüze kaldılar.

XIII. yüzyıla kadar, özellikle batılı kaynaklarda neredeyse hiç adı geçmeyen Moğollar, ilk defa VIII.-IX. Yüzyıl Çin kaynaklarında Mong-vu ya da Mong-va olarak geçmiş ve Amur'un yukarı bölgesinde yaşayan topluluk olarak bahsedilmiştir³⁰⁹. Tıpkı Türkler gibi çok sayıda boy ve kabileden müteşekkil³¹⁰ olan bu topluluk, X. ve XI. yüzyıllarda güneybatıya göç ederek Doğu Moğolistan'a yayılmışlardır³¹¹. Bu tarihlerde yaşadıkları coğrafyayı Tatarlarla paylaşacak, onlarla sürekli mücadele halinde olacaklar ve gün gelecek, her ne kadar onların isteği dışında olursa da Moğollar, Batı ve Ön Asya ile Avrupa'da bu düşmanlarının adıyla anılır olacaklardır³¹².

XIII. yüzyıla kadar bölgedeki mücadelelerini başarıya ulaştıran Moğollar, kendi iç birliklerini sağlamış ve uzakta Asya'nın öte uçlarında, efsanelerin müjdelediği imparatorluğun temelleri atılmaya başlamıştı. Bu tarihten sonra Hanlar Hanı olan Timuçin ya da daha bilinen ismiyle Cengiz Han önderliğinde başlayan ve üç ana koldan müteşekkil akınlar hızla batıya doğru ilerledi. Öncelikle Çin'e, tarihinin en büyük kâbuslarından birini yaşatan Moğol ordularının bir kolu kuzeyde Rus steplerini aştı ve Karpatlar üzerinden Balkanlara inerek, 1241'de Polonya, Macaristan, Kuzey İtalya ve 1242'de Sırbistan ve Bulgaristan'ı vurarak³¹³ Bulgarları haraç ödemeye zorladılar³¹⁴. Bir diğer kol ise 1220'li yıllardan itibaren İslâm

³⁰⁹Jean -Paul Roux, **Moğol İmparatorluğu Tarihi**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2001, s.31

³¹⁰ Moğol kabile ve boyları hakkında geniş bilgi için, W.Eberhard, **Çin'in Şimal Komşuları**, Çev: Nimet Uluğtuğ, TTK, Ankara, 1996, s.180-183

³¹¹ Roux, **a.g.e.**, s.32

³¹² Roux, **a.g.e.**, s.38

³¹³ Vasiliev, **History**, s.531

³¹⁴ Ostrogorsky, **Bizans Tarihi**, s. 406

topaklarına daldı ve Harezm bölgesindeki Müslüman Harezmşahlar Devletini ortadan kaldırdıktan ve bölgenin en güzel şehirleri Buhara, Semerkand ve Gürgeç'i birer enkaza çevirdikten sonra³¹⁵ ikiye ayrılarak, biri Armenya ve Azerbaycan üzerinden Erzurum yoluyla Anadolu'ya, diğeri ise Suriye'ye yöneldi. Bu büyük Moğol hareketi gittiği her bölgeye beraberinde büyük felaketler götürmekteydi. Moğollar kendilerine direnen şehirleri büyük tahribata uğrattırıyor, halklarını öldürüyor veya esir ediyordu. İbnü'l Esir'in yorumuyla “kulakların bir benzerini işitmediği”³¹⁶ bir istilâ hareketi olarak tüm İslâm dünyasına bir kâbus gibi çökmüşlerdi.

b-Anadolu'nun Moğol İstilasına Karşı Savunulma Tedbirleri

Anadolu bu dönemde Türkiye Selçuklularının egemenlik sahasıydı. Sultan Alâeddin Keykûbâd, ülkesinin iç meselelerini önemli ölçüde gidermiş, dışarıya karşı ise gücünü kabul ettirmiş bir yönetim arz etmekteydi. Özellikle güney ticaret yolunda Ermeni Hetum'un göz yumması sonucunda tacir kervanlarına yapılan saldırıların önüne geçmek için bu bölgeye yaptığı sefer sayesinde hem ticaret yolunu güvence altına almış hem de Hetum'un yeniden itaat altına girmesini sağlamıştı. Aynı şekilde, Moğol saldırıları sebebiyle sekteye uğrayan Kırım ticaret yolunu da Kırım'a yapılan sefer ve Suğdak'ın alınmasıyla emniyete kavuşturmuştu³¹⁷.

Sultan, Asya'yı ve Doğu Avrupa'yı kasıp kavuran Moğol tufanının nihayet kendi ülkesini de tehdit ettiğini biliyordu ve sıra kendisine geldiğinde gafil avlanmamak için birtakım tedbirleri alması gerektiğinin farkındaydı. Bu maksatla önceliği, ağabeyi İzzeddin Keykavus'un Haleb seferiyüzünden³¹⁸ araları bozulan Eyyubiler ile ilişkileri düzeltme yoluna gitti. Bir süre gidip gelen elçilerin ardından Sultan, Melik Eşref'in kızkardeşi ile evlenerek bu ilişkileri bir de akrabalık bağıyla perçinledi³¹⁹. Selçukluların doğu ve güney yönünde komşuları olan Eyyubiler ile iyi ilişkiler geliştirmeleri, bölgede yaşayan tüm halkların da huzuru ve emniyeti açısından son derece olumlu bir gelişmeydi. Sultan bundan başka başkent

³¹⁵ İbrahim Kafesoğlu'na göre Cengiz Han, batıdaki ülkeler ile yapılan ticari faaliyetlere önem vermektedir ve en azından bu dönem için bu yönde bir sefer niyetinde değildir. Ancak aralarında ticari anlaşmaların bulunduğu Harezm Devleti sultanı Muhammed'in Yugur'da Moğol ordusuna saldırması ve en önemlisi Otrar'da yaşanan hadise Moğol öfkelerini ve ordusunu Harezm Devleti üzerine çekti. Bu konuda detaylı bilgi için, İbrahim Kafesoğlu, **Harezmşahlar Devleti Tarihi**, TTK, 4.Baskı, Ankara, 2000, s.238 vd.

³¹⁶ İbnü'l Esir, **a.g.e.**, C:XII, Böl:III, Kıs: II

³¹⁷ İbn Bîbî, **a.g.e.**, s.16

³¹⁸ Turan, **a.g.e.**, s.337; İbnü'l Esir, **a.g.e.**, C:XII, Böl: II, Kıs: XVI

³¹⁹ Turan, **a.g.e.**, s.353, Sevim, **a.g.e.**, s.169; İbnü'l Esir, **a.g.e.**, C:XII, Böl:III, Kıs: I

Konya, Sivas, Kayseri gibi önemli şehirlerin de tahkimatını kuvvetlendirerek olası taarruzlara karşı surlarının dirayetlerini artırdı.

c-Yassıçemen’de Müdâfîlerin Birbirine Girmesi ve Anadolu’nun Düşmesi

“İslâm âleminin doğuda parlayan yıldızı”, sultanı, bizzat Cengiz Han’ın ifadesiyle “*Garbın efendisi*”³²⁰ olan Harezmsaşlar Devleti, yukarıda behsedilen vechile tarumar edildikten ve sultan Kutbeddin Muhammed’in ülkesini terk ederek Hazar Denizi’ndeki bir adada ölmesinden sonra oğlu Celâleddin Mengübirti idareyi eline almış ve Moğollara karşı destansı bir mücadelele vererek adını İslâm kahramanlarının arasına yazdırmıştı. İran’ın batısı, Anadolu’nun doğusu, Kafkasya ve Tiflis’i içine alan bir egemenlik sahasının sahibi ve güçlü bir lider olarak arzı endam etmekteydi. Moğol istilâsına karşı Anadolu Selçuklularının önünde güçlü bir tampon oluşturmakta ve bu konumu itibarıyla da sultan Alâeddin’in takdirini ve dostluğunu kazanmıştı³²¹. Ancak bu ikisi arasındaki dostluk, Celâleddin’in Ahlat’ı muhasara etmesi üzerine bozulmaya başladı. Sultan ne ettiyse de Celâleddin’i bu eyleminden vazgeçiremedi³²² ve iki Türk hakanı 1230 yılında Yassıçemen’de karşı karşıya geldi.

Savaşın iki Türk devletiyle ilgili sonuçları bir yana tüm bölge için çok önemli bir sonucu oldu. İki devlet adamı, birlikte hareket ederek ortak düşman karşısında duracaklarına, Türk egemenlerinin artık genetiğine kazanmış “*cihan hâkimiyeti*” anlayışı yüzünden zihinleri kilitlemiş biçimde birbirleriyle mücadele ederek güçlerini kırmışlardı. Kahramanlığı destanlara yazılan, gücü karşısında dev Moğol ordusunun bile imtina ettiği, Cengiz Han’ın bile hayranlığını kazanmış olan³²³ Celâleddin Mengübirti, bu savaş sonucunda önce gücünü, ardından itibarını ve en nihayetinde de hayatını kaybetti. Sultan Alâeddin ise ittifak kurduğu Eyyubi Meliki Eşref ile birlikte zaferini kutlarken esasında bu yaşananların gelecekte ne gibi felaketlere yol açacağını düşünmüş müydü bilinmez ancak bilinen şudur ki, eğer Selçuklular, Harezmliler ve Eyyubiler aralarında bir ittifak kurabilselerdi Moğol akınının önünde sağlam bir set kurabilirdi. Ancak onlar bunun aksini yaparak ve birbirlerini kırarak gelecekte Anadolu’nun Moğol egemenliğine girmesine olanak tanımışlardı.

Sultan Alâeddin’in gücü artık zirvesindeydi ve Moğollar bu güç karşısında Anadolu’ya sokulamamaktaydı³²⁴. Fakat bu durum uzun sürmedi ve sultanın vefatının

³²⁰ Kafesoğlu, a.g.e, s.246

³²¹ Turan, a.g.e, s.384

³²² Turan, a.g.e, s.387; *Abu’l Farac Tarihi*, C:II, s.528

³²³ *Abu’l Farac Tarihi*, C:II, s.516

³²⁴ Sevim, a.g.e, s. 179; Turan, a.g.e, s.408

ardından (1 Haziran 1237) yerine geçen II. Gıyâseddin Keyhüsrev aynı başarılı siyaseti izleyemedi ve özellikle kendisini tahta çıkaran emir Saadeddin Köpek'in faaliyetlerinin önüne geçememiş ve devlet günbegün gücünü yitirir olmuştu. Her ne kadar sultan olayların farkına varıp durumu kurtamaya çalıştıysa da artık olan olmuştu. Saadeddin'in entrikaları sonucunda çok sayıda devlet adamı hayatından olmuş ve idari düzeyde güvenilecek becerikli pek kimse kalmamıştı. İşte Moğollar için bu, bulunmaz bir fırsattı ve onlar da bu fırsatı kaçırmayarak bakışlarını Anadolu üzerine çevirdiler.

Anadolu'ya gelen Moğol ordusuna karşı Anadolu Selçukluları, İznik ve Trabzon Bizans hanedanları, bu saldırıya karşı koymak için üçlü bir ittifak içine girdiler. Selçuklular aynı zamanda Eyyûbiler gibi pek çok siyasi teşkilata da yardım çağrısında bulunmuştu ancak 1243 yılında cereyan eden Köseadağ Savaşı, Moğolların zaferiyle sonuçlandı³²⁵. Selçuklular, Moğol yüksek egemenliğini tanımak durumunda kaldılar. Aynı şekilde Trabzon'daki Rum hanedanlığı da hızlı bir barış hamlesiyle Moğol tehdidini, onların vasali olarak kendinden uzaklaştırdı. Savaşta mağlup tarafta yer almasına rağmen, bu mağlubiyetin bedelini en az ödeyen ise İznik Devleti oldu. Moğol hareket sahasının dışında kalan İznik, doğu komşularının zayıflamış olmasıyla bu yenilgiden kazanç bile sağlamaya muvaffak oldu³²⁶. Anadolu kapıları Moğollara açılmıştı.

d-Abbasilerin Sükûtu

750 yılında Emevi hanedanına son vererek, İslâm'ın en parlak siyasi yapılarından birini oluşturan Abbasiler beş asır yaşayacak olan bir devlet kurmuşlardı. XI. yüzyılın ortalarında siyasi hâkimiyeti Türklerin eline veren Abbasiler, İsmaililer, Büveyhiler, Fatımiler gibi toplumlarla da dini mücadele içerisine girmişlerdi. Asırlar süren bu hadiseler sonunda eski gücünden uzaklaşan Abbasi hanedanı artık bir makam durumunda idi ve fakat Abbasi halifesi hala İslâm âleminin dini lideriydi.

XIII. yüzyıla gelindiğinde bu konumunu sürdüren Abbasi halifeliği, Irak coğrafyasını eline geçirmek isteyen Moğol hanedanının önünde engel teşkil ediyordu. Halife el-Mustasım ise bu dönemde Moğolların meydan okumasına sebebiyet verecek bir karar almış ve Moğol tacirlerinin Bağdad'a girişini yasak etmişti³²⁷. Bu durum üzerine Hülagü, halifeye bir mesaj yollamış ve karşılarında olmasının halifeye zarar vereceğini ifade etmişti. Halife ise isterse

³²⁵ Öngül, **Selçuklular Tarihi**, C:II, s.190 vd; Sevim-Merçil, **a.g.e**, s.471 vd.

³²⁶ Ostrogorsky, **Bizans Tarihi**, s.406; Vasiliev, **History**, s. 531

³²⁷ Roux, **a.g.e**, s.331

tüm İslâm âlemini Moğollara karşı harekete geçirebileceğini ve asıl sakınması gerekenin Moğol egemenleri olduğunu bildirmişti.

Karşılıklı gidip gelen mektupların bir barış ortamı sağlamaması üzerine, Cengiz Han'ın torunu Hülagü komutasındaki Moğollar, 1258 yılında Bağdad'a girerek, şehri talan ettiler ve Abbasi Halifesi Mustasım, Hülagü'nün emriyle öldürüldü³²⁸. Abbasi başkenti Bağdad'ın düşmesi ve Halife Mustasım'ın ölümüyle birlikte 508 yıllık Abbasi Devleti ortadan kalkmış oldu.

Kısacası ne olduysa yaklaşık kırk yıllık bir zaman diliminde olmuştu. İslâm âlemi, 1220 yıllarında Harezmi'den giren, 1243'de Anadolu'ya baş eğdiren ve 1258 de Abbasi hanedanının ipini çeken Moğol fütuhâtı sonucu dizlerinin üzerine çökmüş ve altı yüz yıllık bu parlak medeniyet, yüksek Moğol egemenliğinin esiri olmuştu. Bu kadar kısa bir zamanda böylesine geniş bir coğrafyayı ele geçirmiş olmalarını, şüphesiz olarak yalnız Moğolların üstün savaş becerileriyle açıklamak yanlış olur. Moğolların bu ilerleyişinde, yukarıda da örneklendirdiğimiz şekilde, ele geçirilen bölgelerin sahiplerinin hataları da önemli rol oynamaktadır. Harezmişah Muhammed'in pervasızlığı, ardılı Celaleddin Mengüberti'nin tüm kahramanca mücadelelerinin üzerine siyasi beceriksizliği³²⁹ ve Anadolu'ya girme çabaları ve karşısına Alâeddin'in çıkararak birbirlerini kırmaları, Eyyubilerin de bu mücadelelere katılmaları ve Abbasi hilafetinin zaafı, İslâm dünyasının bu büyük çöküşünü hazırlayan etkenler olmuştur. Ancak gelinen bu nokta Moğollar için yeterli olmayacaktır. Abbasilerden sonra batı yönünde karşılarına çıkan Artuklular da önce Sincar, ardından da Nusaybin'deki muharebeler sonucu zorlanmadan geçen Moğollar ilerlemelerini sürdürmekteydiler³³⁰.

Moğolların bir sonraki hedefi Mısır idi. 1250 yılında Eyyûbi hanedanlığına son vererek Mısır merkezli yeni bir devlet kuran Memlûkler ise bu hedefin önündeki tek engeldi. Memlûk sultanı Seyfeddin Kutuz, Ketboğa komutasındaki Moğol ordusunu 3 Ekim 1260 tarihinde yapılan Ayn Calut savaşında bozguna uğratarak Mısır'ın yolunu Moğollara kapattı. Dönüş yolunda Kutuz'a başkaldırarak hâkimiyeti eline alan Baybars'ın ismiyle kişilik kazanan Memlûk direnişi Moğollara dur diyecektir. Bu tarihten sonra, Filistin'den öteye geçemeyen Moğollar ile Memlûkler arasında Ön Asya ve el-Cezirede bir hâkimiyet mücadelesi başladı. Fakat kuzeyde durum farklıydı. Anadolu'da Moğollar, egemenliklerini

³²⁸ **Abu'l Farac Tarihi**, C:II, s.570; Kerimüddin Mahmudi Aksarayî, **Müsameretü'l Ahbar**, Çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara, 2000, s.39

³²⁹ İbnü'l Esir, **a.g.e**, C:XXII, Böl: III, Kıs: XXII

³³⁰ **Abdüselam Efendi'nin Mardin Tarihi**, MTİK, Yayın No: 17, İmak Ofset, İstanbul, 2007, s.56; Katip Ferdi, **Mardin Artuklu Melikleri Tarihi**, MTİK, Yayın No: 2, Prestij, İstanbul, 2006, s.21

kabul ettirmeyi başarmışlardı ve Selçuklular artık sadece bir isimden ve şanlı bir tarihten ibaret bir gölge olarak kalmıştı.

e-Moğol İstilasının Bizans ve Batı Hıristiyan Dünyasına Etkisi ve Kurulan İlişkiler

Doğu Asya kaynaklı Moğol İstilasının önemli bir ağırlık merkezi de Avrupa kıtasıydı. Ancak bu akın gelmeden önce yaklaşık bir otuz yıl geçmişti³³¹. Avrupalı, uzak Asya'da birilerinin İslâmiyete önemli zararlar verdiğini duymuş, bunun muhtemelen büyük ve güçlü bir Hıristiyan devletinin işi olduğunu hayal etmeye başlamıştı. Öyle ya, Müslümanlara bunları yapan başka kim olabilirdi ki. Cengiz Han'ın ismini duyuyorlardı ancak kim ve nasıl biri olduğuna dair sadece kendi inacakları rivayetler söylüyorlardı. Ancak gerçekle yüzleşmek Avrupa'yı rüyadan uyandırmaya yetecekti.

Karadeniz'in kuzeyinden ilerleyen Moğol ordusu çok kısa bir süre içinde Avrupa içlerine kadar ilerlemiş, Kuzey İtalya, Adriyatik Denizi ve hatta Baltık kıyılarına kadar ulaşmıştı. Bu büyük Moğol hareketi, tıpkı doğulu egemenlerde olduğu gibi batılılarda da ciddi endişelere yol açmış ve bu tehdidin bertaraf edilmesi yönünde çalışmalara başlanmıştır.

Moğol istilasının tehdidine hem doğu hem de batıdan maruz kalabilecekken, doğuda Selçukluların batıda ise Bulgarların bir nevi tampon oluşturması sonucunda, bu tehlikeden uzak kalabilen İznik İmparatorluğu, oluşan koşulların kendisine doğurduğu şansı iyi kullanmış ve batı yönünde kaybettiği bazı yerleri geri alabilmeye muvaffak olmuştu. İşte bu dönemler Doğu Avrupa'da Moğol tufanının yaşandığı dönemlerdi. Moğolların akınları bölgedeki devletler güçsüz bırakmıştı. Bu noktada başta Selanik'in, İznik'in yüksek hâkimiyetini tanınması sağlandı ve kısa bir süre sonra ilhak edildi. Ardından Bizans'a karşı Balkanlarda bir zamandan beri tehdit unsuru olan Bulgar Krallığı kesin bir yenilgiye uğratıldı³³². Zira güçlü Bulgarlar, Moğollara vergi vermek mecburiyetinde kaldıkları için zayıf düşmüşlerdi.

³³¹ Roux, a.g.e, s.284

³³² Ostrogorsky, **Bizans Tarihi**, s.405 vd

Eline geçen fırsatı iyi değerlendiren İznik İmparatoru Ioannes III Dukas Vatatzes, böylelikle yenik devletini yeniden ayağa kaldırmayı başarmıştı. Bu kazanımları sonucunda nihai hedefi olan İstanbul'u sur içine hapsedmiş, böylece Latin devletini iyice çaresiz bırakmıştı. Diğer yandan bin yıllık mesele olan *union* (Kiliseler Birliği) için de Papa Innocentius IV ile görüşmelere devam etmiş ve şart olarak da Papa'dan, Latin İmparatorluğunu feda etmesini istemişti. Papa ise yükselen İznik Devletine karşı Katolik Latin Devletinin artık müdafaa edilecek bir yanının kalmadığını göz önünde bulundurarak, istemeyerek de olsa tavrı bu isteği kabul etme yönündeydi³³³. Papa, Latin İmparatorluğuna karşılık İstanbul Kilisesini alacaktı ve bu, İstanbul'un Latinler tarafından işgal edilmesinin ardından gerçekleştirilmeye çalışılan Katolikleştirme faaliyetinin zirve noktası olacaktı.

Daha önce Bulgar Kralı Kaloyan zamanında Roma Kilisesi ile birlik sağlayan Bulgaristan, Asen II zamanında, İznik'in yüksek hâkimiyetini tanınması koşuluyla kendi *autokephal* Bulgar Patrikliğini kumuştı. Roma Kilisesi bu şekilde Bulgaristan'ı kaybetmiş ancak İstanbul'un elinde olması buradaki Bizanslıların istemeyerek de olsa Katolik iradesine baş eğmelerine neden olmakta ve burada hızlı bir Katolikleştirme faaliyeti sürdürülmekteydi³³⁴. İşte Vatatzes, Papanın amacını gerçekleştirme noktasında en büyük yardımcısı olacaktı. Ancak gelişmeler Papanın beklediği gibi olmadı. Güçlenen İznik Devleti karşısında, iyiden iyiye zayıflayan Latin İmparatorluğuna sahip olmak artık Vatatzes için an meselesiydi ve bu yüzden Roma'ya daha fazla taviz vermesine gerek kalmayacaktı.

Papa Innocentius IV ise, bir yandan Bizans ile görüşürken diğer yandan da Moğollarla temas halindeydi. Tıpkı vaktiyle Bizans Devletinin, büyüyen Slav tehdidine karşı yapmış olduğu Hıristiyanlaştırma politikası³³⁵ gibi Papalık da, Moğolları Hıristiyanlığa davet etmekteydi. Anlatılan rivayetler doğru çıkmamıştı ancak Moğolların Hıristiyanlarla iyi ilişkileri vardı ve bu kullanılabilirdi. Eğer onlar Hıristiyan yapılabilseler, artık bu gücün önünde hiçbir şey duramazdı. Harikulade bir rüya...

Vasiliev'in, dönemin tarihçilerinden Parisli Matthew'un *Historia Anglum* adlı eserine dayanarak verdiği bilgiye göre, Moğolların Papalığa gönderdikleri elçi heyetini Papa, düşünceleri doğrultusunda büyük bir samimiyetle karşılamıştı. Çünkü Papa, Moğollara Hıristiyanlığı anlatacaktı. Ancak gelen elçilik heyeti dini sohbetler amacıyla gelmemişti. Moğol prensinin mektubunu taşıyorlardı ve mektup, Moğolların Ioannes Vatatzes'e karşı bir

³³³ Ostrogorsky, **Bizans Tarihi**, s.408

³³⁴ Vasiliev, **History**, s.540,541

³³⁵ Bu konuda geniş bilgi için, Vasiliev, **Bizans İmparatorluğu**, C:I, s.299 vd; Ostrogorsky, **Bizans Tarihi**, s.153 vd

savaş yapacağını içeriyordu. Bu teklif ise Papanın hiç hoşuna gitmemişti. Papanın elçilere ve dolayısıyla, Moğol Hanı'na verdiği cevap ise, eğer Hıristiyanlığı benimserlerse, bütün güçleriyle Vatatzes'in üzerine gidebileceğini söyledi³³⁶. Ancak elçiler, Han'ın tepkisini kestiremedikleri için, bu teklife cevap vermeye yetkili olmadıklarını ifade ederek, *Hıristiyanlığın ortak düşmanı* fikrine cevap vermediler. Fakat Vasiliev, bunun tarihsel gerçekliklere uyum olmadığını ve o dönemin Batı Avrupalı tarihçilerinin, sahip olduğu güç ve etkiden dolayı Ioannes Vatatzes'e karşı bir ilgi duymaları sebebiyle, bu türden bir ifade içine girmiş olmalarının muhtemel olduğunu ifade etmiştir. Hadisenin gerçek olması muhtemel şeklini ise W.Miller'a dayanarak, elçilerin Papa'nın yanına büyük bir saygı ile geldiklerini, ondan Hıristiyanlık ile ilgili birtakım şeyleri dinledikten sonra, Papanın Moğol Hanına yazdığı ve kendilerini Hıristiyanlığa çağırarak uzun ve içinde Vatatzes ile ilgili herhangi bir ifadenin olmadığı bir mektubu elçilere vererek onları uğurladığını söyler³³⁷.

Jean-Paul Roux, bizzat Papa Innocentius IV tarafından görevlendirilen iki Domeniken ve iki Fransisken rahibinin Moğollara yollandığını ve onların bu şekilde Hıristiyanlığa davet edildiğini ifade eder. Buna göre Domeniken rahiplerden André de Longjumeau Tebriz'e, Ascelin de Crémone Baycu Noyan'ın bulunduğu Aras Vadisi'ne yollandı. Hakkında bilgi sahibi olmadığımız Laurent de Portugal'in görevin yanında en önemli misyon Jean de Plan Carpin'e verilmişti. Carpin, Batu Noyan'ın yanına giderek Papalığın davet mektubunu ilettili. Ancak Batu, bu konuda muhatabın kendisi olmadığını düşünerek, Carpin'i Güyük Han'ın yanına yolladı. Rahibi kabul eden Güyük Han'ın papaya gönderdiği cevabi mektup, yukarıda bahsi geçen beklentiler ışığında Vatikan ve Hıristiyanlar için tam bir hayal kırıklığı yaratmıştı. Zira Güyük mektubunda, *"Bu, büyük papaya bilmesi ve anlaması için yollanmış bir emirdir... Şimdi içten bir kalple, sizin kullarınız olacağız demelisiniz. Sen ve krallarınız bize hürmet ve hizmetlerinizi sunmaya gelin; o zaman teslimiyetinizi kabul ederiz"* şeklinde küçümseyici ve sert ifadeler kullanmıştı. Baycu Noyan'a gönderilen Ascelin de Crémone de yine benzer ifadelerle yüklü bir mektupla geri dönmüştü³³⁸. Hani neredeyse, *"Siz bizim dinimizi kabul edin"* türünden bir ifade.

Bu sert yanıtların arkasında Moğol devlet yapısı içerisinde önemli mevkilere gelmiş Nasturi Süryanilerin parmağının olabileceğini düşünmek herhalde yanlış olmaz. Zira bu

³³⁶ Vasiliev, **History**, s.531

³³⁷ Vasiliev, **History**, s.532

³³⁸ Roux, **a.g.e**, s.304-306

mektuplarda Moğol hanları Hıristiyanlık ile ilgili olumsuz bir görüş belirtmemiş, yalnızca papalık makamını ve Katolikleri hedef alan ifadeler kullanmışlardır.

V. yüzyılda Bizans İmparatoru Zenon'un, ülkedeki dini parçalanmaya karşı çıkardığı Birleşme Fermanı *Henotikon*, çok kişi tarafından kabul görmüş ancak Nasturiler bunu reddetmişlerdi. Ülkenin birliğini amaç edinen imparator ise Henotikonu reddeden Nasturileri, bu birliği bozmamaları için doğuya, İran topraklarına sürmüştü. Bu tarihten sonra, batı yönündeki kapıların büyük ölçüde yüzlerine kapanması dolayısıyla Nasturiler, propagandalarını, özellikle VII. yüzyıldan itibaren doğu yönünde, Orta Asya, Çin ve Hindistan taraflarına gerçekleştirmişlerdi³³⁹. Şimdi ise Nasturiler Moğol İmparatorluk teşkilatında makam sahibi olmuşlardı ve onlar Moğolların, hakkında pek bilgi sahibi olmadıkları Roma'yı çok iyi tanımaktaydılar. Moğol etkisini korkuyla karışık hissetmeye başlayan Vatikan'a yüzlerce yıldır söyleyemediklerini Han aracılığıyla iletmekteydiler: *"Şimdi siz bize itaat edin"*

Avrupaya gelen haberler içerisinde şüphesiz yukarıda değindiğimiz Moğol saraylarındaki Nasturi Hıristiyan varlığı ve etkisi de yer almaktaydı. Bu durum Vatikan tarafından görmezden gelinmedi ve Papalık, Hıristiyanlıkla tanışık olan ancak, Nasturilerin etkisinde kalarak Hıristiyanlaşırlarsa, kendileri için önemli sakıncalar doğuracak bu gücü kontrol edebilmeyi ümit ediyordu. İlişkilerin başlarında Moğolların üslupları Vatikan'ı her ne kadar hayal sükûtuna uğratmışsa da Papalık, bu uğraşından vaz geçmeye niyetli değildi. Zira tarihte Hıristiyanlıkla tanışan her milletin onu benimsemesi çok zaman kolay olmamıştı ve papa da bunların en büyüklerinin kalbinde ikâmet etmekteydi.

Geçen zaman ve gelişen olaylar Moğolların sert tutumunu değiştirmelerini de beraberinde getirecektir. Çünkü zamanla Moğol fırtınası dinecek ve yerini zaman zaman esen sert bir poyraza bırakacaktır. Bu durum da Moğolların çeşitli diplomatik manevralar aramasına yol açacaktır. Baştan beri kendilerine itaatlerini arz etmiş olan Kilikya Ermenilerini Selçuklulara ve Memlüklere karşı kullanan Moğollar, Argun döneminde daha önce de denenmiş olan ancak sonuç vermeyen bir ittifakın kapılarını yeniden çalmayı denemişlerdi. Memlüklere karşı verilen mücadelede bir türlü başarıya ulaşamayan ve Mısır'a giremeyen Moğollar, asrın sonlarına doğru Avrupaya yolladıkları elçiler vasıtasıyla buradan bir destek bularak bu emelini gerçekleştirmeyi düşünmüşlerdi. Bu doğrultuda Argun, Papa Honorius IV, Fransa kralı Philip VI Le Bel ve sonraki papa Nicholas IV'e yolladığı mesajlarında kendisine

³³⁹ Akyüz, a.g.e, s.341

destek olurlarsa Kudüs'ü alıp tekrar Hıristiyanlara vermeyi vaad ediyordu. Tabii ki mesajda kullandığı üslup, eskisine nazaran çok daha yumuşaktı. Moğollar artık emretmiyor, öneriyordu. Ancak ne Vatikan ne de Fransa bu teklif karşısında hiçbir şey yapmadı³⁴⁰. Zira Vatikan Skolastik Düşüncenin çatırdamaya başladığı ve Avrupada çok farklı seslerin yükseldiği bu dönemde askeri gücü büyük yara almış bir Avrupayı tekrar Filistine göndermek yerine Katolik inancını hedef coğrafyaya nasıl götürebileceğinin formülleri üzerinde duruyordu. Bu amaçla Orta Asya ve Uzak Doğu yönüne misyonerler göndermeye devam etmekteydi. İran, Altın Orda, Çağatay toplumlarının yanında Çin'e de misyonerler gönderilmiş, bunlar kısmen de olsa başarı sağlayarak mesela Papa Nicolas IV tarafından Büyük Han'a elçi olarak gönderilen Jean deMonte Corvino Çin'de bir Katolik kilisesi kurmayı başarmıştır. Bu kilise daha sonra piskoposluk mertebesine yükseltildi³⁴¹. Misyonerlerin faaliyetlerinin sürdüğü bir diğer bölge olan Altın Orda devleti sınırları dâhilinde de devlet Hıristiyanlara hoşgörü göstermekte ve kilise ve manastırları vergi dışında tutmaktaydı. Fakat bu hedef coğrafyalardaki Hıristiyanlaştırma asla Vatikan'ın istediği seviyeye ulaşamamış ve en azından konumuz itibarı olan dönem içerisinde birtakım bölgesel başarılarından öteye gidememiştir.

Bu faaliyetlerin beklentilerin çok altında kalmasının bize göre iki nedeni bulunmaktadır. Bunların biri, misyonerlik faaliyetlerinin yürütüldüğü bu coğrafyaların, Katolik inancının yoğun olarak yaşandığı Avrupa'dan kültürel bağlamda çok önemli farklılıklar göstermesidir. Gittiği her bölgede yerli hiyerarşinin çarçabuk oluşması gerekliliğinin bilincinde olan kilisenin karşısına işte bu farklı kültürel çeşitlilik çıkmıştır. Farklı medeniyetlerde Hıristiyanlığı linguistik, estetik ve felsefik olarak dile getirme meselesinin önüne geçilememiş, bu durum da kiliselerin yerelleşmesinde sorunlar doğurmuştur³⁴².

İkinci bir neden ise hedef coğrafyaların yolu üzerinde bulunan Doğu Hıristiyanlarıdır. Doğu Hıristiyanları, yüzyıllardır mücadele halinde oldukları Vatikan'ın kendi misyonerlik sahasında boy göstermesinden rahatsız olmuşlardır. Bu noktada doğuya giden Latin misyonerlerinin önüne bir engel olarak çıkmışlardır. 1289 yılında papalık tarafından gönderilen Domeniken rahip Ricold de Montecroce, Bağdad'da Nasturi kilisesinde

³⁴⁰ Roux, a.g.e, s.404

³⁴¹ Roux, a.g.e, s.464

³⁴² Jean Danielou, "Kilisede Misyoner Düşüncesi", Çev:Abdurrahman Küçük, dergiler.ankara.edu.tr, s.104

Nasturilere vaaz vermek istemiş, bu isteği neticesinde büyük tepki alarak kiliseden kovulmuştu³⁴³.

Roux, Nasturi, Yakubi, Müslüman ve Yahudi, herkesin bu dönemde vaaz verdiğini ve bu tavrın Doğulu Hıristiyanlar gözünde olduğu kadar Moğol ileri gelenlerinin gözünde de Roma kilisesi'ne zarar vermekte olduğunu ifade etmektedir³⁴⁴. Her ne kadar XVI. yüzyıl ortalarında Nasturilerin bir kolu Katolik kilisesine bağlılık arz edecek olsa dahi, yine de bu dönem için Vatikan açısından işler bu bölgede iyi gitmemektedir.

Vatikan için olumsuz sonuçların doğmasının bir diğer nedeni olarak değinebileceğimiz etken de Avrupada yaşanan ve Skolastik düşüncenin çöküşünde de önemli etkileri olan Fransisken ve Domeniken tarikatları arasında yaşanan çekişmelerdir³⁴⁵. Zira Papalığın, doğuya gönderdiği misyonerlerin çoğu bu ekollerin temsilcileriydi.

f-İstîlânın Doğulu Hıristiyanlığı Üzerinde Bıraktığı İzler

Türklerin ve Moğolların Hıristiyanlıkla olan münasebetleri, çelişkili biçimde önümüze gelmektedir. Ancak kesin olarak bilinenlerden, Kereit ve Gagavuz Türkleri, Nasturiliği kabul eden Türk boylarından ikisidir³⁴⁶. Bununla birlikte Süryani kökenli olup, heretik olarak kabul edilen Mani'nin inancının da Uygur Türklerinde, en azından yönetim sınıfı olarak kabul gördüğü de bilinmektedir. Orta Asya'ya batıdan gelen misyonerler bu şekilde etkili olmuşlar ve Nasturilik, Türklerin ardından Moğol saraylarında da yer bulmuştur. Hülagü, kendisi Budist olmakla beraber, annesi olan Sorgotani Beki³⁴⁷ ile eşi Tokuz Hatun, Nasturi Kerait Türklerindedir³⁴⁸. Bununla birlikte Ayn Calut Savaşında Moğol ordusunun başında yer alan Ketboğa da Nasturidir.

Moğollar Hıristiyanlığın olmasa bile, kendi yönetimleri altındaki Hıristiyanların hâmilliğini yapmaktaydılar. 1248 yılında Karakurum'a giden Ermeni diplomat Sempad, eniştesi Kıbrıs kralı Henry I'e yazdığı mektupta "*Doğulu Hıristiyanlar gelip kendilerini saygıyla kabul eden ve koruyan Han'ın (Güyük Han) yönetimi altına girdi.*³⁴⁹" ifadesiyle Hıristiyanların Moğol yönetimi tarafından korunduğunun altını çizmektedir. Bu korumanın

³⁴³ Roux, a.g.e, s.405

³⁴⁴ Roux, a.g.e, s.405

³⁴⁵ Fransisken ve Domeniken tarikatları hakkında geniş bilgi için, Engin Akyürek, **Ortaçağdan Yeniçağa Felsefe ve Sanat**, Kabalcı Yay., İstanbul, 1994

³⁴⁶ Akyüz, a.g.e, s.342

³⁴⁷ Roux, a.g.e, s.341

³⁴⁸ **Abu'l Farac Tarihi**, C:II, s.556

³⁴⁹ Roux, a.g.e, s.312

altında da yukarıda bahsettiğimiz Nasturi Süryani devlet adamlarının etkisi söz konusu olmalıdır.

Moğol egemenleri özellikle Hülagü döneminde Hıristiyanların sevgisine mazhar olmuşlardır. Bar Habreus, Hülagü ve eşi Tokuz Hatun'u "*Hıristiyanların Işığı*" olarak nitelerken³⁵⁰, Ermeni kiragos ise onları "*Başka bir Konstantin ve Helena*" olarak görür³⁵¹.

Dönemin diğer egemenlerinin de yaptığı gibi Moğol hanları da Hıristiyan ülkelerine gönderdikleri elçileri, saraylarındaki Hıristiyanlardan seçmekteydiler ki ilk dönem itibarıyla bunlar genellikle Nasturiler olurdu. Bununla birlikte, batıdan doğuya servet aramaya giden ve Moğol saraylarının hizmetine girmiş yüzlerce batılı Katolik Hıristiyan da bulunmaktaydı ve bunlar kimi zaman bir vali bile olabiliyordu³⁵².

Bu anlayış, yalnızca Nasturiler veya batılı Hıristiyanlar için değil Antakya Kilisesine bağlı Yakubi Süryaniler için de geçerli olmuş ve özellikle Moğolların el-Cezire ve Anadolu'da üstünlüklerini hissettirmeleriyle birlikte, Yakubiler'in de Moğol saraylarına sık sık gitmeye başladığı gözlenmiştir. Bu gidiş gelişlerin önemli bir kısmı iyi niyet ziyaretleri, itaat arz etmek ve artık hâkim zümre oldukları için başta patrikliğin meşru olduğunu belgeleme amaçlı olmak üzere yapılacak görevler doğrultusunda ferman almaya yönelik ziyaretler olmuştur. Bunun yanında ilmi becerilerinden dolayı tıpkı eskiden İslâm egemenlerinde olduğu gibi Moğol saraylarında da görev yapan Yakubi Süryani ilim adamlarının varlığı görülmektedir. Rabban Simeon Bar Yeşu veya Patrik IV İğnatiyos Yeşu ile aralarında geçen liderlik mücadelesi dolayısıyla Dolabani'nin pek de iyi bahsetmediği Tabib Şemun gibi isimler, Moğol saraylarında görev yapmış kişilerdir. Gerek Hülagü gerekse ondan sonra başa geçen oğlu Abaka, onun oğulları Ahmed ve Argun, hayatları boyunca Hıristiyanlığa karşı hep ılımlı olmuşlardır.

Argun döneminde Rabban Savma (Çauma) önderliğinde bir heyet (Bu heyetin içinde ileride Nasturi patriği Mor Yaballaha III³⁵³ olacak olan Rahip Marcus da yer almaktaydı) Moğol sarayından Avrupaya gönderilmişti. Elçilik heyetinin taşıdığı mesaj, yukarıda da değindiğimiz gibi, Hıristiyanlık dini ile Moğolların yakınlığı detayının altında Mısır'a yapılacak bir sefer için destek arayışıydı. Rabban Savma Fransa kralı Philip Le Bel ve

³⁵⁰ **Abu'l Farac Tarihi**, s.584-585

³⁵¹ Roux, **a.g.e.**, s.361

³⁵² Roux, **a.g.e.**, s.403-404

³⁵³ Bar Habreus bu kişinin adının Mar Yaballaha olduğunu ve Ermeni patriği olduğunu söylemektedir. **Abu'l Farac Tarihi**, s.639

İngiltere kralı Edward I ile görüşükten sonra yeni papa Nicholas IV'ün yanına gitti. Rabban Savma ile papanın buluşması papalığın bir rüyasını gerçekleştirecekti. Rabban Savma, papanın ellerini ve ayaklarını öpmüş ve böylece Roma ve Keldani Kiliseleri arasında birleşme sağlanmıştı. Ancak bu birleşme çok sağlıklı olmayacak ve Vatikanı çok daha iyi tanıyan Yakındoğulu Nasturilerin hışmına uğrayacaktı. İki kilisenin birleşme noktasında yaşanan bu hayal kırıklığı Argun'u yeni arayışlara yöneltecek ve bir sonraki elçi Cenevizli Buscarello olacaktır³⁵⁴.

Bunun yanında Moğollar, egemen oldukları coğrafyalarda yaşayan diğer dinlere karşı da gözle görülür olumsuz bir tavır takınmamışlardır. Bar Habreus, Mönge'nin tüm Hıristiyan, Budist ve Müslüman âlim ve din adamlarının vergiden muaf tutulmalarını emrettiğini bu muafiyetten yalnızca Yahudilerin yararlanmadığını anlatır³⁵⁵.

Şüphesiz en iyi dönemlerde bile Moğolların tamamen Hıristiyanlara bir dokunulmazlık sağladığı ve hiçbir şekilde onların can ve mal güvenliklerini tehdit etmedikleri düşünülemez. Zira aradaki ilişkiler bölgeye, kişilerin tutumlarına ve koşullara göre sürekli bir değişiklik göstermektedir. Tarihin gördüğü en hareketli coğrafyada, tarihin en hareketli dönemlerinden birinde, kardeşin bile kardeşine zaman zaman kılıç çektiği bir ortamda Moğollar sadece kendi çıkarları doğrultusunda hareket etme haklılığını güderek kimi zaman Hıristiyanların da canını yakmışlardır. Kaldı ki bizim bahsettiğimiz hoşgörü ve koruyucu tavır, çoğu kez saray veya saraya yakın olan idareci kesimin tutumudur ve gerek halk tabanında gerekse de askeri seferler esnasında Moğol komutanlarının yaklaşımları daha değişik olabilmektedir. Bununla birlikte çok geniş bir alanda at süren Moğolların, gittikleri her yerde de aynı şekilde karşılanmadıkları ortadadır. Örneğin Halep şehrine giren Moğollar, şehrin savunulmasına yardım ettikleri için çok sayıda Süryani Hıristiyanı kılıçtan geçirmişlerdir³⁵⁶.

Aşağıda da değineceğimiz vechile Hıristiyanlar, hayal sükûtuna uğradıkları Haçlılardan sonra, kendilerine ılımlı davranan Moğolların Müslümanların egemenliğini zaafiyete uğratması dolayısıyla Müslümanlara karşı olan tutumlarını değiştirmişlerdir. Ancak bu tutumlarında aşırıya kaçtıkları zaman da bizzat Moğollar tarafından en acımasız şekilde cezalandırılıyorlardı. Bağdad'ın alınması esnasında şehirde yaşayan hiçbir Hıristiyan zarar görmemiş, fakat bu durumu fırsat olarak gören Tekritli Hıristiyanların Müslümanlara ait

³⁵⁴ Roux, a.g.e, s.403

³⁵⁵ **Abu'l Farac Tarihi**, C:II, s.554

³⁵⁶ **Abu'l Farac Tarihi**, s.574

malları zorbalıkla ele geçirerek yağmalaması hadisesinde de olaya karışanlar Moğol valisi tarafından ölümlerle cezalandırılmıştır³⁵⁷. Zira “*Yasak*”³⁵⁸ böyle bir davranışı yasaklar ve cezası bellidir. Ayrıca yüksek rakımlı bölgelerde gezinen küçük Moğol birliklerinin de çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak için dağlardaki manastırlara yöneldiğini ve çok zaman da istediklerini yakıp yıkarak ve öldürerek aldıklarını da çok sayıda kaynak belirtmektedir.

g-Moğol İstilâsının Müslüman-Hıristiyan İlişkilerine Etkileri

XI. yüzyılın sonunda başlayan Haçlı Seferlerinin ilk dönemdeki başarıları, tüm doğu Hıristiyanları tarafından heyecan ve takdirle karşılanmış, Kutsal Topraklar’ın yeniden Hıristiyanların eline geçmiş olmasının mutluluğu tüm Hıristiyan dünyasında büyük bir coşku uyandırmıştı³⁵⁹ ve bu durumu yüzlerce yıl birlikte yaşadıkları Müslümanlar, rencide olmuş ve öfkelenmiş gözlerle izlemişlerdi. Kısa bir zaman sonra ise Hıristiyan egemenlerinin de bölgenin karakterine uyarak birbirleriyle mücadele içerisine girmeleri, kendilerini zaafa uğratmış ve bu durum Kudüs’ün düşmesiyle büyük bir hayal sükûtuna uğrayan İslâm âleminin gelecek için ümitlenmesini sağlamıştı. İslâm kuvvetlerinin, Haçlı orduları karşısında başarılı olmaları, halk tabanında da Müslümanların, Hıristiyanlara karşı duydukları küskünlüğü daha belirgin biçimde ortaya çıkarmalarına yol açıyordu.

Müslümanlar, Haçlıların hayallerini Ortadoğu’nun topraklarına gömmeye başlamışken bu defa da doğudan gelen çok daha büyük bir ordunun ayakları İslâm topraklarını çiğnemeye başladı. Moğol tavrının, daha önceden tanıştıkları Hıristiyanlık lehine tezahür etmesi Müslümanlara, havanın henüz ağarmadan tekrar kararacağının habercisi niteliğindedir. Yukarıda da değindiğimiz süreç eşliğinde Moğollar, Müslümanlara hiç müsamaha göstermezken Hıristiyanları koruyan bir hüviyete sahip durumdaydı ve Hıristiyanlar da bu tavıra Moğollara olan bağlılıkla karşılık vermekteydiler.

³⁵⁷ **Abu’l Farac Tarihi**, s.70-71

³⁵⁸ *Yasak*, Cengiz Han’ın Moğol hükümdarı olduğu dönemde ortaya çıkardığı bir çeşit Anayasadır. Geniş bilgi için, Roux, **a.g.e**, s.140 vd

³⁵⁹ Runciman, **a.g.e**, C:II, s.34 vd

Roux bu konuyla ilgili olarak, İslâm âleminin Hıristiyanların bu tavrı karşısında derinden etkilendiğini ifade eder. Hadi Haçlılar Hıristiyandı ve onlarla bir gönül bağı kurmaları normaldi; ancak bu dini imanı ne olduğu belli bile olmayan insanlara karşı bu yakınlık da ne oluyordu. İşte bu kabul edilemezdi ve apaçık bir ihanetti. Doğu Hıristiyanlığının 1258-1295 yılları arasında yaşadığı bu parlak dönem ve örneğin Ermenilerin Müslümanlara yaptığı zulüm ve saldırılar, Müslümanların yaşadığı bu duyguları pekiştirmekten başka bir işe de yaramadı³⁶⁰.

Esasında ilişkilerin ilk başladığı noktada durumun farklı olduğunu görüyoruz. Moğolların Cengiz idaresinde yükselmeye başladıkları ve Orta Asya'da bir güç haline geldikleri dönemde batıda Doğu İslâm dünyasının büyük gücü Harezmşahlar Devleti ile komşu haline gelmişlerdi. Cengiz Han, bir yandan Kara Hitaylar, diğer yandan da Çin ile yapmış olduğu mücadelelere ek olarak yeni bir düşman istemediğinden Harezmliler ile iyi ilişkiler kurmayı daha akıl kârı görmüştü ve bu doğrultuda elçilik heyetleri vasıtasıyla anlaşmalar husule gelmekteydi. İki ülke arasında gözle görülür bir mesele yokken Harezmşah Muhammed'in düşüncesizce davranışları her şeyi berbat etmişti. Cengiz, İslâm âleminin en önemli düşmanlarından biri Kara Hitaylı Küçlük ile mücadele ederek diğer yandan da ticaret erbabının güvenliğini sağlamak için uğraşarak Müslümanların gözünde bir koruyucu namıyla yükselmekteydi. Fakat Cengiz'in bu uğraşına Doğu İslâm dünyasının gerçek hâmisi Sultan Muhammed'in Moğol ülkesinden gelen ve tamamı Müslüman olan 450 kişilik ticaret kervanının yok edilmesine ve insanların kâmilen öldürülmesine göz yumarak karşılık vermesi, hem kendi devletinin sonunu getirecek hem de Moğollar ile İslâm arasındaki mücadelenin fitilini ateşleyecekti³⁶¹.

Bu tarihe kadar İslâm âlemi ile Moğollar arasında gözle görülür bir düşmanlık bulunmamaktaydı. Ancak Cengiz ile Sultan Muhammed arasında cereyan eden hadiseler ve akabinde Muhammed'in oğlu Celaleddin Mengübürti önderliğindeki direniş İslâm âlemiyle Moğolların arsındaki uçurumu daha da büyüttü. Büyük bir kumandan ve gerçek bir kahraman olan Celaleddin'in siyaset ve diplomaside aynı başarıyı gösterememiş olması İslâm dünyasında ayrılıkların da derinleşmesine yol açmıştı. Moğolların batı yönündeki hareket sahasını savunan Celaleddin'den sonra Moğollar bu bölgeleri tamamen ellerine geçirmiş bulunmaktaydı. Bu tarih itibarıyla Moğollar egemen oldukları coğrafyalarda Müslümanlara

³⁶⁰ Roux, a.g.e, s.515

³⁶¹ Kafesoğlu, a.g.e, s.242

karşı eskisi kadar sıcak bir tavır sergilememişlerdir. İslâma karşı artık daha sert kimi zaman aşâğılayıcı ve alaycı yaklaşılmaktaydılar³⁶².

Roux, bu ikili ilişkilerdeki sürecin belirginliğini Haçlı Seferleri ile başlatmış ve devamını da Moğol istilalarıyla getirmiştir. Başlangıç itibarıyla sürecin işleyişinde bir sorun yoktur ve Doğu Hıristiyanları, en azından bir bölümü, ilk geldikleri zaman Haçlıları sevinçle karşılamışlardır. Ancak kısa bir zaman sonra Haçlılar, tutumlarında bölgedeki yerel Hıristiyanlar ile Müslümanlar arasında pek bir ayırım gözetmemiş ve çok zaman bu insanlar kendi dindaşlarının zulümlerine maruz bırakılmıştır. Bu konuya bir örnek vermemiz gerekirse; Danişmend Gazi'nin Malatya'yı muhasarası esnasında Malatya valisi Gabriel'in yardım istemesi üzerine bölgeye hareket eden Bohemond, Ermeniler tarafından sevinçle karşılanmıştı. Ancak onun ve adamlarının yaptığı zulmü gören Ermeniler, yardım etmesi için Danişmend Gazi'ye haber yollamışlardı³⁶³. Bir başka örnek ise Kutsal Ülke'den: 1098 yılında Kudüs'ün alınarak Kudüs Krallığının kurulması Hıristiyan dünyasında büyük sevinç uyandırmış, ilk kral Boudouin, tüm yerel Hıristiyanları kucaklar bir tavır sergilemişti. Ancak, Kudüs patriği Arnoul'un ve bilhassa sonraki patrik Daimbert'in yaptıkları Doğu Hıristiyanlarının heveslerini kursaklarında bırakacak cinstendi. Daimbert, Rumlar, Ermeniler, Nasturi ve Yakubi Süryaniler gibi yerli Hıristiyanları kiliseden kovmakla kalmamış, Kudüs'teki manastırlarından da çıkararak tüm varlıklarına el koymuştu³⁶⁴.

Roux, sayıları Müslümanlardan daha fazla olduğunu ileri sürdüğü Ortadoğulu Hıristiyanların³⁶⁵ Moğol istilasası ile birlikte yeni bir İslâm öfkesine muhatap kaldığını iddia etmektedir ve Moğol İmparatorluğu'nun ortadan kalkmasının ardından bu bölge Hıristiyanlığının eskiye oranla gerilediğini söylemektedir.

Olayların boyutunun başlangıçta Müslüman-Hıristiyan (Türkler-Haçlılar) mücadelesi, sonrasında ise Müslümanlarla, Hıristiyanları eman altına alan Moğolların mücadelesi şeklinde olduğu aşikârdır. Ancak gözden kaçırılmaması gereken husus bu noktada hangi Hıristiyanlara karşı bir tutumun sergilendiğidir. Zira Haçlı mücadelesi başladığından beri Müslümanlar için

³⁶² Roux, **a.g.e.**, s.257

³⁶³ Turan, **a.g.e.**, s.165

³⁶⁴ Runciman, **a.g.e.**, C:II, s.70-71

³⁶⁵ Roux, **a.g.e.**, s.516. Bu bilgi dönemin şartları ve kaynakları göz önüne alındığında doğruluğu kesin olmamakla birlikte aksinin akla daha yakın olabileceği bir ifadedir. Kaynaklarda bu bilgiyi doğrulayacak bir verinin varlığı bile şüphülle bakılacak türdendir. Kaldı ki, Emevi ve ardından gelen Abbasi dönemlerinde hızlı bir İslâmlaşma sürecinin yaşandığı bölgenin merkezi konumunda olan Ortadoğu'nun ki, bahsi geçen döneme kadar yoğun bir Türk-İslâm göçünün de yaşandığını dikkate alırsak, bu türden bir demografik yapı göstermesi pek de mantıklı gelmemektedir.

hedef teşkil eden Hıristiyan zümre Franklar, yani Katolikler olmuştur. Ortodoks Ermeniler'in mukadderatı, kendi tutumlarıyla doğru orantılı olarak belirginlik kazanmıştır. Bu tür bir mücadele ortamında Türklerin, kendilerine sorun çıkarmayan Ermenilere, münferit hadiseler dışında gözle görülür bir baskısından söz etmek pek de kolay değildir. Ancak siyasi arenada varlık göstermeye çalıştıkları için dönem dönem Ermenilerin de düşman kategorisinde algılandığı da muhakkaktır. Süryaniler için ise durum daha farklıdır. Onlar yalnızca sivil bir topluluk olmanın cefasını da çekmişlerdir, mükâfatını da almışlardır. Bu konuya net bir örnek, Urfa'nın Zengi tarafından alınmasında yaşanmıştır. Zengi, şehri ele geçirdikten sonra Ermeni ve Süryanilere dokunmamış, ancak Franklar'dan ele geçirilen herkes öldürülmüştür. Aynı durum Malatya'nın hem Danişmendliler hem de Selçuklular tarafından alınması sırasında yaşanmıştır. Cefaları ise, hâkim güçler tarafından sürekli emir altında tutulmaları olmuştur. Geriye ise bir tek Bizans Rumları kalıyor ki, orası her daim cihad kapısı olmuştur. Onlar, savaştayken düşman, barıştayken ise “*barıştaki düşman*”dır.

Moğol istilası dönemini ise iki ayrı bölüm olarak incelemek gerekmektedir. Ayn Calut öncesi ve sonrası. Gerçekten de Moğolların ilk büyük yenilgisi³⁶⁶ olarak kabul edilen bu savaşa kadarki durum ile sonrası arasında gözle görülür farklılıklar bulunmaktadır.

Başlarında, kaynakların Hıristiyan olduğunu belirttiği Ketboğa'nın olduğu Moğol ordusu Ayn Calut'ta, Kutuz komutanlığındaki Memlük ordusu karşısında bozguna uğramış ve bu zafer Müslüman dünyasında büyük sevinç uyandırmıştı. Bu zaferin ardından Şam'a giren Kutuz'un şöhreti ve itibarı artmış, Suriye Hıristiyanları ise Moğollar ile olan yakınlaşmaları sebebiyle cezalandırılmışlardı³⁶⁷. Sonraki süreçte ise Moğollar, Berke ve Hülagü arasındaki otorite kavgası yüzünden zaafa uğrayacak, Ayn Calut'un intikâmını almak isteyen Hülagü'nün yolladığı ordu Humus'tan öteye geçemeyecekti.

Ayn Calut Savaşı sonrası, Moğolların Mezopotamya bölgesi için sürekli olarak Memlüklerle mücadele ettiği bir dönemdir. Esasında Moğollar bu bölgede bir daha hiç hâkim güç olamayacaklardır. Moğolların egemenlik sahası Anadolu'yu da içine alacak şekilde daha kuzeyde kalacaktır. Mezopotamya Hıristiyanları, hâkim güç hangisiyse ona yakın durarak varlıklarını teminat altına almaya çalışacaklardır. Ancak yine de kimi zaman Hıristiyanlar,

³⁶⁶ Roux, a.g.e, s.354

³⁶⁷ Roux, a.g.e, s.356

zulümden ve katledilmekten kurtulamayacaklardır. Örneğin Memlüklerin Kilikya seferlerinde çok sayıda Hıristiyan kılıçtan geçirilmiştir ve kilise ve manastırları yakılıp yıkılmıştır³⁶⁸.

Moğol tufanının yatışmaya başladığı zamanlardan itibaren Moğol saraylarında da dönemin diğer pek çok devletinde olduğu gibi taht kavgaları görülmeye başladı. Hülagü-Berke, Keyhatu-Baydu, Baydu-Gazan gibi Moğol prensleri arasındaki mücadelelerde, mücadeleyi kazanan taraf kaybedenin taraftarlarını da cezalandırmaktaydılar. Ancak en büyük cezalandırma dönemi Gazan zamanında yaşanmıştır. 1258-1295 yılları arasında son derece parlak bir dönem yaşayan doğu kiliseleri, Moğol zaferleri karşısında İslâmiyetin yenilgisinden çok memnun olmuş, Moğolların gücünden de çokça faydalanmışlardı. Şimdi ise Müslüman olan Gazan Han, tüm Hıristiyan ve Yahudi mabedlerinin yıkılmasını emretmiş ve bu milletten olanların belirleyici bir unsur (kuşak, şapka gibi) olmadan sokağa çıkmalarını bile yasaklamıştı. Moğol halk bile emir üzerine başlarına sarık sarmak zorunda kalmışladı³⁶⁹.

İlerleyen süreçte İlhanlı Devleti ileri gelenlerinin ve daha sonra Çağatayların İslamiyet'i benimsemesi ile Moğollar Hıristiyanlara karşı olan tutumlarını negatif yönde değiştirmeyi sürdürmüşlerdir. Moğol yönetiminin tavrındaki bu değişiklik, başta Doğulu Nasturiler olmak üzere Süryani toplumunun zamanla, ulaşılması güç olan yüksek dağlık bölgelere çekilerek kapalı bir hayat sürmelerine neden olmuştur. Bu durum XVI. yüzyılda Osmanlıların bölgeye gelişine kadar devam etmiştir.

h-Moğol İstilası Hakkında

Moğollar, her ne kadar barbar ve yırtıcı bir topluluk olarak anılsa da onların dünya görüşlerinin ve hareket şekillerinin tamamen yakıp yıkmak üzerine olduğunu iddia etmek yanlış olur. Moğollar Cengiz döneminden beri ticari faaliyetlere ve diplomasiye önem veren bir görünüm sergilemekteydiler. Cengiz'in Harezmsah Muhammed ile elçiler vasıtasıyla yapmış olduğu görüşmelerde ticaretin işleyişine ne denli önem verdiği açıktır. Hatta ilişkilerin bozulmasının en önemli gerekçelerinden birinin de meşum Otrar olayı olduğunu bilmekteyiz.

Diplomasi noktasında ise, ilk dönemden itibaren gerek Ön Asya egemenleriyle gerekse Avrupalı egemenlerle sürekli bir diplomasi ağı kurulmuş ve karşılıklı sayısız elçi heyetleri gidip gelmiştir. Cengiz, Otrar olayından sonra bile hemen harekete geçmemiş, Harezmlilere yine bir elçilik heyeti göndermiş ve onun arkasından bir heyet daha göndermiş

³⁶⁸ Abu'l Farac Tarihi, s.585

³⁶⁹ Roux, a.g.e, s.423-424

ancak sultan Muhammed'in elçileri öldürtmesi üzerine artık yegâne yolun savaşmak olduğuna hükmetmiştir³⁷⁰. Daha sonraki dönemlerde halefler de aynı yolu izlemiş, sonu savaşla bitse dahi önceden mutlaka elçilik heyetlerinin seferleri cereyan etmiştir.

Avrupa'nın Moğol istilâsı üzerine farklı bir planı bulunmaktadır ve amaç Moğolları Hıristiyan yapmaktır. Bu noktada özellikle Vatikan'ın gönderdiği elçilik heyetleri daima bu konu üzerine vurgu yapmıştır. Fakat Moğollar Avrupalılar ile kurdukları yoğun diplomasi ağında Avrupalıların heveslerini kursaklarında bırakacak bir yaklaşım göstermişler, başlangıçta gönderilen elçiler aşağı yukarı aynı mesajı iletmışlerdir: "*İtaat edin*". Geçen zamanda Moğollar da gelişmeler üzerine politikalarını ve üsluplarını değiştirerek daha orta yollu ifadeler kullanmaya yönelmişler ve ilk dönemlerdeki "*kibirli*" tavırlarını bir kenara bırakmışlardır. Bu dönem itibarıyla Moğolların Avrupa'ya yolladıkları mesajlar, onların da gönlünü hoş edecek ve Hıristiyanlığa olan pozitif bakışlarını da içeren ancak temelinde ittifak arayışları olan daha yumuşak ve samimi ifadelerle dolu mesajlardır.

8-Kilisede Süren İki Başlılık

Patriklik makamı, ilginç bir yerdi. Bu makama oturan kişi bir yandan bir toplumun önderi olarak eline önemli bir güç alırken, bir yandan da aynı gerekçeler yüzünden ağır bir yükün altına giriyordu. Bu sebepten dolaydır ki, kimi din adamları bu makama oturmadan şiddetle kaçınmak isterken, kimileri de bu makama ulaşabilmek için her türlü yolu, gayrimeşru da olsa denemekten kaçınmıyordu. Süryani Kilisesi'nin tarihi boyunca bu sıkıntı çok zaman kendini göstermişti.

Patrik İğnatiyos III David'in vefatıyla birlikte kilise yeni bir karışıklık dönemine girdi. Patriğin vefatının ardından Malatya episkoposu Diyonusiyos Ancur, patrikliğe adaylığını açıkladı³⁷¹. Ancak bazı ruhaniler, mafıryanın haberi olmadan herhangi bir şey yapmalarının uygun olmayacağı düşüncesiyle ondan beklemesini istediler. Bu amaçla mafıryana ve daha uzaktaki episkoposlara mektuplar yazarak, patrik seçiminde hazır olmasını istediler. Ancak mafıryanın başka planları vardı ve patriklik için esasında kendisini düşünmekteydi. Bu amacı doğrultusunda yazdığı cevabi mektubunda ruhanilere ancak iki ay sonraki Haç Bayramında gelebileceğini ve bu zamana kadar kendisini beklemelerini söyledi. Mafıryanın amacı zaman kazanmak ve bu süre zarfında kendi adına taraftar bulmaktı. Mafıryanın, söylediği vakitte gelmemesi üzerine Diyonusiyos, diğer episkoposlara baskı yaparak kendisini patrik olarak

³⁷⁰ Kafesoğlu, a.g.e, s.241vd; Roux, a.g.e, s.175

³⁷¹ Dolabani, a.g.e, s.106

seçtirdi. Diyonosiyos'un patrik seçildiğini öğrenen mafıryan Yuhanon Ahrun Bar Madeni, kendisine Malatya'dan gönderilen ve Patriğin kendisini ziyaret ederek olurunun alacağını içeren mesajı dikkate almayıp, o esnada bulunduğu Urfa'dan çıkarak Halep'e gitti ve burada kendisini destekleyenler tarafından Patrik olarak ilan edildi. İlk iş olarak da patrik olması konusunda kendisini destekleyen Halep episkoposu Baseliyos'u, kendisinden boşalan Doğu Mafıryanlığına getirmek oldu. Süryani Kilisesi'nde yine iki patrik olmuştu. Bar Madeni, patrik olduktan sonra Antakya'ya giderek Aziz Mor Sevre'nin kürsüsüne oturmak ve meşru olan patriğin kendisi olduğunu göstermek istedi. Ancak Antakya'daki bazı ruhaniler onun patrikliğini desteklemediler ve konunun bir mahkemeye çözülmesine karar verdiler. Ancak bu mahkeme için yapılan çağrıya diğer patrik Diyonosiyos icabet etmeyince, Bar Madeni'nin patriklik kürsüsüne oturması için bir engel kalmamış oldu. Böylelikle Antakya'da bir patrik, Bar Madeni, Malatya'da bir başka Patrik Diyonosiyos Ancur şeklinde Süryani Kilisesi ikiye bölündü. Ancak buldukları yerlerin dışında kalan Süryaniler bu durumdan oldukça rahatsızdı. En başta hemşerileri olduğu halde kendisinden nefret ettikleri Baseliyos'un doğu mafıryanı olarak kutsanması, Urfalıları çok kızdırmıştı. Urfa Süryanileri, Baseliyos'un mafıryanlıktan alınması için Şam'da bulunan Memlük Sultanı Melik Nasır'a elçi gönderdiler. Melik Nasır cevabında, patrik Diyonosiyos'u yanına davet etmiş ancak Diyonosiyos, Şam'da Bar Madeni'nin taraftarının çok olması dolayısıyla Şam'a gitmedi. Melik Nasır'a, öncelikle, sınırları içinde yaşadığı Rumoyeler'in (Rum Sultanlığı-Anadolu Selçukluları) hükümdarının yanına gitmesinin yakışık alacağını bildirdi ve Konya'daki Selçuklu Sultanı İzzeddin II Keykavus'un yanına gitti. Patrik Diyonosiyos, Sultandan bir ferman ve Sultanın elinden çıkan ve Melik Nasır'a yazılmış, Patriğin hak ettiği itibarı görmesi yönünde bir de mektup aldı. Patrik Diyonosiyos böylelikle hem Selçuklu Sultanının, hem de Memlük Sultanının onayını almış bulunuyordu.

Ancak Bar Madeni de bu arada boş durmamış ve o da meşruiyetini temellendirmek için Mardin Artuklu emiri Necmeddin Gazi'ye yüklü miktarda altın vermiş ve patrik sıfatıyla Mardin'de kalmaya muvaffak olmuştu. Diyonosiyos taraftarları bu durumu ortadan kaldırmak için Patriğe gelerek Mardin'e gelmesini ve Bar Madeni'nin verdiği daha fazla altını Emir'e vermesini, böylelikle bütün Tur Abdin'de patrik olarak kendisinin kabul edileceğini bildirdiler. Patrik Tur Abdin'e kendisi gitmedi, yerine gönderdiği ruhaniler de topladıkları parayı Emir'e vererek, karşılığında ferman almışlardı ve böylece Diyonosiyos, patrik olarak tanındığı bölgelere Tur Abdin'i de eklemişti.

Daha önce Melik Nasır'ın davetini usul gereği diyerek reddeden patrik Diyonosiyos, gelen ikinci davet üzerine Şam'a gitti ve Melik Nasır ile görüştü. Bu görüşme esnasında Selçuklu Sultanı İzzeddin II Keykavus'tan aldığı ve Melik Nasır'a hitaben yazılmış olan mektubu da Melik'in huzurunda okuttu. Melik de Selçuklu Sultanının isteği doğrultusunda Patriğe güven telkin etti. Ancak bunu takiben Moğol komutanı Baycu Noyan'dan almış olduğu mektubu okutması, Moğollara düşman olan Melik Nasır'ın hiç hoşuna gitmedi. Yaşanan gergin ortam üzerine Patrik ve beraberindekiler, Melik Nasır'ın yanından ayrıldılar. Düşmanından gelen mektubun huzurunda bu şekilde okunmasına içerleyen Melik Nasır'ı sakinleştirmenin yollarını arayan Patriğin imdadına, Mekin bin Amid isimli Mısırlı bir Hıristiyan yetiştirdi³⁷². Mekin bin Amid, Patriğe gelerek bu ziyaretin kendilerini Müslümanların gözünde küçük düşürdüğünü, çünkü mensubu oldukları dinin liderlerinin, bir yandan dünyevi kavramları reddettikleri halde, diğer yandan da dünya liderliği için birbirlerini şikâyet ettiklerini söyleyerek kendileriyle alay ettiklerini ifade etmiştir. Bunun yanında, patriğin Şam'dan eli boş bir şekilde gitmesinin kendilerini daha da rezil edeceğini, bu sorunu halletmesi için, üzmüş olduğu hükümdarı bir şekilde memnun etmesi gerektiğini ve bunun yolunun da Melik'e altın vermesi olduğunu söylemiştir. Bu fikir patriğin kafasına yatmıştı ve aynen de öyle yapıldı. Melik Nasır bu şekilde ikna edildi ve kendisinden patrik Diyonosiyos'un, devletinin sınırları içindeki Süryanilerin meşru patriği olduğu yönünde bir ferman alındı. Böylelikle Diyonosiyos'un patrikliği hem Anadolu'da hem de Suriye'de yasallaşmış oldu. 1258 yılında Moğolların Bağdad işgaliyle meşgul olmasını değerlendirerek, Moğolların desteklediği kardeşi Kılıç Arslan IV üzerine bir sefer yapan³⁷³ ve bu sefer sırasında Malatya'ya gelen Selçuklu Sultanı İzzeddin Keykavus, Mor Barsavmo Manastırında Patrik Diyonosiyos'u ziyaret etti ve meşruluğunu bir kez daha onaylayarak kendisine ihسانlarda bulundu³⁷⁴.

Ancak Patriğin resmiyet kazanması, sorunların hallolduğu anlamına gelmiyordu. Raban Saliba Patrikten, kendisini Mor Barsavmo Manastırının reisliğine getirmesini istemiş Patrik bu isteğe olumsuz yanıt vermişti. Bu durum karşısında hiddetlenen Raban Saliba, pek çok iftira ve suçlamalarla birlikte Patriği Sultana şikâyet etmiş, Sultan da Saliba'dan Patriği yakalayıp getirmesini istemişti. Vaziyeti haber alan Patrik ise çareyi Moğollara sığınmakta buldu. Moğol hükümdarı Hülagü'nün huzuruna çıkan Patrik, son derece iyi karşılandı ve patrikliğinin meşruluğuna dair Han'dan bir ferman aldı. Bu ferman sayesinde manastırına

³⁷² Dolabani, a.g.e, s.110

³⁷³ Turan, a.g.e, s.504-505

³⁷⁴ Dolabani, a.g.e, s.112

dönebilen Patrik, Raban Saliba'da da intikamını, onu öldürterek aldı. Ancak bu davranışı, kendi sonunu da hazırlamış oldu. Muhaliflerinin tertiplemediği bir saldırı sonucunda, kilisenin içindeyken öldürüldü.

Patrik Diyonosiyos'un öldürülmesinin ardından illegal Patrik Bar Madeni, Anadolu Selçuklu Sultanı Rükneddin IV. Kılıç Arslan'a haber göndermiş ve patrik olduğuna dair ferman alarak Malatya'da patrikliğini ilan etmişti. Ancak ömrü bu görevi daha fazla yapmasına müsaade etmedi ve kısa bir süre sonra hayatını kaybetti.

9-Patrik IV. İğnatios Yeşu

Bar Madeni öldükten sonra, episkoposlar yeni bir patrik seçmek için toplanma kararı aldılar. Ancak bu defa toplanma yeri olarak ne Malatya ne de Tur Abdin'i seçmediler. Patrik seçimi için Kilikya'da, Mapsuestia şehri yakınlarındaki Guihat Manastırında toplandı. Zira burası Ermenilerin egemen olduğu bir bölgeydi ve diğer bölgelere göre daha güvenliydi. Episkoposlar, yeni patriği seçmeye hazırlanırken, Mor Barsavmo Manastırının önde gelen isimlerinden Teodoros da, patrik olmak isteğiyle Moğolların yanına gitti. Han'ın tabiplerinden Süryani Şemun ve o sıralarda orada bulunan Halep episkoposu Griğoriyos, Teodoros'u bu düşüncesinden vazgeçirmeye çalıştıysa da başarılı olamadı. Teodoros'un ısrarı üzerine kendisini desteklediklerini beyan ettiler ancak bunun resmiyet kazanması için, Kilikya'da toplanan ruhanilerin yanına giderek onların da onayını alması gerektiğini söylediler. Episkopos Grigoriyos da Teodoros'un hemen ardından Kilikya'ya doğru yola çıktı. Zira Teodoros'un bu göreve layık olmadığını ancak bir şekilde onun patrik olmasının da mümkün olduğunu biliyor ve bunun önüne geçmek için, oradaki ruhanileri uyarmak istiyordu. Nihayetinde, Teodoros'un patrikliğini önlemek için hızlı bir toplantı yapıldı ve patriklik makamına, toplantının yapıldığı manastırın reisi Raban Yeşu, İğnatios IV adıyla seçildi.

Yeni patrik ilk iş olarak, uzun süredir boş olan doğu mafıryanlığına, daha önce patrik Bar Madeni'nin de aday ilan ettiği ve bu seçimde Teodoros'un yerine İğnatios Yeşu'nun seçilmesinde önemli çabaları olan Halep Episkoposu Grigoriyos'u getirdi. Akabinde bir grup episkopos patriğin yanına gelerek, kendisini patrik olarak kabul ettiklerini ancak birtakım şartları olduğunu söylediler. Buna göre, Patriğin kardeşi olan Malatya Episkoposu Grigoriyos ve müteveffa Patrik Mor İğnatios David'in hizmetkârı olan Raban Şemun'u kendi çevresinden uzaklaştırmasını istemişler, ancak Patrik ne kardeşinden, ne de Raban Şemun'dan vazgeçmeye yanaşmadı. Bunun üzerine episkoposlar Patriği şikâyet etmek amacıyla Moğol hükümdarı Hülagü'nün yanına gitmeye karar verdiler. Patrik ise, olacakları

tahmin etmiş, yanına Mafıryan Grigoriyos ve bir grup ruhaniyi de alarak, Hülagü'nün yanına daha önce varmak için aceleyle yola çıkmıştı. Bu esnada, Moğol başkentinde de bir Ermeni rahip, hırsızlıktan yakalanmış ve idam edilmişti. Bu olay üzerine Han, din adamlarının şehre giriş çıkışını yasak etmişti. Bu sebepten, Patriğe muhalif olan episkoposlar, şehre girememiş ve Han ile görüşememişti. Mafıryan Grigoriyos ise, yanında taşıdığı ilaçları göstererek şehre girdi ve Han'ın huzuruna çıkarak, Patriğin geldiği haberini ilettiler. Hülagü Han, Patriğin ve mahiyetinin şehre girmesine izin verdi ve böylece Patrik, Han ile görüştü ve kendisinden meşruluğuna dair bir ferman aldı.

Han ile görüşmeyi başaramayan grup ise dönüşlerinde, Han ile görüşmüş gibi yaparak ve ondan yeni bir patrik seçmelerine izin veren bir ferman aldıklarını söyleyerek bir toplantı düzenlediler. Ancak Patriğin gelmekte olduğunu işitince bu planlarından vazgeçmek zorunda kaldılar.

Ertesi yıl 1265 senesinde, İlhanlılar Devleti'nin kurucusu Hülagü öldü. Yerine, en büyük oğlu Abaka geçti. Patrik, Abaka Han'ın ziyaretine gitti ve yeni Han'ın elinden yeni bir ferman aldı. Dönüşünden kısa bir süre sonra kardeşi, Malatya Metropolit Grigoriyos vefat etti. Episkoposların bazısı, boş kalan makama Raban Şemun'un yeğeni Nemrud'u önerdilerse de Patrik, Nemrud'un henüz çok genç olduğu düşüncesiyle bu isteği geri çevirdi. Aynı Nemrud, yaklaşık on yıl sonra Patrik tarafından, Filüksinos lakabıyla Metropolit olarak kutsandı. Filüksinos Nemrud, Patrik İğnatiyos IV Yeşu'nun ölümünden sonra yeni Patrik olarak seçilecekti.

Patrik olarak seçilen Filüksinos, ilk olarak Doğu Mafıryanı Grigoriyos'un tepkisini aldı. Zira Mafıryanın onayı olmadan birinin Patrik seçilmesi doğru değildi. İşte bu nedenden dolayıdır ki, kızgın olan Mafıryan da Patriği bir süre onaylamadı. Ancak daha sonra araya girenler Mafıryanı yumuşattılar ve böylelikle Mafıryan Gregoriyos Abu'l Farac da yeni Patriği onayladı. Patrik Filüksinos, esasen Mafıryan Grigoriyos'un da öğrencisiydi. Doğu Mafıryanı Gregoriyos Abu'l Farac, ertesini yıl ölünce yerine kardeşi Barsavmo Safi, Grigoriyos ismini alarak Doğu Mafıryanı olarak takdis edildi³⁷⁵

³⁷⁵Hanna Dolabani bunun bir gelenek olduğunu söylese de (Dolabani, **a.g.e**, s.123), Gabriyel Akyüz'ün verdiği listede (Akyüz, **a.g.e**, s.213-214) yer alan Doğu Mafıryanları içinde Barsavmo Safi'den önceki kırk bir tane mafıryanın yalnızca ikisinin bu lakabı kullandığı, ardıllarından ise yine yalnız iki kişinin bu lakabı kullandığı görülmektedir. Bununla birlikte, listede yer alan toplam yetmiş dört tane mafıryanın otuz iki tanesinin Baseliyos ismini kullandığı ve önceki dönemlerde dağınık olmakla beraber, Mor Baseliyos Aziz'den (1471-1487) itibaren, Baseliyos lakabının bir gelenek haline geldiği ve o tarihten günümüze kadarki tüm Doğu Mafıryanlarının Baseliyos ismiyle anıldığı görülmektedir.

XIII. Yüzyıl Süryani Kültür ve Bilim Hayatı

XIII. yüzyıl, Süryani medeniyetinin altın çağı olarak kabul edilen VII-XII. yüzyıllar arası dönemin müteakip dönemi olarak, o altın çağın sona ermeye başladığı dönem gibi telakki edilse de, bu dönemde yetişen önemli isimler sayesinde XIII. yüzyıl da önceki zamandan çok da geri kalan bir dönem olmasa gerektir. Hattı zatında yalnız Abu'l Farac Bar Ebroyo'nun bu dönemde yaşamış olması bile Süryani kültür hayatı için XIII. asrı başlı başına bir medeniyet çağı yapmaya yeterlidir. XIII. yüzyılda Süryani toplumunun içinden yetişen şahsiyetlere göz attığımızda bazı öne çıkan isimler bulunmaktadır.

1-Abu'l Farac Bar Ebroyo (Barhabreus-Bar Obroyo-1226-1286):

Abu'l Farac, 1226 yılında Malatya'da doğmuştur. Küçük yaştan itibaren Süryanice, Arapça ve Yunanca eğitimi aldı. Babası Tabip Diyakoz Ahrun'dan da tıp alanında eğitim aldı. 1243 yılında Moğol istilasından kaynaklanan sorunlar yüzünden ailesi Malatya'dan ayrılıp, Antakya'ya yerleşti. Daha sonra ise eğitimini sürdürmek amacıyla Trablus'a gitti.

Patrik İğnatiyos III David döneminde Trablus'ta, dönemin ünlü bir âlimi olan Nasturi Yakup'un yanında eğitim gören üç genç Süryani din adamı vardı. Bunlar Saliba Bar Yakup, Urfalı Cihet ve Abul Farac Bar Ahrun'du (Habreus ya da Ebroyo). 1246 yılında Patrik İğnatiyos III David, bu kişileri yanına çağırarak Urfalı Cihet'i Akka'ya, Abul Farac'ı ise önce kâhin³⁷⁶ ardından da Gregoriyos lakabıyla Gubos'a metropolit olarak kutsadı. Kısa bir süre sonra da Halep Episkoposu Bar Eremyo'nun vefatı üzerine Saliba Bar Yakup'u da Halep Episkoposu olarak kutsadı³⁷⁷. Bu kişilerden Saliba Bar Yakup, 1252 yılında, Patrik olan eski

³⁷⁶ Mor İğnatiyos, **Saçılmış İnciler**, s.418

³⁷⁷ Dolabani, **a.g.e**, s.101; Mor İğnatiyos, **Saçılmış İnciler**, s.414

Mafıryan Yuhanon Bar Madeni'nin yerine, İğnatıyos lakabıyla Doğu Mafıryanı olmuştu. Ancak Mafıryanlık görevini yürüttüğü dönemde, Diyonosiyos Ahrun Ancur ve Yuhanon Bar Madeni arasındaki patriklik mücadelesinde, kendisi Bar Madeni tarafında yer almış ve nihayetinde Diyonosiyos'un patrikliği meşru kılınca bu görevden istifa etmiştir³⁷⁸.

Süryani tarihinin en büyük âlimlerinden biri olacak olan Gobos Episkoposu Gregoriyos Abul Farac, Lakbin Episkoposu Ahrun'un abraşiyesini bırakarak Kudüs'e gitmesi üzerine Patrik İğnatıyos III David tarafından buraya episkopos olarak takdis edildi³⁷⁹. Ardından Patrik Diyonosiyos Ahrun Ancur tarafından Halep'e episkopos olarak atandı. Diyonosiyos ile Bar Madeni arasındaki patriklik çekişmesinde Diyonosiyos safında yer aldı. Diyonosiyos'un vahşice öldürülmesinden sonra Patriklik makamına yükselen Bar Madeni ile iyi bir ilişkisi olmuş ve onun vefatının ardından ve yine Bar Madeni'nin göstermiş olduğu referans vasıtasıyla, 1264 yılında Patrik İğnatıyos IV Yeşu'nun onayıyla Sis şehrindeki Meryem Ana Kilisesinde Doğu Mafıryanı olarak takdis edildi³⁸⁰. 1286 yılında Meraga'da vefat edene kadar 22 yıl Doğu Mafıryanlığı görevini başarılı bir biçimde yürütmüştür³⁸¹.

Abu' Farac ile ilgili ilk mesele, kimliğiyle alakalıdır. İsmî lakabının "*İbrani oğlu*" anlamına gelen "*Bar Ebroyo*" oluşu, çeşitli kesimlerce onun Yahudilikten Yakubi Ortodoksluğa geçmiş olduğunun iddia edilmesine sebebiyet verse de Süryani tarihçileri, yine kendisini kaynak göstererek bu iddiayı şiddetle reddetmektedirler. Mor İğnatıyos bu ismin, kendisinin veya babasının ya da dedelerinden birinin Fırat Nehri'ni geçerken doğmuş olması nedeniyle bu ismi almış (Bar Efroyo=Fırat'ın oğlu) olmalarının gerektiğini ifade etmiştir.

Süryani Kilisesinde iki numaralı adam olma mertebesine kadar yükselmiş olan Abu'l Farac, kilise mensubu olarak yürüttüğü başarılı icraatlarının yanında, büyük bir âlim olma şerefine de nail olabilmıştır. Süryani tarihinin en bilgili en seçkin kişiliği³⁸² olarak görülen Bar Ebroyo, Orta Çağ ilim anlayışının karakteristik bir özelliği olan, tek bir alan ile sınırlı kalmama anlayışı doğrultusunda, Tanrı Bilim, felsefe, tıp, şiir, matematik, tarih, dilbilgisi, psikoloji gibi çok çeşitli konularda çalışmalar yapmış ve eserler vermiş değerli bir bilim adamıdır.

³⁷⁸ Mor İğnatıyos, **Saçılmış İnciler**, s.414

³⁷⁹ Dolabani, **a.g.e**, s.104

³⁸⁰ Dolabani, **a.g.e**, s.117

³⁸¹ Mor İğnatıyos, **Saçılmış İnciler**, s.418

³⁸² Mor İğnatıyos, **Saçılmış İnciler**, s.417

Abu'l Farac Bar Ebroyo'nun külliyyatına baktığımızda, zengin bir arşiv karşımıza çıkmaktadır.

*Bar Ebroyo'nun önemli eserlerinden biri, Eski ve Yeni Ahid'in filolojik, edebi ve ruhsal tefsirlerini içeren geniş çaplı çalışması "*Avsar Roze (Sırların Hazinesi)*" isimli kitabıdır. Tefsirleri, Apokrif kitaplar ve Makabiler de dâhil olmak üzere tüm Eski Ahid'i ve Vahiy dışında tüm Yeni Ahid'i kapsar. Afrikanus, Origen, Yulius, Eusebius, Athanasios, Mor Efrem, Nisalı Gregorios, Antakyalı Severios, Urfalı Yakup, Salahlı Daniyel, Arapların Metropolitisi Gevargis gibi öncellerini otorite olarak kabul eder. Bazı kilise babalarını eleştirdiği eserinde kendi görüşlerine de geniş yer vermiştir. Bu eserin yirminin üzerinde nüshası bulunmaktadır.

*Teolojik ilimler üzerine kapsamlı bir çalışma olan beş yüz sayfalık "*Mnorath Kudşe (Mabetlerin Işığı)*" isimli eserde Hıristiyanlığın gerçekliğini savunmuş, sofistlerin argümanlarını çürütmeye çalışmış ve Aristo'nun Ortodoks inancıyla çelişen düşüncelerine karşı çıkmıştır. On iki bölümden oluşan kitap, Bilgi, Tanrı'nın varlığı, dünyanın yaratılışı, Tanrı'nın kutsal üçlüğü ve birliği, Rab Mesih'in beden alışının gizemi, melekler, kötü ruhlar, insan ruhu, kâhinlik, cennet gibi konuları kapsamaktadır. Eserin on eski nüshası vardır. Ayrıca bu kitabın, yine Bar Ebroyo tarafından yazılmış olan "*Kthobo d'Zalge (Işıkların Kitabı)*" isminde geniş bir özeti de bulunmaktadır.

*Bar Ebroyo'nun felsefe üzerine yazdığı "*Hevath Hekımtho (Hikmetin-İlmin-Kaymağı)*" isimli eseri hayli hacimli bir çalışmadır. 951 sayfa ve iki ciltten oluşan eserin birinci cildi mantık konusunu içeren, *Mukaddem, Kategoriler, Tefsir, Önceki Analitik, Sonraki Analitik, Mevzular, Sofistik Yalanlamalar, Belagat ve Şiir* başlıklı dokuz kitaptan oluşmaktadır. İkinci cilt ise fizikle alakalıdır ve iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde sekiz kitap bulunur. İlk kitap *Fizik* olup, beş bölümden müteşekkildir. Element, hareketin doğası, değişimin koşulu, sonlu-sonsuz ve hareketlerin birleşimi gibi doğal konularla ilgilidir. İkinci kitap *Sema*, Göksel bedenler ve ışık veren alt bedenler, dört element³⁸³ ve doğaları, hareketler ve sabitlemeler ve bilgeliğin tanımı konularını içerir. *Tenasül ve Çürüme*, üçüncü kitaptır ve evrenin oluşumu, çürüme, var oluş ve ölüm durumu, mutlak değişim ve değişime uğrayan sonsuz bedenler konularından oluşur. *Mineraller Kitabı*, katı maddeler, mineraller, dağlar, mevsimler, dünyanın ve evrenin hareketlerinden bahseder. Beşinci kitap olan *Meteoroloji Kitabı*, bir araya gelmeden önce dört elementin durumu ve hareketleri, gökyüzünün,

³⁸³ Hava, su, toprak ve ateş

bulutların, şimşeklerin, rüzgârların, depremlerin, okyanusların ve dağların bu elementler üzerindeki etkisini anlatır. *Gezegeñler Kitabı*, yaşanan hayat alanlarından bahseder. *Hayvanlar Kitabı*, hayvanların doğasını ve yaşayışlarını içerir. Sekizinci kitap olan *Ruhun Kitabı*, insan ruhunun bilinenlerini, ruhun durumunu ve ruhsal hareketleri inceler.

Eserin ikinci cildinin ikinci kısmı ise *Felsefe, Metafizik, Ethikon (Ahlak), Şehirlerin Yönetimi ve Varlığın Yönetimi* kısımlarından müteşekkildir.

*Bar Ebroyo'nun felsefe üzerine yazdığı bir başka eseri olan "*Tegrath Tegrotho*" ise "*Hevath Hekımtho*" adlı kitabın üç ciltlik bir özeti mahiyetindedir. Altı nüshası olan bu eserin en eskisi 1276 yılına tarihlenmektedir. Metropolit Efrem Kavimi tarafından kopyalanan nüshasında, bu eserin Arapçaya da çevrildiği ifade edilmiş ancak bu çeviri günümüze ulaşmamıştır.

*"*Svod Sophia (Hikmet Sözleri Kitabı)*", 1275 yılından sonra yazmış olduğu, dört bölümden oluşan felsefe ve diyalektik kitabıdır. 1299 yılında kopyalanan en eski iki nüshası bugün ABD'de Chicago'da, 1330 yılında kopyalanan diğer nüshaları ise İngiltere'de Londra'da bulunmaktadır.

*"*Kthobo Bobotho (Gözbebeklerinin-Talebelerin Kitabı)*", kırk sayfayı geçmeyen ve yedi bölümden oluşan, felsefe ve mantık sanatı üzerine ve olasılıkla öğrencilere tavsiyeler içeren kısa bir çalışmadır.

*Kaynaklarda varlığından bahsedilen ancak ismi hakkında bilgi sahibi olamadığımız, İnsan Ruhu üzerine yazdığı Arapça eseri biri uzun, diğeri ise kısa iki bölümden oluşmaktadır. Birincisi 26 sayfa, 62 bölümden, ikincisi ise, 74 sayfa 24 bölümden müteşekkildir. İkinci bölümü, 1252 yılından önce yakın dostu Malatya Metropolit (Sonradan Patrik) olan Diyonosiyos Ahrun'un isteği üzerine yazmıştır.

*İbni Sina'nın felsefe ile mantık üzerine yazmış olduğu "*Kitab el-İşarât ve'l-Tenbihât (Belirtiler ve Kehanetler)*" isimli eserinin, Moğol Hanı Hülagü'nün baştabibi olan Papaz Şemun Toma'nın isteği üzerine Süryanice'ye tercümesini yapmıştır. Bu tercüme eserin bir kopyası, 1278 yılında Bartullili Yuhanon tarafından çıkarılmıştır. Bunun yanında eserin beş nüshası daha bulunmaktadır.

*Dini ve medeni yasaları kaleme aldığı "*Hudoye (Talimatlar)*" yine en değerli çalışmalarından biridir. Kilise yönetimi, vaftiz, Kutsal Murun, kurban, oruç ve bayramlar,

cenazeler, kehennütlüğün dereceleri, nişan ve evlilik, alışveriş, vasiyetler, veraset, selef, ipotek, zarar, uzlaşma, para nakli, kefalet, ortaklık, temsil gücü, itiraf, emanet, ödünç verme, armağan, teberru, satın almada öncelik, ödünç verilen şeyler, ortak ürün verme, terk edilmiş topraklar, kiralama, kayıp nesnelere bulmak, kayıp çocukları bulmak, esirlerin özgürlüğü, hırsızlık, ağır suçlar, avın kesilmesi, yeminler, adaklar, davalar ve yasal güçler, tanıklar ve tanıklık ve istisnasız meseleler olmak üzere kırk bölüm ve 541 sayfadan oluşmaktadır. Önceki kilise babalarının eserlerini ve sinodları kaynak olarak kullanmıştır.

*“*Ethikon*”, 1279 yılında Meraga’da yazdığı ve sekiz yakarış duasını, Kutsal Kitap alıntılarını, Mısırlı münzevilerin örnek yaşantılarını ve ilk dönem Hıristiyan dünyasının seçkini kişiliklerinin özlü sözlerini kullanarak kaleme aldığı bir eserdir. Dört bölümden oluşan eseri, bölümler içinde çeşitli başlıklara ayırmıştır. Bölümlerin birincisi, beden eğitimi hareketlerinin düzenlenmesi; ikincisi yemek yerken uyulacak görgü kuralları; üçüncüsü, insanın çirkin olan tutkularından arınması ve son bölüm de kişinin erdemlerle donanması üzerinedir. Toplam 420 sayfadan oluşan eserin dört nüshası bulunmaktadır.

*“*Kthobo d’Yavno (Güvercin Kitabı)*” isimli eser, münzeviler için eğitim yönünde tavsiyeleri içeren bir özet çalışmadır. Bu kitabı münzevi hayata eğilimli kişilerin isteği üzerine yazmıştır. İlk bölümü manastır içindeki bedeni hizmet, ikincisi hücrede gerçekleştirilen zihinsel hizmet, üçüncüsü mükemmelle ulaşmak için ruhsal arayış ve dördüncüsü ise bilgede ilerleme üzerine olacak şekilde toplam dört bölümden oluşur. Bar Ebroyo eseri, Kutsal Ruh’un simgesi olan “Güvercin” olarak isimlendirdiğini belirtmiştir. Toplam 89 sayfadır.

Abu’l Farac, iki ciltlik bir Kilise Tarihi yazmıştır. Birinci cildi, elçilerin başı Aziz Petrus’tan başlayarak, 1285 yılına kadarki Antakya Kilisesi patriklerinin biyografilerini içerir. İkinci ciltte ise Elçi Toma ve Doğu Mafıryanlarının tarihi yer almaktadır.

Bir diğer eser ise yaratılıştan başlayan ve 1285 senesine kadar geçen zamanı anlatan “*Maktabzabne*” adlı çalışmadır. Bu eserin kaynakları, Urfalı Yakup, Mor Mihayel Rabo ve Meraga kütüphanesinde bulunduğu Arapça, Süryanice ve Farsça eserlerdir. Ayrıca yine Meraga’da yazmış olduğu “*Ülkelerin Kısa Tarihi*” isimli kısa bir tarih kitabı da bulunmaktadır.

Bar Ebroyo’nun yukarıda değindiğimiz eserlerinden başka çok sayıda teoloji, felsefe, gramer, fizik, tıp ve eczacılık üzerine eserlerinin yanında pek çok da çeviri eseri

bulunmaktadır. Çalışmamızın esas konusu olmaması ve başlığı çok uzatmamak açısından diğer çalışmalarına detaylı yer verememekteyiz.

2-Urfalı (Meçhul) Tarihçi (Anonim Süryani Vakayinamesinin Yazarı, ö-tahminen 1234 sonrası)

İsmi ve kimliği konusunda herhangi bir bilgi olmamakla birlikte XII. yüzyılın ikinci yarısında Urfa'da doğduğu tahmin edilmektedir. Kendisiyle ilgili bazı kayıtlar Malatya'daki Mor Barsavmo Manastırında rahip olduğunu göstermektedir³⁸⁴.

831 sayfadan ve iki ciltten oluşan detaylı bir tarih kitabı yazmıştır. Birinci ciltte, yaratılıştan 1234 yılına kadarki genel tarihi olayları anlatmış, ikinci ciltte ise İmparator Büyük Konstantin'den 1204 yılına kadar cereyan eden kiliseyle ilgili hadiseleri anlatmıştır. Ayrıca Haçlı Seferlerini, özellikle Urfa merkezli olarak uzun ve detaylı biçimde aktarmıştır. Eserin ikinci cildinin bir kısmı kayıptır. Elde olan kısmı Fransız tarihçi Chabot tarafından 1916 yılında Fransızcaya tercüme edilerek neşredilmiştir.

3-Diyarbakır Episkoposu Yuhanon David (ö-1203)

Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte XII. yüzyılın ilk yarısında doğmuş olması gerektir. 1174 yılı dolaylarında Patrik Mor Mihayel tarafından Şalbedin³⁸⁵ Episkoposu olarak takdis edildi. Ancak bir süre sonra bu görevinden ayrılıp Diyarbakır yakınlarındaki Kankart (Mor Eliyo) Manastırına yerleşmiş ve burada filoloji alanında çalışmalar yapmıştır. Kutsal Kitap tefsirlerine ve kilise babalarının eserlerine ilaveler yapmıştır. Mor Efrem, Mor İshak, Mor Yakup'un şiirlerini düzenlemiş ve eklemeler yapmıştır.

4-Yeşu Sıfthono (ö-1214)

Amcası Büyük Mihayel'in ardından patrik olabilmek için her türlü yola başvuran, kardeşi Doğu Mafiryani Gregoriyos Yakup'un desteğini alarak, patrikliği illegal yolla elde etmesinden dolayı kilise içerisinde sevilmeyen bir kişiliktir.

Yeteneğini ve bilgisini kendi çıkarları doğrultusunda harcamış olmasına rağmen yine de geriye bir takım eserler bırakabilmiştir. Bunlar arasında, bayramlar üzerine derlediği bir kitap öne çıkmaktadır. Bu kitapta, yirmi bir bölümden oluşan Bakire Meryem'in müjdelenmesi, yüz yirmi beş bölümden oluşan Rab İsa Mesih'in doğumu, yirmi bir bölümlük

³⁸⁴ Mor İğnatiyos, **Saçılmış İnciler**, s.409

³⁸⁵ Kaynaklarda Şalbedin'in neresi olduğuna dair bir bilgi bulamadık.

Rab İsa'nın mabede girmesi, on altı bölümlük, Kutsal Perşembe ve kırk günlük oruç, elli bölümden oluşan ayak yıkama merasimi ve Kutsal Cuma başlıkları yer alır.

5-Bartullili Severiyos Yakup (ö-1241)

Musul yakınlarındaki Bartulli köyünde doğmuştur. Dini eğitim için Mor Matay Manastırına yerleşmiş, burada teolojinin yanında çeşitli ilim dallarında eğitim görmüş, filoloji ve ilahiyat konularında uzmanlaşmıştır. Nasturi bir rahip olan Yuhanon Bar Zubi gözetiminde dilbilgisi ve mantık eğitimi almış ardından Musullu filozof Kemaleddin ibn Yusuf'tan Arapça olarak mantık ve felsefe eğitimi almıştır. Dönemin Doğu Mafıryanı Yuhanon Bar Madeni tarafından 1232 yılında Mor Matay Manastırı abraşiyesinin metropoliti olarak takdis edilmiş ve Severiyos adını almıştır.

Severiyos Yakup, 1231 yılında dini vecizelerin yer aldığı ve Kutsal Üçlük, Rab'in beden alması, aykırı düşüncelere karşı mücadele, kilisenin gizleri ve ritüelleri, ilahi takdir, alinyazısı, yaratılış, ruh, cennet gibi daha pek çok teolojik kavram üzerinde duran “*Kthobo d'Simotho (Hazinele Kitabı)*” isimli bir eser yazmıştır. Ayrıca Hıristiyanlığın gerçekliği üzerine bir kitap, kilise törenleri ve dualar üzerine de yazmış olduğu yazıları mevcuttur.

Eserleri içinde en bilinenlerden biri de “*Diyalog*” isimli çalışmasıdır. Dilbilgisi, şiir, retorik, dil, mantık ve felsefe olmak üzere altı başlıktan oluşan bu eser, soru cevap şeklinde yazılmıştır. Ayrıca kitapta, matematik, müzik, astronomi ve geometri ile ilgili bilgilere yer verdiği kısa bir bölüm daha bulunmaktadır.

6-Papaz Şemun Toma (ö-1289)

Malatyalı ünlü Toma ailesine mensup olan Şemun, Moğol Han'ı Hülagü'nün, onun ölümünden sonra da oğlu Abaka'nın hekimi olarak ün yapmıştır. Han'ın baştabibi olması hasebiyle hem Moğol Sarayında etkili bir kişi olmuştur, hem de Süryani toplumuyla Moğol toplumu arasında bir köprü vazifesi görmüştür.

Döneminin en mahir hekimlerinden biri olan Papaz Şemun, İbni Sina'nın mantık konulu “*İşaret*” ve hikmet konulu “*Tenbihat*” isimli iki Arapça kitabını Süryaniceye çevirdi. Bunun yanında astronomiyle de ilgilendi ve bu konuda “*Suud el-Akli (Aklın Yükselişi)*” isimli bir astronomi kitabı da yazmıştır³⁸⁶.

7-Hasankeyfli Papaz Yeşu Toma (1185-1248)

³⁸⁶ Akyüz, a.g.e, s. 131

Papaz Yeşu, Diyakoz Yakup Toma'nın oğlu, yukarıda adını zikrettiğimiz meşhur hekim Şemun'un babası ve Antakya Patriği Filüksinos Nemrud'un (Patriklik dönemi:1283-1292) büyükbabasıdır. Hasankeyf'te tahminen 1185 yılı civarında doğmuştur. Raban Episkoposu İvennis gözetiminde eğitim almış, Süryanice dilbilgisinde ve hattatlıkta uzmanlaşmıştır. Patrik İğnatios III David tarafından 1235 yılında episkopos olarak takdis edilmiş ve Rum Kalesindeki (Kılho Rumoyto, Fırat'ın batısında) Meryem Ana Kilisesinin sorumluluğuna getirilmiştir. 1248 yılında Ermeni Katolikosu Konstantin I'in isteği üzerine Mor Mihayel'in tarihi vakayinamesinin geniş bir özetini Ermeniceye çevirmiştir. Bu çeviri dönemin ünlü tarihçilerinden ve Yeşu'nun dostu olan Ermeni rahibi Vartan tarafından da değerlendirilmiştir³⁸⁷.

8-Patrik Mor Yuhanon Ahrun Bar Madeni (ö-1263)

Döneminin en iyi yazar ve şairlerinden biri olan Ahrun Bar Madeni, Mor İğnatios Efrem I tarafından yapılan sınıflandırmaya göre Süryani edebiyatının en iyi şairlerinden biri olarak kabul edilir³⁸⁸. Hakkındaki bilgilerimiz 1230 yılında Patrik İğnatios David tarafından Mardin Metropolitisi olarak kutsanmasından öncesine gitmemektedir. Ardından ise Doğu2ya Mafıryan tayin edilmiş, Patriğin vefatı üzerine Malatya Episkoposu Diyonosiyos Ahrun Ancur ile patriklik için mücadele etmiştir. Diyonosiyos'un, patrikliğin ardından 1261 yılında vefat etmesi üzerine iki yıl sürecek ve vefatıyla son bulacak patriklik görevine başlamıştır. Cenaze merasimi, bizzat Abu'l Farac Bar Ebroyo tarafından yönetilmiştir.

İlminin önemli bir bölümünü Mafıryan olduğu dönemde Ninova³⁸⁹ ile Bağdad arasında gidip geldiği sıralarda gerçekleştirmiştir. Bu dönemde Arapça öğrenmeye başlayan Bar Madeni, bir süre sonra mektuplarını bu dilde yazacak kadar lisanını geliştirmiştir.

Eserlerinden öne çıkanlar arasında, on ikili hece ölçüsüyle yazdığı şiirlerini içeren kırk yedi sayfalık bir antolojisi yer alır. Bu eserdeki en önemli şiiri ise yüz yirmi iki mısradan oluşan ve ruh üzerine yazdığı "Kuş" isimli şiiridir. Şiirlerinin yanında vaazlarını içeren bir çalışması da vardır. Bunlar Uşano Pazarı, Mesih'in Mabede Girişi, Haç ve Yeni Pazar üzerinedir. Bu vaazlarını sonradan Arapçaya da çevirmiştir. Ayrıca bir anafura ve altısını Mor Hanonyo'da Mafıryanken, birini de patrik olduktan sonra olmak üzere toplam yedi tane de kilise kanunu yazmıştır.

³⁸⁷ Mor İğnatios, **Saçılmış inciler**, s.412

³⁸⁸ Akyüz, **a.g.e**, s.166-167

³⁸⁹ Tarihi Ninova kenti, Dicle Nehri'nin Batı kıyısında yer alan Musul şehrinin tam karşısında yani nehrin doğu kıyısında bulunmaktadır.

Yukarıda isimlerini zikrettiğimiz ve hayatları ve eserleri hakkında kısa bilgiler verdiğimiz XIII. yüzyıl Süryani âlimlerinin yanında yine adından söz edebileceğimiz başka isimler de mevcuttur. Sekiz tane husoye yazmış olan, **Tell Besme Episkoposu Abrohom (ö-1207)**, dört tane kasidesi ve bir de litürjisi bulunan **Patrik XII. Yuhanon Yeşu Kothubo (ö-1220)**, İncil'i Fars diline tercüme etmiş olan **Tiflisli Yuhanon (ö-1221)**, iki husoye yazmış olan Mor Gabriyel Manastırı Metropoliti **Basibrinli Baseliyos (ö-1254)**, kilise müziği alanında dönemim ustalarından Urfalı Mafıryan **Saliba Bar Yakup³⁹⁰ (ö-1258)**, hat sanatı uzmanı ve bir de anafurası bulunan Hısnı Ziyad Metropoliti **Diyoskoros Theodoros (ö-1275)**, XIII. yüzyıl Süryani medeniyetinin önem arz eden diğer isimleridir.

XIII. yüzyıl Süryani toplumunda dikkat çeken bir nokta da, yukarıda adı geçenler haricinde, kaynakların bu evrede daha başka çok sayıda hekimin varlığından söz etmesidir. Fakat bu kayıtlar ne yazık ki, bu hekimlerin pek çoğunun isimlerinden başka herhangi bir elle tutulur bilgi içermemektedir.

XIII. yüzyılın kaynaklarda hakkında bilgi olan yegâne ismi Urfalı Hasnun'dur. Hasnun, tıpta uzmanlaşmıştı ve felsefe bilgisine de sahipti. Hekimlik konusundaki mahareti Urfa sınırlarını aşmış ve Selçuklu sarayında, daha sonra Eyyûbi sarayında hizmetleri olmuştu³⁹¹.

Bu dönemin bir diğer hekimi de yine Urfalı olan Gabriel'dir. Hasnun ile aynı dönem yaşamıştır. Tıp ve felsefe üzerine kitaplar yazmıştır. Ancak bu kitapların hiçbiri günümüze ulaşmayı başaramamışlardır³⁹².

XIII. yüzyılın diğer hekimleri arasında, **Kartbartlı Şemun (ö-1207)**, Diyarbakır Metropoliti **İvennis Mino (ö-1222)**, Metropolit İvennis'in kilise kariyeri ve Metropolitliği hakkında bilgiler bulunmakla beraber hekimliği ile ilgili bir bilgiye ulaşamadık), Kayserili **Abu'l Hasan (ö-1222)**, Başdiyakoz **Abu Said (ö-1224)**, Malatyalı **Abu Salem Bar Karbe (ö-1234)**, Antakyalı **Theodori (ö-1240)**, Abu'l Farac'ın babası Malatyalı Diyakoz **Ahrun bar Toma (ö-1252)**, gibi isimler sayılabilir.

³⁹⁰ Saliba Bar Yakup, Bar Ebroyo ile birlikte Trablus'ta Nasturi Yakup'tan ders alan üç Yakubi rahipten biriydi. 1252 yılında Doğu Mafıryanı olmuştu, onun vefatı üzerine bu makama Bar Ebroyo kutsandı.

³⁹¹ Mor İğnatyos, **Saçılmış İnciler**, s.407; **Abu'l Farac Tarihi**, s.523-524

³⁹² Mor İğnatyos, **Saçılmış İnciler**, s.408; **Abu'l Farac Tarihi**, s.524

III.Bölüm

XIV. YÜZYIL

XIV. Yüzyıl Başında Genel Siyasi Durum

IV. Haçlı Seferinin Bizans üzerindeki yıkıcı etkisiyle başlayıp, ikinci çeyreğinden itibaren doğudan gelen Moğol İstilasları ile tüm Doğu Medeniyetinin temelinden sallandığı bir

tufan şeklinde geçen XIII. yüzyıl, geride yıkılmış devletler ve onların temelleri üzerine yükselen yeni oluşumların olduğu karmaşık bir bakiye bırakmıştı.

XIII. yüzyıl iki büyük devleti, artık geriye dönüş olmayacak şekilde hırpalamıştı. Bunların biri, her ne kadar yüzyılın ikinci yarısında başkentini geri alarak yeniden bir aktör konumuna gelmiş ve tekrardan güçlenme cihetine girmiş olsa da, gelişen şartlar karşısında bu konumu uzun sürmeyecek ve siyasi arenada tutunabilmek ve varlığını sürdürebilmek için ittifaklar ve anlaşmalarla ayakta kalmaya çalışacak olan Bizans Devletiydi. İkincisi ise Bizans kadar bile şanslı olmayacaktı. XI. Yüzyıldaki büyük Türk fütuhatiyle Orta Doğu'ya gelen Selçuklu Türkleri, çok geniş bir coğrafyaya egemen olmuş, kurdukları siyasi yapılarla bölgenin uzun süre tek hâkimi olmuşlardı. Bu büyük kitlenin batıdaki temsilcisi olan Anadolu Selçukluları, sahip oldukları güç ile hem doğudaki mücadelelerde hem de batıda Bizans ve Haçlılar ile yaptıkları mücadelelerde genel olarak başarılı olmuşlar ve Anadolu'nun Türkleşmesine çok önemli katkılar yapmışlardı. Ancak tarih göstermişti ki, en büyük devletler bile canlı bir organizma gibidirler. Doğarlar, yaşarlar ve ölürlür. İşte Anadolu Selçuklu Devleti de aynı akıbete uğrayan tarihin sayısız devletlerinden biri olmuştu. Hali hazırda, Anadolu coğrafyasında bulunan başta Bizans ve doğudaki Haçlı kontlukları olmak üzere bir de aynı etnik kökten geldikleri Danişmendliler ile olan mücadelelerine batıdan dalga dalga gelen ve ardı arkası gelmeyen Haçlı Seferleri de eklenince, Anadolu Selçukluları için “vatan”, “zindan” halini almaya başladı. Hayret verici bir dirayetle bu mücadelelerden başarıyla çıkan devlet, en son gelen ve karşısında kimsenin kolayca tutunamadığı Moğol Tufanı neticesinde ise artık dizlerinin üzerinde duramaz hale geldi. XIII. yüzyılın özellikle ikinci yarısı Anadolu Selçuklu Devleti için bir ölüm kalım mücadelesi şeklinde geçmiş, ancak Moğolların yıkıcı gücü, onların bu mücadeleyi kaybetmelerine neden olmuştu. Asrın son yıllarında devlet parçalanmış, geriye bu devletin bakiyesi olarak çok sayıda irili ufaklı Türk Beylikleri ortaya çıkmıştı. Ancak geçecek olan zaman ve yeni gelişmeler, Anadolu'da yaşayan Türk topluluğunun yeniden bir çatı altında toplanmasına olanak vermiş ve Batı Anadolu'da kurulan Osmanlı Beyliği, giderek gücüne güç, toprağına toprak katarak çığ gibi büyümeye başlamıştı.

XIV. yüzyıl Süryani toplumuna da güzel haberler getirmeyecekti. Zira ilk gün itibarıyla parçalanmaya başlayan Hıristiyan âleminin ilk büyük kiliselerinden olan Antakya Süryani Kilisesi, bu asrın hemen öncesinde kendi içinde bir ayrılığı daha yaşamış ve Büyük Kilise'den ayrı bir de Kilikya Patrikliği ortaya çıkmıştı. Yakubi Süryanileri ikiye bölen bu hadise daha atlatılamamışken ileri bir tarihte bu defa bir başka ayrılık, Tur Abdin Patrikliğiyle, Süryani Kilisesi yeni sıkıntılarla yoğrulmaya başlayacaktı.

1-Kilisede Üç Patrik ve İkinci Bir Patriklik: Kilikya Patrikliği (1293-1445)

Patrik Filüksinos Nemrud, dokuz yıllık bir görev süresinin ardından Mor Barsavmo Manastırında vefat etti. Patriğin ölümünün ardından Malatya episkoposu Konstantinos, patrik olmak istediğini açıkladı. Ancak, Konstantinos'un bu emelini haber alan Doğu Mafiryani Griğoriyos Barsavmo, engellemek için episkoposlara birer mektup yazdı ve Tur Abdin'de buluşmalarını istedi. Mor Hanonyo (Deyrülzafaran) Manastırında bir konsil toplandı. Mafiryanın katılmadığı bu toplantıda Mardin metropoliti Bedir Zoğe Yusuf Bar Vahip, İğnatiyos V adıyla ve törenle patriklik makamına yükseltildi. Mardin Artuklu hükümdarı Melik Mansur Necmeddin II İlgazi'den de bir patriklik fermansı aldı. Bu seçim, Mardin ve Tur Abdin bölgesini mutlu etmişse de diğer bölgeler pek hoşnut görünmüyordu. Çünkü kış şartları nedeniyle, kendilerine ne haber verilebilmiş ne de onayları alınmıştı.

Öte yandan Konstantinos da bu dönemde boş durmamış, bazı tüccarlardan borç alarak bunları hükümdarlara rüşvet olarak vermiş ve sonunda zoraki bir destek sağlayarak, yandaşları tarafından patrikliğe yükseltilmiştir. Ancak Konstantinos'un macerası kısa sürmüş, aldığı borçları ödemediği için, alacaklılarının talimatıyla, Kürtler tarafından öldürülmüştür. Kürtler, Konstantinos'u öldürdükleri saldırıda ünlü Mor Barsavmo Manastırına da çok büyük zarar vermişlerdi.

Bedir Zoğe'nin kendilerinin onayı alınmadan patrik yapılmasına içerleyen Batılı episkoposlar, Çveğat Manastırında toplanarak, manastır reisi Mihayel Barsavmo'yu patrikliğe seçtiler. Mihayel Barsavmo ile Konstantinos, aynı gün, biri Kilikya'da, diğeri ise Malatya'da patrikliğe yükselmişti.

Doğu Mafiryani Griğoriyos, Kilikya'nın Ermeni kralı Hetum ile birlikte olduğu bir esnada Kral, Mafiryandan patrik olarak Mihayel'i ilan etmesini istedi. Mafiryanın kabulü ile Mihayel, hem doğunun hem de batının patriği olarak kabul edildi. Bar Vahip ise sadece Mardin ve Tur Abdin bölgesinde patrik olarak kabul edilmekteydi. Lokal bir patrik olmaktan dolayı sıkıntılı olan Bar Vahip, Mardin hükümdarı Melik Mansur'a giderek bu sorununu kendisine anlattı ve Melik'ten, Mafiryana bir mesaj yollamasını ve kendisinin doğuda kabul görmesini sağlamasını istedi. Melik Mansur, bu istek doğrultusunda Mafiryana bir mektup gönderdi ve bu yöndeki talebini ilettiler. Mafiryani, bu isteği yerinde bulmuş ve Bar Vahip'in patrikliğini tasdik etti. Süryani Kilisesinde şimdi bir Kilikya patriği ve bir de doğu patriği vardı. Kilikya patrikliği makamı 1445 yılına kadar sürecektir. 1317 yılında Kilikya patriği Mihayel'in vefat etmesi üzerine Bar Şuşan olarak bilinen Rahip Yeşu, yine Mihayel adıyla

Kilikya patriği oldu. Aynı yıl, 1308 yılında vefat eden Doğu Mafıryanı Grigoriyos Barsavmo'dan sonra, doğuluların yeni bir Mafıryan istememelerinden dolayı boş olan bu makama, geçen dokuz yıl üzerine yine doğuluların isteği doğrultusunda Matay Hanno getirildi.

Patrik Bar Vahip'in 1333 yılındaki vefatının ardından episkoposlar Mor Hanonyo Manastırında toplandılar³⁹³. Yeni bir patrik seçmek amacıyla yapılan bu toplantıda, merhum Patrik İğnatıyos Bar Vahip'in kardeşi Diyakos Yuhanon'un oğlu, Amid episkoposu İşmoil, amcasının lakabıyla, İğnatıyos olarak patrikliğe yükseltildi³⁹⁴.

Doğu Mafıryanı Grigoriyos Matay, İğnatıyos İşmoil'in patrik seçilmesinin kendisine haber verilmemesine çok kızmıştı. Patrik seçimi, mafıryan olan kişinin onayıyla gerçekleşmekteydi fakat bir süreden beri, bu gelenek, kimi zaman zorunluluklar, kimi zaman da öyle uygun görülmesi nedeniyle uygulama sahasını yitirir olmuştu. Mafıryan Matay da, bu seçimde yer almamış ve seçilen patrik kendisine bildirilmemişti. Bu nedenden dolayı kızgın olan Mafıryan, kendisiyle iyi ilişkiler kurmuş olan Kilikya patriği Mihayel Yeşu'yu, Doğu'nun resmi patriği olarak ilan etti. Yetki alanı sadece Mardin ve Tur Abdin bölgesiyle sınırlı kalan Patrik ise, itilafli olduğu bölgelere yaptırımlar uyguluyor, kilise ve manastırların topladığı bağışların önünü tıkayarak, onları gelirlerinden mahrum bırakmak suretiyle, kendisine muhtaç etmek istiyordu. Sonuçta kazanan patrik oldu. Sıkıntıya düşen rahipler, Mafıryanı sıkıştırmaya başladılar ve patrik ile mafıryan arasında, zoraki de olsa bir barışma gerçekleşti. Barışmanın ardından Mafıryan Grigoriyos Matay, İğnatıyos İşmoil'in patrikliğinin Doğu'da da yasal olduğunu ilan etti.

Kilikya patriği Mihayel Yeşu, 1349 yılında ölünce Batılı episkoposlar, yeni bir patrik seçmek amacıyla önce Malatya'da toplanmak istediler, ancak Mor Barsavmo Manastırının, Kürtler tarafından harabeye çevrilmesi üzerine buradan ayrılarak Sis'e gittiler. Burada yaptıkları toplantı sonucunda, Malatya episkoposu Baseliyos Gabriyel'i Antakya ve Suriye patriği ilan ettiler.

2-Yeni Bir Ayrılık: Tur Abdin Patrikliği (1364'ten aralıklı olarak 1834'e kadar)

³⁹³ Son Patrik Bar Vahip ile birlikte Diyarbakır terk edilerek Mor Hanonyo Manastırı, yeniden Patriklik merkezi haline getirilmişti.

³⁹⁴ Hanna Dolabani, İşmoil'in Patrik seçildiği zaman, Episkopos iken almış olduğu lakabı (lakabını belirtmemiştir) bırakarak "İğnatıyos" lakabını almasının, Süryani geleneğine aykırı bir tutum olduğunu, bunun esasen günümüzde bile, yapılmaması gerektiği halde devam ettiğini belirterek, bu nedenden dolayı İşmoil'e İğnatıyos (VI) adıyla hitap etmemiş ve onu Patrik İşmoil olarak isimlendirmiştir. (Dolabani, a.g.e, s.126)

Batı'da bu olaylar yaşanırken, Doğu'nun patriği İğnatiyos İşmoil ise bu sıralarda Salah Episkoposu Sobo ile sıkıntılar yaşıyordu. Gevargis isimli bir rahip, Mor Yakup Manastırındaki Salah Metropoliti Mor Baseliyos Sobo ile ilgili birtakım şikâyetlerde bulunmuştu. Patrik ise, meselenin derinini araştırmadan Sobo'yu aforoz etti. Sobo, olayın içyüzünü anlamak ve neden aforoz edildiğini öğrenmek amacıyla Mor Hanonyo Manastırına gelmiş ancak patrik kendisini kabul etmemişti. Manastırın kapısında günlerce bekleyen Sobo, ümidi tükenince Tur Abdin'e geri dönmüş ve hak arama mücadelesini buradan civar episkoposlara yazdığı mektuplarla sürdürmeye çalışmıştı. Sobo'nun ricaları üzerine bir grup ruhani patriğin yanına giderek onu affetmesini istemiş ancak patrik bu heyeti de kabul etmemişti. Patriğin bu tavrına öfkelenen episkoposlar, Sobo Salho'yu Tur Abdin patriği olarak ilan ettiler. Sobo, Tur Abdin patriği olduktan sonra Hısnı Keyfa hükümdarı Melik Adil'e giderek, Patrik İşmoil'in yaptıklarını anlattı ve kendisine hak veren Sultandan, hükmettiği sınırlar içerisindeki yegâne Patrik olduğuna dair bir ferman aldı. Tur Abdin Patrikliğine beş abraşiye bağlandı. Bunlar:

*Mor Gabriel Manastırı Abraşiyesi

*Dayro Daslibo veya Hah Abraşiyesi

*Beth Rişe veya Mor Malke Manastırı Abraşiyesi

*Zarcal/Bişireye veya Mor Kuryakos Manastırı Abraşiyesi

*Midyat Abraşiyesi³⁹⁵

Bu abraşiyelerden Hah, Salah ve Mor Gabriyel abraşiyeleri Midyat'ın hemen doğusunda, Mor Malke ise güneyinde yer alırken, en uzak abraşiye olan Bişireye ya da Beseriye abraşiyesi kuzeyde, Dicle Nehrinin yukarısında, Batman'ın doğusunda yer almaktaydı.

Bu gelişmelerden sonra Süryani Kilisesinde, Kilikya Patriği Baseliyos Gabriel, Mardin Patriği İğnatiyos İşmoil ve Tur Abdin Patriği Sobo Salho olmak üzere üç tane patrik bulunuyordu.

Bu sıralarda Doğu Mafıryanı Grigoriyos Matay ölmüştü. Tur Abdin Patriği Sobo, doğulu Hıristiyanlara bir haber göndererek, istedikleri birini seçmeleri halinde, onu kabul edeceğini ve kutsayacağını bildirdi. Ancak doğulular, gerek Mardin Artuklu hükümdarı Melik

³⁹⁵ Akyüz, a.g.e, s.203

Mansur Ahmed'den ve gerek de Mardin patriği İğnaiyos İşmoil'den korktukları için, herhangi birini seçmediler ve Sobo'ya kendi istediği birini kutsaması yönünde görüş bildirdiler. Patrik İğnaiyos İşmoil ise bu göreve yeğeni Rahip Fahirüddin'i kutsamayı düşünüyordu. Fahirüddin'i Doğu Mafiryani olarak kutsaması ve kabul görmesi durumunda, İşmoil de kendisine sağlam bir dayanak noktası sağlamış olacaktı. Ancak Fahirüddin'in beklenmedik ölümü, İşmoil'in bu planlarının suya düşmesine neden oldu. Doğulular ise hala bir Mafiryani beklemekteydi.

Şam episkoposu Yakup Bar Kaynoyo Patriğe gelerek, kendisini Doğu Mafiryani olarak kutsamasını istedi. Patrik ise bunun için önce doğuluların onayını alması gerektiğini söyleyerek bu isteğini, en azından o an için geri çevirdi. Fakat Bar Kaynoyo doğuluların yanına gitmek yerine işi dah kısa yoldan bitirmek amacıyla, Mardin Artuklu emiri Melik Salih'in yanına gitti ve patriği şikâyet etti. Melik Salih, patriği çağırarak Bar Kaynoyo'nun isteğini yerine getirmesini istedi. Ancak patrik kararından dönmedi ve Bar Kaynoyo'nun Melik Salih'e verdiği miktarda parayı vererek, Melik'in kararından dönmesini sağladı. Bar Kaynoyo ise kendisini destekleyenlerle birlikte Mor Matay Manastırına giderek kendisini burada Doğu Mafiryani olarak ilan ettirdi³⁹⁶. Bar Kaynoyo'nun mafiryanlılığı, usulüne göre yapılmadığı için, doğulular kendisini hiçbir zaman kabul etmediler. Patrik İğnaiyos İşmoil de hem mafiryani seçilen Bar Kaynoyo'yu, hem de onun mafiryani olmasında adı geçen herkesi aforoz ettiğini bildiren bir mektup yayınladı. Patriğe yakın isimlerden biri, papaz Denho, Bar Kaynoyo'ya, usulsüz bir biçimde kendisini mafiryani yaptırdığı için aforoz edildiğini ve ancak bir patrik tarafından yeniden kutsanırsa kendisini kabul edeceklerini söyledi. Bunun üzerine Bar Kaynoyo, Kilikya patriği Baseliyos'a giderek, onun tarafından tekrar Grigoriyos adıyla Mafiryani olarak kutsandı ve bu güvenle doğuya gitti. Ancak yine de doğulular tarafından kabul görmedi. Bağdad'da olduğu dönemde bir tartışma esnasında öldürüldü.

Sonuçta Doğu yine Mafiryansız kalmıştı. Tur Abdin patriği Sobo, daha önce de yaptığı gibi doğululara yine bir haber göndererek, istedikleri kişiyi mafiryani yapmalarını ve kendisinin de bu kişiyi onaylayacağını bildirdi. Fakat gelen cevap yine aynıydı: Sen birini gönder. Patrik, başka yapacak bir şey olmadığı düşüncesiyle hizmetkârı Rahip Abrohom'u, bu sorumluluğu taşıyacak yeterlilikte olmadığını bildiren tüm itirazlarına rağmen, doğu bölgesine mafiryani olarak kutsadı. Patrik İğnaiyos İşmoil, bu kutsama töreninden yaklaşık sekiz ay

³⁹⁶ Hanna Dolabani, rahiplerin bir episkoposu mafiryanlılığa yükseltmelerinin, Kilise tarihinde bir ilk olduğunu ve bunun kilise kanunlarını hiçe saymak demek olduğunu ifade etmiştir. (Dolabani, a.g.e, s.129)

sonra vefat etti ve yerine Malatya Episkoposu olan ve eski patriklerden Bar Vahip'in yeğeni olan Şahab, İğnatiyos adıyla Mardin patriği oldu³⁹⁷.

Şahab'ın ardından³⁹⁸ kilisenin başına Amid metropoliti Bar Ğarib getirildi. Onun döneminde, Kilikya Patriği Baseliyos Gabriel 1387 yılında vefat etti ve yerine Şam episkoposu Filüksinos Kothubo patrik oldu. Filüksinos Kothubo, her ne kadar Kilikya Patriği idiye de, Şam'da ikamet etmeye devam etti. Bu tarihten sonra Kilikya Patrikliği, Şam Patrikliği olarak da anılır oldu İki yıl sonra da Tur Abdin patriği Sobo Salho da hayatını kaybetti ve onun da yerine Yeşu Bar Muto Turoyo kutsandı. Yeşu da, patriklik görevinde İğnatiyos adını kullandı.

3-Timur...

Cengiz İmparatorluğunun ardıllarından olan Çağatay Devleti içerisinde yetişmiş bir komutan olan Timur, 1370 yılında devletin başına geçti. Bu tarih itibarıyla çok sayıda başarılı sefere imza atarak yedi sene içerisinde İran, Irak-ı Acem, Irak-ı Arab ve Azerbaycan'ı eline geçirdi. Hükmettiği bölgede etkili bir siyaset izleyen Timur'un Anadolu yönünde yapmış olduğu seferler bölge tarihi açısından son derece önem arz etmektedir.

Kendi bölgesinde otoritesini sağlama alan Timur, 1393 yılı sonlarında Anadolu ve Ortadoğu'yu hedef alan bir sefere çıktı. Daha sefere çıkmadan Anadolu beylerine itaat etmeleri yönünde haberler yollamış, ancak cevapları beklemeden sefere başlamıştır³⁹⁹. Musul üzerinden, Süryanilerin yoğun olarak yaşadığı ve patriklik merkezinin de bulunduğu Mardin'e yürümüştür. Mardin bu dönem Artuklu emiri Sultan İsa yönetiminde bulunmaktaydı. Şehri almak için derhal muhasaraya başlanmış, emir Sultan İsa, itaatini bildirmek için Timur'un yanına gitmişse de Timur kendisinden şehri istemiştir. Timur'un bu isteğine olumsuz yanıt

³⁹⁷ Dolabani, daha önce de itiraz etmiş olduğu gerekçeyle, Şahap'ın da İğnatiyos lakabını almış olmasının yasal olmadığını vurgulamaktadır. Zira adını belirtmediği bazı kaynaklara göre bu kişinin ismi Baseliyos Yeşu'dur. Aynı gerekçeyle Şahap'tan sonraki Patrik olan Abrohom II Bar Ğarib'in de İğnatiyos adıyla anılmasını, metropolitlik adı olan Kurilos'u bıraktığı için eleştirmektedir.

³⁹⁸ Patrik Şahap hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi bulamadık. Konu hakkında Süryani dostlarımız ile yaptığımız görüşmelerde de bu isimde bir Patrikten haberdar olmadıklarını dile getirmişlerdir. Hanna Dolabani de "Antakya Patriklerinin Özgeçmişleri" isimli eserinde Patrik Şahap adına bir başlık açmakla birlikte hakkında, kilise eğitiminin zayıf olduğunu işaret etmesi haricinde herhangi bir bilgiye yer vermemiştir (Dolabani, a.g.e, s.130). Dolayısıyla, Süryani Kilisesi'nin 1365-1381 yılları arasında kalan on altı yıllık dönemi karanlıkta kalmaktadır.

³⁹⁹ Mustafa Korkmaz, "İslâm Fethinden Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Urfa'nın Siyâsi ve Sosyal Tarihi", **Edessa'dan Urfa'ya**, C:II, s.203; Yaşar Yücel, **Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri ve Sonuçları (1393-1402)**, TTK, Ankara, 1989, s.4-5

alması üzerine Sultan İsa ve yanındakileri esir almış ve şehre saldırı emrini vermiştir⁴⁰⁰. Şehre giren askerler büyük bir yağma gerçekleştirmiş ve çok sayıda insan öldürmüştür. Halkın bir bölümünün kaçabilmeyi başardığı kaleyi alamayacağına ikna olan Timur, kuşatmayı kaldırarak şehrin etrafından ayrılarak Diyarbakır yönüne gitmiştir⁴⁰¹.

Bölgeye yapmış olduğu ilk seferde 1393-1394 senelerinde Urfa, Diyarbakır, Mardin ve civarını alan ve tüm bu şehirleri yağmalayan ve yakıp yıkan Timur⁴⁰², 1399-1400 yıllarında Suriye seferine çıktı. Gerek Timur'un ayrıldığı bölgelerde Karakoyunlular ve Celayirliler'in kaybettikleri topraklarını geri kazanma faaliyetleri gerekse de Osmanlıların bu fırsatı değerlendirerek Sivas'ı alma yönündeki çabaları Timur'un yeniden bölgeye gelme nedeni oldu⁴⁰³. Bu sefere çıkarken Anadolu'da hâkimiyetini daha önceden tanıyan beyler kendisine yardımcı kuvvetler yollamışlardır. Ancak bir önceki gelişinde esir alarak götürdüğü, daha sonra ise otoritesini temsil etmesi için serbest bırakarak yeniden Mardin'in idaresini teslim ettiği Sultan İsa, Timur'a herhangi bir destekte bulunmamış ve yanına da gitmemiştir. Bu duruma içerleyen Timur, Suriye dönüşünde Mardin'i bir defa daha kuşatma altına almıştır. Şehre giren Timur, kaleyi yirmi gün kadar muhasara altında tutmuş ancak kale surlarının çok yüksek ve dayanıklı olması nedeniyle kaleyi alamamış ve hırsını şehirden çıkarmıştır. Timur'un emriyle şehir yerle bir edilmiş çok sayıda insan öldürülmüş ve bir o kadarı da esir alınarak götürülmüştür⁴⁰⁴.

Timur'un ayrılmasından sonra şehir Timur'un müttefiki Akkoyunlu Kara Yülük Osman Bey'e verilmiş, o da şehrin kuşatmasını sürdürmüştür. Sonraki dönem, Mardin ve Diyarbakır havalisi üzerinde Akkoyunlu ve Karakoyunlular arasında yaklaşık altmış yıl sürecek⁴⁰⁵ ve Malazgirt Savaşı'nın hemen arkasından başlayan Artuklu hanedanının en uzun ömürlü kolu olan⁴⁰⁶ Mardin Artuklularının sonunu getirecek olan mücadelelere⁴⁰⁷, Urfa havalisi de yine Akkoyunlular ile Memlükler arasındaki mücadelelere⁴⁰⁸ sahne olmuştur. Gerek Timur'un baskıları ve gerekse de sonrasında Akkoyunlu-Karakoyunlu mücadeleleri sürecinde bölge büyük zarar görmüştür. Öyle ki Mardin kentinin Timur'un yıkımından sonra

⁴⁰⁰ Abdüsselam Efendi'nin Mardin Tarihi, s.63-64

⁴⁰¹ Sadettin Baştürk, "Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri Döneminde Mardin ve Mardin'deki Faaliyetleri", I. UMTSB, s.381-382

⁴⁰² Canan Parla, "Diyarbakır Surları ve Kent Tarihi", ODTÜ, MFD, Yıl:2005, Sayı:1, s.74-75; Korkmaz, a.g.m, s.203

⁴⁰³ Korkmaz, a.g.m, s.203-204

⁴⁰⁴ Baştürk, a.g.m, s.384

⁴⁰⁵ İ.H. Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri, TTK Basımevi, Ankara, 1988, s.201

⁴⁰⁶ Kemal Göde, "Artuklu-Eretnalı Münasebetleri", I. UMTSB, s.42

⁴⁰⁷ Baştürk, a.g.m, s.385

⁴⁰⁸ Korkmaz, a.g.m, s.209 vd

tam anlamıyla inşa edilmesi XVI. yüzyıl ortalarını bulacaktır⁴⁰⁹. Bu kavga ortamında barınabilme sıkıntısı, can ve mal endişesini taşıyan ve bu bölgede yoğun nüfusa sahip olan Süryanilerin bir kısmı, özellikle doğu Süryanileri olan Nasturiler, erişilmesi güç olan yüksek rakımlı yerlere, dağlardaki manastırlara ve civarlarına göç etmek durumunda kalmışlardır⁴¹⁰.

XIV Yüzyıl Süryani Kültür Dünyası

VI-VII. yüzyıllarda zirveye çıkan Süryani medeniyetinin kültürel hayatı, XII. yüzyılla birlikte eski parlak günlerinden uzaklaşmaya başladı. Bölgede yaşanan siyasi çekişmeler ve savaşlar, çeşitli milletlerin, birbirleriyle giriştiği hâkimiyet kavgaları, bölge istikrarını sekteye uğratmış ve en son gerçekleşen Moğol istilası da bir kasırga misali önüne çıkan tüm medeniyetleri temelinden sarsarak köklü değişikliklere sebebiyet verdi. Özellikle 1258 yılında Bağdad'ın Moğollarca işgali ve Abbasi Devletinin ortadan kaldırılması, Orta Doğu'nun kültürel hayatına çok büyük bir darbe olmuş, yüzyıllarca süren uğraşlar sonucunda derlenen dev bir bilim hazinesi Bağdad Kütüphanesiyle birlikte kül olmuştu. Tabii ki bu tufanın şerrine uğrayan tek yer Bağdad değildi; Meraga, İsfahan, Merv, Tebriz gibi dönemin önemli kültür merkezleri bu sağanaktan nasibini alan pek çok merkezden bazılarıydı.

Moğol istilalarıyla son büyük darbeyi yiyen Orta Doğu kültür ve medeniyetinin önemli aktörlerinden biri de Süryanilerdi. Gelişen olumsuz şartların etkisinden uzak kalmak, bölge insanları olarak Süryaniler için de pek mümkün olmamaktaydı. İşte bu durum da, Süryani bilim adamlarının gerek sayısında, gerekse de verdikleri eserlerin sayısı ve niteliğinde

⁴⁰⁹ İlhan Erdem, "Mardin'de Akkoyunlu Mirası", I. UMTSB, s.404 vd

⁴¹⁰ Akyüz, a.g.e, s.166

bir gerileme dönemini kaçınılmaz kılıyordu. Ancak yine de XIV. yüzyılda Süryani toplumunun yetiştirdiği önemli isimlerin olduğunu bilmekteyiz.

1-Bartullili Metropolit Gabriyel (ö-1300)

Doğum tarihi bilinmemekle birlikte Bartullili olarak anılması, burada doğduğunu gösterir. Dayısı, Metropolit İğnatiyos'un gözetiminde eğitim almış, önce rahip ardından da kâhin olmuştur. Mimari konusunda kendini geliştirmiş ve Bartulli'de 1284 yılında şehit edilen Yuhanon Bar Nagore ve kızkardeşi Sara adına yapılan manastırın inşaatını gerçekleştirmiştir. Abu'l Farac Bar Ebroyo tarafından Cezire'deki Kardü metropolitliğine kutsanmıştır. Mimarlığın yanında, Bar Ebroyo ile kardeşi Safi'yi anlatan iki tane de kaside yazmıştır. Ayrıca, sonuna bir dua ve husoye eklediği bir tane de liturjisi vardır⁴¹¹.

2-Barsavmo Safi Bar Ebroyo (Abu'l Farac'ın kardeşi) (ö-1307)

Ağabeyi Abu'l Farac'ın Doğu Mafıryanlığı görevinde, kendisine diyakoz olarak hizmet etmiş ve ağabeyinin gözetiminde eğitim almıştır. Abu'l farac'ın vefatı sonrası, doğulu hakların talebi üzerine dönemin Patriği Filüksinos Nemrud tarafından Mor Barsavmo Manastırında Doğu Mafıryanı olarak kutsadı. Görevi süresince sürekli olarak sıkıntıda olan Hıristiyanlara yardım etmek için uğraştı. Enerjisinin büyük bölümünü bu işlere vakfettiği için bilimsel çalışmalar üzerine çok fazla eğilemedi. Ancak yine de arkasında bir takım çalışmalar bırakmayı başardı. Elçi Mor Yuhanon'un litürjisini özetlemiş, ağabeyi Abu'l Farac'ın biyografisini tamamlamış ve eserlerinin listesini çıkarmıştır. Ayrıca Abu'l Farac'ın, vefatı üzerine tamamlayamadığı kroniğini de, kendi zamanına kadar olan hadiseleri ekleyerek genişletmiştir. Bu bölüm, ağabeyinin eserine yapılmış kırk sayfalık bir ekdir.

3-Rahip Yeşu Bar Kaylo (ö-1309)

Tur Abdin'deki Hah Köyü'nde doğmuştur. Süryanice dili üzerinde eğitim almış ve bu alanda uzmanlaşmıştır. Deyrülzafaran Manastırında el yazmaları kopyalamak ve ciltlemek konusunda çalışmıştır. Süryanice metinleri derlemek amacıyla bir kitapçık yazmıştır. Meslektaşları tarafından, yabancı kelime ve terimleri çok kullanmakla eleştirilmiştir. Süryani Horiepiskopos İshak Armalto, Bar Kaylo'nun kitapçığının 1290 yılında kopyalanmış bir

⁴¹¹ Mor İğnatiyos, **Saçılmış İnciler**, s. 436

nüshasını bulmuş, bu nüshaya David Bar Pavlos'un birkaç tane mektubunu, Bartullili Yakup'un yazılarından örneklerle birlikte eklemiş ve neşretmiştir⁴¹².

4-Bedir Zoğe Yusuf Bar Vahib (ö-1333)

Tur Abdin'in Gurnaş (Gurnoşu) Köyü'ne⁴¹³ mensup bir ailenin çocuğu olarak Mardin'de doğmuştur. Mor Hanonyo Manastırı'nda dini eğitim alarak rahip olmuştur. Mardin Metropolitisi olarak kutsanmış, 1293 yılında ise Mardin Patriği olarak takdis edilmiştir⁴¹⁴.

Arapça'da, Süryani alfabesinde de yer alan yumuşak ve sert şekilde telaffuz edilen harfler üzerine otuz altı sayfalık bir bilimsel incelemesi vardır.

5-Rahip Yeşu Bar Hayrun (1275-1335)

Yeşu Bar Hayrun, 1275 yılı dolaylarında Tur Abdin'deki Hah Köyü'nde dünyaya gelmiştir. Genç yaşlarında Malazgirt yöresindeki Meryem Ana Manastırına yerleşmiş ve eğitimini burada almıştır. Keşiş olarak kutsandıktan sonra babasıyla birlikte, Mardin Dağı'ndaki Notfo Manastırı adıyla da bilinen Meryem Ana Manastırı'na gitmiştir.

Rahip Yeşu, Kral Abgar için yapılan anma gününe özel bir husoye kaleme almış, Bar Bahlul'un sözlüğü üzerine de yorumlar yazmıştır. Bunların yanında on ikili hece ölçüsüyle dört kaside yazmıştır. Bu kasidelerin birincisi ruhanilere öğütler içerir; ikincisi mükemmelliğin hedefi, üçüncüsü güvenilir olmayan öğretmen ve öğrencilere sitem niteliğinde ve dördüncüsü de Mardin'deki Kırk Şehit Kilisesi'nin yağmalanması ve Doğu'daki kilise ve manastırların tahrip edilmesi üzerinedir. Abu'l Farac Bar Ebroyo'nun "*Avsar Roze (Sırların Hazinesi)*" isimli eserine methiye olarak yedi tane dizenin de yer aldığı çiçekler üzerine bir şiiri de mevcuttur.

6-Raban Saliba Bar Hayrun (1253-1340)

Rahip Yeşu Bar Hayrun'un babasıdır. Karısı vefat edince kendini Tanrı'nın hizmetine adanmış ve papaz olarak takdis edilerek Malazgirt'teki Meryem Ana Manastırı'na yerleşmiştir. Ardından da yukarıda da değindiğimiz gibi oğluyla birlikte Mardin'deki Meryem Ana Manastırı'na gitmiş ve burada oğluyla birlikte rahiplere ders vermiştir. Süryani dili ve

⁴¹² Mor İğnatyos, **Saçılmış İnciler**, s. 438

⁴¹³ Mor İğnatyos, **Saçılmış İnciler**, s.439; Dolabani, **a.g.e**, s. 124

⁴¹⁴ Mardin Patrikliği makamı esasen Antakya Patrikliği'dir yani Mardin Patriği olarak seçilen kişi, aslında Antakya Patriği adıyla seçilmiştir. Ancak bu dönemde Antakya Kilisesi'nde yaşanan bazı meseleler yüzünden Kilise, Mardin, Tur Abdin ve Kilikya Patriklikleri olarak üç kola ayrılmıştır.

hattatlıkta uzman olan Raban Saliba, “*Doğunun Öğretmeni*” olarak ünlenmiş, kişisel çalışmaları daha çok el yazmalarına yönelik olmuştur. Bunun yanında Mor Efrem Bayramı için, “*İlahi bilgeliğin öğretmeni övgüye layıktır...*” şeklinde başlayan bir husoye yazmış ve bunların sonuna dualar eklemiştir. Urfalı Yakup’a atfedilen bütün yıla ait bayramları içeren takvimi gözden geçirerek bu takvime, bir grup azizin ve özellikle Tur Abdinli münzevi ve şehit azizlerin hayat hikâyelerini kaynak olarak kullanarak, onların bayramlarını da eklemiştir. Bu takvimin biri Vatikan’da biri de Süryani Patrikhanesi kitaplığında olmak üzere toplam beş nüshası bulunmaktadır.

7-Bartullili Diyakoz Abdallah (ö-1345)

Evveliyatı hakkında 1296 yılında diyakoz olarak takdis edilmesi haricinde bir bilgi kayıtlarda belirtilmemiştir. Yazar ve hattat olarak bilinen Diyakoz Abdallah’a ait, 1300 yılında Cezire Metropoliti Gabriyel’e yolladığı ve sonuna iki tarihi risale eklediği, kâhinlerin takdis edilmesiyle ilgili iki el yazması vardır. Bahsi geçen bu iki risale, Moğol Hanları Argon ve Kazan Han ile Mısırlı Memlûkler arasındaki savaşları ve Mafiryân Barsavmo Safi’nin başarılı faaliyetlerini içerir.

8-Mardinli Rahip Daniyel (1327-1382)

Daniyel Bar İsa 1327 yılında Mardin’de doğmuş, Notfo Manastırı’nda kâhin olarak takdis edilmiştir. Süryani dili üzerinde uzmanlaşmıştır. Ardından Arap dili felsefe ve diyalektik üzerine eğitim almak amacıyla Mısır’a gitmiş ve burada on yedi yıl kalmıştır. Son derece düzgün bir Arapçayla “*Kitabü’l Usul ed-Din (Dinin Esasları Kitabı*” isimli bir eser yazmıştır. Bu eseri çok sıkıntı çektiği bir dönemde yazdığını da belirtmiştir. Hatta Süryanice yazılmış bir makalede, Daniyel Bar İsa’nın çektiği sıkıntılardan bahsedilmiştir. Hayatının büyük bölümünü eserleri üzerine çalışmakla geçirdiği Bar Ebroyo’nun *Avsar Roze*, *Semhe* ve *Ethikon* isimli eserlerinin özetlerini yazmıştır ancak bu çalışmalar günümüze ulaşmamıştır. Bu dönemde sık karşılaşılan bir durum olan, ahlaki çözüme içindeki ruhanileri şiir ve yazılarla eleştirme geleneğine uygun olarak bir papazı eleştiren, dokuz mısralık bir de şiiri vardır. Yine Bar Ebroyo’nun “*Hudoye*” isimli eserinin on yedi bölümünü Arapça olarak özetlemiş, aynı eserin Süryanice versiyonu üzerine de Arapça yorumlar yapmıştır. Bar Ebroyo’nun bir başka çalışması olan “*Hevath Hekimtho*” adlı eserinin üzerine diyalektik ve felsefi yorumları olmuştur. “*Dinin Esasları ve İnananların Yüreklarini İyileştirme*” isminde Arapça bir kitap yazmıştır. Bu kitabın biri İngiltere’de Leeds Kütüphanesinde, biri Mısır’daki Kıpti Patriklik

Merkezinde, biri Kudüs'te ve biri de Süryani Patriklik Merkezinde olmak üzere dört nüshası bulunmaktadır.

IV. Bölüm

XV. YÜZYIL

XV. Yüzyıldaki Genel Siyasi Manzara

Son derece çetin geçen XIV. yüzyıl sonrasında bölgenin siyasi manzarasında önemli değişiklikler meydana gelmişti. XIV. yüzyılın başlarında iyice zayıflayan Anadolu Selçukluları yerini Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde kurulan Türk Beyliklerine bırakmış, bu beylikler içinden de Batı Anadolu'da kurulan Osmanlı Beyliği, XIV. yüzyıldaki faaliyetleriyle, Türk dünyasının yükselen yıldızı konumuna gelerek, Batı yönünde sürekli bir ilerlemeye sahip olmuştu. Özellikle Osmanlılara karşı kaybettiği topraklar sebebiyle günden güne küçülen ve XV. yüzyıla gelindiğinde küçük bir şehir devleti hüviyetine bürünen Doğu Roma İmparatorluğu'nun ise artık siyasi hayatta figüranlıktan başka bir rolü kalmamıştı.

Doğu'da ise Moğol İlhanlı Devletinin eski pırıltısı sönmüş ve Moğollar artık bu bölgenin hâkim gücü olmaktan uzaklaşmışlardı. Zira batı yönünde ilerleyen Moğol fütuhatinin önünden kaçan Türk unsurların başta Anadolu olmak üzere Kafkasya ve Harezm bölgesinde iskân olmaları, bu bölgelerdeki demografik yapının Türkler lehine gelişmesine önayak olmuş, zamanla merkezden uzak kalan ve bölge halklarıyla yaşanan kaynaşmanın bir sonucu olarak Moğolların Türkleşmesi⁴¹⁵, Moğol siyasi yapılanmalarını da zafiyete uğratmıştı. Öyle ki, Orta Asya'da kurulan devlette üstünlük, Cengiz Han'ın ikinci oğlu olan

⁴¹⁵ Wilhelm Barthold, **Türk-Moğol Ulusları Tarihi**, Çev. Hasan Eren, TTK, Ankara, 2006, s.21

Çağatay'ın çocuklarına geçmiş ve bu devletin doğu-batı şeklinde ikiye ayrılmasından sonra Türk unsurun hâkim olduğu batıda kalan kısmına *Çağatay* devleti denmiş ve XIV yüzyıldan itibaren bölgede konuşulan Türkçe de *Çağatayca* olarak adlandırılmıştır⁴¹⁶. Moğol tufanının Türkler lehine doğurduğu önemli bir sonuçtur ki, başta hâkim güç olan Türk dünyası olmak üzere bölge halklarına bir kâbus yaşatan bu istila hareketi, önüne kattığı Türk halklarını, son durak Anadolu olacak şekilde sürmüştü. Asya'dan gelen bu Türk kitlesi, yüz yılı aşkın bir süreden beri başta Haçlılara karşı verilen mücadele olmak üzere, bitmek tükenmek bilmeyen savaşlar yüzünden kırıma uğrayan Anadolu Türklerine taze bir kuvvet kazandırmaktaydı. Moğolların boşalttığı siyasi sahayı batıdan doğuya Osmanlılar, doğudan batıya ise Güneydoğu Anadolu'yu da içine alacak şekilde, İran'ın batısı ve Kafkaslar'ın güneyine kadar bir egemenlik sahası kuran Karakoyunlular Devleti doldurmaktaydı. Karakoyunlu Türkleri, bölgede Moğol hâkimiyetinin zayıflamasının ardından kurmuş oldukları siyasi yapı ile bölgenin güçlü devletlerinden biri haline gelmişler ve bu dönem Süryaniler'in yoğun olarak yaşadıkları toprakların egemenleri olmuşlardı. Karakoyunlu Devleti'nden kısa bir süre sonra kurulan Akkoyunlu Devleti de yaklaşık olarak aynı coğrafyada yer alacaktır. XV. asrın ikinci yarısında Akkoyunlu Devleti hükümdarı Uzun Hasan, Karakoyunlu Devletini tarih sahnesinden silecekti.

Güneyde ise XIII. yüzyılda Eyyûbi Devletine son vererek devletlerini kuran Memlükler, Mısır, Filistin ve Batı Suriye'de yaklaşık bir buçuk asırdan beri hâkimiyet icra etmekteydiler.

XIV. yüzyılın sonlarında Cengiz İmparatorluğu'nu yeniden ihya etmek amacıyla Uzak Asya'dan yola çıkan Timur, doğudaki fetihlerini tamamlamış ve yönünü batıya çevirmişti. 1401 yılına kadar yaptığı dört sefer neticesinde kuzeydeki Altın Orda Devleti ve Hindistan Delhi Sultanlığı da dâhil olmak üzere Asya'nın büyük bölümünü topraklarına katan Timur, ardından Irak ve Doğu Anadolu'yu da ilhak etmişti. 1402 yılında Ankara'da Osmanlı Sultanı Yıldırım Bayezid ile yaptığı ünlü Ankara Savaşı'ndan galip çıkan Timur, Moğolları yeniden bölgenin üstün siyasi gücü konumuna getirmeyi başarmıştı.

Akkoyunlular, Timur'a Anadolu seferlerinde verdikleri desteğin ödülünü, Malatya'yı ve Ankara Savaşı'ndan sonra da Diyarbakır'ı alarak kazanmışlardı. Karakoyunlular ise bu dönem, Timur'a düşman olmayı tercih etmenin acısını çekmekteydiler. Karakoyunluların hükümdarı Kara Yusuf, Celayirlilerle birlikte Timur'un karşısına çıkmış fakat mağlup olarak

⁴¹⁶ Barthold, a.g.e, s.21

Memlûklere sığınmak zorunda kalmıştı. Kara Yusuf tekrar güçlenmek için Timur'un ölümünü beklemek zorunda kalacaktı.

Doğu Anadolu'da Akkoyunlular, Karakoyunlular ve Timur Devleti arasında yaşanan bu hâkimiyet mücadelesi kuşkusuz batıdaki Osmanlılar'ın işine gelecekti. Timur'a karşı kaybedilen Ankara Savaşı'nın ve Sultan Bayezid'in ölümünün ardından yaşanan saltanat mücadelesi döneminde doğudan herhangi bir saldırı gelmemesi, Osmanlı hâkimiyetinin tesis edilmesinde son derece önemli bir rol oynamaktaydı.

Süryani toplumu gelişen siyasi koşullar üzerine daha önce de değindiğimiz gibi, varlıklarını artık, etnik kökenleri ne olursa olsun, tamamı Müslüman olan egemenlerin hâkimiyet bayrağı altında geçireceklerdi.

Süryani halkı XV. yüzyıla, Kilisenin en üst makamında oturan Antakya Patriği Kurilos Abrohom Bar Ğarib'in ruhani önderliğinde girmişti. Otuz bir yıl boyunca Antakya Kilisesi'ni yönetmiş olan Patrik Abrohom'un faaliyetleri hakkında kaynaklarda geniş bir bilgi bulunmamaktadır. Timur'un bölgeye gelişi esnasında Patriklik makamında oturan Abrohom Bar Ğarib, bu seferde ciddi zarar gören manastır ve kiliselerin onarılması için büyük çaba sarfetmiştir.

1-Patrik Kurilos Abrohom Bar Ğarib'in Ölümü ve Yeni Patrik Behnam Hıdıloyo

Patrik Abrohom Bar Ğarib, 1404 yılında, yirmi beş yıldan beridir boş olan Doğu Mafıryanlığı görevine Gerger Metropolitisi Hıdıllı (Hıdıloyo) Behnam, Baseliyos lakabıyla kutsadı. Bu tarihten yaklaşık bir sekiz yıl sonra, Baseliyos'un bu görevini ifa ettiği sırada Mardin Patriği Abrohom Bar Ğarib vefat etti. Yeni patriğin seçimi için toplanan episkoposlar, Arbo Episkoposu Diyoskoros Behnam üzerinde fikir birliği sağlamışlardı. Ancak tam Diyoskoros'u patrik yapacakken, Mafıryan Baseliyos Behnam Kudüs'ten çıkıp Mardin'e gelmişti. Patriğin vefat haberi Mafıryana henüz ulaşmamıştı ve Mafıryan, episkoposların neden toplandığını bilmiyordu. Episkoposlar, Mafıryanın gelişinin ilahi bir hikmet olduğunu ve bu nedenle patriklik makamına onun oturması gerektiğini düşünmeye başladılar. Ancak şimdi ellerinde iki patrik adayı vardı ve episkoposlar birini eleyerek diğerini patrik yapma fikrine, sorumlu tutulmamak için yanaşmak istemiyordu. Zira Diyoskoros Behnam'ı da patrik adayları olarak aynı episkoposlar belirlemişlerdi. Meseleyi, kilise içinde çözmeye çalışmanın sakıncalar doğuracağı düşüncesiyle, çözüm işini siyasi iradeye bırakmaya karar veren episkoposlar, Mardin sultanının yanına giderek konuyu kendisine danıştılar. Her halükarda

seçilen patriğin ferman alması için zaten sultanın yanına gidilecekti. Bu sefer de işi direk olarak sultan kanalıyla çözmek isteyen episkoposlar, sultanın Baseliyos Behnam'ı seçmesiyle, üzerlerine herhangi bir sorumluluk almadan bu işi çözüme kavuşturmayı başardılar.

Patrik seçilen Baseliyos Behnam, diğer patrik adayı Diyoskoros Behnam'ı da ihmal etmedi ve kendisinden boşalan Doğu Mafiryanlığı görevine onu kutsayarak bir nevi gönlünü de almış oldu. Ancak yaşlı bir adam olan Diyoskoros Behnam, sadece iki yıl bu görevi yapabildi. İki yılın ardından vefat etti.

a-Kilikya ile Mardin'in Yeniden Birleşmesi

1421 yılında Kilikya/Şam Patriği Filüksinos Kothubo'nun vefat ettiği haberi üzerine, Gerger Episkoposu Baseliyos Şemun, İskenderiye Patriğinin yanına giderek, kendisini patrik olarak kutsamasını istedi. Ancak Patrik Gabriyel, Kilikya'ya kutsanacak patriği Süryani episkoposların seçmeleri gerektiğini ifade ederek Baseliyos'un bu isteğini geri çevirdi. Baseliyos ise, halkının Müslümanların zulmü altında ezildiklerini, bu nedenle dini iradeden mahrum olduklarını ve herhangi bir şekilde bir patrik seçemeyeceklerini öne sürerek Patrik Gabriyel'i ikna etmeyi başardı ve yeni Kilikya Patriği olarak seçildi.

Kilikya Patriği Baseliyos Şemun yirmi dört yıllık bir görev süresinin ardından vefat etti. Vefat haberi üzerine Mardin Patriği Benham, Kudüs'e gitti. Buradaki Hıristiyanlara hitabında, kilise içindeki bölünmelere dur demelerini ve yeni bir patrik seçmemelerini, kendisinin onlar adına da dua edeceğini ve onlara da patriklik yapacağını, kendilerine bir episkopos kutsayacağını ve artık Süryani Kilisesinin tek bir çatı altında kalması gerektiğini söyledi. Halkın bu görüşleri onaylamasıyla, Patrik Behnam, Şam'a bir metropolit kutsadı ve böylece yaklaşık yüz elli yıllık bir ayrılıktan sonra Kilikya/Şam patrikliği lağvedilerek, bu bölge yeniden Mardin'deki Patrikhaneye bağlandı.

b-Mardin ile Tur Abdin Arasında Sonuçsuz Kalan Birleşme Çabaları

Süryani Kilisesinin en barışçıl patriklerinden biri olarak bilinen Behnam Hıdloyo, görev yaptığı süre içinde, evvelden aralarında ayrılıklar olmuş olan Süryani Kilisesi'ni tekrar bir çatı altında toplayabilmek yolunda büyük uğraşlar vermiştir. Bu amaçla, patriğinin vefat etmesi üzerine gittiği Kudüs'te, Kilikya/Şam Patrikhanesine bağlı olan Hıristiyanları ikna etmiş ve bu Patrikhaneyi Mardin'e bağlayarak, barış ve birleşme yolunda çok büyük mesafe kat etmişti. İki Patrikhanenin birleşmesiyle elini daha da güçlendiren Patriğin bir sonraki amacı Tur Abdin Patrikliğini de Mardin'e bağlayarak, dağılmış olan Süryani Kilisesinin

bütünlüğünü yeniden sağlamaktı. Ancak Tur Abdinli bazı episkoposlar ve halkın bir bölümü buna şiddetle karşı çıkıyorlardı. Episkoposların karşı çıkma nedeni gerek Patrik Behnam ile olan kişisel anlaşmazlıkları gerekse de ayrı bir patrikhaneye sahip olmanın getireceği imtiyazlı durum olsa gerekti. Halkın karşı çıkmasının nedeni de tamamen, bahsi geçen episkoposların kulis faaliyetlerinden olsa gerektir.

Tur Abdin Patriği Kavme'nin 1454 yılındaki vefatı aslında Patrik Behnam'a birleşme noktasında önemli bir fırsat sunmuştu. Patrik ve Mafıryan Barsavmo, Patrik Kavme'nin vefatı dolayısıyla Tur Abdinlilere taziye mesajları göndermişti. Tur Abdin cephesinde olumlu karşılanan bu mesajlar iki taraf arasındaki ayrılığın giderilmesi yönünde etkili adımların başladığı sinyali veriyordu. Mardin Patriği Behnam'ın sıcak ve kucaklayıcı tavrı Kilikya'nın ardından Tur Abdin'i de sarmaya başladı. Arada geçen barışçıl diyaloglar sayesinde Tur Abdinlilerin muhalefeti yavaş yavaş kırılmaya başlamıştı ki bu defa da Mardin Patriği Behnam Hıdıloyo, Patrik Kavme'den birkaç ay sonra ecelin pençesine yakalandı. Patrik Behnam'ın vefatı barış yolunda önemli bir kayıptı. İkinci kayıp ise, Patriğin vefatından sonra bu kutsal görevi devam ettirmeye çalışan Doğu Mafıryanı Barsavmo'nun vefatı oldu. Mafıryan Barsavmo da Patrikten bir yıl sonra 1455 yılında hayatını kaybetti. Her şey bu kadar güzel bir şekilde gelişirken yaşanan bu kayıplar, Tur Abdin ile Mardin arasındaki barışın, süresi belirsiz bir tarihe ertelenmek zorunda kaldığının göstergesi oluyordu.

Tur Abdin Patriği Kavme ile Mardin Patriği Behnam'ın aynı yıl birkaç ay arayla vefat etmesi sonucunda Tur Abdinliler yine kendi içlerine dönmüşler ve Hısnı Keyfa hükümdarı Melik Halef'ten aldıkları beratla Salheli Yeşu'yu patrik olarak seçmişlerdi.

Mardinliler ise öldüğünden habersiz oldukları Mafıryan Barsavmo'yu patrik yapmak için girişimlere başlamışlardı. Ancak Mafıryanın artık hayatta olmadığını öğrenince yeğeni, Cizre Episkoposu Atanasiyos Halef'i Mardin'e getirerek patriklik makamına yükselttiler. Mardinlilerin bir kısmının patrik adayı olarak düşündükleri isim ise Episkopos Filüksinos Abrohom Bar Ahrun idi. Bu kişi müteveffa patrik Behnam zamanında Mardin ile Tur Abdin patriklikleri arasında köprü vazifesi görmüş, barış yolunda her iki grubun da saygı duyduğu bir kişilik olarak öne çıkmıştı. Tur Abdin'in patrik adayı olan Salheli Yeşu, Mardinlilerin kimi patrik seçeceklerini beklemeyi uygun görmüş ve Mardinliler bir patrik seçene kadar kendi patriklik merasimini geciktirmişti. Anlaşıldığı kadarıyla barış taraftarı bir kişilik olan Salheli Yeşu, Mardinlilerin Tur Abdin'de de büyük saygınlığı olan Filüksinos Abrohom'u patrik olarak seçmeleri durumunda muhtemelen adaylıktan çekilerek Tur Abdin Patrikhanesini

patriksiz bırakacak ve oluşan bu koşullar altında iki patrikhanenin birleşmesi yolunda Abrohom'u destekleyecekti. Fakat Mardinliler, Yeşu'nun beklentilerinin tersine Atanasiyos Halef'i patrik seçip de bunu da hiçbir abraşiyeye ve Tur Abdinlilere bildirmeyince, Yeşu da kendi patriklik törenini gerçekleştirdi. Bu gelişmeyle birlikte iki patrikhanenin arasındaki mesafe de değişmemiş oldu. Tur Abdin Patriği Yeşu'nun vefatından sonra patriklik makamına yükseltilen Aziz Bar Sobtho ise, Mardin Patriği Halef ile çok daha yakın ilişki içinde oldu. Bu dönemde her iki patrik de sürekli diyalog halindeydiler ve Murun kutsaması gibi önemli ayinlerde yan yana ayine katılırlardı.

2-Tur Abdin Patrikhanesi'nde Ayrılık

Tur Abdin Patriği Aziz Bar Sobtho 1482 yılında vefat etti. Vefatının ardından, yeni bir patrik seçme noktasında Tur Abdin Süryanileri ikiye bölündü. Tur Abdinlilerin bir kısmı Episkopos Yuhanon'u desteklerken, bir kısmı da patriklik makamına Episkopos Şabo'yu istiyorlardı. Her iki grup da patrik konusunda uzlaşamayınca konuyu Hısnı Keyfa hükümdarına götürdüler. Ancak hükümdar, muhtemelen her iki adaydan da belli bir miktar para aldığı için, beklenenin aksine birinin patrikliği onaylamamış, her ikisine de olur vermişti. Tur Abdinliler, bu defa da Mardin Patriği Atanasiyos Halef'ten yardım istediler ve onun alacağı karara saygı göstereceklerini bildirdiler. Patrik Atanasiyos, genç patrik Yuhanon'un diğerine hizmet etmesini, hangisi daha önce ölürse, patrikliğin diğerine kalmasını öngördü. Bu karar, her iki tarafı da tatmin etti ve Tur Abdin'deki patriklik meselesi böylece halledilerek, ayrılık giderilmiş oldu.

Mardin Patriği Atanasiyos Halef, 1483 yılında vefat ettikten sonra yerine, bir dönem yardımcılığını da yapmış olan Bar Şilla (Şayallah), XVI. Yuhanon olarak patrikliğe yükseldi. Ancak bir grup ise, merhum patriğin yeğeni olan Doğu Mafıryanı Baseliyos Aziz'in patrik olmasını istemekteydi. Bu amaçla Mardin hükümdarı Akkoyunlu İbrahim Bey'e giderek para bile vermişlerdi. Fakat İbrahim Bey, patrikliğin diğer adayının, yakından tanıdığı Bar Şilla olduğunu öğrenince, onun patrikliğine onay verdi.

Mafıryan Baseliyos, kendisine gelen davet üzerine, dayısının makamına oturmak için Mardin'e doğru yola çıktı. Basibrin'e ulaştığında, Bar Şilla'nın patrik olduğu haberini aldı. Haber üzerine geri dönmek istediye de episkoposlar onu bırakmadı ve Mardin yakınlarındaki Ksor Köyüne geldiler. Burada yeni patrik Yuhanon Bar Şilla ve diğer episkoposlar, Mafıryanı

ziyarete geldiler. Patrik Mafiryana, eğer istiyorsa patriklik makamını kendisine bırakabileceğini söyledi de Mafiryana bunu kabul etmeyerek, görüşmenin ardından yeniden doğuya döndü. İkili arasındaki soğukluk, üç yıl sonra patriğin yaptığı doğu ziyaretinde giderildi. Doğu Mafiryana Baseliyos Aziz, 1490 yılında ölünce, Patrik onun yerine, kendisinden sonra patriklik makamına oturacak olan Kurilos Nuh'u Doğuya Mafiryana olarak atadı.

3-Lübnanlı İğnatios Nuh'un Patrikliği ve Mardin ve Tur Abdin Patrikliklerinin Arasındaki Geçici Birleşme

Lübnanlı Nuh olarak bilinen⁴¹⁷ Kurilos Nuh, Marunî inancıyla doğmuş, daha sonra Suriye Metropolit Mor Diyonosiyos ile olan etkileşiminin ardından bu inancından vazgeçerek, Antakya Kilisesine bağlanmıştır. Patrik Bar Şilla tarafından Doğu Mafiryana olarak kutsanmıştı. Görevinin dördüncü yılında, Kudüs'e gitmek üzere yola çıkmaya hazırlanırken, patriğin vefat haberi ile birlikte kendisini Mardin'e çağıran bir mesaj olarak Mardin'e gitti ve burada patrikliğe yükseltildi.

Zaz'lı Mesud olarak bilinen ve 1493 yılında Tur Abdin patriği olan Baseliyos Mesud, episkoposların haberi olmadan Tur Abdin'e bir mafiryana ve abraşiyesi olmayan on iki tane⁴¹⁸ episkopos kutsamıştı. Bu durum abraşiyeye sahibi episkoposların tepkisini çekmiş ve kendisini şikâyet etmişlerdi. Şikâyet üzerine Mor Zoğe Kilisesine hapsedilen Patrik Mesud'un yardımına hiç kimse gelmedi. Patrik de serbest kalmak için ödemesi gereken 500 altını⁴¹⁹ ödeyeceğini taahhüt ederek çıktı ve Suriye'ye gitti. Geride kalanlara bıraktığı mesajda, Mardin'deki Süryanilere tek bir patriğin yeterli olacağını, zaten İncil'de de tek bir sürüye tek bir çoban gerektiğini ifade ederek patriklikten feragat ettiğini bildirdi.

Yeni Mardin Patriğinin ise bu gelişmelerden haberi yoktu. Tur Abdin episkoposlarının gelip, meseleyi anlatması üzerine, yanına episkoposlardan bir kısmını alarak, Hısnıkeyfa'daki Akkoyunlu emirinin yanına gittiler. Gerek emirin verdiği teminat, gerekse de Tur Abdin episkoposlarının birleşme yönündeki istekliliği ile Patrik Nuh, Mardin'den sonra Tur Abdin'in de Patriği oldu. Fakat bölgede gelişen siyasi olaylar dolayısıyla Patrik Nuh, 1502 yılında Mardin'den ayrılarak Halep'e gitti ve oraya yerleşti. Mardin'deki patriğin ayrılmasından sonra Patrik Mesud, tekrar görevine döndü ve 1512 yılında ölünceye kadar Tur

⁴¹⁷ Dolabani, a.g.e, s.137; Mor İğnatios, **Saçılmış İnciler**, s.458

⁴¹⁸ Mor İğnatios, **Saçılmış İnciler**, s.460

⁴¹⁹ Akyüz, a.g.e, s.203

Abdin patriği olarak kaldı⁴²⁰. Onun ölümünden sonra 1516 yılında, yeğeni Mor Baseliyos Yeşu, Tur Abdin patriği olarak seçilmiştir ve Tur Abdin, 1574 yılına kadar ayrı bir patriklik olarak devam etmiştir. Tur Abdin Patrikliğinin varlığıyla birlikte bir de Tur Abdin Mafiryanlığı makamı da oluşturulmuştu⁴²¹.

Patrik Nuh'un Mardin'i terk etmesi Süryani Kilisesi'nde bir boşluğa neden oldu. Bu gelişme muvacehesinde aceleyle toplanan episkoposlar, 1483 yılından beri Savu Episkoposluğu görevini yürüten Severiyos Yeşu Bar Yuhanon'u Patrikliğe yükselttiler. Bu nokta itibarıyla Patrik III. Yeşu'nun kilise kariyeri hakkında çelişkili bilgiler bulunmaktadır. Hanna Dolabani'nin verdiği bilgiye göre bir kısım görüş, Patriğin o dönemde Hıristiyanlar yapılan baskılara dayanamadığı için psikolojisinin bozulduğunu ve makamını terk ederek uzaklaştığını iddia etmektedir. Bu görüşe göre Patrik bir ara Müslüman olmuş ancak daha sonra tövbe ederek yeniden Hıristiyanlığa girmiştir. Bir başka görüş de Patriğin görevini hiç bırakmadığını ve 1516 yılına kadar makamında kaldığını ifade etmektedir. İlk görüşü destekleyecek herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. İkinci görüşü ise destekler nitelikteki tek bilgi, Mansuriyeli Rahip İvennis'in istinsah ettiği Ninovalı İshak isimli kitabın tarih sayfasında, Patrik Yeşu hakkında fikir sahibi olabileceğimiz bir bilgi kıvrıntısı bulunmaktadır. Buna göre eserin ilgili bölümünde müstensih şöyle bir not düşmüştür: *"Bu kitap, Mısır'ın Süryani Manastırı'nda aziz atalarımız Antakya Süryanileri'nin Patriği Yeşu ve İskenderiye ile Mısır Patriği İvennis döneminde (Dolabani'nin eserindeki tarihlendirmeye 1516 yılında) sona ermiştir."* Bu görüşün doğruluğunu da yine Hanna Dolabani şüpheye düşürmektedir. Zira Dolabani, Patrik Yeşu'nun makamını terk etmesinin ardından 1510 yılında I. Yakup el-Mazuk isminde bir ruhaninin Patriklik makamına yükseltildiğini ve dokuz yıl boyunca görev yaptığını ifade etmektedir. Ancak kesin olarak bilinen Patrik Yeşu'nun Mardin'de değil, Kıbrıs'ta öldüğü ve burada gömülü olduğudur.

I. Yakup dönemine ait çok az bilgi veren Dolabani, onun zamanında Türk ve Kürtler'den müteşekkil bir grubun, Kürsü Manastırı'na saldırdıklarını ve tahrip ettiklerini bildirir. Patrik de bu durum karşısında kendi mülklerini satarak manastırın yeniden

⁴²⁰ Mor İgnatios, **Saçılmış İnciler**, s.461. Gabriyel Akyüz, Patrik Mesud'un gittiği yerde öldüğünü ve onun ölümüyle Mardin ile Tur Abdin arasındaki anlaşmanın bozulduğunu ve 1516 yılında Patrik Mesud'un yeğeni Mor Baseliyos Yeşu'nun Tur Abdin Patriği seçilmesiyle, Tur Abdin'in yeniden ayrı bir patriklik merkezi haline geldiğini ifade etmiştir (Gabriyel Akyüz, *Tüm Yönleriyle Süryaniler*, s.203). Dolabani ise, Antakya Patriklerinin Özgeçmiş isimli eserinde Lübnanlı Nuh'un Halep'e gitmesinin ardından bir yıldan az bir süre patriklik makamında kaldıktan sonra, bu makamı terk eden Yeşu III'ün gitmesinin ardından bu makama Yakup el Muzavvak'ın geldiğini ifade eder (Dolabani, **a.g.e.**, s.140-141). Her halükarda, hem Nuh'un hem de Yeşu'nun Mardin'i terk etmiş olması, Patrik Mesud'un yeniden Tur Abdin'e dönmüş olduğu ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

⁴²¹ Bu makam da 1844 yılına kadar işlerliğini sürdürmüştür (Akyüz, **a.g.e.**, s.215-216).

onarılmasını sağlamıştır. Patrik I. Yakup dönemiyle ilgili en önemli olay, Mardin ve yöresinin onun döneminde Osmanlı Devleti'nin idaresine girmiş olmasıdır. Osmanlı egemenliği altına girdiği dönemde Mardin'in şehir merkezi gayrimüslim çoğunluktan müteşekkilen, kırsal kesimde ise Kürt, Türk ve Araplardan oluşan Müslüman yoğunluk dikkati çekmektedir⁴²². Bu durum, Moğol istilasını takip eden dönemin bir uzantısı olarak gerçekleşen Timur Devleti saldırıları karşısında dağlara çekilen Süryani toplumunun, Osmanlı ile birlikte asayişe kavuşan merkezi yerlere dönmeleri olarak açıklanabilir.

1515 yılında Şah İsmail'e karşı çıktığı Çaldıran Seferi'nin dönüşünde Maraş merkezli Dulkadiroğulları Beyliği ile yapılan Turnadağ Savaşı'nı kazanan Yavuz Sultan Selim önderliğindeki Osmanlılar böylelikle Mardin, Diyarbakır ve Bitlis yörelerine sahip olmuşlardı. Ertesi yıl Mısır Memlûklü Devleti'ne karşı bir sefere çıkan Osmanlı Sultanı, 1516 yılının Ağustos ayında Antep ve Besni'yi eline geçirdi. Seferine devam eden Sultan 1517 yılının Ocak ayında Gazze'ye girerek hem Memlûk Devletini tarihten sildi hem de Kudüs, Kahire gibi önemli şehirleri ele geçirdi. Osmanlılar'ın yaptığı bu fetih hareketleri sonucunda Güneydoğu Anadolu, Suriye ve Filistin'de yaşayan Süryani halkının tamamı Osmanlı egemenliğine girmiş oldu. Anadolu'da Osmanlı egemenliğine girmeyen tek bölge ise Adana yöresindeki Ramazanoğulları Beyliği olarak kalmıştı.

XV. Yüzyıl Süryani Bilim ve Kültür Dünyası

⁴²² İbrahim Özçoşar, "Süryani-Müslüman İlişkileri" Makalelerle Mardin, Cilt:IV, Önemli Sımlar-Dini Topluluklar, Haz: İbrahim Özçoşar, İstanbul, 2007, s.197

Çalışmamızda konu edindiğimiz tarihi dönemin son yüzyılı olan XV. yüzyıl, Süryani toplumunun çevresinde gelişen koşullar dolayısıyla artık çok daha kapalı bir toplum yapısı arz ettiği dönemdir. Bu dönem, Moğol istilaları sonucunda değişen siyasi ve demogojik yapının bir sonucu olarak bölge, önceki dönemlere oranla daha fazla göç almış, Asya'dan gelen Türkmenlerin bölge nüfusuna oranı eskiye göre hayli artmıştır. Bu değişen nüfus yapısı ve siyasi istikrarsızlık, Süryani toplumunu, öncelikle Doğu Süryanileri yani Nasturileri, ardından da Antakya Kilisesi mensubu olan Yakubi Süryanileri, ulaşılması güç olan yüksek dağlık bölgelere çekilmek durumunda bırakmıştır.

Bölgedeki kozmopolit yapıya olan uzaklık ve ortak kültür paydasından alınan besin yollarının kısıtlanması, Süryani bilim ve kültürünün daha lokal bir görünüm arz etmesine neden olmuştur. Denilebilir ki bu dönem ile bölgede Osmanlı hâkimiyetinin tesis edilerek, Süryanilerin dağlardan aşağı inip, yeniden bölge halklarının bir parçası olmaları ve ortak kültürü destekleyen damarlardan biri olarak tekrar medeniyet sahnesinde boy göstermeleri arasında geçen zaman Süryani kültür hayatının en kısır dönemidir. Ancak Süryaniler gibi, var oldukları her dönemde bilime ve sanata değer veren bir toplumun, hiçbir şey üretmeden oturması da tabii ki beklenemezdi. Bu nedenle bu kısır dönem de yine Süryani toplumunun içinden yetişmiş öne çıkan bazı şahsiyetlerden söz edebiliyoruz.

1-Patrik Abrohom Bar Garib (ö-1412)

Mardin'de Mor Hanonyo Manastırı'nda rahip olmuş ardından da kâhin olarak takdis edilmiştir. Bilime değer veren bir kişi olarak tanınmıştır ve önemli miktarda kitap içeren şahsi bir kütüphanesi vardır. 1375 yılı civarında kardeşi Diyarbakır Metropoliti Yusuf Bar Garib'in yerine Kurillos adıyla Diyarbakır Metropoliti olarak kutsandı. 1382 yılında Mardin Patriği olarak seçilmiştir.

Edebi eser olarak çok fazla bir çalışması bulunmamaktadır. Yalnız, Kilise babalarının anafuralarını içeren bir litürji derlemiştir. Bu litürjinin içerisinde, kardeşi Yusuf Bar Garib'in yazış olduğu bir anafura da mevcuttur.

2-Basıbrinli Papaz Yeşaya (ö-1425)

Dönemin önemli Süryani yazar ve şairlerindendir. Kesin doğum tarihi bilinmeyen Yeşaya, Diyakoz Denho'nun oğlu olarak bilinir. Eğitimini Süryani dili üzerine aldı ve bu konuda uzmanlaştı. Yaşadığı köyde kurmuş olduğu dil okulunda, çok sayıdaki öğrencisine dil

ve dini eğitimler vermekteydi. Bu okul, o zamanın önemli dil merkezlerinden biri haline geldi.

Yedili hece ölçüsüyle, genel olarak Ortadoğu'nun, özellikle de Tur Abdin halkının Timur tarafından uğradığı felaketleri anlatan iki kasideyi kaleme almıştır. Bu kasidelerden birinde de, yeterlilikleri olmadığı halde, kâhin olmak için mücadele eden ruhanileri eleştirmiştir. Bunun yanında başka kasideler ve husoyeler de yazmıştır.

3-Patrik Behnam Hıdloyo (ö-1454)

Aslen Bartullili Habbo Kanni (Habuğni) ailesindedir fakat Hıdıl (Bugünkü İdil) Köyü'nde doğmuş olduğu için bu isimle anılır. Kartmin (Mor Gabriyel) Manastırında eğitim görmüş ve burada önce rahip ardından kâhin olarak takdis edilmiştir. 1404 yılında, Mardin Patriği İğnatios Abrohom Bar Garib tarafından Baseliyos adıyla Doğu Mafiryani olarak takdis edilmiş, 1412 yılında da İğnatios adıyla Mardin Patriği olarak kutsanmıştır. Patriklik görevi süresince kilisedeki ayrılıkları gidermek için büyük uğraş vermiş ve bu çabasının karşılığı olarak da yaklaşık olarak bir buçuk asırdan beri ayrı bir patriklik statüsüne haiz olan Kilikya Patrikliği'ni Mardin ile birleştirerek, kilisedeki bu büyük ayrılığa son vermiştir.

Kilisenin reisi olmasının yanında, çok iyi bir şair ve yazar olarak XV. yüzyıl Süryani kültür hayatının en önemli şahsiyetlerinden biri olan Patrik Behnam, bu özellikleriyle Süryani kültür tarihindeki yerini almıştır.

Eserlerine göz attığımızda, tıpkı kendisinden önceki âlimlerde de olduğu gibi, teoloji temelli eğitimin bir sonucu olarak Patrik Behnam'da da dini motiflerin hayli yoğun olduğu çalışmalara imza attığını görmekteyiz.

Bu çalışmalar arasında, üç tanesi alfabetik sıraya göre dizilmiş olmak üzere toplam on adet husoye dikkati çekmektedir. Bu husoyelerden biri Rab'in mabede girişi, diğeri Meryem Ana Ekinler Bayramının Sabahı, üç tanesi Büyük Oruç Zamanı, dört tanesi de Aziz Osyo, Abay, Beth Sohde ve Sobo'nun bayramları üzerinedir.

1425 yılında Salahlı Daniyel'in (ö-542), VI. yüzyılın ilk yarısında (takriben 540 yıllarında) yazmış olduğu tefsir kitabından⁴²³ iki tane tefsir bölümünü alarak, kendi yorumlarını da eklemiş ve onları Mezmurlar'ın da yazılmış olduğu bir el yazması üzerinde düzenlemiştir.

⁴²³ Mor İğnatios, **Saçılmış İnciler**, s.274

Süryani alfabesine göre düzenlenmiş ve “*Denizin Barışı...*” şeklinde başlayan bir litürji meydana getirmiştir. Bu litürjiye, “Hayat ekmeğine övgüler olsun...” diye başlayan bir husoye ve yedili hece ölçüsüne göre 1405 yılında yazmış olduğu bir sonuç duasını da eklemiştir.

Patrik Behnam ayrıca, on ikili hece ölçüsüne göre yazdığı on bir kaside de kaleme almıştır. Bu kasidelerden atmış sayfa uzunluğundaki iki tanesi, Şehit Mor Behnam’a övgü niteliğindedir. Diğeri ise yirmi sekiz sayfadır ve Şehit Mor Bosis’un kişilik özelliklerini anlatmaktadır.

Bu adı geçen eserler tarihçi Chabot ve Bedjan tarafından yayınlamış ancak eldeki verilerin yeterli olmayışı dolayısıyla, bu iki tarihçi bu eserleri anonim olarak neşretmişlerdir. Daha sonra ise bu eserlerin Behnam Hıdloyo’ya ait olduğu çeşitli Süryani kaynaklarınca belgelenmiştir. Bu eserlerin yanında Behnam Hıloyo’ya ait olan çok sayıda kaside, husoye ve şiir bulunmaktadır.

4-Doğu Mafıryanı Madenli Barsavmo (ö-1455)

Süryani dili ve edebiyatının yanında dini bilimlerde de uzmanlaşmış, dönemin önemli kişiliklerinden biridir. Tur Abdin’de, Salih Köyü yakınlarındaki Mor Yakup Manastırı’nda rahip olmuş ve kâhin olarak takdis edilmiştir. Dini meziyetlerinin son derece üstün olması dolayısıyla Patrik Behnam Hıdloyo tarafından, 9 Nisan 1422 yılında Baseliyos lakabıyla Doğu’ya Mafıryan olarak tayin edilmiştir.

Diyonosiyos Bar Salibi’nin (ö-1171) yazdığı tefsiri özetlemiş ve buna diğer kilise babalarının eserlerinden, faydalı olacağına inandığı çeşitli bilgileri de eklemiştir. Kalın bir ciltten oluşan bu esere, kendi soyağacını ve kendisiyle ilgili, yaptığı icraatları anlatan bir bölümü de dâhil etmiştir. Bu eserin, biri XV. yüzyılın sonlarında, diğeri de 1713 yılında olmak üzere iki adet kopyası bulunmaktadır.

5-Tur Abdin Patriği Aziz Bar Sobtho (İbnü’l Acuz, ö-1481)

Ebu el-Mâni olarak da bilinir. Mardin civarındaki Basila Köyü’nde doğmuştur. Kartmin Manastırı’nda rahip olmuştur. Basibrinli Raban Yeşu (ö-1425) gözetiminde eğitim almıştır. Manastır’daki eğitiminin ardından önce kâhin, ardından da Hah abraşiyesine Episkopos olarak takdis edilmiştir. 1461 yılında Tur Abdin Patriği olarak seçilmiştir. Bu görevini yirmi yıl sürdürdükten sonra 1481 tarihinde vefat etmiştir.

Eserlerini yazarken kullandığı basit ve sade üslupla dikkat çekmiştir. Tamamen kendi gözlemlerine dayanarak yazdığı, münzevi kişinin gördüğü Rab ışığının, çocuklarının gönlüne nasıl yerleştiği, gönüllerde yaşayan dünyasal cennet, meleklerin yaratılışı, insan ruhu, pişmanlık ve günahı yakan ateşin ruhsal ifşası konularına değindiği kırk altı sayfa ve yedi bölümden oluşan “*Düşüncenin Yükselişi*” isminde bir kitap yazmıştır.

Bunun yanında elli beş sayfadan oluşan ve tamamlamadığı “*Gerçeğin Yolu*” isimli, rahipler için yararlı bilgiler içeren bir kitap daha kaleme almıştır.

Yakubi Süryani cemaati için iki adet vaaz yazmıştır. Birincisi dünya ve yaşam üzerinedir; ikincisi ise ruhban sınıfını teşvik ve şeytanın hilelerine karşı uyarı unsurları yer almıştır.

6-Basıbrinli Papaz Yeşu (ö-1492)

Yukarıda adını zikrettiğimiz Raban Yeşaya'nın (ö-1425) oğludur. Babasının gözetimi altında Süryani dili ve edebiyatı alanında eğitim almıştır. Münzevi yaşamı tercih ederek Kartmin Manastırı'na gitmiş ve rahip olmuştur. Bu manastırda verdiği derslere pek çok ileri gelen din adamı katılmıştır.

Altın Cuma, Meryem Ana'nın intikalinin Sabah Ayini, Mor Filüksinos, Mor Ahrun, Mort Barbara, Mor Şemun d'Zeyte, Mor Şalito, Mor Aho, Mecdeli Meryem, Münzevi Mor Şemun, Münzevi Mor Kavmi, Mısırlı Münzeviler, Yüksek Dağ'ın Münzevisi Abrohom, Mor Daniyel, Mor Malke, Mor Dimet, Mor Aday, Mor Serkis, Mor Bakus ve Mor Yoreth için yazmış olduğu “*Kırk Husoye*” isimli bir çalışması bulunmaktadır.

Ayrıca Surûci hece ölçüsüyle yazdığı ve elli üç sayfadan oluşan, Mor Dodo'ya atfettiği bir kaside ile Efremî hece ölçüsüyle yazdığı ve kendisi için tuttuğu yası içeren bir kasidesi daha mevcuttur.

Eserleri, içerik ve üslup açısından değerlendirildiğinde, Süryani edebiyatının en parlak çalışmaları değildir fakat bu çalışmalarda kullandığı el yazımı tekniği hattatlığındaki, noktalama işaretlerini kullanma şekli ise dilbilgisindeki ustalığını ortaya koyan nadide eserlerdir.

7-Humuslu Rahip David (1431-1500)

Humuslu olarak bilinen Abdülkerim Bar Salah'ın oğludur. 1431 yılında Karyatayn'da doğmuş (Humus sınırları içerisinde bir belde) ve henüz genç yaşında Humus'a giderek Papaz Musa Mukaysif gözetiminde eğitim almıştır. Daha sonra Nabık'taki Mor Moşe Manastırı'na gitmiş ve burada diyakoz olarak takdis edilmiştir. 1459 yılında, eğitimini sürdürmek amacıyla Mardin'e, Deyrülzafaran Manastırı'na gitmiş ve burada da bir süre sonra kâhin olarak kutsanmıştır. Oradan da Hasankeyf yakınlarında yer alan Haç Manastırı'na (Dayro Daslibo) gitmiştir. Bir dönem de Doğu Mafıryanı Mor Baseliyos Aziz'in (1481-1487) sekreterliğini yapmıştır.

Pek çok Süryani edebiyatçı gibi Rahip David de, dini temalı eserlere vermiştir. Bunlar arasında, Aziz Stefanos, Aziz Ahrun ve üç Diriliş Bayramı olmak üzere toplam beş adet husoyesi bilinmektedir. Bu husoyeler içinde Diriliş bayramı ile ilgili olanlardan biri hayli uzundur ve Paskalyadan sonraki sekizinci Pazar ile ilgilidir. Bu husoyeyi alfabetik sıraya göre düzenlemiş ve bir yakarış duasıyla birleştirmiştir. Bu husoye, kilise ritüeline girmiştir. Ayrıca tarihçeler, duanın yedi zamanı ve Mezmurlar ile ilgili yorumları da vardır. Kendi otobiyografisini, Nasturi Münzevi Yuhanon'un meziyetlerini ve ustası (ki muhtemelen Papaz Musa Mukaysif) biyografisini de yazmıştır.

Salahlı Daniyel'in (ö-542) "*Mezmurlar'ın Tefsiri*" eserinden bir yorum özetlemiş ve buna Diyonosiyos Bar Salibi (ö-1171) ve Bar Ebroyo'nun (ö-1286) bazı yorumlarını da eklemiştir. Bu özet çalışmada Bar Ebroyo'nun "*Avsar Roze (Sırların Hazinesi)*" isimli çalışmasındaki metodu örnek alarak, İncil ile ilgili yazılar üzerinde durmuş ve bu esere bir de önsöz hazırlamıştır.

Rahip David'in çalışmaları içerisinde, iki adet ünlü kasidesini görmekteyiz. Bunların birincisi, bir yerde geçici olarak ikamet etmekle ilgili olup, yedili hece ölçüsüyle yazılmış on sayfalık uyaklı bir eserdir. İkincisi ise pişmanlık üzerine alfabetik sıraya göre düzenlenmiş bir kasidedir. Adı geçen kasidelerin yanında yazmış olduğu başka kasideler de vardır.

8-Basıbrinli Papaz Aday (ö-1502)

Basıbrin'de doğmuş, amcası Raban Gevargis ve dayısı Rahip Yeşu gözetiminde Süryanice eğitimi almıştır. 1464 yılında papaz olarak kutsanmış ve kendi köyünde öğretmenliğe başlamıştır. Bilgisinin gücü ve el yazmalarındaki ustalığıyla ün yapmıştır.

Papaz Aday bilgili bir insan olmasına rağmen yazdığı eserler ustalıktan uzak bir çizgi sergilemiştir. Bu yanını yazmış olduğu bazı husoyeler ortaya koymaktadır. İkisi Loozor'un

Diriliş Cumartesisinin sabah ayini için, bir tanesi Mor İzozoel Günü için ve sekiz tanesi de Mor Evgin ve Mor Bosus günleri içindir.

Mor İğnatios'a göre Papaz Aday, Abu'l Farac Bar Ebroyo'nun *Kilise Tarihi* ve *Kronografi* adlı eserlerini yazmaya devam eden kişidir⁴²⁴. Kendisini buna ikna eden gerekçeleri ise şöyle sıralamıştır:

- 1- Abu'l Farac'ın *Kilise Tarihi* adlı el yazması, Rahip Denho Safi tarafından 1498 yılı civarında tamamlanmıştır. Bu esere yapılan eklemelerin yeni olduğunu bildiren Bar Vahap'ın biyografisiyle bitirilmiştir. Bu durumda eser, XIV. yüzyılın başlarında kopyalanmıştır. Yanına, başka el yazısıyla yazılmış olan ve bazı hatalar içeren bir makale eklenmiştir. Bu da, yazarın olayların olduğu zamanda yaşamadığını göstermektedir. Mor İğnatios, bu hatalara örnek olarak da Patrik Nemrud'dan sonra gelen patriklerin takdis edilmesini birbirine karıştırmış olmasını göstermektedir.
- 2- XIV. yüzyılda patriklerin kroniklerinin az oluşu ve Aday'ın kroniğinin de kayıp olması.
- 3- Yazarın Tur Abdin'in sivil hayatının ve kilise işleriyle ilgili anlattıklarının yoğunluğu, onun Tur Abdinli olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda Sis ve Şam'daki patriklerin üzerine yazdığı biyografiler, Aday'ın onlarla aynı bölgede yaşamadığını göstermekte, bunun yanında XIV. yüzyılda Tur Abdin'den ayrı olan Mardin Patrikliğine karşı suçlayıcı bir tavrı olduğu da gözlenmektedir.
- 4- Yazmış olduğu üçüncü makalesinde, çevresinde cereyan eden hadiseleri kendi köyü olan Basıbrin ile bağdaştırmış ve Basıbrin'e özgü şiveyi kullanmıştır.

Sonuç olarak Mor İğnatios, Papaz Aday'ın yukarıda değindiği gerekçelerden ve yazın üslubundan yola çıkarak, adı geçen kişinin Papaz Aday olması gerektiğini, konunun çözümsüz olarak kalmasının olası nedeninin ise muhtemelen, o dönemde büyük kilise babalarının tavrından endişe ettiği için ismini saklamış olabileceğini iddia etmiştir⁴²⁵.

Papaz Aday'ın bir başka çalışması da 1285-1496 yılları arasında görev yapan Patrik ve Mafıryanların biyografileridir. Bunların yanında kronoloji olarak yaptığı bir çalışma da Bar Ebroyo'nun kronolojisine yaptığı eklemelerdir.

⁴²⁴ Mor İğnatios, *Saçılmış İnciler*, s.456

⁴²⁵ Mor İğnatios, *Saçılmış İnciler*, s.457

*Moğolların Diyarbakır'ı istilası,

*Tur Abdin'in Timurlenk tarafından tahrip edilmesi,

*1394-1492 yılları arasındaki döneme ait otuz yedi sayfalık tarihi bir makale, bu kroniğin eklenmiş kısımlarıdır. Bu üç kısa makalenin ilk ikisinin iki nüshası XVIII. yüzyılın sonlarında yayınlanmıştır. Üçüncü bölüm ise 1838 yılında yayınlanmıştır.

9-Lübnanlı Patrik Nuh Bar Gevargis (ö-1509)

XV. Süryani toplumunun ve kilisenin önde gelen din adamı ve edebiyatçılarından biridir. Tahminen 1451 yılı civarında Lübnan'da Tripolis şehri yakınlarındaki Bakufo Köyü'nde doğmuştur. Ailesi, Kalkedoncu Marunî bir ailedir⁴²⁶. Ancak ileriki yaşlarda Yakubiliği benimsemiştir. Habeşli Mor Moşe Manastırı'nda, Humuslu Rahip Toma gözetiminde Süryani dili ve dini bilimler alanında eğitim almıştır. Önce rahip ardından da kâhin olarak takdis edilmiş, 1480 yılında Kurilos adıyla Humus Metropolitliğine getirilmiştir. Bundan dokuz yıl sonra, 1489'da Doğu Mafıryanı mertebesine yükselmiş, bu tarihten dört yıl sonra ise İğnatios lakabıyla Antakya Elçisel Kürsüsünün başına geçmiştir.

Ruhani önderliğinin yanında, aynı zamanda bir edebiyatçı da olan Patrik Nuh'a ait değerli bir antoloji çalışması vardır. Doksan iki sayfalık bu çalışma, geneli Surucî hece ölçüsüyle yazılmış olan, kimisi alfabeyle göre düzenlenmiş şiir ve kasidelerden oluşur. İçerdiği konular ise, yakarış, tövbe, ruh ve ruhun nasıl denetlenebileceği, arkadaşlarla ilişkiler ve Moğollar ile Kürtler'in neslinden olan yöneticilerin adaletsizliklerine isyan gibi başlıklar bulunmaktadır. Ayrıca biri Humuslu Papaz Toma'ya olmak üzere Lübnan'a gönderdiği iki kaside de yer almaktadır. Rab'in *yaşam* olduğunu ve O'na inananlara *yaşam* verdiği üzerinedir. Madan Metropoliti Mor Malke'nin isteği üzerine kaleme aldığı kaside Mor İğnatios'a göre diğerlerinin yanında oldukça zayıf kalan bir eserdir⁴²⁷. Ona göre bu çalışmada bir tek şiire takılıp kalmıştır ve dilbilgisi kullanımı yönünden de yine zayıf bir işçiliktir. Bu eserler dışında Meryem Ana ile ilgili Arapça bir ilahi ve tarih konulu kısa bir makalesi de bulunmaktadır. Gabriyel Akyüz, Tüm Yönleriyle Süryaniler adlı eserinde Lübnanlı Patrik Nuh'un şiirlerinden birine yer vermiştir. Bu, kendi doğumu hakkında yazdığı bir şiirdir:

Bu dünyanın ağı 1451 yunan yılında beni karanlığına çekti,

⁴²⁶ Mor İğnatios, **Saçılmış İnciler**, s.458; Dolabani, **a.g.e**, s.138

⁴²⁷ Mor İğnatios, **Saçılmış İnciler**, s.459

Kamçılarla bana dayak attı,
Çözülmeyen zincirlerle beni bağladı,
Denizin derinliklerine beni kurşun gibi batırdı.

...

Zannetme ki, bizler senin kölelerin ve sen bizim efendimizsin,
Ne yazık ki işlemiş olduğumuz günahtan dolayı bizi köleleştirdin,
Sen benim annemdin, beni ikrah ettin ve şehvetin de bana ihanet etti,
Sana nasıl inanayım, hiç çarem yok çünkü senden yaratıldım...

Bu ikinci dörtlükte muhtemelen üzerinde yaşadığı dünyaya, kendilerine çektiği sıkıntılardan dolayı sitem etmektedir.

10-Midyatlı Rahip Aziz (ö-1510)

Midyat'ta doğmuş ve Haç Manastırı'nda eğitim görmüş ve burada önce rahip ardından da kâhin olarak kutsanmıştır. Lübnanlı Nuh'un Mardin'de, Zazlı Mesud'un ise Tur Abdin'de patrik oldukları dönemde Rahip Aziz, aynı zamanda öğretmeni de olan Mesud'un tarafında yer almıştır.

Patrik Mesud'un altı sayfalık bir biyografisini yazmış, yine Mesud'un çalışmalarını, özellikle münzevilik üzerine yazdığı makalelerini, "*Elfö Ruhonoytö (Ruhsal Gemi)*" isimli bir kitapta derlemiştir. 1501-1510 yılları arasındaki dokuz senelik zaman dilimini içeren ve Ortadoğu'da, özellikle de Tur Abdin'de yaşanan zor zamanları anlatan bir çalışması bulunmaktadır.

11-Zazlı (Zazoyo) Patrik Mesud Bar Şemun (1431-1512)

Midyat'ın kuzeydoğusundaki Zaz Köyü'nde 1431 yılında doğmuştur. 1453 yılında Haç Manastırı'na yerleşerek münzevi bir yaşam sürmeye başlamıştır. Çok iyi bir eğitim almamış olmasına rağmen, şiire olan yeteneği zamanla ortaya çıkmış ve yazdığı şiirler çevresi tarafından büyük takdir görmeye başlamıştır. Edebiyata olan bu kabiliyetini Süryani dili üzerine eğitim alarak terbiye etmiş ve geliştirmiştir. Bununla birlikte kilise hayatı içinde de mesafe kaydetmiş ve kâhin olarak kutsanmış ve 1464 yılında Tur Abdin'de Başrahip

mertebesine yükselmiştir. Böylece öğrencilik evresini tamamlayarak öğreticilik konumuna terfi etmiştir. 1481 yılında Zarcal ve Hısnıkeyfa Metropoliti olmuş, 1493 senesinde ise Tur Abdin Patriği seçilmiştir. Patriklik öncesi döneminde münzevi hayat tarzını çok iyi uygulamış ve öğretmiştir. Yetki sahibi olduğu her dönem çok sayıda öğrencisi olmuştur. Tur Abdin ve çevresinde bu dönemde bina edilen çok sayıda manastırın teşviki onun sayesinde olmuştur.

Patrik Mesud, yukarıda adı geçen ve Midyatlı Rahip Aziz'in derlemiş olduğu yedi yüz sayfalık "*Elfö Ruhonoytö (Ruhsal Gemi)*" isimli çalışmanın yazarıdır. Bu eserin çeşitli bölümleri sonraki dönemlerde kopyalanarak neşriyatı yapılmıştır. Ayrıca bir litürji çalışması da bulunmaktadır.

12-Patrik Yakup Bar Abdallah (ö-1517)

Mardin'in doğusundaki Savur'un Ahmediye Köyü'nde doğmuştur. Nabık'taki Mor Moşe Manastırı'nda rahip olmuştur. Metropolit Sadadlı Raban Moşe gözetiminde eğitim almıştır. Kâhin olarak kutsandıktan sonra Mor Hanonyo Manastırı'na, oradan da Gerger dolaylarındaki Mor Abhay Manastırı'na gitmiştir. 1496 senesinde Filüksinos lakabıyla Diyarbakır Metropoliti olmuş, 1512 yılında da İğnatiyos adıyla Antakya Patrikliğine yükseltilmiştir.

Tanınmasını sağlayan öne çıkan meziyeti hattatlığıdır. Çalışmaları el yazmaları ağırlıklıdır. En önemlilerinden biri de Humuslu Rahip David'in (1431-1500) tarihi kroniklerini de içine alan ve kendi eklemeleriyle genişlettiği tarih çalışmasıdır. Bu eserden başka bir de Surucî ölçüyle yazmış olduğu ve kendi kendisini tövbeye çağıran birkaç şiir ve bayramlar üzerine yazdığı yorum yazıları da bulunmaktadır.

Değerlendirme ve Sonuç

Mezopotamya'nın en kadim milletlerinden olan Süryaniler, milat öncesi kurmuş oldukları siyasi yapıları, milat sonrasına taşımayı başaramamış, Hıristiyanlığı kabul etmelerinin ardından tam bir cemaat toplumu görüntüsü sergilemişlerdir.

Hıristiyanlığın yayılmaya başladığı ilk yıllardan itibaren, Hıristiyanlık inancını yok etme amacındaki Roma ordularının zulümlerine maruz kalan toplumlardan olmuşlardır. Roma İmparatoru Büyük Konstantin'in el vermesiyle hayata dönen Hıristiyanlık, genişleme sürecine girmekle beraber, aynı zamanda teolojik ihtilafların da odak noktası haline gelmekteydi.

İlk kurulan Kiliselerden biri olan Antakya Süryani Kilisesi, tarihi süreçte bahsi geçen teolojik ihtilafların içinde olmuş ve Büyük Kilise olmasının verdiği itibarla, daime bu tartışmaların bir safını teşkil etmiştir. IV. Yüzyılda İmparator Büyük Theodosius ile birlikte Hıristiyanlık, Bizans İmparatorluğu'nun resmi dini haline gelmesiyle, kiliselerin gücünün artmasına ancak bu artan güçle birlikte dini çekişmelerin de ileri bir boyuta taşınmasına gerekçe olmaktadır.

Teolojik ihtilafların zirve yaptığı dönem olan V. yüzyıl, Hıristiyan âleminin en büyük ayrılıklarına ve arada bir daha kapanması imkânsız gibi görünen uçurumların oluşmasına tanıklık eden asırdır. Özellikle 451 Kadıköy Konsili ile birlikte Antakya Süryani Kilisesi de bağımsız kilise olma yönünde adımlarını sıklaştırmış ve Patrik Severiyos döneminde bunu başarmıştır. Şüphesiz ki bu ayrılık, sorunların çözülmesine değil aksine daha da artarak içinden çıkılmaz bir hal almasına yol açmıştır. Bu nokta itibarıyla, Antakya Süryani Kilisesi ile Bizans'ın İstanbul Kilisesi arasında korkunç bir itikadi savaş yaşanmaya başlamış ve elinde Devlet'in kılıcını tutan İstanbul Kilisesi, bu savaşta genel olarak baskın taraf olmuştur.

Yukarıda da değindiğimiz vechile, siyasi geçmişlerini çok eskilerde bırakan Süryani toplumu, Bizans Kilisesi'nin devlet destekli baskıları karşısında çok büyük sıkıntılara, acılara ve katliamlara katlanmak zorunda kalmıştır. Öyle ki Süryaniler, çok zaman seçtikleri patriklerinin, tutuklanmalarına, öldürülmelerine, sürgün edilmelerine şahit olmuşlardır. Geçen

zamanın verdiği tecrübeler Süryani toplumunun, yalnız itikadi olarak değil, aynı dine inanmalarına rağmen ki -tarihi süreçte aynı dinin mensuplarının ortak kültür paydasında buluştukları sık görülen bir durumdur- Bizans'tan olabildiğince uzak durmaları gerektiğine inanmalarına yol açmıştır.

Bizans baskısı ve zulmü altında yaşam savaşı veren Süryani toplumunun imdadına, VII. yüzyıl itibarıyla Müslüman Araplar yetişmiş ve Süryaniler, Bizans tahakkümünden kurtulabilmişlerdir. Ancak X. yüzyıla doğru Arap Devleti'nin içinde bulunduğu sıkıntılar, Bizans'ın tekrar Doğu Hıristiyanları'nın yakınına gelmesini sağlamış ve bu durum Süryaniler için yeni bir endişe kaynağını oluşturmuştur.

Ancak kader, olasılıkla bu samimi Hıristiyanları bir daha zalimin zulmüne duchar etmemek için olacak ki, karşlarına yeni bir kurtarıcı çıkarmıştı. Zayıflayan Arap siyasi iktidarının yerini almaya başlayan Selçuklu Türkleri, keşfettikleri coğrafyalarda yaşayan Hıristiyanlara, genel itibarıyla hâmilik yapmış ve hâkimiyet tesis ettikleri yerlerde bu insanları da asli unsur olarak kabul etmiştir. Türk egemenliği altında yaşadıkları dönem hakkında yazan, gerek dönemin tanıkları, gerekse sonraki dönem Süryani yazarları, özellikle şehirlere uzak yerlerde yaşanan bazı münferit olayların haricinde, bu egemen unsurun idaresi altında yaşamının, hele ki eski Bizans hâkimiyeti göz önüne alınırsa, çok daha iyi şartlar getirdiğini vurgulamaktadırlar. Ancak her ne kadar güvenli olsa bile, kırılğan bir siyasi zeminin üzerinde, bu gayri Hıristiyan topluluğun hâkimiyetinin ne derece güvenli biçimde sürebileceği, ya da ne kadar sürebileceği, henüz karar verilmesi erken bir koşul olarak ortaya çıkmaktaydı..

Haçlı Seferlerinin çalkantısıyla geçen iki yüz yılın ardından Türk egemenleri, başta Anadolu Selçukluları şahsında olmak üzere, hâkimiyetlerini etkin bir biçimde Anadolu ve Suriye coğrafyasında iyiden iyiye yerleştirmişlerdi. Ancak Batı'dan gelen tehdidin bertaraf edilmesinin üzerinden henüz fazla bir zaman geçmemişken yeni tehdit bu sefer Doğu'dan gelmişti. Tarih kayıtlarında adının "İstila" olarak geçmesine rağmen, tam bir "fırtına" gibi gelişen ve önüne çıkanı yakıp yıkan Moğol Akını, en nihayetinde Anadolu'yu da vurmuş ve üç yüz yıllık uğraş sonucu tesis edilen Anadolu siyasi yapısını ve bin yıldan fazla bir zamandan beri üst üste konularak bina edilmiş kültür hazinesini dümdüz edip geçmişti. Bu deprem, sadece Anadolu'nun değil, civarındaki coğrafyaların tüm varlığını temelinden sallamış ve artçı şokları da etkisini uzun süre hissettirmişti. Moğol İstilasını, doğuda Çin, Hindistan, kuzeyde İtil Bulgar Hanlığı ve Rusya'yı, batıda Bulgar Devleti'ni, yakın doğuda

Harezmsahlar Devleti'ni ve Abbasi Halifeliği'ni ve en nihayetinde Anadolu'da Anadolu Selçuklu Devleti'nin yerle bir etmişti.

Bu tufanın ardından kalıntılar ayakta durmaya çalışırken, bölgenin siyasi arenası da yeni ve tabii ki her zaman olduğu gibi hareketli başka bir boyuta geçiyordu. Batı'da temelleri atılmış ve giderek büyüyen yeni bir Türk devleti, Osmanlılar ve doğuda ise Moğol kalıntılarının üzerine bina edilen Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türklerinin kurmaya çalıştığı yeni devletler. Nihayetinde Timur'un Batı Seferi ve yeniden tozu atılan Anadolu.

Esasına bakıldığında XII-XVI. yüzyıllar arası Süryanilerin tarihi, bu dönemin siyasi tarihine doğrudan bağıntılı olarak gelişmiştir. Yaşanan tüm bu süreç, Süryani toplumunun iradesi dışında gelişmiş ve Süryaniler, bu hararetili ortamda ayakta kalabilmek için daima egemen güçlerle olabildiğince iyi diyaloglar içinde olmaya gayret göstermişlerdir. Zira çalışmamızın muhtelif yerlerinde de değindiğimiz gibi, böylesine hareketli ve hararetili bir ortamda hayatta kalabilmenin en iyi yolu, esasen güçlü bir siyasi yapıya ve yine güçlü bir orduya haiz olmaktı. Ancak bu şartlara uzak olan Süryani toplumunun yapabileceği en iyi şey yukarıda da söylediğimiz gibi egemen güçlerle aralarını iyi tutmak olabilirdi. Aksi takdirde orduların ayaklarının altında ezilmekten veya sürgünlere yollanmaktan başka bir gelecekleri de bulunmamaktaydı. Nitekim böylesi bir ortamda hiçbir dostluk kalıcı, hiçbir düşmanlık da sürekli olmamaktaydı. Süryani halkının siyasi istikrarsızlıktan kaynaklanan endişesi ise, XVI. yüzyılın başlarında, yaşadıkları coğrafyaların büyük kısmının Osmanlı idaresine geçmesiyle birlikte artık tek elde toplanmaktaydı.

Çalışmamıza konu edindiğimiz XII-XVI. yüzyıllar arası dönemin siyasi boyutunu, en başından alarak özetlemeye çalıştık. Bu konunun bir de Süryani toplumunun iç olayları boyutu vardır ki bu boyut da pek çok defa söylediğimiz gibi, cemaat yapısı arz eden Süryani toplumunun Kilisesel işleriyle ilgilidir.

Bilindiği gibi Süryaniler, Hıristiyanlığı ilk kabul eden milletlerdendir. Hal böyle olunca, ilk günden yaşanan ve Roma İmparatorluğu ile Hıristiyanlar arasında geçen ölüm-kalım savaşında aktör olmuşlardır. Savaş Hıristiyanlığın zaferiyle sonuçlandıktan sonra, bu defa da Kilise'nin içinde yaşanan sorunlar kendini göstermiştir. Teolojik çekişmelerde ciddi bir şekilde taraf olan Antakya Süryani Kilisesi, zaman içinde en büyük baskıyı kendi dindaşı olan Bizans'tan görmüştür.

Ancak, önce Araplar ve daha sonra da Türklerin bölgede hâkimiyet kurmaları, Süryaniler açısından Bizans'tan bağımsız bir ortam bulmalarına fırsat doğurmuş, özellikle Türklerin Malazgirt Zaferi'nin ardından Bizans ile Süryanilerin arasına bıçak gibi sokulması, Süryanilerin Bizans'tan da Kilisesi'nden de tamamen kurtulmalarına imkân vermiştir.

Siyaseten ve dinen artık tamamen Bizans'tan bağımsız olan Süryani Kilisesi, eskisi gibi büyük ve ateşli bir tartışma ortamının yerine daha lokâl meselelerle uğraşmaya başlamıştır. Bu meselelerin en önde gelen boyutu ise Kilise'nin idaresinden kaynaklanan sorunlar olmuştur. Konu içerisinde de değindiğimiz veçhile, Süryani Kilisesi'nin bu tarih itibarıyla en önemli sorunlarını, kilise babalarının kendi aralarındaki ihtilaflar belirlemiştir.

Patrik seçilmek istenen adayların kulis çabaları, seçilen patriklerin meşruluğu meseleleri, patriklerle diğer ruhaniler arasında yaşanan hadiseler, artık geçmişte kalan eski Ekümeni Konsillerin yerini alan yerel sinodlar, Süryani Kilisesi'nin ve toplumunun gündemini meşgul eden konular olmuştur.

Süryani Kilisesi kendi inanç akidelerini artık, can ve mal güvenliği endişesini taşımayacağı ortamlarda savunmanın rahatlığı içerisinde olacaktır. Yapması gereken tek şey kendi Kilise birliğini korumak olacaktır. Ancak zaman gösterecektir ki bu da kolay ya da mümkün olmayacaktır. İleriki tarihlerde Süryani Kilisesi, yeni bölünmelere maruz kalacaktır.

BİBLİYOGRAFYA

Türkiye'de Yapılan Çalışmalar:

Akyürek,Engin. Ortaçağdan Yeniçağa Felsefe ve Sanat, Kabalcı Yay., İstanbul, 1994

Akyüz, Gabriyel. Tüm Yönleriyle Süryaniler. Anadolu Ofset, İstanbul, 2005

Çelik, Mehmet. Siyasal Sistem Açısından Bizans İmparatorluğu'nda Din-Devlet İlişkileri I, Kuruluşundan X.Yüzyıla Kadar. Akademi Yayınları, İzmir, 1999

---Fener Patrikhanesi'nin Ökümeniklik İddiasının Tarihi Seyri. Akademi Yayınları, İzmir, 2000

---Süryani Tarihi, Ayraç Yayınları, İstanbul, 1996

Demirkent, Işın. Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi. II. Cilt. TTK Basımevi, Ankara, 1994

---Haçlı Seferleri Tarihi, Dünya Yayınları, İstanbul, 2007

---Sultan I. Kılıç Arslan, TTK Basımevi, Ankara, 1996

Edessa'dan Urfa'ya. Ed: Mehmet Çelik. II Cilt. Desen Ofset, Ankara, 2007

İris, Muzaffer. Bütün Yönleriyle Süryaniler. Ekol Yayınları, İstanbul, 2003

Kafesoğlu, İbrahim. Harezşahlar Devleti Tarihi (485-618/1092-1221), TTK Yayınları, Ankara, 2000

Öngül, Ali. Selçuklular Tarihi. Emek Matbaası, Manisa, 2007

---Urfa Tarihi. İslâm Fethinden Osmanlı Hâkimiyetine Kadar (639-1517). Emek Matbaası, Manisa, 2007

Sevim, Ali-Merçil, Erdoğan. Selçuklu Devletleri Tarihi. TTK Basımevi, Ankara, 1995

Sevim, Ali. Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi, TTK Yayınları, Ankara, 2000

Süryaniler ve Süryanilik. III Cilt, Hazırlayanlar: Ahmet Taşğın, Eyyüp Tanrıverdi, Canan Seyfeli. Orient Yayınları, Ankara, 2005

Şeker, Mehmet. Anadolu'da Birarada Yaşama Tecrübesi. Diyanet Yayınları, Ankara, 2002

Turan, Osman. Selçuklular Zamanında Türkiye. Ötüken Yayınları, İstanbul, 2005

Uzunçarşılı, İ.Hakkı. Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri, TTK Basımevi, Ankara, 1988

Yazıcı, Nesimi. İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi. TDV Yayınları, Ankara, 2008

Yücel, Yaşar. Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri ve Sonuçları (1393-1402),TTK,
Ankara, 1989

Tercüme Edilmiş Eserler:

Abdüsselam Efendi'nin Mardin Tarihi. Haz: H.Haşimi Güneş, MTİK, Yayın No:17,
İmak Ofset, İstanbul, 2007

Abu'l Farac Bar Ebroyo. Abu'l Farac Tarihi. II. Cilt. Çev: Ö. Rıza Doğrul. TTK
Basımevi, Ankara, 1999

Adday Şer. Siirt Vakayinamesi, Çev. Celal Kabadayı, Yaba Yayınları, İstanbul, 2005

Aksarayî, Kerimüddin Mahmudi. Müsameretü'l Ahbar, Çev: Mürsel Öztürk, TTK,
Ankara, 2000

Barthold, Wilhelm. Türk-Moğol Ulusları Tarihi, Çev: Hasan Eren, TTK Yayınları,
Ankara, 2006

Dolabani, Hanna. Antakya Süryani Kadim (Ortodoks) Patriklerinin Özgeçmişi. Çev:
Gabriyel Akyüz, İmak Ofset, İstanbul, 2006

Dolapönü, Hanna. Tarihte Mardin Itr-el-Nardin fi Tarih Merdin, Çev: P.Cebrail
Aydın, Hilal Matbaası, İstanbul, 1972

Eberhard, Wolfgang. Çin'in Şimal Komşuları, Çev. Nimet Uluğtuğ, TTK Yayınları,
Ankara, 1996

Harrent, Albert. Antakya Akademisi. Çev: Vedii İlmen, Yaba Yayınları, İstanbul,
2003

Hüseynî, Şadrüddîn Ebu'l Hasan Ali. Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye, Muhammed
İkbal'in 1933 yılında Lahor'da neşrettiği metinden tercüme eden,
Necati Lügal, TTK Basımevi, Ankara, 1943

- İbn Bîbî. El Evamirü'l-Ala'yye Fi'l-Umuri'l-Ala'yye (Selçukname), II Cilt, Çev:
Mürsel Öztürk, T.C Kültür Bakanlığı Yayınları 1000 Temel Eser
Dizisi/164, Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, 1996
- İbnü'l-Esir. El-Kâmil Fi't-Târih. E-kitap. Kaynak: www.darulkitap.com/.../el-kamil-fit-tarih-ibnul-esir-bahar.html
- Kâtip Ferdi. Mardin Artuklu Melikleri Tarihi, MTİK, Yayın No:2, Prestij, İstanbul,
2006
- Khoniates, Niketas. Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri), Çev. Fikret
Işıltan, TTK Yayınları, Ankara, 1995
- Komnena, Anna. Aleksiad, Malazgirt Sonrası, Çev: Bilge Umar, İnkılap Kitabevi,
İstanbul, 1997
- Mor İğnatiyos I. Efrem Barsavm. Saçılmış İnciler, Süryaniler'in Yazınsal Tarihi. Çev:
Zeki Demir, İstanbul Süryani Ortodoks Metropolitliği Yayınları,
İstanbul, 2005
- Zihniyetlerin Bahçesinde Deyrülzafaran Manastırı'nın Tarihi ve
Mardin Abraşiyesi ve Manastırlarının Özet Tarihi. Çev: Gabriyel
Akyüz, Ed: İbrahim Özcoşar-H.Haşimi Güneş, İstanbul, 2006
- Mor Mihayel Rabo Vakayinamesi. Çev: Hrant D. Andreasyan, Ankara, 1944
- Ostrogorsky, George. Bizans Devleti Tarihi. Çev: Fikret Işıltan, TTK Basımevi,
Ankara, 1999
- Runciman, Steven. Haçlı Seferleri Tarihi. III Cilt. Çev: Fikret Işıltan, TTK Basımevi,
Ankara, 1992
- Roux, Jean-Paul. Moğol İmparatorluğu Tarihi, Çev. Aykut Kazancıgil-Ayşe Bereket,
Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2001
- Urfalı Matteos Vakayinamesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162). Çev:
Hrant D. Andreasyan, TTK Basımevi, Ankara, 2000
- Vasiliev, Alexander Alexandrovich. Bizans İmparatorluğu Tarihi. I. Cilt. Çev: A.
Müfid Mansel, Maarif Matbaası, Ankara, 1943

Makaleler:

Attar, Aygün. “Ermeni Tarih Yazıcılığı”, internet adresi: politika.dumlupinar.edu.tr

Avcı, Necati; Çelik, Mehmet; Gündüz, Şinasi; Yaşar Şükran. “Şehrin Kültürel Yapısı”, Edessa’dan Urfa’ya, II. Cilt, Ed.Mehmet Çelik, Desen Ofset, Ankara,2007

Baştürk, Sadettin. “Timur’un Ortadoğu-Anadolu Seferleri Döneminde Mardin ve Mardin’deki Faaliyetleri”, I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu, Ed.İbrahim Özcoşar-Hüseyin H. Güneş, İstanbul, 2006

Çelik, Mehmet. “Bizans Devleti’nin Antakya ve Yöresinde Giriştiği Kitle Katliamları IV-VII. Yüzyıllar”, II. Hatay Tarih ve Folklor Sempozyumu Bildirileri , Ayrı Basım , Antakya , 1995.

Çelik, Mehmet; Yaşar, Şükran. “Dini Menkıbelerle Kutsanan ve Tahkim Edilen Şehir”, Edessa’dan Urfa’ya, I. Cilt, Ed.Mehmet Çelik, Desen Ofset, Ankara, 2007

---“Kuruluşundan İslâm Fethine Kadar Edessa’nın Siyasi Tarihi”, Edessa’dan Urfa’ya, I. Cilt, Ed. Mehmet Çelik, Desen Ofset, Ankara, 2007

Çelik, Mehmet; Gündüz, Şinasi; Yaşar, Şükran. “Şehrin Dini Yapısı”, Edessa’dan Urfa’ya, I. Cilt, Ed. Mehmet Çelik, Desen Ofset, Ankara, 2007

Çoğ, Mehmet. “İslâm-Bizans İlişkileri Bağlamında Paflıkyanlar Üzerine Bir Değerlendirme”. Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Yıl: 13, S: 2, Elazığ, 2008

Demirkent, Işın-Korkmaz, Mustafa, “İslâm Fethinden Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Urfa’nın Siyasi ve Sosyal Tarihi”. Edessa’dan Urfa’ya, II. Cilt, Ed.Mehmet Çelik, Desen Ofset, Ankara, 2007

Danielou, Jean. “Kilisede Misyoner Düşüncesi”, Çev:Abdurrahman Küçük, dergiler.ankara.edu.tr

- Doru, Nesimi. “Süryaniler’de Mistik (Tasavvufi) Düşünce. www.nesimdoru.com
- Erdem, İlhan. “Mardin’de Akkoyunlu Mirası”, I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri, Ed.İbrahim Özcoşar-Hüseyin H. Güneş, İstanbul, 2006
- Göde, Kemal. “Artuklu-Eretnalı Münasebetleri”, I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri, Ed.İbrahim Özcoşar-Hüseyin H. Güneş, İstanbul, 2006
- Hıdırşah, Yakup. “Mezopotamya’da Hıristiyan (Süryani, Nasturi, Keldani, Ermeni) Katliamı ve Kürtler, Belgesel İnceleme, Hannover, 1996
- Kaçar, Turhan. “Mezopotamya’da Roma-Sasani Çatışmaları: Nusaybin’in Doğuşu”, I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri, Ed.İbrahim Özcoşar-Hüseyin H. Güneş, İstanbul, 2006
- Parla, Canan. “Diyarbakır Surları ve Kent Tarihi”, ODTÜ, MFD, Yıl:2005, Sayı:I
- Yaşar, Şükran. “Şehrin Sosyo-Ekonomik Yapısı”, Edessa’dan Urfa’ya, I. Cilt, Ed. Mehmet Çelik, Desen Ofset, Ankara, 2007
- Yıldırım, Recep. “Urfa ve Yöresinin İlkçağ Tarihi”, Edessa’dan Urfa’ya, I. Cilt, Ed. Mehmet Çelik, Desen Ofset, Ankara, 2007

İngilizceden Çeviri Yapılan Çalışmalar:

- Dickens, Marc. Medieval Syriac Historians’ Perceptions of the Turks, Unpublished Thesis, University of Cambridge, 2004
- Vasiliev, Alexander Alexandrovich. History of Byzantine Empire. Vol:II. The University of Wisconsin Press, Wisconsin, USA, 1952

İnternet Siteleri:

www.deyrulzafaran.org

www.suryanikadim.org

www.morgabriel.org

www.syrianchurch.org/ch/MorMattaiDayro.htm

www.kenthaber.com

www.dumlupinar.edu.tr